İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARINDAN: No : 804
İKTİSAT FAKÜLTESİ: No : 105
MALİYE ENSTİTÜSÜ: No : 6

MALİYE ENSTİTÜSÜ KONFERANSLARI

Dördüncü Seri — Sene 1958

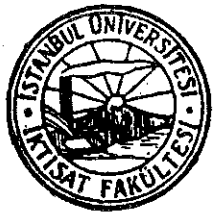

SERMET MATBAASI
Şemsettin Arkadaş
İSTANBUL — 1959

ÖNSÖZ

Maliye Enstitüsü «Konferanslar» serisinin dördüncü cildini teşkil eden bu kitap Enstitünün bu sahadaki faaliyetinin eriştiği yeni merhalenin bir ifadesi olarak meydana çıkmaktadır.

Filhakika, dördüncü seri konferanslara memleketimizin değerli maliyecilerinden başka bir İngiliz ve bir Alman maliye hocası da iştirak etmiş ve her iki ilim adamı konferans - mevzularını ayrıca birer makale olarak kaleme almış bulunmaktadırlar. London School of Economics Maliye Profesörü (Reader) olan R. Turvey'in «İktisatçı görüşü ile vergileme», Heidelberg Üniversitesi Profesörlerinden Eichlerin «İktisat ilmi öğrenimi çevresi içinde hususî hukuk sistemi» başlıklı olan bu makaleleri türkçeden başka orijinal dilde de neşredilmiştir.

Diğer taraftan, Enstitünün, kütüphaneye ve istisarî mütalealara müteallik faaliyeti de genişleyerek devam etmiştir.

Bununla beraber bütün bu faaliyetler henüz Enstitünün temel çalışmalarından daha fazla birşey değildir. Gaye, her yıl biraz daha tekâmül ettirerek Maliye Enstitüsünü garp ölçüsünde değer kazanacak bir seviyeye eriştirmektir.

Bundan evvelki cildlerin olduğu gibi konferansların bu dördüncü cildinin de neşrine imkân veren Dekan Prof. Orhan Tuna ile Enstitü Müdürü Prof. M. Orhan Dikmen'e ve tashih işlerini itina ile yapan Asistan Dr. Kenan Bulutoğlu, Dr. Sevim Görgün, Ahmet Z. Işıl, Pertev Bilgen, Aysel Batı ve Enstitü Sekreteri Bedriye Togal'a teşekkürü bir borç biliriz.

Beyazıt, 12/3/1959

Maliye Enst. Müd. Muavini
Doç. Dr. Bedi N. FEYZİOĞLU

İÇİNDEKİLER

VERGİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYEDE VERGİ POLİTİKASI

ESAT TEKELİ

Verginin mahiyeti itibariyle iktisadî ve içtimaî politikalara mevzu olabileceği malûmdur. Bu bakımdan iktisadî ve içtimaî bir doktrin güden teşekkül ve iktidarların, vergide tarafsızlıktan ayrılmıyarak kendi gayelerine hizmet edecek bir politika tutmaları mümkündür. Böyle bir doktrin takip etmeyen teşekkül ve hükûmetler ise, devletin malî ihtiyacını karşılamaktan başka bir maksatla hareket etmedikleri için bunlar tarafsız bir vergi politikası seçebilirler. Ancak bunlar arasında da iktidara gelmelerini veya geldikten sonra onu muhafaza etmelerini temin maksadiyle oportünist bir politika takip edenlere ve böylece bir gün çiftçiyi, ertesi gün sermaye sahiplerini, başka bir gün de işçiyi memnun edecek şekilde vergi hükümleri koyanlara rastlanır. Acaba Türkiye tarihi boyunca bizim vergi politikamız, bu saydığımız kategorilerden hangisine ithal edilebilir? Bu suale cevap vermeden önce vergi politikalarını kısaca gözden geçirmek faydasız olmaz.

Hepimizin bildiği gibi vergi politikalarını, maliye kitapları ikiye ayırır : 1) Tarafsızlık Politikası, 2) Soysal ıslahçılık politikası.

Tarafsızlık politikasını kısaca şöyle tarif ediyorlar: Vergi alındıktan sonra ferdlerin gelir ve servetleri arasında vergi alınmadan evvel mevcut fark tadile uğramamalıdır. Fakir de zengin de vergi verecek. Fakat bunların ödeyecekleri vergiler kudretleriyle mütenâsip olacağı için vergi ödendikten sonra gerek fakir, gerekse zengin, birbirine karşı yine eski durumlarında kalacaklardır.

Ancak verginin tarafsız kalması için bazı şartlara ihtiyaç vardır. Vergi gerek sübjektif bakımdan, gerekse maddî bakımdan umumî olmalıdır. Geliri olan her şahıstan ve istifade edilen her varlıktan vergi alınmalıdır. Bir kısım şahıslar ve gelirler, vergi dışı kalırsa vergi tarafsızlığı tecelli etmez. Acaba bütün bu noktalara dikkat edilse ve vergi dolayısiyle içtimaî bünyeyi bozmayacak şekilde hareket olunsa vergi tarafsızlığı mutlak surette tam olarak

tecelli eder mi? hayır, Çünkü verginin dışında, vergi yüküne tesir eden başka âmiller vardır. Bunlardan başlıcası para kıymetidir. Şayet para enflâsyonuna gidilir ve bu yüzden para kıymetten düşerse vergilerin mükellefler üzerindeki tesiri de değişir. Enflâsyon devirlerinde sabit gelirlerin eline geçen gelirin kıymeti düşeceği için vergi onlara ağır gelir. Ticaret ve sanayile uğraşanların geliri ise, zahirî olsa da artacağı için vergi yükü, onlara ağır gelmez. Böylelikle mükelleflerin vergi yüzünden katlandıkları fedakârlıklar arasında bir müsavatsızlık hasıl olur.

Böyle bir durum hudusunda bu müsavatsızlığı hafifletmek için, sabit gelirlilerin en az geçim indirimini arttırmak, gelir ve satış vergileri nisbetlerindeki müterekkiliği arttırmak gibi bazı telâfi edici tedbirlere gidilir. Hattâ sırf vergi tekniğine ait bazı usullerin de müsavatsızlık husule getireceğinden ve böylece tarafsızlığı bozacağından bahsedilir. Hakikî gelir üzerinden bir vergi alınacak yerde götürü usulle vergi alma tarzına gitmek müsavatsızlık doğurabilir. Çünki götürü usul, bazı mükelleflerin lehine, bazılarının da aleyhine neticeler verbilir. Meselâ ticaret kazancına, satış miktarı ve ziraî kazanca da toprağın kira kıymeti esas olarak alınırsa, ne satış mikdarı kazancın hakiki mikdarını, ne de kira kıymeti ziraî kazanç mikdarını gösteremeyeceği için müsavatsız neticelerle karşılaşmak mukadderdir. Yine sermaye geliri ile emek geliri arasında fark gözetilmeyerek ikinsinden ayni derecede vergi alınması, tarafsızlığı bozabilir. Bundan ötürü sermaye gelirinden daha fazla, emek gelirinden nispeten daha az vergi alınması yoluna gidilmiştir. Fakat sermaye gelirinin sağlam ve emek gelirinin çürük olmasına dayanan bu farklılandırma esası, son zamanların iktisadî durumu ve sosyal tekâmülü dolayısiyle kuvvetini kısmen kaybetmiştir. Çünki sağlam sayılan sermayelerin enflâsyon yüzünden eriyiverdiği ve böylece zayıf bir hale geldiği, emek gelirinin ise sosyal sigortalar sayesinde az çok kuvvetlendiği görülmüştür.

Acaba verginin nisbî değil de müterakki şekilde alınması tarafsızlığı bozar mı? Vergi tekniğinin tarafsızlık üzerindeki tesirini araştıran Profesör Laufenburger'ye göre, vergi tarafsızlığı esası, mütenâsip vergiyi değil, müterakki vergiyi istilzam eder. Çünki 50000 liralık bir matrahla bir milyon liralık bir matrah üzerinden tek nisbet üzerinden vergi alınırsa fakirle zegin arasında müsavata riayet edilmemiş olur. Sübjektif bakımdan bu böyle olduğu gibi objektif bakımından da böyle bir neticeye varılır. Gerçekten devlet

hizmetleri ve masrafları âmmeye bir fayda sağlamak için yapılır. Bu içtimai faydayı ferdlerin gelir dilimlerile mukayese edersek görürüz ki devlet hizmetinin faydası, fakirin elindeki gelirin son diliminden daha az hayatîdir. Fakat zeginlere ait gelirlerin yüksek dilimlerinden daha faydalıdır.

Vergide tarafsızlık meselesi uzun tahlillere tâbi tutulmaktadır. Fakat bu mevzuda giriş olarak bu bahse kısaca temas ettiğimiz için bu izahları uzatacak değiliz.

Vergide güdülen ikinci politika da sosyal ıslahatçılıktır. Bu ikinci esasta vergi devlet masraflarının bir topluluğun ferdleri arasında dağıtımını sağlıyan malî bir vasıta olmaktan çıkarılarak içtimaî maksatlara hizmet edecek bir vasıta haline getirilir. Verginin sosyal maksatlarda kullanılması, refahsız zümrelerden az vergi almak veya hiç almamak suretile bu zümrelerin korunması ve yüksek gelirlilerden ise fazla vergi alınması suretinde olur. Hattâ bu arada fazla serveti olanların fazlasını alarak servetin ferdler arasında dağıtımında bir müsavat sağlama maksadını güden, başka bir deyimle içtimaî adaleti gerçekleştirme gayesini güdenlere de rastlanır.

Vergi adaleti ve içtimaî adalet. Bu iki mefhum birbirinden farklı şeylerdir. Fakat aralarındaki sınır, elâstikidir. Vergide tarafsızlık, vergi adaletini gerektirir. Vergide sosyal ıslahatçılık ise derece farklariyle içtimaî adâlete doğru yönelen bir esastır. Vergi adaleti, son telâkkilere göre, mükellefler arasında müsavat esasına dayanır. İçtimaî adalet isteyenler ise servetin ferdler arasında müsavi surette dağıtılması maksadına yönelmişlerdir. Tabii aralarında itidal ve ifrat farkları bulunmak üzere. Halbuki fedâkarlık müsavatı, müterakki vergi alınmasını, yani az gelirlilerden az, yüksek gelirlilerden fazla nisbette vergi alınmasını icabettirdiğine göre müterakki vergi nisbetini şiddetlendirince, zenginlerin elindeki fazla gelir kısmen veya tamamen alınmış ve böylece vergi adaleti alanından içtimaî adalet alanına geçilmiş olabilir.

Yirminci asrın başından beri, hususiyle ikinci dünya harbi sonundan beri devletlerin bir çoğu vergi reformculuğuna girmiş bulunmaktadırlar. Hattâ o derecede ki bazı siyasî partiler, tamamile içtimaî doktrinden mülhem vergi projeleri bile hazırlamışlardır. Fransa'da M. Leenhart adında bir sosyalist mebus tarafından 1953 senesinde hazırlanan ve bu güne kadar neticelenmeyen bir vergi re-

formu projesi, bu gibi teşebbüslere bir örnek olarak gösterilebilir. Bu zat, başlıca vergileri ele almış ve bir çok ıslah tedbirleri tesbit ve teklif etmiştir. Leenhart bu arada servet üzerinden bir istatistik vergisi ihdasını da teklif etmiştir. Buna göre mükellefler her yıl her çeşit menkul ve gayri menkullerinin kıymetlerini bildircek ve kıymetlerin toplamı üzerinden yüzde yarım bir vergi alınacaktır. Bekârlar için 3 milyon frank (24 bin Türk Lirası) evliler için beş milyon frank (kırk bin Türk Lirası), çocuk başına da iki milyon frank arasında (16 bin Türk Lirası) bir istisna kabul edilecektir. Bu projeye muarız olanlar, teklif edilen verginin ismi istitistik olmakla beraber bunun bir sermaye vergisi olduğunu, her ne kadar bu günkü nisbeti mutedil ise de ileride bu nisbetin daima arttırılması mümkün bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bununla beraber sosyalist doktrinine tamamile uygun vergi sistemleri henüz kurulmuş değildir. Belki bir gün bu da olacaktır.

Maliyenin klâsik bahislerinden olan ve herkesce bilinen bu esasların ışığı altında bizdeki vergi politikasını gözden geçirmeğe başlayalım.

Anadolu'da kurulan Osmanlı Türkleri saltanatı, kuruluş tarihi itibariyle bir orta çağ devleti idi. Bu itibarla bu saltanatın ilk devrelerinde belli bir vergi politikası aramak doğru olmaz. Bu devrelerde vergi hususunda takip edilen maksad, sadece devletin para ihtiyacını şu veya bu şekilde temine matuf ve münhasırdır. Hattâ ilk zamanlarda alınan vegiler, şeriata dayanan ve zekât, öşür, haraç ve cizye gibi şer'î mükellefiyetlere tekabül eden vergilerden, yani öşür, haraç ve gümrük resimleri ile maden resimlerinden ibarettir. Devletin hükümranlık alanı ve bununla birlikte ihtiyaçları genişledikçe bu vergiler yetmediği için onyedinci asırdan itibaren hükümdarların emrile şer'î mükellefiyetlerden ayrı bir takım vergi ve resimler konmağa başlanmıştır. Bazı müellifler bunlara örfî tekâlif adını veriyor. Bu örfî vergiler, ihtiyaç hasıl oldukça konmuş ve sayıları 80-90 ı bulmuştur.

Örfî tekâlif denilen bu vergi ve resimleri, modern vergilere benzetmeğe imkân olmadığı gibi verginin en mühim esasına, yani mükelleften vergi ödeme kudreti nisbetinde vergi alınması prensibine uyar tarafı da yoktur. Çünki bu örfî tekâlif, toptan mikdarı tesbit edildikten sonra her sene vali, mütesellim ve voyvodalar tarafından, memleket eşrafı marifetiyle erkek nüfus başına müsavat üzere, yani ödeme kudreti dikkate alınmaksızın tevzi edilirdi. Tekâ-

lif kavaidi adlı bir eserin müellifi olan rahmetli Abdurrahman Vefik beyin verdiği bilgilere göre Selânik kazasının 1222-1223 senesine ait örfî tekâlif yekûnu 238169 kuruş imiş. Bu para 9266 nüfusa taksim edilince erkek nüfusu başına 22,5 kuruş düşmüş. İşte örfî teklif mahiyetinde olarak alınan şey budur. Hattâ memleketin bazı tarafları bu vergiden müstesna imiş, Yani İstanbul, Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Tarablusgarp, Girid ve Yemen vilâyetleri.

Şer'î tekâlife gelince, öşür, haraç, gümrük ve maden resimleri, belli esaslar üzerinden belli nisbette alınan vergiler olduğu için, vergi mahiyet ve manzarası arz etmektedir. Yalnız cizye, gayri müslimlerden askere alınmamalarına mukabil alınan bir paradır ki bu, tabiatiyle bildiğimiz mânada bir vergi değildir.

Vergi mükellefiyetinin esasını teşkil eden, herkesten kudretine göre vergi alma fikri, 1839 da Tanzimatı hayriye ile kabule mazhar olmuştur. Bu tarihte örfî vergiler tamamile kaldırılmış ve bunların yerine tek bir vergi konmuştur: Komşuca alınan vergi. Bu vergiye esas olmak üzere her şahsın sahip olduğu emlâk ve arazi ve hayvanlar ve ticaretle uğraşıyorsa bir yıllık kazancı tâyin ve tahmin ettirilmiş ve bu suretle mükelleflerin ödeme kudreti az çok tesbit olunmuştur. Fakat bu vergi de tevzîî bir vergi idi. 1276 tarihli ıslâhat fermanı ile bu tevzîî vergi kaldırılarak onun yerine tahrire dayanan nisbî vergiler, yani emlâk vergisi ile bir de temettü vergisi esası kondu ve tahrire başlandı. Fakat tahrir uzun müddet yani yarım asırdan fazla bir zaman sürmüştür. Tahrir yapılan yerlerde, bina ve arazinin kıymetleri üzerinden emlâk vergisi alınıyordu. Bundan başka tahmine müstenit temettü vergisi de alınmakta idi. Bizde dış karine esasına dayanan ilk temettü vergisi, ancak 1323 (1907) de kabul edilmiştir. 1326 (1910) senesinde ise müsakkafat tahririne başlanarak binaların kıymeti yerine iradı üzerinden vergi alma yoluna gidilmiş ve temettü vergisine de 1330 (1914) tarihli kanunla daha mütekâmil bir şekil verilmiştir. Fakat ikinci meşrutiyete kadar İstanbul'da temettü vergisi alınmadığı gibi birinci dünya harbine kadar da ecnebilerden böyle bir vergi alınmamıştır. İstanbul gibi memleketin en mühim bir ticaret merkezinde temettü vergisi alınmaması, hele yanı başındaki Türk vatandaşı vergi verirken ecnebilerin bu vergiden muaf kalmış olması, havsalanın alamayacağı bir şeydir. Bu vergi sisteminde verginin umumîlik ve müsavat gibi en başta gelen esaslarının ihmal edildiği görülmektedir.

Cumhuriyet devrinde vergi mevzuunda bir inkişaf başlıyor. Bilhassa iltizam usulü yüzünden haklı şikâyetlere yer veren âşâr vergisi, devlet varidatının dörtte birini teşkil etmesine rağmen kaldırılıyor. Varidatta hasıl olan bu boşluğu doldurmak için 1926 da temettü vergisi yerine kazanç vergisi kanunu çıkarılıyor ve yeni istihlâk vergileri konuyor (umumî ve hususî istihlâk vergileri) umumî istihlâk vergisi, 1927 de muamele vergisine çevriliyor. Yine 1926 da tütün, tuz, müskirat ve tümbeki üzerine malî inhisar kuruluyor ve daha bazı istihlâk vergileri ihdas ediliyor.

Bu devrede Âşar'ın kaldırılması, ağır ve iptidaî bir vergiye son verme bakımından bir ıslah teşkil etse de onun yerine konan Kazanç ve istihlâk vergilerinin kabulünde bir reform maksadından ziyade hazineye varidat temini gayesi güdülmüştür. Bu gelir temini gayretini, o tarihten sonra bilhassa ücretler üzerine konan vergilerin çeşitlendirilmesinde ve arttırılmasında da görüyoruz. 1931 de buhran vergisi, 1932 de müvazene vergisi, 1934 de de hava kuvvetlerine yardım vergileri ihdas ediliyor, ve bu vergiler muhtelif kazanç erbabı arasında en kolay vergi alınan bir zümre olduğu için ücretle çalışan hizmet erbabına yükleniliyor. Vergi adaleti maksadını güden memleketlerin tuttuğu yolun aksi istikamette olmak üzere. Dahası var. Bazı maddelerden alınacak istihlâk vergisi adını taşıyan kanunla, esasen vergi alınmakta olan bazı maddeler üzerine yeni bir vergi konuyor. Ve eskiden alınmakta olan vergi, yani muamele vergisi kıymet üzerinden, yeni konan vergi ise sıklet üzerinden alınıyor. Ayni maddelerden böylece muhtelif esaslar üzerinden çifte vergi almanın tek sebebi şu idi: Bütçenin kabaran masraflarını karşılamak ve açığa yer vermemek. Sonradan bu istihlâk vergisi kaldırılarak muamele vergisinin bünyesine ithal edilmiştir.

Gerçi kazanç vergisinde 1934 senesinde bazı ıslâhlar yapılmıştır. Fakat vergi alanında girişilen bütün bu teşebbüsleri devlete varidat temininden başka bir esasa bağlamağa imkân yoktur. Bu durum, 1949 senesinde gelir vergisi kanunlarının kabulüne kadar devam etmiştir. Gelir vergisi ve kurumlar vergisi modern gelir vergilerinin bünyesini arz ettiği için vergi sistemimizde bir ıslahçılık kademesi sayılır. Bu ıslahçılık sadece eski sistemi düzelten ve münhasıran tarafsız vergi esaslarına dayanan bir teşebbüstür. Doktrin güden bir reform değildir. Bu verginin tesisinde şu veya bu mükellef zümresini korumak gibi maksadlar güdülmemiş ve tarafsız bir vergi sisteminin kadrosu içinde kalınmıştır. Yalnız umumîlik kai-

desine uymaz görünen bir ciheti vardır. O da ziraî gelirlerin gelir vergisi dışında bırakılmasıdır. Fakat bu istisnanın kabulünde taraf tutan bir hareketten ziyade, ziraî kazançların vergiye tâbi tutulmasındaki güçlüğün tesiri inkâr edilemez.

Gelir vergisinde böylece esas itibariyle tarafsızlık politikası güdüldüğü gibi umumî istihlâk vergisi demek olan muamele vergisinde bu politikaya aykırı noktalar görülemez. Bu sebeple hulâsa olarak denebilir ki bizim son yıllardaki vergi politikamız, tarafsızlık esasına dayanır.

Ancak, 1956 senesinde bu esası biraz gölgeleyen iki kanun çıkmıştır. Bunlardan birincisi, gelir vergisi kanununun tadil eden ve esnaf denen mükellef zümresinin mühim bir kısmının ticarî kazancını tamamile vergiden muaf bırakan 19 Eylûl 1956 tarihli ve 6838 numaralı kanun, ikincisi de, yine ayni senenin Temmuzunda çıkarılıp 19 Mart 1957 tarihinde yürülüğe giren ve istihsal vergisi kısmında vergi esaslarına aykırı bazı hükümleri ihtiva eden gider vergileri kanunudur.

Bunlardan gelir vergisini tâdil eden 6838 numaralı kanun bize şu hükmü getirmiştir : 6582 numaralı ve 20 Mayıs 1955 tarihli kanun 1 Ocak 1956 tarihinden itibaren esnaf vergisini kaldırmış, buna mukabil gelir vergisindeki esnaf muaflığı şatlarını daraltarak esnafın pek az kısmını vergi dışında bırakmış, geri kalanını gelir vergisine tâbi tutmuştu. Böylece esnafın mühim bir kısmını gelir vergisi mevzuuna almak hata idi. Çünki gelir vergisine tâbi mükellefler, defter ve hesap tutmak mükellefiyetinde oldukları için küçük sayılabilecek bazı esnaf, meselâ köşe başındaki ufak dükkânında alış veriş yapan mahalle bakkalı dahi defter tutmak mecburiyeti altına girmişti. Bakkalların mühim bir kısmı, bu defteri kendileri tutamayacağı için kâtip tutmağa mecburdular. Bu ise küçümsenemeyecek bir külfetti. Bundan dolayı esnaf, haklı şikâyetlere kalkıştı. Onlar vergiyi hattâ fazlasile vermeğe razı idiler. İstedikleri şey, vergiden değil, sadece defter tutmaktan kurtulmak idi. Fakat bu şikâyetler üzerine kabul edilen yeni kanun, onları yalnız defter tutmaktan değil, vergiden de kurtardı. 6838 numaralı kanuna göre yılda 7500 lira gayrisafî satış kazancı olan veya ücretle yapılan imalât, tamirat, inşaat ve küçük sanat işleri mukabilinde bir sene içinde yine 7500 lira ücret alan küçük sanat erbabı, ticarî kazancından dolayı vergi dışında bırakıldı. İstisna haddi olan 7500 lira, gayrisafî kâr olduğuna göre bunun yarısı masrafa gitse yılda

3750 lira sâfi kâr kalır. Bu ise ayda 312 lira sâfi kazanç demektir. Şu hale göre ayda 312 lira sâfi kazancı olan esnaf ve küçük sanat sahipleri, bu kazançlarından ötürü hiç bir vergi vermeyeceklerdir. Hattâ bu esnaf ve sanayi sahipleri defter tutmayacaklarına göre bir yıllık gayrisafî kazançlarının 7500 lirayı aşıp aşmadığı da belli olamayacağı için 6838 numaralı kanunun kabul ettiği vergi muaflığı yıllık kazancı 7500 lirayı aşmayanlara münhasır kalmayacak, kazançları bu haddi aşanların bir çoğu da vergi vermemenin yolunu bulacaklardır Halbuki öte yandan gelir vergisine tâbi diğer mükellefler, yani memurlar, işçiler, tüccarlar ve serbest meslek erbabı, son yüzde elli zamiyle ayda 67,5 - 180 lira tutan bir asgarî geçim muaflığından faydalanmaktadır. Bu sebeple ayda 100 lira ücret alan bekâr bir odacı dahi vergi vermektedir. Şu halde bir odacının bir kaç misli ve hattâ daha fazla kazancı olan esnaf ve sanat erbabı neden vergi vermesin? yine bahsetmekte olduğumuz 6838 numaralı kanuna göre, bir taksi ve kamyon işleten bir kimsenin bir yılda aldığı ücret 15000 lirayı geçmezse vergi vermeyecek. İşi geniş tutarak bu gayrı sâfi kazancın da yarısını masrafa ayırırsak senede 7500 lira ve ayda 625 lira sâfi kâr kalır. İşte bu derece bir kazancı olan taksi ve kamyon sahibi vergi vermiyor. Hattâ taksiler de defter tutulmayacağına göre yıllık kazancının 15000 lirayı aşıp aşmadığını kim tesbit edecek de bu mikdarı aşanlardan vergi isteyecek. Bu durumda tabii yıllık kazancı 15000 lirayı aşan da aşmayan da vergiden kurtulacaktır. Bu diğer mükelleflerle esnaf, küçük sanat erbabı ve nakil vasıtaları sahipleri arasında mühim müsavatsızlık yaratan bir şeydir. Bu esnaftan ve otomobil sahiplerinden eskiden esnaf vergisi alınırdı. Gelir vergisi prensibine uymuyor diye bu vergiyi kaldıralım derken, gelir vergisinde umumîlik ve müsavat esaslarını baltaladık. Bizce gerek esnafı, gerekse nakil vasıtası sahiplerini götürü bir esas üzerinden vergiye tâbi tutmadıkça bu müsavatsızlık ve haksızlık, âmme vicdanını incitmekte devam edecektir.

İstihsal vergisinin yarattığı prensipsizliğe gelince: istihsal vergisinden önce alınmakta olan muamele vergisi — kanundaki istisnalardan sarfınazar — dahilde imâl gören bütün maddelerden ve yine yabancı memleketlerden gelen mamûl maddelerden alınırdı. Böylece istihlâke yarayan maddelerin pek çoğunu vergiye tâbi tutmak suretiyle umumî bir istihlâk vergisi mahiyeti arzediyordu. Ve bu mahiyeti ile de masraf ve istihlâk üzerinden umumî şekilde alın-

makta olan vergilere atfolunan meziyeti haizdi. Bilindiği gibi şeker ve saire gibi münferid maddeler üzerinden alınan istihlâk vergileri, mükellefin geliri ile mütenâsip olmadığı için adaletsiz ve anti sosyal sayılır. Halbuki vergi, umumî surette istihlâk maddelerinden alınırsa, mükellefin adeta masraf yapma kudretile mütenasip bir vergi manzarası alacağı için bir dereceye kadar adaletli telâkki edilir. İşte muamele vergisi, mevzu itibariyle böyle nisbî bir adalet vasfı taşımakta idi. Onun yerine kaim olan istihsal vergisi, bu vasfı haiz değildir. Çünki o, vergiyi mamûl madde üzerinden ilk madde üzerine naklederken mükellef tutulacak ilk maddeleri tahdide tâbi tutmuş ve meselâ pamuk ve yün ipliklerini vergiye tâbi tutarken dahilde imâl edilen ipek ipliğini ve dolayısiyle ipek mamullerini, yine deri ve mamullerini, keza tahta sanayiini vergiden istisna etmiştir. Bu duruma göre pamuk ve yünlü kumaş giyenler vergi verecek, fakat dahilde imâl edilen ipeklileri giyenler vergi vermeyecektir. Yine lüks mobilye kullananlar vegiye tâbi tutulmayacaktır. Bu vaziyette istihsal vergisi, umumî bir istihlâk vergisi olmaktan çıkmış, kısmî bir istihlâk vergisi halini almıştır. Böyle olunca da umumî istihlâk vergilerinin esasen nisbî olan adalete uyma vasfını büsbütün kaybetmiştir.

İstihsal vergisine neden böyle bir şekil verilmiştir? Meselâ ipek ipliği, deri sanayii, tahta sanayii neden vergiden istisna edilmiştir? Gider vergileri kanununun gerekçesi, bunu şu şekilde sebeplendiriyor: İpek ipliği imalâtı geniş şekilde küçük imal yerlerine ve evlere dağıtılmış bir haldedir. Sayısı çok ve dağınık olan bu imâl yerlerinden vergi almak güç olduğu için ipek ipliği imali, vergi dışında bırakılmıştır. Bu takdirde ipek ipliğinden değilse, ipek dokumalarından vergi alınamazmı idi? O zaman da deniliyor ki: istihsal vergisinde kabul edilen esasa göre mâmulden değil, ilk maddeden vergi alındığı için ipek dokumalardan vergi almak bu esasa uymaz. Fakat istihsal vergisinin ilk maddeden alınması hususunda umumî bir kaide mevcut değildir. İstihsal vergisi, bir kısım ilk maddelerden alındığı kadar, bir kısım mamûl maddelerden de alınmaktadır.

Deri sanayiinin istisnası hakkında da ayni sebep ileri sürülüyor. Deniyor ki deri de, bir takım dağnık, küçük ve iptidaî müesseselerde imâl ediliyor. Bunlardan vergi almak güçtü ve şikâyetleri davet etmekte idi. Onun için istisna ettik. Tahta sanayii de ayni mucip sebeple vergi dışında bırakılmış. Şu hale göre mükellefiyete, verginin kolay alınıp alınmaması esas tutulmuş oluyor demek-

tir. Bu mucip sebebe göre verginin kolay alındığı müesseselerden vergi alınacak, diğerlerinden alınmayacak. Gerçi mükellefiyet tesisinde dikkate alınacak esaslar arasında bu kolaylık meselesi de vardır. Fakat hiç bir zaman mükellefiyetler, münhasıran kolaylık esasına göre konmaz. Verginin adaletli olması gibi daha bazı mühim esasları vardır.

Bu güçlük iddiaları karşısında denebilir ki bu gibi küçük ve iptidaî müesseselerde de, yapılan eşyanın imâli hususunda küçük müesseselerin büyük müesseselere rekabetine imkân vermeyecek derceede dar bazı muaflık hadleri kabul edilebilirdi. Buna karşı verilecek cevap bellidir: Muamele vergisini kaldırdık, artık onun koyduğu esaslara dönemeyiz. Gerçekten istihsal vergisinin bir prensibi olsaydı böyle bir itiraz varid olabilirdi. Fakat münhasıran iptidaî maddeden veya münhasıran mamûl maddeden vergi alınmak şeklinde bir perensibi mevcut olmayan ve çeşitli esasları bir araya toplayarak bir mozayık manzarası arzeden ve onu hazırlayanların itirafı veçhile nev'i, şahsına münhasır olan ve başka memleketlerde eşine rastlanmayan istihsal vergisi gibi bir vergiye bir çeşni daha ilâve etmekte ne mahzur olabilirdi?

Hasılı hangi taraftan bakılırsa bakılsın istihsal vergisi, bazı vergi esaslarına kıymet vermemek ve daha ziyade sanayicileri memnun etmek maksadını gütmek suretile verginin tarafsızlığı esasına uymayan bir manzara almıştır.

Gerçi sosyal maksatlarla tarafsızlıktan ayrılmağı caiz görenler vardır. Fakat bahsetmekte olduğumuz iki kanundaki prensip inhiraflarından faydalananlar, korunmağa muhtaç zümrelerden de değildir. Çünki 6838 numaralı kanundan faydalanarak vergi dışında kalan zümre, esnaftır. Yani iş hacmi geniş olmamakla beraber sabit gelirli zümresine girmeyen ticaret sahipleridir. İstihsal vergisinin bugünkü şeklinden istifade edenler ise bir kısım büyük sanayicilerdir. Muaf kaldıkları istihsal vergisine mukabil fiyatlardan bir santim dahi indirmeyerek vergi diye devlet hazinesine girecek paraları kendilerine mal etmişlerdir. Müstehlik zümresi, bu muaflıktan hiç faydalanamamıştır. Gelir ve muamele vergilerinde yapılan değişikliğin en göze batan ciheti de budur. Yani hiç bir sosyal maksada dayanmamasıdır.

Netice olarak şunu söylemek isteriz ki, bizce memleketimizin takibine başladığı vergide tarafsızlık politikasında, bu iki kanunla bir rahne açılmıştır. Temenni edelim ki bu iki kanun, yeniden tâdile tâbi tutularak bu rahneler kapansın ve bundan sonra çıkarılacak hükümlerde prensiplere daha bağlı kalınsın.

27 Mart 1958

İKTİSADÎ KALKINMADA ÂMME KREDİSİNİN ROLÜ VE EHEMMİYETİ

Dr. SELÂHATTİN TUNCER
Maliye Vekâleti Hesap Uzmanı

İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü tarafından geçen sene tertip olunan konferansların birinde iktisadî kalkınma ile münasebeti bakımından masraf politikası ele alınmış bu müessesenin az gelişmiş memleketlerin kalkınması üzerindeki tesirleri incelenmiştir [1]. Bu sene de «İktisadî Kalkınmada Âmme Kredisinin Rolü ve Ehemmiyeti» üzerinde durmak istiyoruz.

Şu hususu bilhassa belirtmek isteriz ki, bu konu geniş şekilde iktisadî kalkınma ve Maliye politikası şeklinde vaz olunabilir. Bu takdirde maliye politikasının vergi, âmme masrafları, âmme kredisi ve bütçe gibi vasıta ve tedbirlerinin iktisadî kalkınma üzerindeki tesirlerinin gösterilmesi gerekir. Fırsat ve zaman buldukça bu konunun muhtelif veçhelerini ele almaya gayret ediyoruz [2].

Âmme kredisi, İkinci Dünya Harbinden sonra, geçirdiği bünyevî tahavvül sonunda iktisadî kalkınmanın bir numaralı icra vasıtası haline gelmiştir. Biz bu konferensın hududu ve imkânları nisbetinde az gelişmiş memleketlerin kalkınması üzerinde müessir bir va-

---

[1] Bak: Dr. Selâhattin Tuncer: İktisadî Kalkınma ve Masraf Politikası, Maliye Enstitüsü Konferansları, İktisat Fakültesi Yayınları No. 103, Maliye Enstitüsü No. 5, Üçüncü Seri — Sene 1957, İstanbul 1958, s. 1-24.

[2] Müellifin bu konuda yapmış olduğu neşriyatın belli başlıları şu şekilde sıralanabilir: Dr. Selâhattin Tuncer: Az gelişmiş Memleketlerde Maliye Politikası, İktisat ve Maliye, C. III, sayı: 3, s. 99 ve m. Dr. Selâhattin Tuncer: İktisadî Kalkınma ve Masraf Politikası, İktisat ve Maliye, C. IV, Sayı: 4, s. 145 ve m. Bu konferansta ele alınan meselenin bir hülâsası için bak: Dr. Selâhattin Tuncer: İktisadî Kalkınma ve Âmme Kredisi, İktisat ve Maliye, C. IV, sayı: II, s. 487 ve m. Türkiyeye taalûk eden meseleler için ayrıca şu etüde bakılabilir: Dr. Salâhattin Tuncer: Türkiye'de Âmme Kredisindeki Son Gelişmeler, İktisat ve Maliye, C. IV, sayı: 6, s. 240 ve m. Bunlardan başka müellifin 1957-1958 yıllarında *Türkiye İktisat Gazetesi'nde* yayınladığı çeşitli makalelere müracaat edilmelidir.

sıta olan âmme kredisinin bazı mes'eleleri üzerinde durmak ve iktisadî kalkınmada âmme kredisinin ehemmiyetini ve rolünü göstermek istiyoruz.

I — Âmme Kredisinin Mahiyeti

İktisadî kalkınmada âmme kredisinin ehemmiyet ve rollerini belirtmeden önce âmme kredisinin mahiyetini açıklamak yerinde olacaktır. Bu şekilde kalkınmada kullanılacak vasıta hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün olacaktır.

Âmme kredisi bilindiği gibi âmme maliyesinin en şayanı dikkat mevzularından birisi olmuştur. Tıpkı fertler gibi, başta devlet olmak üzere diğer âmme hükmi şahısları da ihtiyaç duydukları zamanlarda borçlanmak yoluna gitmişlerdir. Bu şekilde ortaya âmme borçları denilen yeni bir tetkik konusu çıkmıştır.

Âmme kredisinin âmme maliyesi içindeki yerini ve mevkiini kısaca tebarüz ettirmek tetkik konumuz bakımından faideli olacaktır. Bir bakıma göre, âmme kredisi devlete şeklî bir varidat sağladığı için âmme varidatı meyanında mütalea edilmektedir. Diğer taraftan aktolunan istikrazın asıl ve faizlerinin ödenmesi devlet hazinesinden yapılan bir tediye olduğu cihetle âmme kredisinin bir âmme masrafı şeklinde mütalâa edilmesi de kabildir. Bu iki değişik hüviyeti karşısında, İngiliz maliyecisi H. Dalton, âmme kredisini «müstakil ve nev'i şahsına münhasır bir malî müessese» olarak vasıflandırmaktadır [3]. Âmme kredisi âmme maliyesinin bir faslını teşkil etmekle beraber bugün müstakil bir disiplin olarak tetkik ve tedris edilmektedir.

Âmme kredisinin süjeleri başta devlet olmak üzere diğer âmme hükmî şahıslarıdır. Vilâyet, belediye ve mahallî idarelerde muayyen maksatlar için istikraz yoluna baş vururlar. Bünyesi federal olan devletlerde merkezî devlet yanında mahallî devletler de istikraza müracaat etmektedirler. Asıl mânası ile âmme kredisi telâkkisinde mahallî devletlerin ve mahallî idarelerin istikrazları konu dışında kalmaktadır. Biz de tetkik konumuz bakımından münhasıran devlet tarafından aktedilen istikrazlar üzerinde duracağız.

---

[3] Bu mülâhazalar için bak : Hugh Dalton: Principles of Public Finance, London, 1943, s. 243.

Aşağıda da kısaca temas edeceğimiz âmme kredisinin tarihî tekâmülü gözden geçirilecek olursa, istikrazların lehinde ve aleyhinde birçok fikir ve mütalâanın ileri sürüldüğü ve bu ara bilhassa istikrazların mahiyet, şümul ve hudutları hakkında çeşitli doktrin münakaşalarının yapıldığı görülecektir. Günümüzde bile bu tip münakaşalar bir neticeye bağlanmamış ve modern müelliflerin ortaya koyduğu yeni fikirler karşısında münakaşalar daha da hararetlenmiştir. Mahdut hedefli bir tetkik içerisinde bu tip doktrin münakaşalarının velevki âmme kredisinin mahiyetini aydınlatsa bile gözden geçirilmesinde bir faide mülâhaza etmiyoruz. Bu bakımdan bunları bir kenara bırakmakta beis yoktur. Biz burada sadece iktisadî kalkınmada âmme kredisinin ehemmiyet ve rolü üzerinde durmak istiyoruz. Bu ara sıra ile âmme kredisi mefhumu, âmme kredisinde vukua gelen tahavvül, âmme kredisinin iktisaden gelişmiş ve gelişmemiş memleketlerdeki farklı durumu, çeşitli âmme kredisi tiplerinin iktisadî kalkınmaya tesiri, âmme kredisi ve enflâsyon, az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin hudutları, imkânları ve sevk ve idaresi ve nihayet kalkınmayı hızlandırmak için âmme kredisine verilecek veçhe ve istikamet mes'elesine temasla konu bir neticeye bağlanmaya çalışılacaktır. Bu ara mesele mümkün olduğu kadar teorik şekilde ele alınacak ve fakat memleketimize ait bazı dâvalara da yeri ve sırası gelince temas olunacaktır.

II — Âmme Kredisi Mefhumu

Bu tetkikin çevresini çizmek bakımından önce âmme kredisi mefhumunun mâna ve muhtevasını tesbit etmek lâzımdır. Fransızların «dette publique», İngilizlerin «public debt» dedikleri mefhumu biz eski dilde «düyunu umumiye», yeni dilde ise « âmme kredisi » olarak kullanmaktayız. Bazan buna «devlet borçları» da denilmektedir. Fakat hemen işaret edelim ki, Devlet borçları âmme kredisinden daha başka ve hususî bir tâbirdir. Devlet borçları bilhassa bizim mevzuatımız bakımından, dahilî ve haricî istikrazlarla, bütçe hesaplarında yer alan mütenevvi borçları ve zat maaşlarını içerisine alan hususî bir terimdir. Biz burada devlet borçlarını bu geniş şekli ile tetkik dışı tutuyoruz.

Tetkikimizi münhasıran âmme kredisi üzerinde topladığımız ahvalde dahi mesele tam mânasiyle tavazzuh etmiş değildir. Zira âmme kredisini gerek «Hazine muameleleri» (trésorie) dolayısiyle,

gerek malî maksatlar için yani bütçe ihtiyaçları dolayısiyle devletçe yapılan muhtelif istikrazlar şeklinde tarif etmek kabil olsa bile, yeni müellifler mefhumu iktisadî bakımından genişletmek temayülündedirler. Bu ara âmme kredisi, bir maliye politikası tedbiri olarak nazara alınmakta ve bunun muhtevasına tahvil ihracı suretiyle yapılan istikrazlar, bankalardan yapılan avanslar, kâğıt para ihracı yani enflâsyon, bankalardan kısa vâde ile kredi temini gibi usuller de ithal edilmektedir.

Âmme kredisinin devlet borçları şeklinde tamamen teknik bakımdan ve kâğıt para ihracı yani enflâsyon gibi iktisadî bakımdan genişletilerek yayğın bir mefhum haline getirilmesine taraftar değiliz. Mefhumunun klâsik tarifine sadık kalındığı takdirde elde edilecek ortalama bir anlayış maksadı temine kâfi gelmektedir. Bu takdirde âmme kredisi, devletin gerek Hazine muameleleri ve gerekse bütçe ihtiyaçları dolayısiyle yaptığı iç ve dış istikrazlardır. Buraya ilâve edilmesi lâzım gelen husus iktisadî kamu müesseseleri ile mahallî idarelerin borçlarının âmme kredisinden madut olup olmıyacağı hususudur. Bazı ölçülere göre iktisadî kamu müesseselerinin borçları âmme kredisinden sayılmaktadır. Fakat mahallî idarelerin borçları ise ayrı bir kategori olarak asıl ve pür mânada âmme kredisi dışında telâkki olunmaktadır.

Âmme kredisi mefhumunun bazan daraltıldığına da şahit oluyoruz. Siyasî yapısı federal olan memleketlerde mahallî devletlere ait olan borçlar çoğu ahvalde hakikî âmme kredisinin dışında sayılmakta ve yalnız federal mahiyetteki borçlar (federal debt) «âmme kredisi» mahiyetinde sayılmaktadır. Diğer taraftan bazan âmme kredisinin, tahvillerin hâmilleri bakımından bir tahdide tâbi tutulduğunu da görmekteyiz. Bu anlayışa göre, ancak hususî şahıslar ve şirketler tarafından sahip olunan borç tahvilleri asıl âmme kredisidir. Devletin ve diğer âmme teşekküllerinin bazı bütçe ve hesap mülâhazaları dolayısiyle ellerinde bulundurdukları tahviller âmme kredisinden madut değildir. Filhakika bu tahdide göre bizzat devletin ve diğer âmme teşekküllerinin devlet tahvillerini kendi elinde bulundurması halinde bir borcun ademi mevcudiyetine karinedir. Asıl borç, fertler ve diğer hususî şirketlerce sahip olunan tahvillerin tutarıdır. Fakat âmme kredisi için bu tip bir daraltma mefhumdan ziyade borç tutarının hesabına ve hesaplanma tarzına dayanmaktadır.

Az gelişmiş memleketlerin iktisaden kalkındırılması bakımından ele alındığı takdirde, âmme kredisi vasıta ve tedbirleri, bir bakıma kalkınmanın finansmanına ve bu fiansmanı temin edecek olan fonların sarfına irca olunabilir. Mesele bu şekilde vaz olununca âmme kredisinin az gelişmiş memleketlerin kalkınmasındaki rolü ve ehemmiyeti daha iyi tebarüz edecektir.

III — Âmme Kredisi Telâkkisinde vukua Gelen Tahavvül

A) Klâsik görüş.

İlk defa Charles Davenamt'ın « Essay Upon Loans » (1710) ve Davit Hume'un Siyasî Nutuklar içinde «Essay on Public Credit» (1752) le ele alınan âmme kredisi, âmme maliyesinin son derece ilgi çeken mevzularından birisi olmuştur. Daha XVIII inci asrın başından itibaren ele alınan bu konu birçok değişik merhalelerden geçerek zamanımıza kadar gelmiş ve fakat münakaşa edilen meselelerin ehemmiyeti ve harareti bakımından hiç bir şey kaybetmemiştir. Bu tekâmülü birkaç ana çizgi halinde göstermede, tetkik mevzuumuz bakımından zaruret vardır.

Âmme kredisi ve devlet borçları her devirde ehemmiyetli bir hâdise olarak bazı müelliflerin dikkatini çekmiş ve meslekten olmayan kimsler bile bu konu hakkında fikirlerini söylemişlerdir. Âmme kredisi hakkında serdedilen bu fikirlerin çoğu umumî mahiyette ve doğmatiktir. Tıpkı faiz hakkındaki telâkkiler gibi, âmme kredisine de müellifler bedbin veya nikbin olmak üzere iki zaviyeden bakmışlar ve o devrin icaplarına uyarak âmme kredisi «iyidir» veya «fenadır» şeklinde hükümlere varmışlardır. Hudut ve tesirleri geniş olan bir malî müessese hakkında verilmiş bu tip hükümlerle meselenin halledilemiyeceği aşikârdır. Nitekim âmme kredisine ait bazı eserlerde âmme kredisinin lehinde olan Melon, Berkley, E. Girard, I. Péreire gibi müelliflerle aleyhinde olan D. Hume, Montesquieu, A. Smith, Ricardo, J. B. Say, Gladstone gibi müellifler tasnifine rastlanır. Hattâ her iki tarafın delilleri ayrı ayrı sıralanarak karşılıklı izah ve münakaşa edilir. Bu tip tetkik ve tasnif tarzının âmme kredisi meselelerine hiç bir ışık tutmadığı gibi hiç bir noktayı aydınlatmayacağı aşikârdır.

Bu mülâhazalar bir yana bırakılacak olursa, klâsik-liberal müelliflerin âmme kredisi hakkındaki düşünce ve telâkkilerini şöyle

hülâsa etmek kabildir. Önce yukarıda da bir ara bahsettiğimiz gibi, klâsik müelliflerde borçlanmaya karşı peşin bir korku mevcuttur ve umumiyetle hepsi âmme kredisine karşı bedbin bazı düşünceler taşımaktadır. Klâsik-liberal telâkkiye göre âmme kredisi devletin nakdî ihtiyaçlarını karşılamak için müracaat ettiği fevkalâde yollardan birisiydi. Âmme kredisi sadece malî bir vasıta olarak ele alınmış ve bunun sosyal reperküsyonları mübalâğalı şekilde gösterilmiş ve fakat iktisadî tesirleri ve neticeleri üzerinde asla durulmamıştır. Umumiyetle husûsî borçlar ile âmme borçları arasındaki bazı derin ve esaslı farklar ihmal edilmiş ve âmme kredisine sırf malî bir yönden bakılmıştır. Bu şartlar altında klâsik-liberal düşüncenin âmme kredisi sahasına büyük bir yenilik getireceği beklenemezdi. Nitekim bu görüş tarzı azçok farklarla Yirminci Asrın başlarına kadar devam etmiştir.

Klâsiklerin muasırı ve muakkibi olan birçok müellifler de âmme kredisine tamamen tarihî bir zaviyeden bakmışlar ve bu müessesenin tekâmülünü milletlerin malî tarihi bakımından incelemişlerdir. Âmme kredisine taallûk eden bibliyoğrafi gözden geçirilecek olursa bu tip tarihî tetkiklerin ne kadar mebzul olduğu görülecektir. İngiliz borçları hakkında A. Hamilton ve J. Sinclar'in, Amerika Birleşik Devletleri için J. Elliot, J. Knox, R. A. Barley ve Richardson'un, Fransız borçları hakkında A. Wührer, Georges, G. Martin et M. Besançon ve Marion'un, Almanya için C. Kahn, L. Kurg, O. F. Warschauer, K. Heymann'ın, Osmanlı Borçları için Morawitz, L. Delaygue, H. Yeniay'ın eserleri zikredilebilir. Şunu ifade etmek isteriz ki, hacim bakımından kalın olan bu tip tarihî tetkikler âmme kredisinin mahiyet, tesir ve neticeleri hakkında büyük bir şey getirmiş değillerdir.

Bazı yeni müellifler bile bu klâsik-liberal telâkki ile tarihçi görüşü zamanımızda bile devam ettirmişlerdir. Âmme kredisi sahasında sistematik eser ve ders kitabı vücuda getiren Amerikalı H. C. Adams, İngiliz Hargreaves ve Fransız Gaston Jéze gibi müelliflerin eserleri gözden geçirilecek olursa, bunlarda âmme kredisinin tarihine, teorisine ve tatbikatına taallûk eden meselelerin statik ve şeklî bakımdan büyük bir vukufla ele alınıp incelendiği görülecektir. Ele alınan meseleler bilhassa âmme kredisinin mahiyeti, esasları, tarihî tekâmülü, sistematik tasnifi ve şekilleri, istikraz akdi ve tekniği, devletin iflâsı gibi başlıklar altında sıralanabilir. Âmme kredisini tanıtma ve öğretme bakımından bu tip teorik ve tatbikî

bir tetkik tarzının pedagojik ehemmiyeti ve kolaylığı şüphesiz inkâr olunamaz. Fakat âmme kredisi gibi geniş iktisadî ve sosyal tesirleri olan bir malî - hukukî müessesenin bu tip tarihî ve statik tetkiklerle mahiyet, fonksiyon ve tesirlerinin kolaylıkla anlaşılamıyacağı aşikârdır. Klâsik liberal müellifler ile bu yolu takip eden yeni bazı müellifler âmme kredisinin iktisadî tesirlerini ve bilhassa bunun bir politika vasıtası olarak kullanılmasını ihmal etmişler, daha doğrusu bu meseleye temas etmemişlerdir.

B) Modern görüş.

İngiltere'de 1927 yılında neşredilen ve Colwyn Raporu adı ile anılan bir eser, âmme kredisinin modern şekilde telâkkisine önderlik etmiştir [4].

Diğer taraftan Anglo-Sakson müellifleri de, Fransız, Alman ve İtalyan müelliflerinden farklı olarak âmme kredisi meselelerini yeni bir zaviyeden tetkik etmekte ön ayak olmuşlardır. Âmme kredisi ile gerek doğrudan doğruya veya dolayısiyle meşgul olmuş bulunan A. C. Pigou, H. Dalton, U. Hicks, A. P. Lerner, Lindholm ve C. C. Abbot gibi müellifler âmme kredisinin şekli ve statik meselelerini ihmal ederek bilhassa iktisadî tesirlerini göstermeye çalışmışlardır. Böyle bir tetkik tarzının klâsik görüşten tamamen farklı ve fonksiyonel maliye telâkkisine uygun bulunduğunu tebarüz ettirmek isteriz.

1929 Dünya İktisadî Buhranı ile bunu takip eden yıllarda âmme kredisi birinci plâna geçen meseleler meyanına girdi. Zira buhranın neticesi olarak devamlı surette açık veren bütçeleri denkleştirmek için mütemadi surette âmme kredisine baş vurulmaya başlanmıştı. Buhranı yenmek için müracaat edilen «açığa müstenit sarfiyat» (deficit spending) poltikasının bir numaralı icra vasıtası âmme kredisi yani borçlanma idi. Bu şekilde âmme kredisi buhranlarla savaş ve tam istihdamı sağlamak için kullanılan maliye politika vasıtalarından birisi oldu. Bu fi'li vakıa ve bu vakıanın sonradan müellifler tarafından incelenmesi sonunda âmme kredisi sahasında

[4] Bak: Report of The Commitee National Debt and Taxation, London 1927. Bu rapor sadece âmme kredisine değil fakat iktisat ve maliye literatüründe halen münakaşa edilen birçok meselelerin ele alındığı öncü bir eserdir. Komisyon çaçlışmalarına J. M. Keynes de iştirâk etmiştir.

büyük inkılâp vukua gelmiştir. Artık âmme kredisi statik bir müessese olmaktan çıkmış, dinamik ve iktisadî hayata şekil ve istikamet verebilecek bir vasıta ve tedbir haline gelmişti.

Aslında Keynes teorisinde maliye ve bilhassa âmme kredisi politikası hakkında fazla birşey mevcut değildir. Bu itibarla âmme kredisi sahasında vukua gelen inkılâpta ve modern görüşte Keynes teorisinin doğrudan doğruya bir rolü yoktur [5]. Ancak Keynes'in tilmizleri ustalarının yolundan giderek bu sahaya büyük bir yenilik getirmişlerdir.

Âmme kredisi sahasında modern görüşü temsil etmeleri bakımından A. Hansen, A. P. Lerner, C. C. Abbot, Seymur E. Harris, H. G. Moulton ve A. G. Hart'ın isimlerini bilhassa zikretmek isteriz. Modern maliye ve konjonktür teorilerinin tesiriyle ve bu müelliflerin de gayret ve himmetleriyle, âmme kredisinin telâkki tarzı ve hüviyeti oldukça geniş ve derin değişikliklere maruz kalmıştır. Önce âmme kredisinin iyi veya fena olduğu hakkındaki doğmatik telâkkiden vazgeçilmiştir. Sonra da borçlanmadan duyulan korku ve çekingenlik tamamen terk edilmiş ve bunun çoğu ahvalde lüzumlu hattâ zarurî bir müessese olduğu kabul edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere, devâsa borçların millî ekonomiler için duraklama husule getirici tesirler yarattığı ve âmme kredisi hudutları aşıldığı takdirde bazı tehlikeler vukua geleceği hakkındaki telâkkiler de tâdile uğramıştır.

Keynes teorisinden mülhem ve Keynes tilmizleri olarak anılan A. Hansen, S. E. Harris ve H. G. Moulton'un müşterek olan tarafı, âmme kredisi sahasındaki modern görüşü sistemleştirip bir doktrin haline getirmeleridir. Bu görüşün en can alıcı noktası, âmme kredisinin istenilen iktisadî gayelere varmak için tesirli bir vasıta olarak kullanılabilmesidir. Bu gaye bazan iktisadî buhranla savaş, bazan tam istihdamı sağlamak ve bazan da az gelişmiş memleketlerin kalkındırılması olabilir. Bu şekilde âmme kredisinin yeni hüviyeti ve rolleri hakkında bilgilerimiz geniş ölçüde artmıştır.

---

[5] J. M. Keynes : How to Pay for the War, London, 1940, adlı eserde münhasıran harp finansmanı ile ilgili meselelere temas olunmuştur. Burada âmme kredisine doğrudan doğruya temas hemen hemen yok gibidir.

IV — Âmme Kredisinin İktisaden Gelişmiş ve Gelişmemiş Memleketlerdeki Farklı Durumu

Her içtimaî ve iktisadî müessese gibi âmme kredisi de iktisaden gelişmiş ve az gelişmiş memleketlerde farklı iki hüviyet gösterir. Âmme kredisini bir iktisadî kalkınma vasıtası olarak kullanırken bu değişik hüviyeti ile tesirlerini iyice bilmek lâzımdır.

İktisaden gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin içinde bulunduğu durumu kısaca şu şekilde tasvir edebiliriz. Bu gibi memleketlerde önce tasarruf itiyadı mevcuttur. Bu nüve âmme kredisinin gelişip taazzuv etmesi için mükemmel bir muhit hazırlamaktadır. Diğer taraftan memlekette organize bir para, kredi ve sermaye piyasası bulunmakta ve devlet tahvilleri sermaye piyasasında kolayca tedavül edebilmektedir. Bunlara ilâveten ticarî bankacılık ve sigortacılık inkişaf etmiş durumdadır. Devlet istediği anda düşük faizle ve dilediği kadar borç bulabilmektedir. Bu sebeple iş başındaki hükûmetler de enflâsyonist bir politikaya karşı kuvvetli bir çekingenlik ve efkârı umumiyede de bu meseleye karşı büyük bir hassasiyet mevcuttur. Bu gibi memleketlerde, bilhassa, takip olunan ucuz para politikası sayesinde faiz hadlerinde müşahede olunan düşüklük, âmme kredisinin gelişmesi için müsait bir zemin hazırlamaktadır. Nihayet, âmme kredisinin sevk ve idaresinde, ekseri gelişmiş memleketlerde, büyük bir liyakat gösterilerek borçlanma bir enflâsyona müncer olmamakta ve hattâ enflâsyonist bir temayül doğurmamaktadır.

Gelişmiş memleketlerin millî gelirleri ile âmme kredisi arasındaki nisbet bu bakımdan bize kâfi derecede bir fikir vermektedir. Şayet aşağıya dercettiğimiz mukayeseli tablo dikkatle tetkik edilirse görülecektir ki, millî gelirin bir yüzdesi olarak âmme kredisi iktisaden gelişmiş memleketlerde yüzde yüze yaklaşmakta ve bazı memleketlerde ise bu nisbeti fazlasiyle aşmaktadır. Meselâ 1950 yılında devlet borçları Belçika'da millî gelirin % 93.7 si, Kanada'da % 117.1 i, Amerika Birleşik Devletlerinde % 109.2 si olduğu halde İngiltere'de % 232.1 idir. Az gelişmiş memleketlerde kıyaslandığı takdirde bu yüksek nisbetler bir korku ve tehlike işareti değil, bilâkis âmme kredisinin gelişmiş, taazzuv etmiş bir müessese olduğunu göstermektedir.

İktisaden az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin durumu bir bakıma yukarıda çizdiğimiz tablonun tam tersidir, denilebi-

lir. Bilindiği gibi, az gelişmiş memleketlerde, istihlâk temayülünün şiddeti ve gelir azlığı dolayısiyle bir tasarruf itiyadı mevcut değildir. Devlet tahvilleri için taazzuv etmiş bir sermaye piyasası olmadığı gibi kredi müesseseleri de ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Ticarî bankacılık ve sigortacılık gelişmemiştir. Hükûmetlerde enflâsyonist maliyeye doğru oldukça kuvvetli bir temayül ve efkârı umumiyede de bir enflâsyon korkusu mevcuttur. Memlekette faiz haddi yüksektir. Bütün bu namüsait şartlar içinde âmme kredisi gelişmemekte ve tâbir caizse ufak bir fidan halinde kalmaktadır.

İktisaden az gelişmiş memleketlerin millî gelirleri ile âmme kredisi arasındaki nisbet bu bakımdan bize kâfi bir fikir verebilmektedir. Aşağıya koyduğumuz mukayeseli tablo dikkatle tetkik edilirse görülecektir ki, millî gelirin bir yüzdesi olarak âmme borçları az gelişmiş memleketlerde yüzde elliyi pek aşamamaktadır. Meselâ 1950 yılında âmme borçları Arjantin'de millî gelirin % 59 u, Hindistan'da % 28.4 ü, Meksika'da % 10 udur.

1950 yılında seçilmiş birkaç memlekette millî gelirin yüzdesi olarak âmme istikrazları

Gelişmiş ekonomilerde		Az gelişmiş ekonomilerde	
Memleketler	*Yüzde*	*Memleketler*	*Yüzde*
Belçika	93.7	Arjantin	59.0
Kanada	117.1	Bolivya	51.0
Fransa	55.9	Brezilya	18.0
Norveç	35.2	Burma	35.1
İsveç	40.6	Seylan	15.2
İngiltere	232.1	Şili	6.8
A. B. Devletleri	109.2	Hindistan	28.4
		Meksika	10.0
		Peru	21.0
		Uruguay	53.0
		Türkiye [*]	28.9

Kaynak : Buchanan and Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New York 1955, S. 334.

[*] Bu kaynağın aslında Türkiye'ye ait rakkamlar mevcut değildir. Bunlar tarafımızdan hesaplanmıştır.

Az gelişmiş memleketlerde, bu nisbî mukayesenin bir neticesi olarak, mutlak borç rakamlar da gayet düşüktür. Elde müşterek bir para vahidine irca edilmiş borç miktarları olmamakla beraber, bu neticeyi kolaylıkla çıkarmak kabildir. Meselâ 1954 yılında iç borçların toplamı A. B. Devletlerinde 271.260 milyyon dolar, İngiltere'de 24.468 milyon sterlin olduğu halde Türkiye'de 3.271 milyon liradır. Herhangi bir kur tahvil hatasını önlemek için bu üç para vahidini aynen bırakmayı ve mukayesenin okuyucular tarafından bizzat ve kaba bir tarzda yapılması durumu aydınlatmaya kâfi gelecektir.

İktisaden az gelişmiş memleketlerde, âmme kredisine ait faiz ve itfa masrafları da, yekûn âmme masrafları arasında ehemmiyetli bir yer tutmamaktadır. Yapılan tetkiklerden elde edilen neticelere göre, az gelişmiş memleketlerde âmme borçlarının faiz ve itfa masrafları bir bütün olarak yekûn devlet masraflarının % 2-8 arasında değişmektedir. Az gelişmiş memleketlerde, devlet tahvilleri için ödenen faiz haddinin yüksekliğine rağmen borç itfa masraflarının nisbî ehemmiyetinin düşüklüğünü, âmme kredisinin gerekli şekilde inkişaf edememesinde aramak lâzımdır. Aslında devlet düşük faizle gereği kadar istikraz aktedemediği için, borç itfa masrafları az gelişmiş memleketlerde gelişmiş memleketlere nazaran nisbî bakımdan daha ağır basmaktadır.

Yukarıki açıklamaları takviye için aşağıya koyduğumuz tabloda iktisaden az gelişmiş memleketlerde âmme istikrazları için yapılan borç itfa masraflarının yekûn âmme masrafları içindeki hissesi gösterilmiştir.

1950 yılında az gelişmiş birkaç memlekette âmme istikrazları faiz ve itfa masraflarının yekûn masraflar içindeki nisbetini gösterir Tablo.

Memleketler	*Nisbet %*	*Memleketler*	*Nisbet %*
Hindistan	8	Ürdün	—
Pakistan	3	Irak	—
Filipinler	2	Küba	3
Mısır	3	Peru	8
İran	4	Türkiye [*]	6.6

Kaynak : Buchanan and Ellis : Approches to Economic Development, The Twetienth Century Fund, New York 1955, S. 336.

[*] Bu kaynağın aslında Türkiye'ye ait rakkamlar mevcut değildir. Bunlar tarafımızdan ayrıca hesaplanmıştır. Borç itfa masraflarının 950 yılından sonraki seyri 1951 de % 6.7, 1952 de % 6.6, 1953 te % 5.9 ve nihayet 1955 de % 4.5 dir.

Görülüyor ki, az gelişmiş memleketlerde âmme istikrazlarının faiz ve itfa masrafları devlet bütçesi içinde ehemmiyetli bir yer tutmamaktadır.

V — Âmme Kredisinin İktisadî Kalkınmaya Tesiri

Âmme kredisi, statik bir malî müessese olarak iktisadî kalkınma üzerinde hiç bir tesir icra edemez. Başka bir ifade ile bizatihî âmme kredisi müessesesinin bulunması iktisadî kalkınmanın başarılması için kâfi değildir. Az gelişmiş bir memlekette iktisadî kalkınmayı gerçekleştirecek olan husus, âmme kredisinin bir malî politika vasıtası olarak kalkınma gayesine müteveccih şekilde istimali keyfiyetidir.

Bu esas prensibe dayanarak biz de aşağıda sırası ile âmme kredisinin kalkınma hamlesi üzerinde nasıl müessir olduğunu, çeşitli istikraz tiplerinin iktisadî kalkınmaya tesiri ve borç itfasının halkalkınma üzerindeki aksülâmelleri meselelerine temas ederek bu konuyu aydınlatmaya gayret edeceğiz.

A — Âmme Kredisinin İktisadî Kalkınmaya Müessiriyet Tarzı

Burada ilk olarak âmme kredisinin iktisadî kalkınmaya nasıl müessir olduğunu yani âmme kredisinin iktisadî kalkınmayı nasıl gerçekleştirebileceğini incelememiz lâzımdır. Hiç şüphesiz âmme kredisi nötr şekliyle iktisadî kalkınma üzerinde müessir değildir. Yani devletin bütçe açıklarını kapatmak, harp ve silâhlanma masraflarını finanse etmek gayesine müteveccih klâsik âmme kredisine müracaat usulleri az gelişmiş memleketlerin kalkınması üzerinde hiç bir şekilde müessir değildir. Bilâkis bu gibi hallerde âmme kredisine müracaat, iktisadî kalkınmayı geriletici bir tesir husule getirmesi bile imkân dahilindedir.

Şu halde âmme kredisinin iktisadî kalkınmaya müessir olabilmesi için ilk şart, kalkınma gayesine müteveccih istikraz yoluna başvurulmasıdır. Aksi takdirde âmme kredisinden iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmesi beklenemez.

İkinci olarak akla gelen diğer bir sual de kalkınmaya müteveccih bir istikrazın nasıl olup ta iktisadî kalkınmayı başardığı yani

âmme kredisinin hangi yollarla kalkınmayı realize edebildiği mesesidir. Bu suale cevap ararken aydınlatılması lâzım gelen ilk nokta iktisadî kalkınmadan anlaşılması gereken husustur. En umumî ifadesi ile kalkınma, ferd başına isabet eden reel millî gelirin yükselmesidir. Şu halde âmme kredisinden beklenilen husus da az gelişmiş bir memlekette fert başına isabet eden reel millî geliri arttırıcı bir fonksiyon ifa etmesidir.

Âmme kredisi fert başına isabet eden reel millî geliri nasıl arttırabilir ? Bu fonksiyon ancak kalkınmaya müteveccih bir istikrazın az gelişmiş memleketlerde müsmir yatırımlara tevcih edilmesile kabil olacaktır. Bu takdirde müsmir gayeli yatırımlara tevcih edilmiş bir istikraz, multiplier bir tesir husule getirecek yani yatırım hadlerinde bir yükselme husule geldiği nisbette bu yatırımlarla ilgili olmak üzere üzere gelir de (k) emsali kadar bir artış vukubulacaktır. Görülüyor ki, az gelişmiş bir memlekette âmme kredisinin iktisadî kalkınma üzerindeki tesiri multiplier ile izah edilebilir. Bunun en umumî ifadesi ise yatırımlara tahsis edilen âmme istikrazlarının ferdî gelirleri arttırıcı bir tesir husule getirmesinden ibarettir. Kalkınma dolayısıyla ferdî gelirlerde husule gelen artış ise accelerator yani «hızlandırıcı» bir tesir gösterecek ve bu da munzam yatırımlara yol açacaktır.

B — Çeşitli İstikraz Tiplerinin İktisadî Kalkınmaya Tesiri

Âmme kredisi veya daha müşahhas ifadesiyle istikrazların iktisadî kalkınmaya tesirini göstermek için muhtelif tiplerin ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi zarureti vardır. Bu takdirde bir tasnif meselesi ile karşılaşmaktayız. Bilindiği gibi istikrazlar faiz nisbeti, vâde, çıkarılan piyasa ve nihayet garanti bakımından muhtelif tiplere ayrılmaktadır. Faiz haddine göre % 3, % 4.5, % 6, % 7 şeklinde bir sıralama yapılabilir. Bu tasnif tarzı tetkik mevzuumuz bakımından büyük bir ehemmiyet taşımamaktadır. Vâdeye göre yapılacak kısa, orta ve uzun vâdeli istikrazlar tasnifi bazı bakımlardan ehemmiyetlidir. Yalnız burada orta ve uzun vâdeli istikrazları konsolide ve kısa vâdelileri de dalgalı şeklinde ikiye ircâ etmek vuzuh ve kısalık bakımından maksada daha uygun düşecektir. Müracaat edilen kaynaklar ve çıkarılan piyasa bakımından istikrazların iç ve dış istikrazlar şeklinde ikiye ayrılması tetkik mevzuumuz bakımından büyük bir ehemmiyet taşımaktadır. Nihayet garanti bakımın-

dan karşılıklı ve karşılıksız tefriki de bu tetkik yönünden, üzerinde durulacak bir hususiyet göstermez.

Bu kısa açıklama göstermektedir ki, tek hatlı basit bir tasnif maksada elverişli olmadığı gibi tetkik mevzuunu tam bir şümulle ihata etmemektedir. Bu sebeple iki maksada göre yapılmış kombine bir tasnifi kullanmak daha uygun düşecektir. Bu takdirde istikrazları önce kaynaklarına göre 1) *İç istikrazlar,* 2) *dış istikrazlar* şeklinde ikiye ayırıp sonra da her grupta vâde tefrikini nazara alarak *kısa* (dalgalı), *orta* ve *uzun* (konsolide) borçları ayrı ayrı ele almak muvafık bir tasnif tarzı olacaktır.

Bazı müellifler bizim iktisadî kalkınma ve âmme kredisi başlığı altında toplamaya çalıştığımız meseleleri iktisadî kalkınmanın finansmanına ircâ etmektedirler. Nitekim son zamanlarda az gelişmiş memleketlerin kalkınması ile ilgili mühim bir eser neşretmiş olan Buchanan ve Ellis gibi iki müellif meseleyi daha başka bir tetkik plânı içinde ele almışlardır. Bu zatlar kitaplarının «muasır dünyada iktisadî kalkınmanın başarılması» başlığını taşıyan üçüncü kısmında bu davayı dörde ayırarak tetkik etmişlerdir. Bu tasnif tarzı bizim konumuzu aydınlatması bakımından enteresandır.

§ 14. Kalkınmanın memleket içi finansmanı : hususî tasarruf.

§ 15. Kalkınanların memleket içi finansmanı: âmme kaynakları ve fonların kullanılması.

§ 16. İktisadî kalkınmanın yabancı hususî sermayeden finansmanı.

§ 17. Az gelişmiş memleketlerde âmme istikrazları ve yardımlar.

Bu şekilde mesele dört ana başlık altında ele alınmıştır. Bu tasnif tarzında, iktisadî kalkınmanın yabancı hususî sermaye ile finansmanı müstesna, diğer başlıklar ele alacağımız meselelerin başka şekilde vazedilmiş bir şeklidir. [6]

Birleşmiş Milletler iktisadî kalkınma talî komisyonu da meseleyi tamamen finansman zaviyesinden ele almış ve az gelişmiş memleketlerin kalkındırılması mevzuunda iki rapor neşretmiştir. Bunlardan birincisi kalkınmanın umumî finansman problemleri, diğeri

---

[6] Buchanan and Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New York 1955, S. 298-381.

de kalkınmanın memleket içi problemleri ile ilgilidir [7]. Az gelişmiş memleketlerin iktisaden kalkındırılmasında âmme kredisinin tesir ve rollerini doğrudan doğruya göstermemiş omakla beraber, iç ve dış finansman meselelerine temas etmesi bakımından bu raporlar şayanı dikkat sayılmaktadır.

Biz de bu tetkik tarzlarından faydalanarak mevzuu aşağıdaki plân dahilinde ele alıp inceleyeceğiz.

1) İç istikrazlar

İç istikrazlar veya borçlar iktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında kullanılacak âmme kredisi vasıtalarından birincisidir. Memleket içi istikrazlar, vergiler ve âmme masrafları gibi mühim iki kategori finansman vasıtasının yanında yer alır. Bu şekilde, âmme maliyesi yönünden, iktisadî kalkınmanın finansman kaynakları üçe ircâ olunabilir.

İç istikrazların veya iç borçların az gelişmiş memleketlerin kalkınması üzerindeki rollerini kavrayabilmek için bu nevi istikrazların *aktediliş gayesi, sarf yerleri* ve *vâdeleri* gibi üç ana problemi kısaca görmemiz lâzım gelmektedir.

Gerek iç, gerekse dış olsun *borçlanmayı mucip sebepleri* üç ana gruba ircâ edebiliriz. Bunlar, bütçe açıkları, harp ve silâhlanma masrafları ve bilhassa iktisaden ilerlemiş memleketler için de iktisadî buhranlarla savaştır. Az gelişmiş memleketler için bu sebeplerden ilk ikisi varit ve fakat üçüncüsü, iktisadî bünye farkından dolayı bahse konu olamamaktadır. Lâkin az gelişmiş memleketlerin en mü-

---

[7] Birleşmiş Milletler İktisadî İşler Komisyonu, İktisadî Kalkınma Talî Komisyonu marifetiyle az gelişmiş memleketlerin kalkınmasının finansmanı için iki ayrı rapor neşredilmiştir. Bunlardan umumî mahiyette olan için bak: United Nations: Methodes of Financing Economic Development in Underdeveloped Areas, New York 1949. İkinci rapor ise kalkınmanın memleket içi finansmanına tahsis olunmuştur. United Nations : Domestic Financing of Economic Development, New York 1950.

Az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında lüzumlu olan dış sermayenin temin ve rolleri hakkında şu etüde bakınız: Dr. Avni Zarakoğlu : İktisaden Geri Kalmış Memleketlere Sermaye İthali, Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası C. IX, Sene 1952, s. 1 ve m. — Kalkınmanın umumî finansmanı meseleleri için bak: Prof. Sadun Aren: İktisaden Az Gelişmiş Memleketlerde Kalkınmanın Finansmanı ve Bazı Yatırım Mesceleleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. X, Sene: 1955, Sayı: 3, s. 1-16.

him davası iktisadî kalkınmayı gerçekleştirmektir. Bu itibarla, borçlanmayı icap ettiren sebeplere, sırf bu çeşit memleketler bakımından, bir yenisi katılmış olmaktadır. Şurasına hemen işaret edelim ki, az gelişmiş memleketlerde iç ve dış istikrazların belli başlı gayesi bizatihî kalkınma hamlesidir. Kalkınma hamlesini gerçekleştirmek diğer borçlanma gaye ve sebepleri kadar mühim ve belki de zamanımızda daha ön safta bir mevki almaktadır.

Alelâde âmme masraflarının vergilerle ve fevkalâde masrafların da istikrazlarla karşılanması klâsik olmakla beraber, zindeliğini bugün bile muhafaza eden bir prensip olmakta devam etmektedir. Kalkınma masrafları münakaşasız şekilde fevkalâde masraflar içinde yer almaktadır. Bu bakımdan kalkınma gayesi için yapılacak sarfiyatın istikrazlarla karşılanması umumî maliye prensip ve kaidelerine de tevafuk etmektedir. Bu bakımdan az gelişmiş memleketlerde kalkınma gayesi için yapılacak istikrazlar nazariye ve prensipler bakımından gayri kabili red bir mahiyet taşımaktadır.

Şimdi ikinci meseleye geçebiliriz. Bu da istikrazların *sarf yerleridir*. Bir istikraz iyi bir gaye için akdolunur ve fakat sarf yeri gayeden ayrı olabilir. Bu bakımdan istikrazların kullanması gayeden bazan daha ehemmiyetlidir. Meselâ kalkınma gayesi ile akdolunan bir istikrazla şatafatlı hükûmet binaları yapılması pek alâ kabildir. İstikrazların müsmir ve gayri müsmir tasnifinin burada hususî bir mânası mevcuttur. Az gelişmiş memlekelerin kalkınması bakımından mühim olan nokta, istikrazların hem akdediliş ve hem de sarf yerleri bakımından müsmir olması şarttır. Müsmir sarf yeri bakımından sosyal sabit sermaye diyebileceğimiz tesisler ön sırada yer alırlar. Bunlar yollar, kanallar, sulama şebekeleri, barajlar, limanlar, münakale şebekesi olarak sıralanabilir. İstikrazların bu gibi tesislere sarfolunması az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında hayatî bir ehemmiyet taşır.

Üçüncü olarak, istikrazları *vâdeleri* bakımından varit olabilecek bazı meselelere de temas edelim. Bilindiği gibi gerek iç gerekse dış olsun istikrazlar kısa, orta ve uzun olmak üzere üçe ayrılabilir. Kısa vâdeli istikrazlar, müddetleri üç ay, altı ay ve azamî bir yılı geçmeyen ve malî literatürde «dalgalı borçlar» diye anılan hususî bir kategoridir. Devlet bütçesindeki varidatın tahsili ile masraf ödemeleri arasındaki fasılayı gidermek için başvurulan ve hazine muameleleri diye anılan bu tip kısa vâdeli iç istikrazlar az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında hemen hiç bir rol oynamazlar. Bu ba-

kımdan kısa vâdeli iç istikrazları tetkik konumuzun dışında bırakabiliriz. Az gelişmiş memleketlerin kalkınması bakımından mühim olan, orta ve uzun vâdeli istikrazlardır. Kısa vâdeli iç istikrazlar bünyeleri ve mahiyetleri bakımından kalkınma hamlesine uygun düşmediği cihetle, zarureten nazarlar orta ve uzun vâdeli istikrazlara çevrilmektedir. Bu tip istikrazların aktediliş gayesi ile sarf yerleri kalkınmaya müteveccih olmak şartiyle, maksada elverişli bir finansman kaynağı olmaktadırlar. Aşağıda izah edeceğimiz bazı müşkil ve mâniler bertaraf edilmek şartiyle orta ve uzun vâdeli iç istikrazların az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında mühim yeri olduğu muhakkaktır. Bazı az gelişmiş memleketlerde kalkınma hamlesinin vergi yolu ile finanse edildiğine şahit olmaktayız. Cari masrafları kısmak bahsinde terviç olunan bu yol, bazı sıkıntılara ve zorluklara sebebiyet verdiği için psikolojik bakımdan uygun düşmemektedir. Bu takdirde az gelişmiş memleketlerde henüz gelişmekte olan orta ve uzun vâdeli iç istikrazlardan kısmen istifade edilmesi maksada uygun gelmektedir. Bu şekilde vergi kanalı ile finansman yolunun yükü, orta ve uzun vâdeli iç istikrazlara baş vurmak suretiyle, hafiflemiş olmaktadır.

Az gelişmiş memleketlerde kalkınma hamlesine müteveccih orta ve uzun vâdeli iç istikrazlara müracaat etmek pek kolay olmamaktadır. Yukarıda da bir nebze işaret ettiğimiz gibi, ortada teknik ve ekonomik bakımdan giderilmesi zarurî olan bazı müşkil ve mâniler mevcuttur. Bunu en geniş şekilde âmme kredisinin gereği gibi inkişaf edememesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Başka bir ifade ile, az gelişmiş memleketlerde bir sermaye piyasası mevcut değildir. Zayıf bir tararruf kaynağından beslendiği için, devlet, iç piyasadan istediği anda müsait şartlarla istikraz aktedememektedir. Bu şartların nisbeten müsait olduğu memleketlerde bile, istikraza baş vurma enflâsyonist bir temayül doğurmaktadır. Bilhassa kısa vâdeli borçlar için varit olan bu temayül gittikçe kuvvetlenmekte ve bizatihi enflâsyon halkın devlete karşı itimadını sarstığı için, istikraz kaynağını büsbütün kurutmaktadır. Şurası muhakkak ki, az gelişmiş memleketlerdeki umumî şartlar ve bizatihi kalkınma hamlesi orta ve uzun vâdeli istikrazlara başvurmayı güçleştirmekte ve bu kaynaktan istifadeyi bazan imkânsız hale getirmektedir Bu takdirde kalkınma hamlesinin finansmanı, ikinci alternatif olan ve daha kolay bir metod şeklinde vasıflandırılan kağıt para ihracına yani enflâsyona bırakılmaktadır. Muayyen doz aşılmadığı tak-

dirde enflâsyon kötülenecek bir finansman metodu değildir. Fakat tecrübeler göstermiştir ki, az gelişmiş memleketlerde enflâsyonist temayül kolaylıkla firenlenememekte ve bu hal devam ettiği müddetçe önce bir fidan olan iç istikrazları kurutmakta ve sonra da kalkınmanın hızını kesmektedir.

Birleşmiş Milletler eksperler hey'etince hazırlanan bir raporla iktisaden az gelişmiş memleketlerde (bilhassa Orta Şark ve Güney Doğu Asya) tasarruf azlığına rağmen kıymetli maden, meskûkât ve ziynet eşyası şeklinde kuvvetli bir iddihar (Hoarding) ın mevcut bulunduğu tebarüz ettirilmektedir. Yapılan tetkiklere nazaran bahsi geçen memleketlerde bu tip hususî altın rezervlerinin millî gelirin % 10 una baliğ olduğu tahmin olunmaktadır [8].

Memleketlerin kalkınma hamlesinde bu tip iddihar edilmiş altınların sermaye olarak kullanılması ve hükümetlerin bu yolda gayret sarfetmeleri tavsiye edilmektedir. Fakat fazla muhafazakâr, çekingen ve hükümete karşı itimadı zayıf olan halk tabakalarında bu tip iddiharı, dahilî istikraz veya başka bir yol ile massetmek pek kolay başarılacak bir iş değildir.

Türkiye'nin iç istikrazlarının umumî durumuna, kalkınmanın bir finansman vasıtası olarak kısaca bir göz gezdirmek faideli olacaktır. Cumhuriyet devrinde iç istikrazlar oldukça yeni bir hadisedir. Memleketimizde ilk iç istikraz 1933 yılında akdolunmuştur. İç istikrazların seçilmiş birkaç yıldaki durumunu aşağıdaki tabloda görmek kabildir.

---

[8] United Nations: Measures: for the Economic Development of Under-Developed Countries, Newyork, 1951 s. 35-36.

Seçilmiş birkaç yılda Türkiye'nin kısa (dalgalı) ve orta ve uzun vâdeli (konsolide) yekûn iç istikrazların seyrini gösterir Tablo.

(Rakkamlar milyon TL. olarak)

	Kısa vâdeli (dalgalı) İstikrazlar		Orta ve uzun vâdeli (konsolide) İstikrazlar		
Yıllar	*Tutarı*	*u. yekûn içinde yüzdesi*	*Tutarı*	*u. yekûn içinde yüzdesi*	*Umumî yekûn*
1939	213	54	183	46	396
1946	997	70	417	30	1.414
1948	804	51	784	49	1.588
1949	763	53	682	47	1.446
1950	1.026	57	764	43	1.790
1951	1.276	64	733	36	2.009
1952	1.312	64	760	36	2,072
1953	1.582	69	724	31	2.306
1954	1.605	67	815	33	2.420
1955	1.570	62	985	38	2.555
1956	1.657	61	1.037	39	2.693
1957 (XI)	2.144	67	1.045	33	3.159

Kaynak : Aylık İstatistik Bülteni No. 18, 37 ve 44-45 den alınan bilgilere göre yeniden tertip ve tanzim olunmuş ve yüzdeler tarafımızdan ayrıca hesap edilmiştir.

Aktediliş gayeleri bakımından Türkiye'de ki iç istikrazlar oldukça tenevvü arzederler. Bunları millî müdafaa ihtiyaçları, demiryolu inşaatı, bütçe açıklarını kapatmak, dalgalı borçları konsolide hale getirmek, eski tahvilleri yenileri ile tahvil, çiftçiyi topraklandırmak ve nihayet yatırımları finanse etmek şeklinde sıralanabilir. Burada konumuz bakımından mühim olan gayeler demiryolu inşası ile diğer yatırımlar için aktolunan istikrazlardır. 1933 yılında Ergani Bakır madenini ana demiryolu şebekesine bağlamak için 12 milyon liralık, Sivas-Erzurum demiryolunun inşası için 30 milyon liralık ve diyarbakır-Kurtalan demiryolunu Irak hududuna bağlanmak için 85 milyon liralık istikraz aktedilmiştir. 1950 malî yılı bütçesindeki yatırım masraflarını finanse etmek için hükûmete 120 milyon liraya kadar borçlanma yetkisi verilmiş ve bunun tamamı istimal olunmuştur.

İç istikrazların vâdeler bakımından terkibinde kısa vâdeli dalgalı borçlar nisbî ehemmiyet bakımından orta ve uzun vâdeli konsolide borçlara nazaran daha ağır basmaktadır. Son yıllarda iç istikrazların üçte ikisini dalgalı borçlar ve üçte birini de konsolide borçlar teşkil etmektedir. Kalkınma hamlesini gerçekleştirme bakımından konsolide borçlar ön safta yer aldığına göre dalgalı borçların nisbî ehemmiyetlerini arttırmaları uygun düşmemektedir. Diğer taraftan son yıllardaki enflâsyonist temayül, konsolide borçların gereği şekilde inkişâfına büyük bir mâni teşkil etmektedir.

İç istikraz tahvillerin hâmillerinde de son yıllarda bazı tahavüller olmuştur. Başlangıçta halk tabakalarına mal olmuş bulunan istikraz tahvilleri yavaş yavaş bankaların ve iktisadî devlet teşekkülleri ile kamu müesseselerinin eline geçmiştir. Aşağıdaki tablodan bu temayülü tesbit etmek kabildir.

İç istikraz tahvillerinin hâmilleri itibariyle dağılışını gösterir Tablo

Hâmiller	1948 %	1949 %	1950 %	1951 %	1952 %
Bankalar	54.8	43.1	35.8	43.5	44.5
Devlet müesseseleri	21.1	22.7	30.9	33.9	29.2
Şirketler	1.2	1.2	1.3	1.5	1.7
Eşhas	31.9	32.8	31.9	21.0	24.4
Toplam	100.—	100.—	100.—	100.—	100.—

Kaynak : Ziya Eralp : Türk Ekonomisinin Aana Hatları, II . Devlet Maliyesi, Ankara 1954, s. 72.

Görülüyorki, istikraz tahvillerinin halk tabakalarından yavaş yavaş iktisadî devlet teşekkülleri ile kamu müesseseleri eline geçmesi, ufak tasarrufların kalkınma hamlesinde kullanılması imkânını yok etmektedir. Diğer taraftan memleketimizde iç istikrazların gelişmesi enflâsyonist bir temayül doğurmaktadır [9]. Şayet iç istikrazla-

[9] Bu enteresan meselenin tetkiki için bak: Dr. Memduh Yaşa: Dalgalı Âmme borçlarıyla Para Tedavül Hacmi Arasındaki Alâka, Banka Dergisi, Sayı: 9, Ankara, 1949.

rın gelişmesi eflâsyona baş vurulmadan idare edilebilirse iktisadî kalkınma fakir sınıflara ağır basmadan ve yük olmadan kısmen finanse edilebilmektedir. Tecrübeler bu hususu gerçekleştirmenin az gelişmiş memleketlerde kolayca başarılamadığını göstermektedir

Netice olarak Türkiye'de son senelerde millî gelirin % 15-20 sine ulaşan iç istikrazların kalkınmanın finansmanı için yeter bir kaynak olmadığını söyleyebiliriz.

2) Dış İstikrazlar.

İktisaden az gelişmiş memleketlerde iç istikrazların kalkınmayı temin bakımından yeter bir finansman vasıtası olmadıklarına yukarıda işaret etmiştik. Zira iç istikrazların kaynağı telâkki olunan tasarruf ve millî gelir azlığı ve diğer sosyal faktörler yüzünden iç istikrazlar gelişmemektedir. Bu bakımdan iç istikrazların kalkınma hamlesini besleyememesi ve gerekli fonları temin edememesi sebebiyle nazarlar zaruretn dış istikrazlara çevrilmektedir. İç istikrazların bahsettiğimiz bu kifayetsizliği, zamanımızda dış istikrazlar ve çeşitli finansman yolları vasıtasiyle karşılanmaktadır.

Dış İstikraz mefhumu, bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra vukua gelen değişikliklerin bir neticesi olarak, muhtevası genişlemiş bulunmaktadır. Dış istikrazları, bir devletin veya bir âmme teşekkülü veya beynelmilel bir teşekkülün diğer bir devlete verdiği ödünçler ve yaptığı yardımlar şeklinde sıralamak kabildir. Bu şekilde dış istikrazlara karşılıksız yardımlar da dahil olmuş vaziyettedir. Dış istikraz mefhumunun genişlemesinde bilhassa ikinci Dünya Harbinden sonra, harpten zarar görmüş devletleri sür'atle kalkındırmak ve iktisaden az gelişmiş memleketlere yapılan yardımlar geniş ölçüde müessir olmuştur. Bu şekilde dış istikraz mefhumunu birisi « *âmme istikrazları* » (Public loans) ve diğeri de «*yardımlar*» (garants) şeklinde iki ana grupa ayırmak ve buna göre tetkik etmek kabildir. Bunlar nevi itibariyle şöyle sıralanabilir [10].

a) *Amerikan yardımı.*

Dış istikrazları tetkik ederken Amerika Birleşik Devletleri tarafından harpten zarar görmüş memleketlerle az gelişmiş memle-

[10] Bu tasnif ana hatları ile şu eserden mülhemdir. Buchanan ve Ellis: Approches to Economic Development, The Twetieth Century Fund, Newyork, 1955, s. 361 ve m.

ketlere yapılmış olan yardımlar hususî bir yer tutar. Yarı iktisadî ve yarı siyasî bir karakter taşıyan Amerikan yardımı çeşitli veçhe ve şekiller taşımaktadır. Harpten zarar görmüş memleketlere yapılan ve Marshall Plânı adı altında sistemleştirilen bu tip yardımlar Dünya ekonomisinin eski haline ircaı ve hatta harpten önceki devreyi geçmesi bakımından büyük bir rol oynamıştır. Bu tip yardımlar umumiyetle inceleme konumuz haricinde kalmaktadır.

Bizim asıl üzerinde duracağımız yardımlar, Amerikan Hükûmeti tarafından ve federal bütçe çerçevesi dahilinde az gelişmiş memleketlerin kalkınması için yapılanlardır. Bunların 1949-1953 yılları zarfındaki durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri tarafından 1949-1953 malî yılları zarfında az gelişmiş memleketlere yapılan yardım ve ikrazların durumunu gösterir Tablo

(Rakkamlar Milyon Dolar olarak)

Cinsi	1949	1950	1951	1952	1953
Yardımlar (grants)	291	184	142	504	480
Ödünçler (loans)	47	336	548	310	251
Yekûn	338	520	690	814	731

Kaynak : Buchanan and Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New York 1955, s. 363.

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi, Amerikanın harpten zarar görmüş memleketlere yardımı hafifledikten sonra, az gelişmiş memleketlere yapılan yekûn yardım 1949 yılından sonra devamlı şekilde artmıştır. Diğer taraftan 1950 ve 1951 yılları müstesna, miktar bakımından, yardımlar ödünçlere nazaran daha yüksek bulunmaktadır. Bu şekilde az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında karşılıksız yardımların ödünçlere nazaran daha müessir olacağı ve Amerikan Hükûmeti tarafından az gelişmiş memleketlere yapılan ödemelerin daha çok bu istikamete tevcih edildiği neticesine varılabilir.

Amerikan yardımı muhtelif memleketlere çeşitli ölçülere göre tevzi edilmiş ve bu tevziden istifade eden memleketlerde hemen daima bir şikâyet mevzuu olmuştur. Bu tevzide memleketin siyasî ve coğrafî durumu, yardımın istimâl tarzı, ırkî ve kültürel hususiyetler müessir olmaktadır.

Az gelişmiş memleketlerin kalkınması bakımından Amerikan yardımının mâna ve ehemmiyeti büyüktür. Bu yardımlar sayesinde az gelişmiş memleketler muhtaç oldukları makina, tesisat ve malzemeyi kolaylıkla temin edebilmişler ve kalkınmanın dış finansmanında büyük faideler sağlamışlardır.

Aslında son yıllarda 700 milyon dolara yaklaşan bu ödünç ve yardımlar, Uzak Doğu, Güney Doğu Asya, Orta Şark, Güney Amerika, Orta Amerika v.s. gibi Dünya haritasını kaplayan az gelişmiş memleketlere taksim edildiği takdirde lâşey mesebesinde kalmaktadır. Amerikan yardımı kaynaktaki bütün dev azametine rağmen sahalara ulaştığı zaman cesamet ve kuvvetinden çok şeyler kaybetmektedir. Bu şekilde, Amerikan yardımı, az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında kullanılan yegâne vasıta olamıyacağı neticesini çıkarabiliriz.

b) *Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası Kredileri.*

Kısaca Dünya Bankası diye anılan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın isminden de anlaşılacağı gibi az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında rol oynadığına şüphe yoktur. Bu Banka statüsü mucibince yarı resmî ve beynelmilel bir teşekkül olduğu için açmış olduğu kredileri hususî mahiyette saymaya imkân yoktur. Bu bakımdan geniş şekilde dış istikrazlara Dünya Bankasınca verilen ödünçleri de dahil etmiş bulunuyoruz. Bu bankanın 1948 yılından sonra az gelişmiş memleketlere yapmış olduğu ikrazların miktarını aşağıdaki tablodan takip etmek mümkündür.

Milleleraras ı İmar ve Kalkınma Bankasınca az gelişmiş memleketlere 1948-1953 yılları arasında yapılan ikrazların miktarını gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon Dolar olarak)

Cinsi	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Taahhütler	Yoktur	125	152	297	297	179
Tediyeler	»	20	77	72	169	183

Kaynak : International Bank of Reconstruction and Development, Annual Reports.

Banka önceleri harpten zarar görmüş memleketlere geniş ölçüde yardım etmiş ve bunların kalkınmasını temin etmiştir. Bu gaye kısmen tahakkuk ettikten sonra az gelişmiş âza memleketlere yapılacak yardımlar arttırılmıştır. Bilhassa az gelişmiş memleketlerin iktisaden sağlam yatırım proğramlarına orta ve uzun vâdeli krediler açılmıştır. Başlangıçta taahhüt edilen krediler ile tediye olunan miktarlar arasında büyük farklar olduğu halde sonradan bunlar kapatılmış ve 1953 yılında olduğu gibi tediyeler taahhütleri aşmıştır.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının âzası olan az gelişmiş memleketlere açmış olduğu orta ve uzun vâdeli kredileri hiç bir zaman Amerikan Yardımının ödünç ve kredileri ile karşılaştırmaya imkân yoktur. Şüphesiz Amerikan yardımı daha geniş çaplı ve hacimli bir finansman kaynağıdır. Halbuki Dünya Bankası'nın Kredileri hacim ve şumül bakımından daha mahdut kalmaktadır. Mamafih az gelişmiş memleketlerin kalkınması bakımından Dünya Bankasının kredileri hiç bir zaman küçümsenemez.

c) *İhracat - İthalât Bankası Kredileri.*

Az gelişmiş memleketlerin kalkınması için kredi veren beynelmilel malî teşekküller arasında İhracat-İthalât Bankası (The Export-Import Bank) hususî bir yer almaktadır. Bu müessese 1934 yılında New Deal programının tatbikatı ile ilgili politikanın bir icra uzvu olarak kurulmuş ise de, harp yılları içinde kendisine yeni

yeni vazifeler verilmiş ve bilhassa harp gücünü ve kaynaklarını arttırmak gayesi ile Kongrenin de müsaadesi altında Lâtin Amerika memleketlerine geniş ölçüde krediler açma müsaadesi bahş olunmuştur. Harpten sonraki devrede bu gayeye lüzum kalmadığı için fonların iktisadî kalkınmada kullanılması yoluna gidilmiştir. Kongre 1951 yılında kabul ettiği bir kanunla Bankanın kaynaklarını 4,5 milyar dolara çıkarmıştır.

İhracat ve İthalât Bankasının 1945-1953 yılları sırasında açtığı 4.194 milyon dolarlık kredisinin % 27 si Latin Amerikaya, % 54 dü Avrupaya ve % 15 şi de bütün Afrika ve Asya memleketlerine isabet etmiştir. Bu iki nevi krediden az gelişmiş memleketlerin istifade miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1945-1953 yılları arasında İhracat ve İthalât Bankası ile Dünya Bankası Kredilerinden az gelişmiş memleketlere isabet eden hisseyi gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon Dolar olarak)

	İthalât-İhracat Bankası	*Dünya Bankası*
Bütün mıntıkalara açılan net kredi tutarı .	4,194	1,557
Bundan az gelişmiş memleketlere isabet eden hisse tutarı	1,910	933
Az gelişmiş memleketlerin istifade ettikleri tutar	1,252	475

Kaynak : Buchanan and Ellis: Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New York 1955, s. 368.

Tablonun tetkikinden de anlaşılacağı gibi, İhracat ve İthalât Bankası az gelişmiş memleketlere açmış olduğu krediler bakımından Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasına nazaran daha geniş imkânlara sahiptir. Diğer taraftan az gelişmiş memleketler Milletlerarası malî teşekküller tarafından kendilerine açılan kredilerden çoğu zaman lâyıkı veçhile istifade edemiyerek bu kredilerin bir kısmını kullanmak imkânından mahrum kalmaktadırlar. Nitekim tabloda da görüldüğü gibi 1945-1953 yılları arasında İhracat

ve İthalât Bankasının az gelişmiş memleketlere açmış olduğu kredi tutarı 1,910 milyon dolar olduğu halde, bahsi geçen memleketler bunun ancak 1,252 milyon dolarından istifade edebilmişlerdir.

3) Dış İstikrazlar Bakımından Türkiyenin Durumu

Yukarıda yaptığımız izahlara muvazi olarak Türkiye'nin dış istikrazlarının umumî durumuna, kalkınmanın mühim bir finansman vasıtası olarak kısaca bir göz gezdirmek faideli olacaktır. Memleketimizde ilk dış istikraz, Osmanlı Düyunu Umumiyesinin tasfiyesine kat'i olarak tevessül edildikten sonra, 1934 yılında akdolunmuştur.

İç istikrazlar, memleket parası ile yapıldıkları için kalkınmanın iç finansman kaynağını teşkil ederler. Halbuik dış istikrazlarda durum tamamen farklıdır. Zira dış istikrazlar beynelmilel sermaye piyasasında mekbul dolar, sterlin, İsviçre Frangı Vs. gibi yabancı tediye vasıtaları ile yapıldığı için, müstakriz memlekete bir dış satın alma gücü temin eder. Bu meblağlarla kalkınmanın lüzumlu kıldığı makina, tesisat gibi yatırım maddelerini almak kolaylaşır. Bu bakımdan dış istikrazlar hususî bir mâna ve ehemmiyet taşır.

Tıpkı iç istikrazlarda olduğu gibi, dış istikrazlar da kısa vâdeli (dalgalı), orta ve uzun vâdeli (konsolide) olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir. Konumuz bakımından kısa vâdeli dış istikrazlar hiç bir hususiyet taşımazlar. Ancak orta ve uzun vâdeli dış istikrazlar kalkınma hamlesi için elverişli sayılabilir. Şimdi aşağıya koyduğumuz tabloda Türkiye'nin dalgalı ve konsolide dış borçlarının durumu hakkında bir fikir edinmek mümkün olacaktır.

Seçilmiş birkaç yılda Türkiye'nin Kısa (dalgalı), orta ve uzun vâdeli (konsolide) dış istikrazlarının seyrini gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon TL. olarak)

	Kısa vâdeli (dalgalı) istikrazlar		Orta ve uzun vâdeli (konsolide) istikrazlar		
Yıllar	*Tutarı*	*Yekûna yüzdesi*	*Tutarı*	*Yekûna yüzdesi*	*Umumî Yekûn*
1948	69	8	781	92	851
1949	90	11	612	89	802
1950	83	11	691	89	775
1951	73	10	676	90	749
1952	55	7	767	93	822
1953	128	17	625	83	754
1954	163	19	688	81	852
1955	201	20	766	80	968
1956	309	26	867	74	1.176
1957 (XI)	275	23	943	77	1.218

Kaynak : Aylık İstatistik Bülteni, No. 17, 37 ve 44-45 den alınan bilgilere göre yeniden tanzim olunmuş ve yüzdeler tarafımızdan ayrıca hesaplanmıştır.

Aktediliş gayeleri bakımından Türkiye'deki dış istikrazlar oldukça tenevvü arzederler. Bunları millî müdafaa ihtiyaçları, yeni dokuma fabrikaları açmak (Nazilli ve Kayseri gibi), demiryolu şebekesinin devletleştirilmesi, teçhizatın ıslah ve modernleştirilmesi, liman, baraj inşaatı, İktisadî devlet teşekküllerinin muhtaç olduğu malzeme ve tesisatın temini biriken dış ticaret borçlarının tasfiyesi şeklinde sıralanabilir. Burada konumuzla ilgili olması bakımından Kayseri ve Nazilli Bez Fabrikalarını kurmak için Rusya'dan yapılan 8 milyon grenlik 1934 istikrazı, münakale şebekesinin ıslahı ve iktisadî devlet teşekküllerinin lüzum duydukları malzemeyi temin için 10 milyon sterlinlik İngiliz Kredisi, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından baraj ve limanların inşaası için akdolunan 12.5 milyon dolarlık ve 25.2 milyon iki istikraz, Avrupa Tediye Birliğinden «alacaklı başlangıç kredisi» olarak alınan 25 milyon dolar ile yine aynı teşekkülden alınan 50 milyon dolarlık kota dahilindeki 30 milyon dolarlık kredi bilhassa zikredilebilir.

Dış istikrazların vâde bakımından terkibinde son yıllarda büyük bir tahavvül göze çarpmaktadır. Önceleri dış istikrazlar içinde kısa vâdeli olanların nisbî ehemmiyeti % 10 civarında iken son yıllarda bu rakam % 26 ya kadar yükselmiştir. Böylece dış istikrazların dörtte biri kısa vâdeli (dalgalı) borçlardan teşekkül etmektedir. Bu durum az gelişmiş memleketlerde kalkınma hamlesine aykırı bir durum yaratmaktadır. Binaenaleyh dış borçların tercihan orta ve uzun vâdeli borçlar haline getirilerek konsolide edilmeleri şayanı temennidir.

İktisaden az gelişmiş memleketlerin bâriz hususiyetlerinden birisi de dış istikrazların arzu edilen bir seviyeye ulaşamamasıdır. İç ve dış istikrazlar nisbî ehemmiyet bakımından millî gelirin düşük bir yüzdesi halinde seyrettiği bir vakıa iken dış istikrazlar bu yekûn içinde daha da düşük bir seyir takip etmektedir. Bu durum, kısmen, az gelişmiş memleketlerin dış kredi bulma güçlüklerinden doğmaktadır. Halbuki kalkınma için gerekli olan makina, tesisat ve malzemeyi temin etmesi bakımından dış istikrazların ehemmiyeti hiç bir zaman inkâr olunamaz. Aşağıdaki tablo bu hususu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Türkiye'de seçilmiş birkaç yılda yekûn İç ve Dış istikrazların durumunu gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon TL. olarak)

	İç İstikrazlar		Dış İstikrazlar		
Yıllar	*Tutarı*	*u. yekûna Yüzdesi*	*Tutarı*	*u. yekûna Yüzdesi*	*U. yekûn*
1948	1.588	65	851	35	2.439
1950	1.790	70	775	30	2.565
1951	2.009	73	749	27	2.758
1952	2.072	72	822	28	2.894
1953	2.306	76	754	24	3.060
1954	2.419	75	852	25	3.271
1955	2.555	73	968	27	3.523
1956	2.694	70	1.177	30	3.871
1957 (XI)	3.159	72	1.218	28	4.377

Kaynak : Aylık İstatistik Bülteni, No. 37 ve 44-45 den alınan mütalâalara göre tanzim edilmiş ve yüzdeler tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo dikkatle tetkik edilecek olursa görülecektir ki, 1948 yılından itibaren dış istikrazlar miktar bakımından hafif yükselmeler kaydettiği halde, nisbî ehemmiyet bakımından iç istikrazlara nazaran düşüklük arzetmektedir. Dış istikrazlardaki son gelişmelerin daha ziyade kısa vâdeli borçların yükselmesinden ileri geldiği nazarı itibare alınacak olursa, tekâmülün fazla ümit verici olmadığı anlaşılacaktır.

Şimdi de Türkiye'nin muhtelif kaynaklardan elde ettiği çeşitli yardım ve kredileri daha yakından görelim.

a — *Amerikan yardımı.*

Umumiyetle Türkiye Amerikan yardımından en az faydalanan memleketler arasında sayılmaktadır. Yapılan etüdlere ve araştırmalara göre memleketimiz 1948-1955 devresi zarfında kredi, yardım ve sair şekiller altında ve askerî maksatlar dışında Amerikan yardımı altında sağladığı faideleri şöyle hülâsa etmek kabildir.

Türkiye'nin 1948-1955 yılları arasında Amerikan yardımı olarak sağladığı yekûn meblâğların icmalini gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon Dolar olarak)

Devreler	*Direkt ve endirekt şekildeki hibe ve kredilerin yekûn tutarı*
1948—49	49
1949—50	131
1950—51	100
1951—52	70
1952—53	67
1953—54	76
1954—55	100,6
Teknik yardım tutarı	3,8
Umumî Yekûn	597,4

Kaynak : Dr. Süleyman Barda : Amerikan İktisadî Yardımı ve Türkiye İktisat ve Maliye Mec. C. II, sayı: 5, s. 193. — T. C. Merkez Bankası Aylık Bülteni, Ağustos 1957, sene V, No. 8, s. 50.

Not : T. C. Merkez Bankasi Aylık Bülteninde 1948-1955 yılları arasındaki yekûn yardım miktarı 601,0 milyon Dolar olarak görülmektedir.

Müracaat ettiğimiz yabancı kaynaklarda Türkiye'nin Amerikan yardımından temin ettiği meblâğların tutarı ve nev'i hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Bazı kaynaklarda Türkiyeye yapılan yardımlar Yunanistan'ınki ile birleştirilerek tek rakam halinde verilmiştir. Fakat şurası bir hakikattır ki, Türkiye bu yardımdan pek az istifade etmiştir. Yedi yıllık devre zarfında temin edilen yardım ve kredilerin tutarı 600 milyon dolara ancak yaklaşabilmiştir ki, bu meblâğ yapılan umumî yardımların yüzde biridir.

b — *Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası.*

Beynelmilel malî bir teşekkül olan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Türkiye'ye yaptığı kredi yardımlarını iki grup etrafında toplayabiliriz. Bunlardan bir kısmı doğrudan doğruya Banka tarafından Türkiye'ye açılmakta diğer kısmı da Bankanın Türkiye filyali olan Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası vasıtasiyle yapılmaktadır. Aşağıdaki tabloda Dünya Bankasının Türkiye'ye açtığı Kredi ve yaptığı yardımlarının mevzular bakımından bir icmalini görmek kabildir.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının 1950-1955 devresi zarfında Türkiye'ye açtığı kredilerin mevzulara göre miktarlarını gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon Dolar olarak)

Kredinin sarf yeri	*Tutarı*
Liman inşaatı	16.3
Silo inşaatı	3.8
Seyhan barajı inşaatı	25.2
Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası vasıtasiyle hususî sanayie	18.—
Yekûn	63.3

Kaynak : Bülent Yazıcı : İktisadî Kalkınma Problemlerinden Kalkınma Hızı, İktisat ve Maliye, C. III, Sayı: 12, s. 523 — T.C. Merkez Bankası Aylık Bülteni, Ağustos 1957, Sene: V, No. 8, s. 19.

Not : Merkez Bankası Bülteninde aynı devre zarfında Türkiye'ye açılan yekûn krediler 61,0 milyon Dolar olarak gösterilmektedir. Aradaki 2,3 milyon Dolarlık farkın neden ileri geldiği anlaşılamamıştır.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası tarafından 1956 yılı sonuna kadar az gelişmiş memleketlere açılan krediler yekûnu 2.624 milyon dolara baliğ olduğuna göre Türkiye'ye isabet eden hisse ancak % 2.2 ye yaklaşmaktadır.

c — *İhracat ve İthalât Bankası.*

Malî imkânlar bakımından Dünya Bankasına nazaran daha geniş imkânlara sahip olan İhracat ve İthalât Bankası 1945-1954 devresi zarfında Türkiye'ye 35,3 milyon dolarlık kredi açmış ve bunun hepsi kullanılmıştır.

İhracat ve İthalât Bankası tarafından 1945-53 devresi zarfında Türkiye'ye açılan kredilerin durumunu gösterir Tablo.

(Rakkam Milyon Dolar olarak)

Memleket	*Kredinin nev'i*	*Açılan miktar*	*Kullanılan*
Türkiye	Kalkınma	35,3	35,3

Kaynak : Buchanan ve Ellis : Approches to Economic Development, The Twetieth Century Fund, New York 1955, s. 370.

Bankanın bu devre zarfında açtığı kredilerin turarı 4.194 milyon dolara baliğ olduğuna göre, Türkiye'ye isabet eden hisse %0,3 ancak tekabül etmektedir. Görülüyor ki, Türkiye'nin bu kaynaktan temin ettiği kredi de laşey mesabesindedir.

C — Borç İtfasının İktisadî Kalkınmaya Tesiri

Âmme kredisinin iktisadî kalkınma üzerindeki tesirlerini tamamlamak için borç itfasının neticelerine de kısaca bir göz gezdirmek lâzımdır. Çünkü bilindiği gibi, istikrazı aktetmek, onu müsmir sahalarda kullanmak kadar onun sistemli şekilde itfasının da birçok iktisadî ve sosyal neticeleri vardır.

Borç itfasının iktisadî kalkınma üzerindeki tesirlerini daha iyi görebilmek için mes'eleyi muhtelif yönlerden ele almak icap edecektir. Önce aktedilen bir istikraza faiz ödenmesi ile onun vâde so-

nunda tamamen itfa edilmesi farklı iki hâdisedir. Diğer taraftan iç ve dış istikrazların itfası da kolayca tahmin edileceği gibi, tamamen farklı neticeler tevlit eder. Şimdi temas ettiğimiz bu mes'eleleri daha yakından görelim.

Az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin faiz ve itfa masrafları, yukarıda da bir ara temas ettiğimiz gibi, büyük bir ehemmiyet arzetmez. Nihayet yekûn bütçe masrafları içinde âmme kredisinin faiz ve itfa masrafları, az gelişmiş memleketlerde % 3-8 arasında değişmektedir. Bunun sebebi âmme kredisi müessesesinin gereği şekilde inkişaf edememesi ve âmme borçlarının millî gelire nazaran düşük bir nisbette bulunması ile izah olunabilir. Bu bakımdan borç itfası, az gelişmiş ekonomiler için zannedildiği kadar korkulacak bir hâdise değildir. Yalnız şu noktayı kısaca belirtmek isteriz ki, borç itfası, tasarruf edilmiş bir meblâğın yatırım tipini ve sahasını değiştirebilir. Faraza bir devlet tahvilinin temamen itfa edildiğini düşünelim. Bunun sahibi iktisaden kuvvetli bir fert olacağına göre, eline geçen meblâğı ya başka bir devlet tahvili alarak devam ettirir veya daha kârlı olacağını tahmin ederse, hisse senedi alarak veya bir ticarî veya sınaî teşebbüse plâse ederek nemalandırmaya çalışır. Şu hale nazaran itfa olunan bir âmme borcunun resülmalinin, yatırım sahası ve sektör değiştireceği muhakkaktır. Bu değişikliği, o andaki faiz haddi ve yatırımların rantabilite derecesi tayin eder.

Borç itfasının tesirlerini tetkik ederken iç ve dış borçların itfası arasındaki derin farka işaret etmek bilhassa yerinde olacaktır. Bilindiği üzere iç borçlar memleket parası ile dış borçlar ise yabancı tediye vasıtası olan döviz ile ödenir. Bu bakımdan dış borçların itfası, yabancı tediye vasıtaları kullanılacağı için az gelişmiş memleketlerde büyük bir ehemmiyet arzeder. Az gelişmiş memleketler kalkınma hamlesinin gerektirdiği kuvvetli bir döviz ihtiyacı içindedirler. Dış borçların gerek faiz, gerekse yıl taksiti ve hattâ borcun resülmalinin iadesi dış tediye vasıtalarına ihtiyacı büsbütün arttırır. Bu bakımdan dış borçların miktar, vâde, faiz haddi bakımından makul bulunması şarttır. Aksi takdirde az gelişmiş memleketler bu tip tediyeler dolayısiyle büyük sıkıntılara maruz kalmaya mahkûmdurlar. Bu hususta akla gelebilen tek çare, dış istikrazların döviz temin edecek sahalara yatırılmaları ve bunlardan temin edilecek nema ile (bilhassa ihracatı arttırmak suretiyle) dış istik-

razların itfasını kolaylaştırabilmektir. Bu mekanizma az gelişmiş memleketlerin çok şiddetli dış tediye ihtiyaçları karşısında kolay kolay işleyememektedir.

Borç itfasının kalkınma üzerindeki tesirlerini incelerken, enflâsyonun bu hususta temin ettiği kolaylığı zikretmek lâzımdır. Gerek kalkınmadan ve gerekse kısa vâdeli iç borçlardan husule gelen enflâsyonist tazyik, az gelişmiş memleketlerde borç itfa masraflarının nisbî ehemmiyetini büyük ölçüde hafifletmektedir. Enflâsyon arttıkça devlet daha düşük bir para ile borçları itfa imkânı bulmaktadır. Fakat bu kolaylık geniş ölçüde iç borçlar için varitse de, dış borçların itfasında bu kolaylıktan istifade imkânı kabil olamamaktadır.

VI — Âmme Kredisi ve Enflâsyon

Âmme kredisi ile Kalkınma arasındaki münasebetlerin tetkikine tahsis edilmiş bir etüd içinde âmme kredisi ile enflâsyon arasındaki münasebetlere de kısaca bir göz gezdirmek bazı bakımlardan faideli olacaktır. Çünkü her kalkınma hamlesi enflâsyonu kaçınılmaz bir vakıa olarak beraber sürüklemekte ve hattâ bu vakıa biraz mübalağalı şekilde «kalkınma enflâsyon mânasını tazammun eder» formülü ile ifade olunmaktadır. Diğer taraftan tetkikler göstermiştir ki, âmme kredisi ile enflâsyon arasında gayet yakın bir münasebet mevcuttur. Öyle ki, âmmme kredisinin gelişmesi ve genişlemesi enflâsyonist bir tazyik yaratmaktadır. Bu şekilde, kalkınma hamlesi, âmme kredisi ve enflâsyon birbiri ile irtibatlı meseleler haline gelmiştir. Burada etüdümüzün müsaadesi nisbetinde, önce iktisadî kalkınma ile enflâsyon arasındaki münasebetlere temas edilecek sonra da âmme kredisi ile enflâsyon arasındaki münasebetler ele alınacaktır.

İkinci Dünya harbinden sonra bazı memleketlerde baş gösteren enflâsyonların âmme borçlarındaki devamlı artış ile müterafık olduğu müelliflerin dikkatinden kaçmamıştır. Bu müşahede daha ziyade Birleşik Amerika'ya münhasır olsa bile, âmme kredisindeki artışın enflâsyona sebebiyet verdiği kanaati umumîleşmiştir. Her nekadar Keynes 1940 da neşrettiği «Harbin Finansmanı»na dair (How to Pay for the War) adlı eserinde, âmme istikrazlarının harp içindeki enflâsyonlara karşı bir mücadele vasıtası olarak kullanılmasını tavsiye etmişse de, sonraki tetkik ve müşahedeler bu tavsi-

yenin şüphe ile karşılanması lâzım geleceğini ortaya koymuştur. Nitekim sonradan yapılan araştırmalar âmme istikrazlarının enflâsyonist karakterini bilhassa tebarüz ettirmiştir [11].

Aslında meselenin gelişmiş ve az gelişmiş ekonomiler için iki ayrı görünüşü vardır. İktisaden ileri ve olgun memleketlerden tam istihdam halini devam ettirmek ve bunu finanse edebilmek için muhtelif vasıta ve tedbirlere müracaat edilmektedir. Bu gibi ekonomilerde tam istihdamın finansmanı meseleleri ile yakından meşgul olan ve bu hususta enteresan bir eser ortaya koyan Dr. Wernette iki metodu mukayese etmektedir. Bunlardan birincisi, kağıt para basmak ikincisi ise istikraz aktetmektedir. Müellif bahsettiğimiz «Tam istihdamın Finansmanı» adlı eserinde [12] rasyonel olması ve daha ucuza mal olması bakımından kâğıt para basmayı istikraza nazaran tercihe şayan bulmaktadır. Bu tez iktisaden ileri memleketlerin bünyelerine daha uygun gelmesi, para ve emisyon politikasının müdebbir şekilde yürütülmesi bakımından geniş bir alâka toplamış, ilim muhitlerinde hayli hararetli kabul görmüştür. Filhakika bir depresyon zamanında iktisaden ileri memleketlerde düşük istihdam seviyesini harekete getirebilmek için kâğıt para ihracı, açığa müstenit sarfiyat politikasının mükemmel bir icra vasıtası olabilmektedir. Fakat bu durum iktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınması dâvasında, aynı mükemmeliyet ve uygunlukla kullanılacak bir finansman vasıtası olamıyacağı izahtan varestedir.

İktisaden az gelişmiş memleketlerin kalkınması ile enflâsyon arasındaki münasebetler üzerinde son zamanlarda derinlemesine ba-

---

[11] Bu tip araştırmalardan en mükemmelini, Dr. P. Fontaneau, «Revue de Science et de Législation Financières» in Temmuz-Eylûl 1954 tarihli 3 sayılı nüshasında neşrettiği etüdü ile yapmıştır. Bu makalenin Türkçe tercümesi için Bak: «Âmme İstikrazlarının Enflâsyonist Karakteri» (Çeviren: Şakir Özmen) Maliye Tetkik Kurulu Neşriyatı No. 1955-56, No. 65 Sayfa 1-26.

Amerika'daki tatbikat hakkında S. E. Harris tarafından tertip ve neşredilen «National Debt and the New Economics» (Mc Graw Hill, New York 1947) adlı eserindeki «Inflation, Debt and American Economy» başlıklı makaleye bakılabilir. Ayrıca B. M. Anderson tarafından The Economic Bulletin'ın Mayıs 1947 nüshasında neşredilen «Inflation, the Rate of Interest and the Management of Public Debt» adlı makale zikrolunabilir.

[12] J. Ph. Wernette: Finacing Full Employment, Cambridge, Mass. Harward University Press, 1945.

zı araştırmalar yapılmıştır [13]. Bu husustaki leyhte ve aleyhteki fikirleri şu şekilde hülâsa etmek kabildir. Optimist görüşe nazaran her kalkınma hamlesi enflâsyonu zaruri ve kaçınılmaz bir vakıa olarak ortaya koymaktadır. Hatta kalkınma bir bakıma enflâsyon demektir. M. Dobb bu bakımdan «mülâyim bir enflâsyon» (mild inflation) tavsiye etmekte ve bunun iktisadî hayatı canlandıracağını ileri sürmektedir. Nitekim kalkınan memleketlere bir göz gezdirecek olursak, bunlarda enflâsyonun kaçınılmaz bir vakıa olduğunu, istikrazın, Amerikan yardımının enflâsyonist bir temayül husule getirdiğini müşahade ederiz [14].

E. M. Bernstein, I. G. Patel, N. S. Buchanan ve H. S. Ellis gibi müellifler tarafından ifade edilen pesiminist görüşe nazaran az gelişmiş memleketlerin kalkınması davasında enflâsyon tehlikeli bir finansman metodudur. Muhtelif içtimaî ve iktisadî şart ve zaruretlerin tesiri altında «emin bir enflâsyon» (deliberate inflation) az gelişmiş memleketler için imkânsızdır. Çünkü az gelişmiş memleketlerde enflâsyon için müsait bir atmosfer mevcuttur; para ve kredi poltiikasının iyi idare edilmemesi yüzünden başlayan enflâsyon bir çığ gibi yuvarlanıp büyümekte ve asla bir noktada tutulamamaktadır. Az gelişmiş memleketlerde, iktisaden ileri memleketlerde olduğu gibi enflâsyonla mücadele şuuru teşekkül etmemiştir. Gittikçe büyüyen enflâsyon, tasarrufu tahrip ettiği gibi halk tabakaları arasında paradan kaçmak dolayısiyle zaten yüksek olan istihlâk temayülünü büsbütün arttırır. Cemiyetteki gelir dağılışı alt üst olur. Enflâsyon dolayısiyle husule gelen fazlalıklar iktisadî yatırımlara sarf edileceği yerde büyük apartman inşaatına, spekülâtif ve çabuk nema veren faydasız sahalara kayar. Maliyet ile fiyatlar arasındaki rabıta tamamen kaybolur; kaynaklar kötü kullanılmaya başlar ve netice olarak gerek hususî gerekse âmme sektörüne ait iktisadî

[13] E. M. Bernstein and I. G. Patel: Inflation in Relation to Econimic Development, International Monetary Fund, Staff Papers, vol. II, No. 3, New 1952. Bu makale «İktisadî kalkınma ile ilgisi bakımından Enflâsyon» başlığı altında M. Metin Dincer tarafından Türçeye çevrilmiş ve Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XI, Yıl: 1956 S. 1 de yayınlanmıştır. Bunchanan and Ellis: Approches to Economic Development, The Twetieth Century Fund, Newyork 1955, s. 308 ve m.

[14] Maurice Dobb: Some Aspects of Economic Development, Delhi 1951, s. 48 ve m.

plânlar tatbik edilemez hale gelir. Devamlı bir enflâsyon sermayenin yabancı memleketlere kaçmasını teşvik eder. İthalât mükâfatlandırılır; ihracat ta cezalandırılmış olur. Tediye muvazenesi açıkları devam ettiği müddetçe her taraftan devalüasyon yapılması yolunda tazyikler başlar. Küçük ticaret erbabı, memur ve işçi mütemadiyen kaybeder. Enflâsyon sosyal sınıflar arasında zıddiyet ve düşmanlık yaratır ; fertlerdeki mesuliyet duygusunu ve namuslu iş görme hassasını körleştirir. Hülâsa az gelişmiş memleketlerde enflâsyonun içtimaî ve iktisadî tahribat ve zararları âzîm olmaktadır.

Son zamanlarda Beynelmilel Para Fonu tarafından enflâsyondan büyük zararlar görmüş olan Brezilya, Şili ve Kolombiya gibi memleketlerde yaptırılmış olan hususî tetkikler göstermiştir ki, enflâsyon kalkınmanın hızını kesmektedir. Aşağıdaki tabloda enflâsyonist tazyikin arttığı ve fiyatların harpten önceki devreye nazaran 4-5 misli yükseldiği memleketlerde hususî yatırım hadlerinin seyri görülmektedir [15].

Gayrı sâfi millî hasılanın bir yüzdesi olarak
Gayrı sâfi hususî yatırımlar

Memleketler	1946 %	1947 %	1948 %
Brezilya	10.22	11.22	8.39
Şili	12.2	11.2	10.5
Kolombiya	12.1	12.8	12.1
A. B. Devletleri	13.1	12.9	16.1

Kaynak : Buchanan ve Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New Yark, 1955, s. 311.

Tablo dikkatle tetkik edilecek olursa, enflâsyonun devamlı şekilde geliştiği üç Lâtin Amerika memleketinde gayri sâfi hususî yatırımlar bir düşme temayülü göstermiştir. Yatırım hadlerindeki bu

[15] Bu izahlar geniş ölçüde şu eserden mülhemdir. N. S. Buchanan and H. S. Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, New York 1955, s. 311 ve m.

gerilik iktisadî kalkınmanın yavaşladığına alâmettir. Buna mukabil enflâsyonist tazyikın bulunmadığı A. B. Devletlerinde ise aynı devre zarfında millî gelirin bir yüzdesi olarak gayri sâfi hususî yatırımlarda bir artış müşahede edilmiştir.

İktisadî kalkınma ile enflâsyon arasındaki münasebet ve alâkayı bu şekilde tesbit ettikten sonra, inceleme konumuz olan âmme kredisi ile eflâsyon arasındaki münasebetlere avdet edebiliriz. Son zamanlarda yapılan araştırmalar göstermiştir ki, âmme kredisi ile enflâsyon arasında, bilhassa az gelişmiş memleketlerde yakın bir alâka mevcuttur. Âmme kredisinin sevk ve idaresindeki bozukluklar ve bilhassa merkez bankaların muhtar şekilde çalışmamalarının bir neticesi olarak, âmme kredisine her müracaat enflâsyonist bir tazyik yaratmaktadır. İstikraz için iç veya dış kaynağa müracaat edilmesinin burada büyük bir fark yaratmadığına işaret etmek isteriz. İç istikrazlar kadar dış krediler ve yardımlar bile az gelişmiş memleketlerde enflâsyona yol açmaktadır.

Enflâsyonist tazyike sebep olması bakımından az gelişmiş memleketlerde dalgalı borçlar hususî bir mevki işgal etmektedirler. Bozuk malî politikanın bir neticesi olarak az gelişmiş memleketlerde dalgalı borçlar normal bir finansman vasıtası haline gelmiş ve devamlı büyüme temayülü göstermişlerdir. Sür'atli enflâsyona müncer olan bu tip bir âmme kredisi politikası halk tabakaları arasında yerleşmeye başlayan tasarruf şuurunu tahrip etmekte ve halkın devlet tahvillerine karşı olan itimadını sarsmaktadır. Enflâsyonnun bir neticesi olarak tasarruflar erimekte ve bizatihi enflâsyon âmme kredisinin kaynağını kurutmaktadır. Bu şekilde hemen bütün az gelişmiş memleketlerde kalkınma hamlesi, halk tabakalarının birikmiş tasarrufları ile beslenmesi imkânından mahrum kalmaktadır.

Son zamanlarda yapılan tetkik ve müşahadeler göstermiştir ki; Türkiye'de âmme kredisinin gelişmesi enflâsyonist tazyik husule getirmektedir. Para tedavül hacmi ile dalgalı iç borçların miktarı arasındaki münasebeti aşağıya dercettiğimiz tablodan kabaca takip etmek kabildir.

Türkiye'de 1950-1957 yılları arasında Para tedavül hacmi ile dalgalı iç borçlar arasındaki münsebeti gösterir Tablo.

(Rakkamlar Milyon TL. olarak)

Yıllar	*Tedavüldeki para hacmi*	*Endeks*	*Dalgalı iç borçlar yekûnu*	*Endeks*
1950	1.029	100	1.026	100
1951	1.191	115	1.276	124
1952	1.297	126	1.312	128
1953	1.519	147	1.582	154
1954	1.589	154	1.604	156
1955	2.071	201	1.570	153
1956	2.599	242	1.657	162
1957	2.889 (VII)	271	2.114 (XI)	206

Merkez Bankasının da katıldığı bu vetire şayanı dikkat bazı inkişaflar göstermektedir. Âmme kredisinin ve bu ara bilhassa iç istikrazların enflâsyonist bazı tezahürler göstermesini şu şekilde izah kabildir. Önce Devlet tarafından çıkarılan istikraz tahvillerinin en büyük müşterisi Merkez Bankası olmaktadır. Bu şekilde yapılan istikrazlar halk tabakaları arasındaki birikmiş tasarrufları massedeceği yerde Merkez Bankası kasalarından banknot ihracına sebep olmaktadır. Merkez Bankasının Hazineye tahvil üzerine avans açması ve Hazineye yine kısa vâdeli krediler vermesi de enflâsyonist tazyiki arttımaktadır. Fakat memleketimiz bakımından mühim olan nokta Merkez Bankasının iktisadî devlet teşekküllerini finanse eden bir müessese haline gelişi keyfiyetidir. Bilhassa İktisadî devlet teşekküllerinin hazine kefaletini haiz senetleri ile ticarî sınaî ve zıraî senetlerini reeskonta tâbi tutması sonunda Türkiye'de geniş bir kredi enflâsyonu yaratılmakta ve bu hâl enflâsyonun başlıca kaynağını teşkil etmektedir. Hazinenin yıl içindeki tediye ihtiyaçları için alınan dalgalı borçlar senesi içinde kapatılmayarak ertesi yıllara devredilmekte ve dalgalı borçlar devamlı bir finansman vasıtası haline getirilmektedir. Kısaca izah ettiğimiz bu durum göstermektedir ki, Merkez Bankası para hareketlerini tanzim eden bir organ olmaktan çıkmış ve kredi yaratan bir mekanizma haline gelmiştir. Bu şekilde Türkiye'de enflâsyon âmme kredisini geliştirmeden za-

yıflatmış ve son senelerde olduğu gibi orta ve uzun vâdeli istikrazlar akdini imkânsız hale getirmiştir [16].

VII — Az Gelişmiş Memleketlerde Âmme Kredisinin Hudutları, İmkânları Sevk ve İdaresi

Bundan önceki bahislerde âmme kredisinin çeşitli tiplerinin az gelişmiş memleketlerin kalkınmasındaki rollerini göstermeye çalıştık. Bu ara üzerinde ehemmiyetle durulması gereken mesele iç ve dış istikrazların gerek miktar gerekse millî gelire nisbetlerinin ifade ettikleri yüzdeler bakımından az gelişmiş memleketlerin kalkınmasına kifayet edemeyişidir. Bu bakımdan ihtiyaçlar çok geniş ve bunu finanse edecek kaynaklar da çok mahdut kalmaktadır. Bu husus bizi az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin hudutları, imkânları ve onun sevk ve idaresi meselesine götürmektedir.

İç istikrazları besleyen yegâne kaynak millî tasarruf hacmidir. Millî gelirin düşük seviyede bulunması ve istihlâk temayünün yüksek olması hasebiyle az gelişmiş memleketlerde millî tasarruf hacmi âmme kredisini beslemeye kifayet edememektedir. Bir sermaye piyasasının bulunmayışı ve halkın devlet tahvillerine itimat etmeyişi gibi çeşitli iktisadî ve psikilojik sebeplerin de inzimamı ile az gelişmiş memleketlerde iç istikrazlar istenilen seviyeye ulaşamamakta ve kalkınma hamlesi mühim bir finansman kaynağından mahrum kalmaktadır. Orta ve uzun vâdeli iç istikrazların muvaffak olmayışı az gelişmiş memleketlerin bariz hususiyetlerinden birisidir.

Dış istikraz imkânları bakımından da az gelişmiş memleketlerin durumu fazla müsait sayılamaz. Gerekli şartlar altında ve müsait imkânlarla dış kredi bulmak her zaman mümkün olamamaktadır. Mukriz memleketler, iktisaden zayıf, tediye imkânları mahdut ve ekseriya siyasî bakımdan tehlikeli bölgelerde bulunan az

---

[16] Türkiye'de âmme kredisi ile enflâsyon arasındaki münasebetler hakkında daha geniş bilgi için Dr. Memduh Yaşa tarafından yapılan şu iki etüde bakınız. Dr. Memduh Yaşa: Dalgalı Âmme Borçlariyle Para Tedvül Hacmi Arasındaki Alâka, Banka Dergisi, sayı 9, Ankara 1949. Müellifin yaptığı hesaplara göre burada korelâsyon emsali (+ 0.98) dir. Dr. Memduh Yaşa: Âmme Borçlarının Tahlili, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. X. Sayı: 4, Aralık 1955 s. 33 ve m.

gelişmiş müstakriz memleketlere kolay kolay kredi vermek istememektedirler. Bu imkânsızlık ikinci Dünya Harbinden sonra Truman'ın Dördüncü Nokta Doktrini ile müsbet bir safhaya girmiş ve Marshal Plânı adı altında az gelişmiş memleketlere milyarlarca dolarlık yardım ve kredi vermek imkânları belirmiştir. Yarı siyasî ve yarı iktisadî bir karakter taşıyan bu tip kredi ve yardımlardan her memleket ayni şekilde nasibedar olamamakla beraber, bunun az gelişmiş memleketlerin kalkınma hamlelerinde oynadığı büyük ve müsbet rol asla inkâr edilemez. Fakat şurası da bir vakıadır ki, az gelişmiş memleketlerin Amerikan yardım ve kredileri ve buna ilâveten Dünya Bankası, İhracat ve İthalât Bankası kredileri ile kalkınması pek kolay olmadığı gibi bu, uzun senelere ihtiyaç gösteren bir iştir. Nitekim Asya ve Uzak Şark İktisadî Komisyonu İcra Komitesince de, bir raporda belirtildiği gibi, Asya'nın sadece bugünkü hayat seviyesini idame ettirebilmek için yıllık 8-10 milyar dolarlık yabancı kredi ve yardıma ihtiyaç vardır.

Şüphesiz ki, memleket için âmme kredisinin miktarı, nev'i ve vüs'ati zamana, mekâna ve bu ara bilhassa siyasî ve idarî bünyeye bağlı olmakla beraber, yukarıda iç ve dış istikrazlar bakımından varit olan iktisadî tahditler geniş ölçüde müessir olmaktadır. Bu ara memleketin millî gelir seviyesi ile tasarruf kapasitesi âmme kredisinin istenildiği şekilde arttırılmasına mâni faktörlerdir.

Âmme masrafları ve vergilerde olduğu gibi, âmme kredisinin iktisadî hudutlarını çizmek fevkalâde müşkildir. Bugün modern görüşlere tercüman olarak, âmme kredisine millî geliri ölçü kullanarak, bir iktisadî limit tayin etmeye imkân yoktur. İktisaden ileri memleketlerde devlet borçları millî gelirin yıllık yekûnunun tamamını çoktan aşmıştır. Son telâkkilere göre de yüksek bir borç seviyesinin millî ekonomiler için bir tehlike sayılmayacağı ve bir taraftan enflâsyonların neticesi, diğer taraftan millî gelir seviyesindeki devamlı artmalarla borç yükünün nısbî olarak düştüğü kabul edilmektedir. Kaldı ki, son telâkkilere göre, borçların sür'atle ödenmesine hiç bir lüzum ve zaruret te yoktur [17].

---

[17] Âmme kredisinin hudutları meselesi malî literatürde az münakaşa edilmiştir. Bu sahada en mükemmel iki tetkik için Bak: Prof. Dr. F. Neumark: Maliyeye Dair Tetkikler, İstanbul 1950, s. 321 ve m. — H. M. Somers: Public Finance and National Income, Philedelphia, 1949, s. 398 ve m.

İktisaden ileri memleket ekonomileri için varit olan bu mülâhazalar az gelişmiş memleketlerin bünyelerine uymamaktadır. Zira bu gibi memleketlerde âmme kredisi henüz gereği şeklinde inkişaf edememiş; borç yekûnları millî gelirin düşük bir yüzdesi halinde devretmektedir. Bu gibi memleketlerde bilhassa iç borçlar bakımından âmme kredisinin iktisadî limitinden bahsetmek yersizdir. Âmme kredisinin gereken seviyeye ulaşabilmesi için gerek hacim ve gerekse nevi bakımından bir artmaya ihtiyaç göstermektedir. Muhtelif iktisadî ve içtimaî sebeplerin tesiri altında iç istikrazlar hiç bir zaman kıvam noktasına ulaşamamaktadır. Mamafih dış kredi ve istikrazlar bakımından durum oldukça farklıdır. Az gelişmiş bir memleketin bilhassa dış tediye imkânsızlıkları dolayısiyle aşırı bir borç yükü altına girmesi hiç bir zaman tecviz olunamaz. Bu takdirde dış borçların yıllık faiz ve mürettebatı, bunlar dövizle ödeneceği için, millî ekonomiye ağır bir yük teşkil eder. Mamafih az gelişmiş memleketler hiç bir zaman kendilerini ağır külfetler altına sokacak bol bir dış kredi imkânı bulamamaktadırlar.

Âmme kredisinin sevk ve idaresi ve bunun para ve kredi politikası ile ahenktar şekilde yürütülmesi başlı başına bir san'attır. Âmme kredisini bulmak ve yaratmak kadar onu memleketin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde sevk ve idare etmek de büyük bir hünerdir. Son zamanlarda âmme kredisinin sevk ve idaresi ile alâkalı meselelere müellifler büyük bir ehemmiyet atfetmekte ve bu sahada bazı neşriyat yapılmaktadır [18]. İleri garp memleketlerinde âmme kredisi büyük bir incelik ve maharetle yürütülmekte ve bu tehlikeli silâhın kullanılmasında çok dikkatlı davranılmaktadır. İstikraza müracaat edilecek ahval, yapılacak istikrazların nev'i ve miktarı, kullanma yeri, itfası gibi birçok meseleler millî ekonomiler için hayatî bir ehemmiyet taşımaktadır. Bilhassa âmme kredisinin para, kredi ve emisyon politikası ile birlikte hem ahenk yürütülmesi zarureti vardır. Âmme kredisinin enflâsyonist tazyikinden şiddetle kaçınılmaktadır. Hülâsa âmme kredisinin sevk ve idaresi iktisaden ileri memleketlerde lâyık olduğu ehemmiyete uygun şekilde başarılmaktadır.

---

[18] Ch. C. Abbott : Management of the Federal Debt, Newyork Mc Graw Hill, 1946. Bu eserle bilhassa Amerikan tatbikatı ile ilgili Modern birçok meselelere temas olunmaktadır. Henry C. Simons: On Debt Policy, The Journal of Political Economy, December 1944, Ayrıca şu broşüre de bakılabilir: CED: Managing the Federal Debt, Newyork 1954, s. 36.

Az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin sevk ve idaresi lâyık olduğu ehemmiyetle ele alınmamaktadır. Âmme kredisinin sevk ve idaresinde para, kredi ve emisyon politikası ile gerekli ahenge hiç bir ehemmiyet atfedilmemektedir. Bu kötü idarenin bir neticesi olarak Orta Şark ve Lâtin Amerika memleketlerinde olduğu gibi, âmme kredisi, netice olarak enflâsyona müncer olarak kalkınma hamlesini alt üst etmektedir. Buna mâni olmak pek kolay bir iş değildir. Kredi kontrolunun bulunmayışı sebebiyle, Merkez Bankaları emisyon hacmine hâkim olmayarak mütemadiyen munzam kredi yaratmakta ve bu durum memleketleri içinden çıkılmaz müşkillere sokmaktadır.

İç ve dış kredi ve yardımlardan istifade ve istikrazların sevk ve idaresi yönünden memleketler arasında coğrafya, kültür, medenî seviye, ırkî hususîyetler bakımından bazı farklar husule gelmektedir. Misal olarak Hisdintanı ele alabiliriz. Bu memleketin dilinin üniversel bir lisan olan İngilizce bulunması, münevver bir memur ve idareci sınıfının olması, büyük şehirlerde ticarî ve idarî organizasyonun mükemmel kurulması gibi avantajları sayesinde âmme kredisi ve yardımlardan istifade derecesini arttırmaktadır. Güney doğu Asya memleketleri, Orta Şark ve Lâtin Amerika memleketlerinde bu şartların mevcut bulunmayışı veya noksanlığı durumu tamamen değiştirmektedir. Daha müşahhas olması bakımından Arap Yarımadasındaki Katar Şeyhliğini ele alalım. Bu memleketin yıllık petrol gelirleri 11,2-14.0 milyon dolar arasında değişmekte ve bunların beş yıllık tutarı 57 milyon doları aşmaktadır. Bu miktar ikinci Dünya Harbinden sonra bütün Afrika kıt'asına 1945-1951 yılları arasında yapılan yardımdan daha fazla olmasına rağmen, Katar Şeyhliğinden hiç bir kalkınma emaresine rastlanamamaktadır. Aynı şekilde Irak Hükûmetinin petrol gelirinden aldığı hisseler kalkınma hamlesini finanse etmeye bol bol kâfi gelmesi icap ederken durum hiç de böyle tezahür etmemektedir. Yine, petrol gelirleri efsanavi olan Venezuella'nın da durumu pek elverişli görünmemektedir. Bütün bu saydığımız memleketler, kalkınma hamlesi bakımından komşularına nazaran daha avantajlı bir durumda olmalarına rağmen yine de gayeye rahatça ulaşamamaktadırlar. Burada aslında paradoksal bir durum mevcut değildir. Bugünkü umumî şartlar bakımından, saydığımız memleketlerde, kredi ve imkân bolluğuna rağmen, kalkınmanın gerçekleşememesi umumî iktisadî, içtimaî ve kültürel şartların bir neticesi olmaktadır. Gerekli kredi ve kaynak-

lar temin edilse bile bugünkü şartlar altında, bunlardan gereği şekilde istifade edilememektedir. Bunun için az gelişmiş memleketlerin daha fazla teknisyene, âlime, makinaya v.s. ve bütün bunların üstünde müessir bir idarî mekanizmaya ihtiyaçları vardır [19]. İşte âmme kredisinin sevk ve idaresi de umumî idarenin bir kolu mahiyetinde telâkki olunabilir.

Âmme kredisinin sevk ve idaresi bakımından, az gelişmiş memleketler ve bilhâssa Lâtin Amerika ve Orta Şark memleketleri çok geri bir seviyede bulunmaktadırlar. Yukarıda da tafsilâtlı şekilde izah ettiğimiz gibi, âmme kredisinin istimali, bu gibi memleketlerde derhal enflâsyona müncer olmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin gelişmesi ve idaresi, enflâsyona müncer olmadan yürütülebildiği ahvalde, İktisadî kalkınma fakir sınıflara ağır basmadan kısmen finanse edilmiş olacaktır.

VIII — Kalkınmayı Hızlandırmak için Âmme Kredisine verilecek Veche ve istikamet Meselesi

Buraya kadar yapmış olduğumuz izah ve açıklamalarla âmme kredisinin ve âmme kredisi politikasının umumî tesirlerini ve az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmasındaki muhtemel rollerini göstemeye çalıştık. İktisadî gelişmeyi hızlandırmak için âmme kredisine ve âmme kredisi politikasına verilecek veçhe ve istikamet meselesi mühim bir dâva olarak karşımızda durmaktadır. Bu dâva az gelişmiş memleketler tarafından gereği şekilde kavranmış ve anlaşılmış değildir. Bu meseleyi aydınlatabildiğimiz nisbette bu etüd gayesine vasıl olacak; güç ve karışık bazı noktalar da kendiliğinden çözülmüş olacaktır.

1. Bilindiği üzere iktisadî kalkınma mudil bir problemdir. Âmme kredisi de kalkınmayı gerçekleştirecek vasıta ve tedbirlerden sadece birisidir. Maliye politikasını geniş mânası ile alıp, para, kredi ve emisyon politikasını da buna ithal edecek olursak, âmme kredisinin bu kombinezon içindeki yeri daha vâzıh olarak görülecektir. Aslında âmme kredisi para, kredi ve emisyon politikasının

[19] Bu mütalâalar için şu esere müracaat edilmiştir. N. S. Buchanan and H. S. Ellis : Approches to Economic Development, The Twentieth Century Fund, Newyork 1955, s. 380-381.

ayrılmaz bir cüz'üdür. Ve ancak bu vasıta ve tedbirlerle beraber yürütüldüğü ahvalde faideli ve tesirli olabilmektedir.

Şu hususu da belirtmek lâzımdır ki, âmme kredisi kalkınmanın yegâne vasıtası değildir. Fakat şurası muhakkaktır ki, az gelişmiş memleketlerde âmme kredisi ve âmme kredisine ait tedbirler maliye politikası içinde diğer vasıta ve tedbirlere nazaran ehemmiyetli bir mevki işgal etmektdir.

2. Âmme kredisi, az gelişmiş memleketlerde, vergicilik ve âmme masrafları gibi diğer malî politika tedbirlerini tamamlayıcı bir rol ifa etmektedir. Bilindiği gibi, âmme masraflarının kifayetsiz oluşu ve kalkınma hamlesini finanse etmekteki kifayetsizliği karşısında âmme kredisi imdada yetişmekte ve kalkınma hamlesinin zaruri kıldığı finansmanı tamamlamaktadır. Vergicilik tedbirlerinden tamamen farklı olarak, âmme kredisi, kalkınma için lüzumlu ve faideli bir finansman kaynağıdır. Bu karakteri dolayısıyle âmme masraflarına benzemektedir.

3. Az gelişmiş memleketlerin kalkınması için zaruri olan fevkalâde masrafların âmme kredisi ile karşılanması klâsik maliyenin ortaya koyduğu ana prensibe tamamen uygun düşmektedir. Bu bakımdan kalkınmanın finansmanı için gerek iç gerekse dış istikraz kaynaklarına müracaat edilmesinde faide mevcuttur. Zaten az gelişmiş memleketlerde hususî semaye ve yatırımlar kifayetsiz olduğu için, gerekli yatırımlarda âmme kredisi kaynağına baş vurmakta bir bakıma zaruret mevcuttur.

4. Kalkınma hamlesini gerçekleştirme bakımından âmme kredisinin iç ve dış istikrazlar şeklinde tefrik edeceğimiz iki nev'i aynı derecede ehemmiyet arzetmektedir. İç istikrazlar kalkınmanın memleket içi finansmanını temin etmekte, dış istikrazlar da kalkınmanın memleket dışı finansmanını sağlamakta rol oynamaktadırlar. Bilhassa makina, tesisat, malzeme gibi dış tediye vasıtları ile yabancı memleketlerden getirmesinde zaruret olan teçhizatı temin bakımından dış istikrazların faidesi inkâr olunamaz.

5. İstikrazların vâdeleri bakımından kısa, orta ve uzun şeklinde yapılacak bir tefrikin mâna ve ehemmiyeti büyüktür. Az gelişmiş memleketlerin kalkındırılması bakımından orta ve uzun vâdeli konsolide dediğimiz istikraz tipinin daha uygun bulunduğunu ilâve etmek zorundayız. Kısa vâdeli yani dalgalı tipteki borçlar, ma-

hiyetleri ve kullanma sahaları bakımından kalkınmanın finansmanına uygun düşmemektedir.

6. İstikrazın gerek iç ve gerek dış nev'i olsun, bunların aktediliş gayesi ve sarf yeri bakımından kalkınmaya müteveccih olması bilhassa ehemmiyet arzeder. Klâsik tâbiri ile «müsmir gayelere müteveccih istikrazlar» ın kalkınma hamlesindeki müsbet rolleri inkâr olunamaz. İstikrazların bilhassa sosyal sabit sermaye şeklinde ifade edebileceğimiz yol, köprü, kanal, baraj, enerji santralları, münakale şebekesi gibi doğrudan doğruya müstahsil yatırımların finansmanında kullanılması birinci derecede ehemmiyet arzeder.

7. Eski telâkkilerin aksine olarak borçlanma, hattâ az gelişmiş memleketler için bile olsa korkulacak bir şey olmaktan çıkmıştır. Bilâkis az gelişmiş memleketler gerek memleket içi gerekse memleket dışı, gereği kadar kredi bulunamayışından ve optimal hadde borçlanılmadığından şikâyetçidirler. Tetkikler göstermiştir ki, az gelimşmiş memleketlerde âmme kredisinin tutarı millî gelirin düşük bir yüzdesinden ileri gidememektedir. Bu durum, bize, az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin gereği şekilde inkişaf edemediğini göstermektedir. Bu bakımdan bahsi geçen memleketlerde âmme kredisinin gelişmesini sağlıyacak tedbirlerin alınmasında büyük bir zaruret ve faide mevcuttur.

Az gelişmiş memleketlerde âmme kredisinin gereği şekilde inkişaf edemeyişinin belli başlı iktisadî sebeplerini millî gelir seviyesinin düşüklüğü ve millî tasarruf hacminin azlığı ile izah kabildir. Bu duruma ilâveten, dış kredi imkânlarının güçlüğü meseleyi büsbütün karışık bir hale sokmaktadır. İşte âmme kredisinin gereği şekilde gelişmemiş olması, az gelişmiş memleketlerde iktisadî kalkınmanın sayısız handikaplarından birisi olmaktadır. Bu güçlükler kısmen âmme masraflarının tezyidi yolu ile telâfi edilmeye çalışılmaktadır.

8. Az gelişmiş memleketlerin kalkındırılması bakımından dış kredileri gözden geçirirken Trumanın Dördüncü Nokta Doktrini ile ortaya konulan ve sonradan Marshal Plânı adı altında az gelişmiş memleketlere yapılan çeşitli Amerikan yardım ve kredilerine hususî bir dikkat harcamak lâzımdır. Bu yardımlar neş'et ettikleri kaynakta âzim olmakla beraber istifade eden memleketlerin adedi çokluğu karşısında dağılmakta ve parçalanmaktadır. Buna rağmen de

az gelişmiş memleketlerin kalkınmasında Marshal Plânının ve daha sonraki Amerikan yardımlarının büyük faidesi asla inkâr olunamaz. Bu ara yarı resmî beynelmilel teşekküller olan Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile İhracat ve İthalât Bankasının kredilerini de saymak lâzım gelecektir. Bu bir seri yardım ve krediler, az gelişmiş memleketlerin kalkınma hamlesini finanse etmek bakımından büyük roller ifa etmiştir.

9. Az gelişmiş memleketlerin kalkınmasını finanse etmek bakımından iç istikrazların rolü inkâr edilmemekle beraber, bu vasıtanın kullanılışı hemen bütün memleketlerde enflâsyonist tazyike sebep olmaktadır. Âmme kredisinin sevk ve idaresi ile ilgili olan bu dâva, hemen bir çok memleketlerde ihmale uğramıştır. Halbuki tetkikler göstermiştir ki, para, kredi ve emisyon politikası ile hem ahenk yürütülmek şartiyle âmme kredisi enflâsyona müncer olmayabilir. Nitekim gelişmiş ekonomilerde tatbikat bu şekilde cereyan etmektedir. Merkez Bankalarına gerekli muhtariyetin tanınması ve bu müessesenin kredi yaratan bir mekanizma olmaktan kurtarılarak emisyonu kontrol eden bir hale getirilmeleri sonunda, âmme kredisinin enflâsyonist tazyik yaratması tehlikesi pek alâ önlenebilir. Fakat bu tatbikatta güç bir şeydir.

Âmme kredisinin enflâsyona sebebiyet vermesi az gelişmiş memleketlerde kalkınmanın hızını kesmektedir. Bütün memleketlerin düçar olduğu bu hastalığın şiddetle tedavisi için gerekli enerjik tedbirlerin alınması hayatî bir ehemmiyet taşımaktadır.

7 Nisan 1958

İKTİSAT İLMİNİN GELİŞMESİ KARŞISINDA MALİYE POLİTİKASININ ALDIĞI İSTİKAMET

Doç. Dr. AHMET KILIÇBAY

Son otuz yıl zarfında iktisat ilmi büyük bir hızla inkişaf etmiştir. İktisat ilminde meydana gelen bu sür'atli inkişaf maliye teorisine ve maliye politikasına tesir etmekten uzak kalmamıştır.

Klâsik ortodoks maliye teorisi ve maliye politikasının yegâne problemi devlet varidatı ve masrafları ile bütçe denkliği idi. Bu sebeple o devrin maliye ilmi zamana hâkim sosyal felsefe, devlet anlayışı, devletin vazifeleri, vergi hukuku gibi konularla yakından ilgilenmiş bütçe denkliği yegâne fiskal problem olmak vasfını muhafaza etmiştir.

«Laissez faire» doktrininin hâkim bulunduğu bu devrede maliye teorisinin daha başka istikamette gelişmesi beklenemezdi. Çünki «Laissez faire» prensibini kabul eden klâsik iktisat teorisine göre, iktisadî hayatın gidişinde reel faktörlerle fert menfaatleri tesir etmektedir. Otomatik bir mekanizmaya ve muvazene kuvvetlerine sahip bulunan klâsik iktisat dünyasında maliye politikasının rolü büyük olamazdı.

Klâsik iktisatçılar ücret, faiz ve fiat fleksibilitesinin tam istihdam muvazene halini otomatik olarak sağlayacağına inanıyorlardı. Yine klâsik iktisat teorisi fiat mekanizması vasıtasiyle istihsal vasıtalarının en müessir oldukları kollarda kullanılmak suretiyle umumî muvazenenin teessüs ettiğini kabul ediyordu. Böylece iki belli başlı iktisadî gaye, yani tam istihdam (veya tam faydalanma) ile azamî sosyal hasıla prensipi tahakkuk etmiş oluyordu. Adam Smith, Ricardo, J. B. Say ve daha sonra yeni klâsiklerden Marshall ve Pigou tarafından ileri sürülen prensiplerin gerçekleri izah etmediği fikri ileri sürüldü.

Hobson, Foster ve Catchings, Malthus tasarruf ve istihlâk bahsinde klâsik iktisatçıları cerheden fikirler ileri sürdüler. Yatırım bahsinde Tugan Baranowsky, Spietholf, Robertson ve Schumpeter yeni görüşlerle ortaya çıkıp klâsik nazariyeyi red ettiler. Böylece tasarruf ve yatırımın, faiz karşısında, klâsik iktisatçılarla kabul edilen bir elestikiliğe sahip olmadığı anlaşıldı. Neticede J. B. Say'ın iddia ettiği gibi, gelir akımında hiç bir sızma olmadan tam istihdama ulaşılamıyacağı görüldü. Diğer bir ifade ile klâsik kümülâtif vetirenin gerçekte rastlanamayacağı kabul edildi.

İktisadî sistemin otomatik bir mekanizma vasıtasiyle tam istihdama ulaşmasının neden çok güç, hatta imkânsız olduğu hususunun sistematik ve lojik izahını J. M. Keynes'in «The General Theory of Employment, Interest and Money» adlı eserinde buluyoruz. Keynes bu eserinde gelirlerin kendi kendini üreterek tam istihdama çabucak varılabileceğini kabul etmemekte ve gelir arttıkça, bu artışı yavaşlatan âmillerin kuvvet kazandığına işaret etmektedir. Gelir artışı karşısında biriken sermaye stokları kapitalin marjinal müessiriyetini zayıflattığı, istihlâkle gelir arasındaki mesafe gittikçe büyüdüğü cihetle istihlâk ve yatırım harcamları azalır. Efektif talebi terkip eden bu iki unsurun eski kuvvetlerini kaybetmeleri potansiyel gelir seviyesi ile harcamalar arasındaki mesafeyi artırdığından deflâsyonist açık büyür. Bu açık gelir artışını önleyen yegâne âmildir. Keynes'in teorisinin prensiplerinin icabı olarak, gelir artışını idame için efektif talebi çoğaltmak lâzımdır. Bu suretle tam istihdam altı muvazene haline ulaşmak bir ekonomiyi bu durumdan kurtararak gelir ve istihtam seviyesini yükseltmek için deflâsyonist açığın kapanması lâzımdır. Keynes bu bahiste iki vasıtanın yardımı olabileceğine işaret etti. Para poltikası tedbirleri ve maliye politikası tedbirleri.

Keynes, klâsik iktisatçıların aksine, para miktarındaki artışın faiz haddini düşüreceğini kabul etmekle beraber, bu yolda efektif talebi artırma şanslarının büyük olmadığına inanmıştı.

Likidite meyli faiz karşısında elestikî, istihlâk ve yatırım harcamaları, faiz değişmeleri karşısında yagrı elestikî olduğu takdirde para hacmini artırmak suretiyle efektif talebi çoğaltmak imkânsızdır. Bu şartlar altında âmme harcamaları en müessir vasıta idi. Böyle maliyet teorisi ve maliye poltikası modern hüviyetini bulmuştu.

Gerek Keynes'in bizzat kendisi ve gerek onu takip edenler, modern maliye teorisinin kurulmasında büyük rol oynadılar. Bu suretle sadece maliye teorisi ve maliye politikası anlayışı değişmedi, ayni zamanda devletin iktisadî hayatın gidişinde oynayabileceği yola ait felsefe de değişti. Keynesiyen Maliye teorisi ve Keynes sonrası çalışmalar Maliye politikası tedbirlerinin nasıl müessir bir âlet olduğunu göstermekle kalmadı, ayni zamanda devletin iktisadî hayata müdahalesi lüzumunu da işaret etti. Bu, teori ve tatbikatta «Laissez faire» in sonu idi.

II

Maliye Politikasının Tesirliliği

Gelir seviyesindeki düşüklüğü ve işsizliği efektif talep noksanı ile izah eden Keynes ve onun ekolüne mensup olan iktisatçılar talebi artımak için en iyi yolun bütçe açıkları ile finanse edilen âmme harcamaları olduğunu kabul ettiler. Bu görüş 1929 buhranını takip eden yıllarda bazı endüstri memleketlerinin iktisat politikalarının formasyonunda büyük rol oynadı. Modern maliye politikasının diğer müessir vasıtası «redistribütif» tesire sahip bulunan vergilerdi. Progresif bir karakter arzeden bu çeşit vergiler gelirin, harcama meyli düşük olanlardan, harcama meyli yüksek olanlara transferini sağlıyordu. Böylece mecmu harcamanın artması kabil oluyordu.

Bütçe açıkları ile finanse edilen âmme harcamaları ile redistribütif tesire sahip vergilerin mecmu harcamaları artırma hususundaki tesirliliğinden şüphe edilmemişti. Fakat son yıllarda Haberler, Hansen, Baumol ve diğerleri redistribütif tesire sahip olmayan denk bütçenin dahi harcamaları artıracağını iddia ile bu konu etrafında uzun münakaşalara giriştiler. «Denk Bütçe Katsayı Tesiri» terimi ile adlandırılan bu «tesir» Vergiler artışı karşısında istihlâk harcamlarının ayni nispetle azalmadığı esasına dayanır. Böylece vergiler redistribütif bir tesire sahip olmasa ve bütçe denk olsa dahi mecmu harcamanın artması kabildir.

III

Keynes Tevrisinin Kuvvetli ve Zaif Tarafları

Keynes'in, makro-ekonomik bir tahlil metodu ile meselenin sistematik ve lojik tetkikini yaptığına şüphe yoktur. Teorinin esas sütrüktürü kâfi bir fleksibiliteye sahip bulunduğundan çeşilti meseleleri izah edebilecek bir hüviyete sahiptir. Bu kuvvetli taraflarına rağmen Keynes'in teori pür ve orijinal şekli ile bu günün iktisadî meselelerini izaha yeterli görünmemektedir.

Çünkü Keynes'in modeli

i — Fazla istihsal takatinin mevcut bulunduğunu,

ii — Tam istihdama ulaşılmadığını (yani talep artışı karşısında istihdama elverişli fazla işçi bulunduğunu),

iii — Gelir seviyesindeki düşüklüğün efektif talep noksanından doğduğunu,

iv — Yatırım harcamalarının istihsal gücünü artıran bir tesire sahip bulunmayıp sadece talebi (katsayı vasıtasıyla) çoğalttığını,

v — iv'ün mantıkî neticesi olarak, gelir artışında istihlâk harcamaları ile yatırım harcamalarının kabili ikame iki alternatif olduğunu farzetmiştir.

Bundan başka Keynes modeli statatik daha doğrusu mukayesel makro-statik bir modeldir. Bu sebeple dinamik bir ekonominin problemlerini izah edememektedir.

Keynes teorisinin yukarıda zikrettiğimiz noksanını göz önünde bulunduran bazı iktisatçılar bu noksanı telâfi eden dinamik modeller meydana getirmişlerdir. Bu modellerde gelir artışını önleyen âmiller sadece efektif talep noksana ircâ edilmemiş, diğer faktörler de nazara alınmıştır.

Harrod ve Domar'a ait bulunan bu dinamik gelişme modellerinde yatırımlar sadece talep yaratanı değil, ayni zamanda istihsal gücünü büyüten tesirleri ile de ele alınmışlardır. Bu suretle muvazeneli gelişmeyi sağlayacak yatırım artışı haddi meselesi kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Çünki yatırım artışı muvazeneli gelişme haddinin üstüne çıktığı zaman enflâsyonun, altına düştüğü zaman deflâsyon meydana gelmektedir.

Diğer tarafta, yatırımlar istihsal gücünü artıran tesire sahip olduklarından beher yatırım birimine isabet eden prodüktivite nispetinin gelir artışında rolü büyüktür. Nihayet tabiî tasarruf haddi gelişmede büyük bir role sahiptir.

İktisat teorisindeki bu gelişmesi göz önünde bulunduran bir maliye politikası yapıcısının gayesi iktisadî gelişmenin hızını artırmak olduğu takdirde :

a — Tasarruf haddinin büyütülmesi
b — Prodüktivitesinin artırılması
c — Yatırımla gelişme haddi arasında ahenk tesisi lâzımdır.

Bütün bu saydıklarımızın tahakkukunda maliye poltikasının rolü büyüktür.

Eğer bir ekonomi tasarruf noksanından muztarip bulunuyorsa, onu artırmak için belli başlı vasıtalardan biri maliye politikasıdır. Maliye politikası redistributif tesiri veya bütçe fazlalıkları yolu ile bunu başarabilir. Prodüktivite artışında da malî tedbirler büyük rol oynayabilir. Yatırımların prodüktivitesi yüksek olan istihsal kollarına tevcihinde maliye politikası tedbirleri müessir bir rol oynayabilir.

Son yıllarda, iktisat teorisinde yukarıdaki değişiklikleri göz önünde bulunduran bazı maliyeciler maliye ilminin gerçek şartları ve teorik gelişmeleri dikkatle takip etmesi lüzumuna işaret etmişlerdir.

İkinci Dünya Harbinden evvel meydan gelen konjonktür temevvüçleri sırasında başlıca iktidaî poblem, iktisadî «stabilization» olduğu cihetle fleksibil ve telâfi edici bütçe politikası tedbirleri bu temevvüçleri yumuşatma hususunda faideli ve lüzumlu telâkki edilmişti. İkinci Dünya Harbinden sonra konjonktür temevvüçleri eski şiddetini kaybetmiş ve iktisat dünyasında nisbî bir istikrar hâkim olmuştur. Bu gün asıl dâva seküler iktisadî gelişme ile ilgili meselelerdir. Bu dâva iktisaden az gelişmiş memleketlerde bilhassa önemlidir. Hızla gelişmek zaruretinde bulunan az gelişmiş ekonomilerin çoğunda ortalama sosyal tasarruf haddi ve prodüktivite çok düşük ve bu sebeple iktisadî gelişme çok zayıftır. Bunlara ilâveten bu ülkelerin çoğunda tediye bilânçoları açık vermektedir. Çünki bu gibi memleketlerde istihsal kapasitesi zayıf ve dolayısıyle ihraca

elverişli fazla çok az olduğu halde ithal temayülü çok büyüktür. Bu yüzden az gelişmiş memleketlerin millî paralarının yabancı pazarlardaki satınalma gücü düşmekte, gelişme için lüzumlu sermaye teçhizatını ithal etme imkânları azalmaktadır. Bu gibi hallerde maliye politikasından çok şeyler beklenebilir.

Tasarrufun artırılmasında bazı vergi muafiyetleri, bazı istihlâk vergilerinin artırılması ve nihayet daha radikal bir tedbir olarak bütçe fazlalıklarının tesisi büyük bir rol oynayabilir. Modern iktisat ilminin gelişmesi göz önünde bulundurularak alınan malî tedbirler sosyal prodüktiviteyi de artırabilir. Bu meyanda prodüktif olmayan âmme yatırımlarının kısılması, kısa vâdeli yüksek verimli hususî yatırımların malî tedbirlerle teşvikini zikredebiliriz.

Tediye bilânçosunun denkleştirilmeside de maliye politikası rol oynayabilir. Bu tesir bilhassa iç istihsalin teşviki ile ihraca elverişli fazlanın çoğaltılmasında olacaktır

9 Nisan 1958

TÜRK GELİR VERGİSİ SİSTEMİNDE MENKUL SERMAYE İRADLARI STOPAJI VE TATBİKATI

Mükib Cevdet KUTADGU
Avukat

Verginin kaynağında tevkifi (stoppage veya retenue), bilindiği gibi, modern vergicilikte, bilhassa gelir vergilerinde geniş ölçüde tatbik edilen bir tahsil usulüdür. 1950 yılında yürürlüğe giren Türk Gelir Vergisi Kanununda da bu usule büyük bir yer verilerek mükellefiyet mevzuuna dahil altı gelir unsurundan üçünde (ücretlerle serbest meslek kazançlarında ve menkul sermaye iradlarında) verginin tevkif suretile tahsili esası kabul edilmiştir.

Stopaj usulünün en büyük tatbik sahası, her memlekette olduğu gibi, Türkiye'de ücret gelirleridir. Bu sebeble, stopaj usulü bahis konusu olunca en evvel hatıra ücretler üzerindeki tatbikatı gelir. Bununla beraber, biz bu konuşmamızı Türk Gelir Vergisisi sistemindeki menkul sermaye iradları stopajına ait hükümlerle bunların tatbikatına hasretmek istiyoruz. Tetkikimizi bu sahaya yöneltmemizin saiki, Gelir Vergisi Kanununun bugüne kadarki tatbikatında beliren problemler ve ihtilâflar bakımından menkul sermaye gelirlerine müteallik stopaj hükümlerinin daha ziyade üzerinde durulmağa değer bir mahiyet arzetmesidir. Filvaki, Türk Gelir Vergisi sisteminde ücret gelirlerine müteallik stopaj hükümleri, kanunun sekiz yılı aşan tatbikatında, menkul sermaye iradlarına ait stopaj hükümlerine nazaran pek büyük aksaklık ve ihtilâflara sebebiyet vermiş değildir. Ücret gelirlerinde stopaj usulü, sadece ücretlerden ibaret olan yıllık gelirlerin ayrıca beyana tâbi tutulmamış olmasından mütevellit mahzur hariç, muvaffakiyetle tatbik edilmektedir. Halbuki menkul sermaye gelirlerinde durum böyle değildir ve bu sebeble konuşma mevzuu olarak bu konu seçilmiştir.

STOPAJIN MAHİYETİ, FAİDE VE MAHZURLARI

I — STOPAJIN MAHİYETİ :

Stopaj yani verginin kaynağında tevkif suretile alınması (retenue à la source), mahiyeten bir tahsil usulüdür,

Vergi tahsilinde ana kaide, vergi borcunun verginin mükellefi tarafından ödenmesidir. Stopaj usulünde ise, tediyede bulunan verginin mükellefi değil, hazine ile mükellef arasındaki münasebete tamamen yabancı olan kimsedir. Kanun, üçüncü şahıs mevkiinde olan bu kimseye hazine hesabına vergiyi kesmek vazifesini yüklemektedir. Bizim vergi hukukumuzda «sorumlu» diye adlandırılan bu kimse, kazanç veya iradı, sahibine intikal etmeden vergi tevkifatına tâbi tutacak ve kestiği vergiyi maliye idaresine yatıracaktır.

Stopaj usulü ilk defa Fransız iktisatcılarından Mareşal Vauban tarafından ortaya atılmıştır. Bu merkantilist iktisatcı «*Dime Royale: Kralî öşür*» adlı, 1707 de yayımlanan eserinde, gelir vergisi mahiyetinde, fakat daha ziyade Fransız sedüler vergi sistemine öncülük eden, bir vergi teklif etmiş ve bu vergide stopaj usulünün tatbikini istemiştir [1].

Ancak, stopajın ilk tatbik edildiği memleket İngiltere'dir. 1798 de ilk vazolunan gelir vergisinden sonra 1803 yılında çıkarılan gelir vergisinde kaynakta tevkif usulü kabul edilmiş ve sonradan kabul edilen gelir vergisi kanunlarında tatbik sahası devamlı surette genişletilmiştir [2].

Ttopaj usulü gelir vergisinin inkişafına muvazi bir gelişme kaydetmiş ve bugün hemen bütün memleketlerin gelir vergisi sistemlerinde büyük bir yer almıştır.

II — STOPAJIN SAĞLADIĞI FAYDALAR :

Stopaj usulünün faydalarını bilhassa geniş ölçüde tatbik edil-

---

[1] Dr. Tuncer, Selâhattin, «Kaynakta tevkif-stopaj» 1953, Maliye Vekâleti yayımı Sh. 5.

[2] Aynı eser Sh. 6.

diği gelir vergisi sistemi içinde incelemek icap eder. Bunları hazine ve mükellef cephesinden kısaca belirtelim :

1) Hazine cephesinden :

a) *Kontrol külfetini asgarî hadde indirir ve kaçakları önler:* Gelir vergisi gibi geniş bir zümreye mükellefiyet yükleyen bir vergide kontrol ve kaçağın önlenmesi büyük bir ehemmiyet arzeder. Stopaj usulile vergiyi keserek hazineye yatırmak mükellefiyeti vergiye tâbi kazanç ve iradı tediye veya tevzi edenlere yüklenmekle idarenin kontrol külfeti asgarî hadde indirildiği gibi, kaçak ihtimalleri de, büyük ölçüde, önlenmiş olur. Çünkü, kanunun tevkifatı yapmakla vazifelendirdiği, sorumlu tutduğu, kimselerin mesul olmamak için hassasiyetle hareket edecekleri şüphesizdir. Bunların istihkak sahibi ile birleşerek matrahı noksan göstermekte, umumiyetle, menfaatleri yoktur.

Stopaj usulünün sağladığı bu faydanın bilhassa ücret gelirlerinin vergilendirilmesinde önemi çok büyüktür. Bu usule gidilmemiş olsaydı, bir çok kaçırmalar olabilir ve takip imkânı bulunmazdı.

b) *Gelirin doğumu ile vergilendirilmesi arasındaki müddeti en kısa hadde indirir :* Stopaj gelirin doğumu ile vergilendirilmesi arasındaki müddeti asgarî hadde indirmekte ve böylece, hazine, vergi alacağını sür'atle tahsil etmiş olmaktadır. Filvaki, normal tarh ve tahsil usullerinde, gelirin elde edilmesile vergilendirilmesi arasına oldukça uzun bir zaman fasılası girer. Bir yıl içinde elde edilen gelirin vergisi müteakıp yıla girildikten sonra (meselâ, bizde, müteakıp yılın Mart ve Eylül aylarında) öedenir. Halbuki, stopaj usulünde, vergi mükellefiyet mevzuuna dahil gelirin istihkak sahibine tediyesini müteakıp, hatta bizde temettü hisselerinde tediyeden evvel, devlet hazinesine girmektedir.

Gerçi, «*peşin ödeme*» usulile de gelirin husulü ile vergilendirilmesi arasındaki devre kısaltılmaktadır. Ancak, stopaj usulünde vergi, fiilen elde edilen gelir üzerinden alındığı halde, peşin ödeme usulünde, bir evvelki yılda tahakkuk ettirilmiş olan miktarlar tahsilâta esas ittihaz edilir. Saniyen, verginin tediye devreleri, peşin ödemede, stopaj usulüne nazaran daha fasılalıdır. Meselâ Alman gelir vergisinde peşin ödeme yılda dört taksitte, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yapılmaktadır. Bu itibarla, «*peşin ödeme*» de bir seri tahsil usulü olmakla beraber, stopaj ona tefevvuk etmektedir.

c) *İdarenin muamelelerini basitleştirir :* Stopaj usulü, vergi dairelerine verilecek beyanname adedinin büyük ölçüde azalmasını mümkün kılmakta ve bu suretle idarenin vergi işleri kolaylaşmakta ve basitleşmektedir. Filvaki, stopaj usulü sayesinde, en büyük mükellef zümresini teşkil eden hizmet erbabı ile, menkul sermayelerinden muayyen bir haddin altında irad temin edenlerin (meselâ bizim kanunumuzda bu had 5000 liradır) kendilerinden beyanname alınmaksızın vergilendirilmeleri kabil olmaktadır. Bunun idare için büyük bir kolaylık teşkil ettiği şüphesizdir.

ç) *İdarenin tahsil masraflarını azaltır.* Vergiyi keserek hazineye yatırmak külfeti üçüncü şahıslara, mükellefiyete tâbi kazanç veya iradı tediye veya tevzi edenlere, yüklenmekle, maliye, vergi tahsil masraflarında büyük bir tasarruf temin etmiş olmaktadır.

Ancak, buna mukabil kendilerine stopaj yapmak mükellefiyeti tahmil edilenler, bu yüzden bazı masraflara katlanmakta, hatta büyük müesseseler bu iş için hususî memurlar çalıştırmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu sebeble, millî ekonomi bakımından stopajın bir tasarruf sağladığı iddia edilemez.

2) Mükellef cebhesinden :

Stopajın mükelleflere temin ettiği faydalara gelince :

a) *Büyük bir mükellef zümresini beyanname vermek külfetinden kurtarır :* Az evvel belirtildiği üzere, stopaj usulü, yıllık geliri ücretinden ibaret olanlarla menkul sermayelerinden muayyen bir haddin altında irad temin edenlerin beyanname vermeden vergilendirilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu suretle büyük bir mükellef zümresi beyanname vermek külfetinden ve dolayısile vergi dairelerile temas ve münasebetlerde bulunmaktan kurtulmaktadır. Yalnız, bu tatbikat, gelirleri enaz geçim haddinin altında olanların da, bahşedilmiş olan istisnaiyete rağmen, stopajın, birazdan üzerinde duracağımız, objektif karakteri icabı, vergiye tâbi tutulmalarını intaç etmektedir.

b) *Vergi yükünü hissettirmez :* Maliyeye şahsen ödenmeyen bir verginin yükü umumiyetle hissedilmez. Bu, bir psikolojik vakıadır. Stopaja tâbi tutulan kazanç ve iradların sahibleri de, kendileri vergi tediyesinde bulunmadıkları için, istihkaklarından tevkif yolile alınan verginin yükünü duymazlar. Gelirlerini istihkaklarının net tutarı olarak kabul ederler.

c) *Vergi borcunun kolaylıkla ödenmesini temin eder :* Tahakkuk edecek vergi borcunun karşılamak üzere yıl içinde elde ettiği kazanç ve iradlarından bir kısmını ayıran rasyonel mükellefler, hususile memleketimizde, gayet azdır. Böyle bir karşılık tefrik edilmesindeki ihmalin, bilhassa emek gelirlerinde (ücretler ve serbest meslek kazançları), tevlit edeceği tediye zorluklarını, stopaj ortadan kaldırmakta, gelir elde edildikçe vergisi de ödenmiş olmaktadır.

III — STOPAJIN MAHZURLARI :

Stopaj usulünün izahına çalışdığımız bu faydalarına mukabil mahzurları da vardır. Bunlara da kısaca işaret edelim :

Stopaj, mükellefin şahsî durumu dikate alınmaksızın, muayyen bazı gelir unsurlarına münferiden tatbik edilebilen objektif karakterli bir tahsil ulusüdür. Gelir unsurlarının heyeti mecmuasına ait verginin stopaj yolile tahsili mevzuubahs olamıyacağı gibi, bu gelir unsurlarından biri tevkifata tâbi tutulurken diğer gelir unsurlarının da dikkate alınmasına imkân yoktur. Bu sebebledir ki stopaj, kaideten nisbî tarifeli vergilerde tatbik olunur. Müterakki tarifeli vergiler stopaj yolile tahsil edilmez. Keza tevkifat sırasında kazanç ve irad sahibinin enaz geçim indiriminden istifade ettirilmesi de, esas itibarile, kabil değildir.

Lâkin stopajın objektif karakterinden doğan bu mahzurlar alınan bazı tedbirlerle ortadan kaldırılmıştır. Bir kerre, ücretlerin stopaj suretile vergilendirilmesinde, bütün gelir vergilerinde, istihkak sahibinin şahsî durumunu gösteren vesikalara (bizdeki vergi karnesi gibi) müsteniden, enaz geçim indiriminin ve ayni zamanda müterakki tarifenin tatbiki cihetine gidilmektedir.

Saniyen, mükelleflerden yıllık gelirleri için beyanname istenerek, bu beyanname üzerinden tahakkuk eden vergiden beyannameye dahil kazanç ve iradlardan kesilmiş olan vergilerin mahsubu yapılmakta ve mecmu gelirin asgarî geçim haddinin altında kalması veya bu gelire ait verginin stopaj suretile alınan vergiden az olması halinde, evvelce alınmış olan vergiler, tamamen veya kısmen, iade edilmektedir.

Bu suretle, stopajın objektif karakterli bir tahsil usulü olmasının mahzurları önlenmiş olmaktadır. Ancak, bunun tahakkuku, şüphesiz, alınan tedbirlerin maksadı tamamen karşılıyabilmelerine ve muvaffakiyetle tatbik olunmalarına bağlıdır.

IV — STOPAJIN TATBİK YERLERİ :

Stopaj, ücret gelirlerile serbest meslek kazançlarının, menkul ve gayrimenkul sermaye iradlarının vergilendirilmesinde kullanılan bir tahsil usulüdür. Lâkin, en büyük fonksiyonunu, yukarıda da işaret edildiği gibi, ücretlerde göstermektedir. Bilhassa gelirin iyi inkisam ettiği yerlerde ücret stopajı, ücret gelirinin önemli mevkiine muvazî bir ehemmiyet kazanmıştır.

Serbest meslek kazançlarile menkul ve gayrimenkul sermaye gelirlerinde ise, stopaj daha ziyade «*kontrol*» gayesile tatbik edilmektedir.

STOPAJIN YABANCI MEMLEKETLERDEKİ TATBİKATI

I — İNGİLTERE :

İngiltere'de ücretlerle menkul ve gayrimenkul sermaye gelirleri stopaja tâbi tutulmuştur. E sedülüne dahil bulunan ücretler, «*Pay-as-you-earn: kazanırken ödeme*» denilen ve kısaca *PAYE* diye adlandırılan usule göre, istihkak sahibinin şahsî durumu ve tediye tarihine kadar alınmış bulunan ücretlerin tutarı dikkate alınmak suretile kaynakta vergilendirilmektedir. Bir yılda aldığı ücretlerin tutarı 2000 sterlini aşanlar ayrıca beyanname vererek «*Surtax: munzam vergi*» öderler.

A sedülüne dahil olan gayrimenkul sermaye iradlarında, kiracı, ödeyeceği kira bedellerinden stopaj yapmakla mükelleftir. Bu tevkifat sırasında gayrimenkul sahibinin sübjektif durumu dikkate alınmaz.

Yerli veya yabancı devlet ve âmme müesseseleri esham ve tahvillerinden elde edilen temettü, faiz, yıllık irad gibi, menkul sermaye gelirleri, C sedülünde, stopaj suretile vergiye tâbi tutulmuştur. Bu sedüle dahil gelirlerden yapılan stopajlarda da istihkak sahibinin şahsî durumuna bakılmaz.

Ortaklık kârları D sedülünde vergiye tâbi tutulmuş ve stopaj esası kabu edilmiştir. Âdi ve hususî ortaklıklarda vergi ortakların kâr hisselerine ve şahsî durumlarına göre, şirket tarafından kesilir. Diğer şirketlerde, gelir vergisi, şirket hükmî şahsiyetinden, kârın dağıtılıp dağıtılmadığına bakılmaksızın, alınır. Şirket kârlarında gelir vergisinin bu şekilde tevzi edilen kâr miktarı nazarı itibara alın-

maksızın şirketten alınması İngiliz gelir vergisinin tenkit edilen taraflarından birini teşkil etmektedir. Çünki, bu tatbik tarzı verginin kısmen şirket uhdesinde kalmasını intaç eylemektedir.

II — AMERİKA :

Amerika'da stopaj usulünün tatbik edildiği tek ehemmiyetli gelir unsuru ücretlerdir. Ücretler burada İngilteredekine benzeyen bir şekilde stopaja tâbidir. Ücretlerin bu vergilendirme tarzı «*Pay-as-you-go: giderken - yani kazanınca - öde*» diye adlandırılmaktadır.

Amerikada menkul sermaye gelirlerinden yalnız faizler stopaja tâbidir. Temettü hisseleri bunun dışında bırakılmıştır. Eskiden bu nevi gelirler için «*kaynakta tahkik*» usulü tatbik edilirdi. Bu usul halen terk edilmiştir. Şimdi bu nevi gelirlerin de stopaj mevzuuna alınması hususunda bir temayül vardır.

III — ALMANYA :

Almanya'da ücretler ve menkul sermaye gelirleri stopaja tâbi tutulmuştur. Ücretlerin stopaj yolile vergilendirilmesinde mükellefin şahsî durumu nazarı itibare alınır. Hatta yıllık tutarı 24.000 marka kadar olan ücretlerde stopaj nihaî vergilendirme mahiyetindedir. Yıllık geliri bu haddin altında kalanlardan ayrıca beyanname istenmez. Bir yıl zarfında aldığı ücretlerin tutarı bu miktarı aşanların beyanname vermeleri lâzımdır. Bu beyanname üzerinden tatahakkuk ettirilen vergiden stopaj suretile alınmış vergiler mahsup edilir.

Menkul sermaye gelirlerinde, yalnız temettüler (dividende) ile tahvilât faizleri stopaja tâbidir. Mevduat faizleri stopaj mevzuuna alınmamıştır.

Menkul sermaye gelirleri stopajını en iyi şekilde tatbik eden memleket Almanyadır. Bir kerre temettülerin stopajında, tevzi esastır. Fiilen ne miktarda kâr dağıtılmışsa vergi tevkifatı da bu miktar üzerinden ve ortakların şahsî durumları dikkate alınmadan - zaten bunu dikkate almağa imkân da yoktur - icra edilir. Bu itibarla Almanya'da tevzi edilmiyen kârlar (ihtiyata alınan veya kâr ve zarar hesabında bırakılarak ertesi yıla devredilen kârlar) stopaja tâbi tutulmaz. Dividantın cari yılın kârından veya geçmiş yıllarda ayrılmış ihtiyatlardan dağılmış olmasının da farkı yoktur.

Saniyen, stopaj, tam mükellefiyete tâbi yerli kurumların kârları üzerinden yapılır. Dar mükellefiyete tâbi kurumların (yabancı şirketlerin şube veya acentelerinin) kârları gerek teşekkülünde ve gerek ana merkeze intikalinde stopaja tâbi değildir.

Tevkif yolile alınan vergiler irad sahiblerinin beyannameleri üzerinden tarh edilen vergilerle mahsup edilir. Yalnız ödenecek vergi stopaj suretile alınan vergiden az ise, fark mükellefe iade olunmaz. Menkul sermaye iradı stopajı, bu hallerde, objektif bir vergilendirme şeklini almakta ve Almanya'daki stopaj tatbikatının tenkidi mucip yegâne noktasını teşkil eylemektedir.

IV — FRANSA :

Fransa 1949 yılında yaptığı vergi reformu ile sedüler vergiyi kaldırarak onun yerine «*Taxe proportionnelle: mütenasip vergi*» ile müterakki tarifeli «*Sur taxe: munzam vergi*» ı kabul etmiştir.

Bu vergi sisteminde ücretler ve menkul sermaye gelirleri stopaja tâbi tutulmuştur. Hizmet erbabından yalnız munzam vergi alınır ve bu vergi, şahsî durumları dikkate alınmak suretile tevkif yolile tahsil edilir.

Şirket kârları temettü şeklinde dağıtılsın dağıtılmasın, stopaj mevzuuna alınmıştır. Bu itibarla menkul sermaye iradı stopajı Fransa'da objektif bir karakter taşımaktadır.

TÜRKİYEDE STOPAJ VE MENKUL SERMAYE İRADLARI ÜZERİNDEKİ TATBİKATI

I — TÜRKİYEDE STOPAJ :

Stopaj usulü, ilk defa 1926 yılında, 755 sayılı Kazanç Vergisi Kanuniyle vergi tatbikatımıza geirmiştir. Bu kanunla yalnız ücretler stopaja tâbi tutulmuştu. 1935 yılında bu kanunun yerini alan 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanununda stopajın sahası genişletilerek ücretlerden maada bazı serbest meslek kazançlarıyla meslekî teşekküllere mensup olmayan kimselerin sağladıkları takip ve tavassut ücretleri, resmî daire ve müesseselere karşı taahütte bulunanlara ödenen taahhüt bedelleri, damga pulu ve kıymetli evrak bayilerinin bey'iye ücretleri, artistlerin ve oyun heyetlerinin istihkakları, hep kaynakta tevkif suretiyle vergilendirilmiştir.

1950 yılında yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanununda, stopaj, ileri memleketlerin gelir vergisi sistemlerinde olduğu gibi, önemli bir mevki almış ve muayyen prensiplere istinat ettirilmiştir. Gelir vergisi kanuniyle ücretler, serbest meslek kazançları ve menkul sermaye gelirleri stopaja tâbi tutulmuştur. Yürürlükten kaldırılan kazanç vergisi kanunlarından farklı olarak, Gelir Vergisi kanununda stopaj, esas itibariyle, nihaî vergilendirme mahiyeti arzetmez. Yalnız, geliri ücret kazancından ibaret olanlar için bu hüviyeti almakta ve bu nevi kazançlarda, vergi tevkifatı, enaz geçim indirimi ve müteferiki târife tatbik edilmek suretile, yani istihkak sahibinin sübjektif durumuna göre, yapılmaktadır.

Serbest meslek kazançları ile menkul sermaye gelirlerinde ise, stopaj tamamen objektif karakterlidir; vergi, sabit nisbet üzerinden (% 15) ve istihkak sahibinin şahsî durumu dikkate alınmadan tevkif edilir ve kesilen bu vergiler yıllık beyanname üzerinden tahakkuk eden vergilerle mahsup olunur. Yalnız, geliri 5000 lirayı aşmayan mükelleflerden (tüccarlar ve serbest meslek erbabı hariç) kazanç ve iradları stopaja tâbi tutulmuş olanların ayrıca beyanname vermeleri ihtiyaridir. Bu itibarla, bu mükellefler için de, stopaj, nihaî vergilendirme mahiyetini almaktadır.

II — MENKUL SERMAYE İRADLARI STOPAJI VE TATBİKATI :

Şimdi, konuşmamızda asıl üzerinde durmak istediğimiz mevzua gelmiş bulunuyoruz. Türk gelir vergisi sisteminde menkul sermaye iradlarının stopajı ne gibi esaslara bağlanmış ve bu husustaki hükümlerin tatbikatı ne neticeler vermiştir ? Bunları gözden geçirelim :

1) Menkul sermaye iradının mahiyeti :

Gelir Vergisi kanununun 59 uncu maddesiyle « *sahibinin ticarî veya meslekî faaliyeti dışında nakdî sermaye veya para ile temsil edilen değerlerden müteşekkil sermaye dolayısıyla elde ettiği temettü, faiz, kira ve benzeri idarlar* » menkul sermaye iradı olarak kabul edilmiş ve ayrıca bu iradlar maddede tâdat olunmuştur. Maddedeki bu târif menkul sermaye iradının mahiyet ve hüviyetine uygundur. Madde hükmüne göre, menkul sermaye gelirleri şu dört gurupta toplanmaktadır :

a) *Menkul kıymet gelirleri:* «*Menkul kıymet*» tâbiri, bilindiği gibi, sahip veya hâmiline zilyedi bulunmadığı bir mal üzerinde bir hak veya hükmî şahıslardan bir alacak hakkı temin eden senetleri ifade eder. Hisse senetleriyle tahvilât, bu tâbir ve târifin şümulüne girmektedir. Bunlardan, temettü veya faiz şeklinde, sağlanan iradlar menkul sermaye geliri mahiyetindedir.

b) *İştirâk kârları :* Hisse senedi ile temsil edilenler dışındaki iştirâk kârları da menkul sermaye iradı addedilmiştir. Yalnız kollektif şirket ortakları ile komandit şirketlerin komandite ortaklarının kâr hisseleri bunların dışında kalmaktadır. Bu nevi iştirâk kârları ticarî kazançlar meyanında vergiye tâbi tutulmuştur.

c) *Mevduat faizleri :* Banka ve tasarruf sandıklarındaki mevduattan elde edilen faizler de menkul sermaye gelirleri meyanına dahildir.

ç) *Alacak faizleri :* Her nevi alacak faizleri de keza menkul sermaye iradı olarak vergiye tâbi tutulmuştur.

2) Stopaja tâbi menkul sermaye iradları :

Gelir Vergisi Kanunu, alacak faizleri hariç, diğer bütün menkul sermaye iradlarını stopaja tâbi tutmuştur. 82 inci madde ile stopaj mevzuuna alınan menkul sermaye gelirlerinden en mühim grupu «temettü hisseleri» ile «iştirâk kârları» teşkil eylemektedir. Ancak, maddenin birinci bendinin 1 ve 2 inci fıkralarındaki «*sermaye şirketlerinin ve sermaye üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin sâfi kazançlarından Kurumlar Vergisi çıktıktan sonra kalan kâr kısmı*» ile «*âdi komandit şirketlerde komanditerlerin kâr hisseleri*» nin gelir vergisi tevkifatına tâbi tutulacağına dair hükümlerle ortaklara fiilen dağıtılan kazancın mı, yani kanunun 59 ncu maddesinde târif ve tavsif edilen «*menkul sermaye iradları*» nın mı, yoksa kurumlar vergisine matrah olan kazançlarının mı kasd edildiği Maliye ile mükellefler arasında ihtilâflıdır. Devam edegelmekte olan bu ihtilâf konusu üzerinde birazdan duracağız.

3) Menkul sermaye iradlarının stopajında kabul edilen esaslar:

a) *Temettü hisseleriyle iştirâk kârlarında stopaj :* Sermaye şirketlerinde vergi tevkifatının bu şirketlerin kurumlar beyannamelerini verecekleri süre içinde (yani faaliyet dönemi takvim yılı olan şirketlerde Nisan ayı, özel hesap dönemi olanlarda bu dönemi

takip eden dördüncü ay sonuna kadar olan devre zarfında) yapılarak, kesilen vergilerin ertesi ayın 20 inci gününe kadar Maliyeye tevdii lâzımdır. Komandit şirketlerde komanditer ortağın kâr hissesinden yapılacak gelir vergisi tevkifatında bu devre bir ay kısaltılmıştır.

Temettü hisseleriyle iştirâk kârları için kabul edilen bu stopaj usulünün diğer stopajlara nazaran arzettiği bir hususiyete burada dikkati çekmek isteriz. Bilindiği gibi, stopaj kaideten istihkakın tediyesi sırasında yapılır ve vergi kesildikten sonra kalan meblâğ sahibine tediye edilir, tevkif olunan vergiler de Maliyeye yatırılır. Meselâ, ücret stopajında durum böyledir. Halbuki, kâr hisselerinin stopajında, vergi tevkifatı kârın tevziinden evvel topluca yapılarak kesilen vergiler Maliyeye tevdi edilmekte ve kâr bundan sonra ortaklara dağıtılmaktadır.

b) *Tahvil ve mevduat faizlerinde stopaj :* Tahvil ve mevduat faizlerinde verginin bu faizlerin sahibi lehine tahakkuk ettiği tarihte kesilerek müteakıp ayın 20 inci gününe (mevduat faizlerinden kesilen vergiler için bu devre bir ay uzatılmıştır) kadar Maliyeye yatırılması gerekir.

c) *Yabancı memleketlerde doğan ve Türkiyede ödenen menkul sermaye gelirlerinde stopoj :* Yabancı memleketlerde doğup Türkiyede tediye edilen temettü ve faizlere ait vergilerin, bunları yabancı kurum hesabına Türkiyede ödeyenler tarafından kesilerek, aynı müddetler içinde Maliyeye yatırılması icabeder.

ç) *Menkul sermaye iradı stopajının objektif karakteri :* Menkul sermaye iradlarında stopaj tamamen objektif karakterlidir. Tevkifat, % 15 olarak tesbit edilmiş bulunan sabit nisbet üzerinden yapılır ve vergi kesilirken istihkak sahibinin sübjektif durumu dikkate alınmadığı gibi, hakikî veya hükmî şahıs olmasına, gelir veya kurumlar vergisine tâbi bulunup bulunmamasına da bakılmaz. Bundan yalnız Hazine istisna edilmiştir.

Stopajın bu şekilde umumîleştirilmesinin saikı kanunun gerekçesinde şu şekilde izah edilmiştir :

« *Vergi tevkifatının şâmil olacağı gelir unsurlarından biri de menkul sermaye iradlarıdır. Bilindiği gibi bu iradlar bilhassa esham ve tahvilât temettüleriyle faizlerinden ve iştirâk kazançlarından ibarettir.*

... Şu kadar ki, menkul kıymetler umumiyetle hâmiline aittir. Dolayısıyla temettü veya faizi tahsil etmeğe hak veren kuponların kime ait olduğunu tayin etmeğe imkân yoktur. Bu imkânsızlık karşısında tevkifatı umumî yapmak zaruret haline girmektedir; yani esham ve tahvilâtın sahipleri kim olursa olsun, dağıtılacak temettülerden veya ödenecek fizlerden vergi kesilecek kuponların sahibi gerçek kişi ise kesilen vergi bunun gelir vergisine, kurumsa kurumlar vergisine mahsup edilecektir.» [3].

Menkul kıymetlerin ekseriyetle hâmiline ait bulunması stopajın umumîleştirilmesini gerektirmekle beraber; vergi kesmekle vazifelendirilenlerin (sorumluların) istihkak sahibinin mükellefiyet durumunu (vergiye tâbi olması icabedip etmediğini) takdir ve tesbitte hataya düşmeleri ihtimali de, kanaatimizce, bu esasın kabulünü lüzumlu kılmaktadır.

d) *Kesilen vergilerin mahsubu :* Menkul sermaye iradlarından yapılan stopajın objektif karakterinden doğan mahzurları gidermek için kabul edilen mahsup sistemi şu esaslara dayanmaktadır :

aa. *Hakikî şahıslarda verginin mahsubu :*

α. *Türkiyede ödenen vergilerin mahsubu :* Yıllık beyannamede gösterilen kazanç ve iradlardan stopaj suretiyle kesilmiş olan gelir vergileri beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisine mahsup edilir. Mahsubu yapılan miktar, beyanname üzerinden tahakkuk edecek gelir vergisinden fazla olduğu takdirde fark iade edilir. Yalnız bu mahsubun icrası, vergi tevkifatının beyannamenin taallûk ettiği yılda yapılmış olması şartına bağlı tutulmuştur.

Menkul sermaye iradlarında stopaja «*tevzi edilen kazanç*» yerine «*Kurumlar vergisine matrah olan kazanç*»ın esas ittihazı takdirinde, bu şart, bazan, meselâ ihtiyata alınmış kârların sonradan dağıtılması halinde, kesilmiş olan verginin mahsubunu imkânsız kılmaktadır. Çünkü, tevkifatın kurumlar vergisi matrahı esas alınarak yapılması, tevzi edilmeyen kârların da stopaja tâbi tutulmasını intaç etmekte; bu halde ise, kâr sonradan dağıtıldığında, kabul edilen, stopajın beyannamenin taallûk ettiği yılda yapılmış olması şartı tahakkuk ettirilemiyerek, mükerrer vergi ödenmiş olmaktadır. Bu

[3] Büyük Millet Meclisi, dönem VIII, cilt 18, 64 üncü birleşim tutanağına ekli Gelir Vergisi Kanunu esbabı mucibe lâyihası sh. 35.

vaziyet, stopaj tatbikatının, birazdan üzerinde duracağımız, ihtilâf konularından birini teşkil eylemektedir.

β. *Yabancı memleketlerde ödenen vergilerin mahsubu :* Türk Gelir Vergisi sisteminde, milletlerarası vergi mükerrerliklerinin giderilmesi hususunda kabul edilen esaslara uygun olarak, tam mükellefiyete tâbi olanların (yani Türkiyede yerleşmiş veya yerleşmiş sayılan kimselerin) yabancı memleketlerde elde ettikleri kazanç ve iradlardan kesilmiş olan vergiler de beyanname üzerinden tarh edilen gelir vergisine mahsup edilir. Ancak, yabancı memlekette kesilmiş olan verginin gelir vergisi mahiyetinde bir vergi olması şarttır. Saniyen, bu vergi beyannamede gösterilen gelire ait verginin yabancı memlekette sağlanan irada isabet eden kısmından mahsup edilir. Eğer kesilmiş olan vergi mezkûr irada isabet eden gelir vergisi miktarından fazla ise, fark dikkate alınmaz.

bb. *Hükmî şahıslarda verginin mahsubu :* Hükmî şahısların menkul sermaye iradlarından kesilmiş olan gelir vergileri, bu iradların dahil bulunduğu kurumlar vergisi beyannameleri üzerinden tarh edilen kurumlar vergilerine mahsup edilir ve mahsubu yapılan miktarın kurumlar vergisinden fazla olması halinde fark iade olunur.

III — MENKUL SERMAYE İRADLARI STOPAJININ TATBİKATINDAN DOĞAN İHTİLÂFLAR :

Menkul sermaye iradlarının stopajına müteallik hükümler Gelir Vergisi Kanununun tatbikatında çeşitli ihtilâflara yol açmıştır. Halâ devam edegelmekte olan bu ihtilâfları, umumî olarak, gözden geçirelim :

1) Sermaye şirketlerince stopaja esas ittihaz edilecek kazancın tâyininden doğan ihtilâflar :

Stopaj hükümlerinin tatbikatında ilk ihtilâf, sermaye şirketlerinin, gelir vergisi tevkifatına, «*kurumlar vergisine matrah olan kazanç*» larını mı, yoksa temettü hissesi veya iştirâk kârı olarak fiilen dağıttıkları «*ticarî kâr*» larını mı esas ittihaz etmeleri icabettiği noktasından çıkmıştır. Bu ihtilâf, Gelir Vergisi Kanununun, bu nevi menkul sermaye iradlarından yapılacak tevkifat hakkında, 82 nci maddesinin birinci bendinin ilk fıkrasıyla sevkedilmiş olan hükmün yorumlanış tarzından doğmuş bulunmaktadır.

a) *Maliyenin görüşü* : Maliye, «*Sermaye şirketlerinin veya sermaye üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin sâfi kazançlarından kurumlar vergisi çıktıktan sonra kalan kâr kısmı*» nın stopaja tâbi tutulmasını âmir bulunan fıkra metnindeki «*sâfi kazanç*» tâbirinin Kurumlar Vergisi Kanunundaki «*kurum kazancı*», «*sâfi kurum kazancı*» tâbirlerine muadil olduğu, bu itibarla, mezkûr tâbirin «*kurumlar vergisine matrah olan kazanç*» ı, (yani malî kazancı) ifade ettiği; fakat, diğer taraftan, kurumlar vergisinden istisna edilmiş olan kazanç ve iradları da (yani ticarî bilânçonun, kurumlar vergisi matrahı dışında kalan, devlet tahvili faizi vergiden müstesna iştirâk kazançları gibi, kâr unsurlarını da) kavradığı mülâhazasındadır. [4]

b) *Mukabil görüş* : Aksi fikri savunanlar şu mütalâaları ileri sürmektedir : Fıkradaki «*Sâfi kazanç*» tâbirinin «*kurumlar vergisine matrah olan kazanç*» ı ifade ettiğini, fakat, aynı zamanda, «*ticarî kazanc*» a dahil kâr unsurlarını da kavradığını iddia etmekle Maliye tenakuza düşmektedir. Zira, birbirinden ayrı iki mefhumun aynı tâbirle ifade edilmesine imkân yoktur. Diğer taraftan, menkul sermaye iradlarını kaynağında vergilendirmek maksadıyla sevkedilmiş olan fıkra hükmünün mücerred olarak değil, alâkalı bulunduğu diğer hükümlerle bir arada yorumlanması icabeder. Kanunun menkul sermaye iradlarını târif eden, mezkûr fıkra ile alâkalı 59 cu maddesi, sermaye şirketleri ortaklarının «*fi'len elde ettikleri*» kâr hisselerini «*menkul sermaye iradı*» olarak kabul ve tavsif etmiştir. Binaenaleyh, gelir vergisi tevkifatının da ortaklara fiilen dağıtılan kazanç üzerinden icrası icabeder.

Şahsen bu görüşe iştirak ettiğimizi burada belirtmek isteriz.

c) *Kazâ mercilerinin içtihatları* : Vergi ihtilâflarının nihaî karar mercii olan Devlet Şûrası, bu iki ayrı görüşten, esas itibariyle Maliyeninkini kabul etmiştir. Yalnız, ittihaz ettiği bazı kararlarda, ihtiyat akçelerinin kârdan tefrik olundukları yıl stopaj dışı bırakılarak, tevzi edildikleri yıl gelir vergisi tevkifatına tâbi tutulmalarına cevaz vermektedir. [5]

---

[4] Maliye Vekâleti Gelirler Genel Müdürlüğünün 24.4.1952 tarih ve 15 seri numaralı tebliği.

[5] Devlet Şûrası Dördüncü Dairesinin 29.4.1955 tarih ve E. 54-4357/K. 55-1251 Sayılı kararı.

2) Mahsup hükümlerinin tatbikatından doğan ihtilâflar :

a) *Şirketlerin uhdesinde kalan gelir vergilerinin ortaklara intikal ettirilmesi :* Gelir vergisi tevkifatına, kurumlar vergisi matrahının esas ittihaz edilmesi, fiilen yapılmış olan ve fakat Kurumlar Vergisi Kanunu bakımından kabul edilmediği için matrahtan düşülemeyen masraflar; geçmiş sene zararlarının yine mezkûr vergi kanununa göre müteakıp yıllara nakledilemeyen kısımları [6] gibi, fii'lî ticarî kazancı azaltan ve hattâ bazı hallerde tamamen ortadan kaldıran gider ve zarar unsurlarıyla, ihtiyat ve karşılıklar gibi şirket ortaklarına intikal etmeyen meblâğlar üzerinden gelir vergisi ödenmesini mucip olmakta ve binnetice, bu vergiler, kurumlar vergisi mükellefiyetlerine munzam bir mükellefiyet şeklinde, şirketlerin uhdesinde kalmaktadır.

Menkul sermaye iradlarında vergi tevkifatının kurumlar vergisi matrahı esas alınmak suretiyle icra edilmesinden doğan bu aksaklık, bu husustaki ihtilâfların Maliye lehine hükme bağlanması üzerine, bazı aile sermaye şirketlerini ödedikleri gelir vergilerinden kabul edilmeyen masraf ve zararlarla ihtiyat akçelerine isabet eden kısımları da dağıttıkları kârdan tevkif ederek ortaklara intikal ettirmeğe sevketmiş ve ortaklar da kendilerinden kesilen bu gelir vergilerinin tamamını şahsî gelir vergilerinden mahsup etmeğe başlamışlardır. Bu suretle, fiilen dağıtılan temettüden kanunî nisbetin, % 15 in, üstünde tevkifat yapılmış olmaktadır ki, istihkak sahipleri rıza gösterseler dahi, bunun kanuna aykırılıkğı aşikârdır. Saniyen bu her zaman kabili tatbik bir usul de değildir. Şirketin, hiç kâr dağıtmamış olmasına rağmen, gelir vergisi ödemiş bulunması halinde ne yapılacaktır ?

Ancak, Maliye ile bu mevzuda çıkan ihtilâfta, Devlet Şûrası, bazı kararlarıyla mahsup hükümlerinin bu tatbik şeklini tasvip etmiştir [7]. Böylece Gelir Vergisi Kanununun 82 inci maddesi hükmünün Maliyenin anladığı şekilde tatbik edilmesinin Hazineye sağladığı fayda tamamen zail olmaktadır.

b) *Menkul sermaye iradının elde edildiği yıldan evvel kesilmiş gelir vergilerinin mahsubu :* Az evvel izah edildiği üzere, menkul

---

[6] Kurumlar Vergisi Kanunu zararların iki yıldan öteye naklini kabul etmez. (Madde 14. fık. 7).

[7] Devlet Şûrasının 20.6.1953 tarih ve K. 953-1972 / E. 953-693 sayılı kararı.

sermaye iradlarının yıllık beyanname üzerinden tarhedlen gelir vergisiyle mahsup edilebilmesi, kanunun 104 üncü maddesiyle, vergi tevkifatının beyannamenin taallûk ettiği yılda yapılmış olması şartına bağlı tutulmuştur.

Ortaklara fiilen dağıtılan kazancın stopaja tâbi tutulması halinde aksaksız işleyebilen ve tevkifatın bu esasa göre yapılacağı gözönünde tutularak sevkedildiği anlaşılan, bu hüküm, tatbikatın aksi şekilde cereyan etmesi üzerine, bazı vergi mükerrerliklerine sebebiyet vermiştir.

Filvaki, ortaklara dağıtılmayarak karşılık veya ihtiyat hesaplarına nakledilen kârlardan kesilen gelir vergileri, bu kârların sonradan tevzii takdirinde, mezkûr hüküm muvacehesinde mahsup edilememekte, binnetice aynı matrah üzerinden mükerrer vergi alınmış olmaktadır.

İşte, bu hal de ihtilâflara sebebiyet vermiş ve neticede Devlet Şûrası, maddenin mâni hükmüne rağmen, menkul sermaye iradlarından tevzi edildikleri yıldan evvel kesilmiş olan gelir vergilerinin de mahsup edilbileceğini kabul etmiştir [8].

c) *Bazı kurumların menkul sermaye iradlarından kesilen gelir vergilerinin mahsup edilememesi :* Menkul kıymetler ekseriya hâmiline ait bulunduğu ve bu sebeple istihkak şahibinin hakikî şahıs mı yoksa hükmî şahıs mı olduğu bilinemediği için, yukarıda belirtildiği üzere, menkul sermaye iradlarında gelir vergisi tevkifatı umumîleştirilmiş; ancak, gelir vergisi mükellefiyetinin hükmî şahıslara sirayetine mahal vermemek için, bunlardan kesilen gelir vergilerinin, kurumlar vergileriyle mahsup edilmesi esası kabul edilmiştir.

Lâkin, Kurumlar Vergisi Kanununun 44 üncü maddesiyle tesbit edilen bu mahsup sistemi,

aa) Hükmî şahsın kurumlar vergisi mükellefiyetine tâbi bulunmaması;

bb) Tevkifata tâbi tutulan menkul sermaye iradının kurumlar vergisinden istisna edilmiş olması;

hallerinde işleyememektedir.

---

[8] Devlet Şûrası Dördüncü Dairesinin zikri geçen 29.4.1955 tarih ve E. 54-457 / K. 55-1251 sayılı kararı.

Filhakika, tanınan muafiyet dolayısıyla veya esasen mükellefiyet dışı bulunması sebebiyle, kurumlar vergisine tâbi olmayan bir kurumun, menkul sermaye iradından, meselâ bankadaki mevduatının faizinden kesilen gelir vergisini, bu şekilde mahsup etmesine imkân yoktur; zira, kendisi kurumlar vergisiyle mükellef değildir. Keza, kurumlar vergisinden müstesna iştirâk kârları, bahşedilen istisnadan dolayı, beyannameye dahil bulunmadığı, halbuki, sözü edilen mahsup maddesi ise beyannamede gösterilen kazanç ve iradlardan kesilen gelir vergilerinin, kurumlar vergisiyle mahsubuna cevaz verdiği için, bu nevi menkul sermaye iradlarından tevkif edilen gelir vergilerinin de mahsubu yapılamamaktadır.

Kurumlar vergisi mükellefiyeti dışında kalan kurumların menkul sermaye gelirlerinden kesilen gelir vergilerinin mahsup imkânsızlığı yüzünden çıkan ihtilâflarda bu kurumlar, menkul sermaye gelirlerinin stopaja tâbi tutulmaması veya kesilen vergilerin iade edilmesi gerektiği iddiasını savunmuş, fakat bu iddialar Devlet Şûrasınca red edilmiştir [9]. Gelir Vergisi Kanununun 82 inci maddesinde «*menkul sermaye iradları üzerinden vergi kesilirken istihkak sahiplerinin gerçek veya tüzel kişi olmalarına ve gelir veya kurumlar vergisine tâbi bulunup bulunmamalarına bakılmaz.*» denilmiş olduğundan, sözü edilen kurumların menkul sermaye gelirlerinin stopaj harici bırakılmasına imkân yoktur. Ancak, mahsup yolunun kapalı olması yüzünden, bu vergilerin uhdelerinde kalması da tecviz edilemez. Çünkü, stopaj umumîleştirilmekle mezkûr kurumların menkul sermaye iradları üzerinden, gelir vergisi mükellefiyetine tâbi tutulması istenmiş değildir. Menkul sermaye iradlarında stopaj, az evvel izah edildiği üzere, münhasıran teknik bazı zaruretler dolayısı ile umumîleştirilmiştir [10]. Bu itibarla, kurumlar vergisine tâbi olmıyan müesseselerin menkul sermaye gelirlerinden kesilen gelir vergilerinin, mahsup yolu kapalı olduğuna göre, Vergi Usul Kanununun maddî hatâ hükümleri gereğince, terkin ve iadesi icabetmektedir. Nitekim, Vergiler Temyiz Komisyonu Umumî He-

[9] Devlet Şûrası Dâva Daireleri Umumî Hey'etinin 15.6.1956 tarih, E. 56-24 / K. 56-102 sayılı içtihadı birleştirme kararı.

[10] Kurumlar Vergisi Kanununun muaflıklara müteallik 7 inci maddesinin son fıkrasındaki, bahşedilen muafiyetlerin menkul sermaye iradları üzerinden tevkif yoluyla alınan vergiye şümulü olmadığına dair kayıtla da, stopajı umumîleştiren hükmün teyid edilmek istendiğini, burada, istitraden, belirtmek isteriz.

yeti de, böyle bir ihtilâfın tetkikinde bu neticeye varmıştır [11]. Stopoj ve mahsup hükümlerinin tatbikatı bakımından önem arzeden bu karar, özet olarak, şu gerekçeye dayanmaktadır :

Kurumlar vergisinden müstesna imtiyazlı şirketin bankadaki mevduatından elde ettiği faizlerin gelir vergisi tevkifatına tâbi tutulması mezkûr vergi kanununun 82 inci maddesi hükmü iktizasından olmakla beraber,

1. Bu madde ile müstakil bir mükellefiyet ihdas edimiş olmayıp, hususî bir tahsil esası vazedildiği;

2. Gelir vergisi münhasıran hakikî şahısların kazanç ve iradları üzerinden alındığı;

3. Kanunların mükellef kılmadığı kimselerden vergi alınamıyacağı, Teşkilâtı Esasiye kanunumuz da bunu müeyyed bulunduğu;

için, Kurumlar Vergisi kanununun 44 üncü maddesine göre mahsubuna imkân olmıyan verginin, Vergi Usul Kanununun maddî hatâ hükümleri gereğince iadesi icabeder.

Kurumlar vergisinden müstesna iştirâk kârlarından kesilen gelir vergilerinin de mahsup edilememesine gelince; bu hal de, stopaj hükümlerinin tatbikatında büyük ihtilâflara sebebiyet vermiştir. Kurumlar Vergisi kanununun 8 inci maddesinin 1 inci fıkrasıyla, sermayesine % 10 ve daha ziyade nisbette iştirâk edilen kurumlardan sağlanan kazançlar için tanınan istisna ile, kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, tâbi şirkette vergilendirilen kazancın, tevziden sonra, ana şirketin kârları meyanında, tekrar vergilendirilmesine mâni olunmak istenmiştir [12]. Lâkin, iştirâk kârlarından tâbi şirket tarafından kesilen gelir vergilerinin mahsup edilmeyerek ana şirketin uhdesinde bırakılması, bu istisnayı, istihdaf olunan gayenin aksine, bu kabil iştirâk münasebetlerini daha ağır şekilde vergilendiren bir hüküm, âdeta bir ceza, haline getirilmiştir. Çünkü, tanınan istisna dolayısile %10 nisbetindeki kurumlar vergisi mükellefiyetinin dışında bırakılmalarına mukabil, bu kâr hisseleri, mahsup mekanizmasının işliyememesi yüzünden, daha yüksek isabetli bir vergiye, % 15 nisbetinde olan gelir vergisine, tâbi tutulmuş olmaktadır.

---

[11] 1.5.1955 tarih ve 192 sayılı karar.

[12] Büyük Millet, Meclisi, dönem VIII, cilt 18, 73 üncü birleşim tutanağına ekli Kurumlar Vergisi Kanunu esbabı mucibe lâyihası Sh. 5.

Maliye Vekâleti, kurumlar vergisinden müstesna iştirâk kârlarında mahsup hükmünün işleyememesinden doğan bu aksaklığı gidermek için, kanunun ilk tatbik yılında bu kabil iştirak kârlarının tâbi şirketlerce stopaja tâbi tutulmaması esasını kabul etmiş [13] ; fakat, birkaç yıl sonra, stopajı umumîleştiren hükmün mutlak olduğunu ileri sürerek, bu tatbikatından vazgeçmiştir. Bunun üzerine çıkan ihtilâflarda, Devlet Şûrası da, kurumlar vergisinden istisna edilmiş olan iştirâk kârlarının stopaj dışı kalamıyacağı hükmüne varmıştır [14].

Gerçi, gelir vergisi kanununun, menkul sermaye gelirlerinden yapılacak vergi tevkifatına müteallik hükmü umumî ve mutlaktır. Bu sebeple, mevzuubahs iştirâk kârlarının, vergi tevkifatından hariç tutulmasına imkân yoktur. Ancak, bu suretle alınan vergilerin ana kurumun uhdesinde bırakılması, iştirâk istisnasının kabulündeki gaye ile gayrıkabili telif olduğu gibi, Gelir Vergisi Kanunu münhasıran gerçek kişileri vergiye tâbi kılmış bulunduğundan, mezkûr vergi kanununa da tamamen aykırıdır. Binaenaleyh, kurumlar vergisi mükellefiyeti dışında kalan kurumların menkul sermaye iradlarından kesilen gelir vergilerinde olduğu gibi, bu nevi iştirâk kârlarından tevkif edilen gelir vergilerinin de, Vergi Usul kanununun maddî hatâ hükümleri gereğince terkin ve iadesi lâzımdır. Vergiler Temyiz Komisyonu Umumî Heyetinin yukarıda bahsedilen kararındaki gerekçeler bu nevi vergi tevkifatını da kavramaktadır.

3) Yabancı kurum şubeleri kârlarının stopaja tâbi tutulmasından doğan ihtilâflar :

Yabancı kurumların Türkiyedeki şubelerinin sağladığı kârların gelir vergisi tevkifatına tâbi tutulması icap edip etmediği de, stopaj hükümlerinin tatbikatında geniş bir ihtilâf konusu olmuştur.

Yabancı kurumların Türkiyedeki şubelerinin elde ettikleri kazançlardan gelir vergisi kesilebilmesi için bu kazançların ya bağlı bulundukları teşekkül veya bu teşekkülün ortakları (aksiyonerleri) bakımından menkul sermaye iradı mahiyetini haiz olması icap etmektedir.

---

[13] Maliye Vekâleti Gelirler Genel Müdürlüğü, «Kurumlar Vergisi Kanunu ve İzahları» sh. 68-69.

[14] Devlet Şûrası Dördüncü Dairesinin 29.11.1954 tarih ve E. 54-1929 / K. 54-3438 sayılı kararı.

Malum olduğu üzere, bir kurumun şubelerinin o kurumdan müstakil bir hukukî mevcudiyeti yoktur. Kurumlar hukuken ve iktisaden, şubelerile birlikte tek bir varlık teşkil ederler. Bu itibarla, bir yabancı kurumla Türkiyedeki şubesi arasındaki münasebet, iştirâk (participation) münesebeti değil, organ (mekez-şube) münasebetidir. Binaenaleyh, yabancı memleketteki bir kurumun Türkiyedeki şubesinden sağladığı kazançların iştirâk kazancı (yani menkul sermaye geliri) mahiyetinde addedilmesine imkân yoktur. Nitekim, yerli kurumların şubelerinden elde ettikleri kazançlar, Gelir Vergisi Kanununun tatbikatında menkul sermaye iradı addedilmemektedir.

Yabancı kurum şubelerinin temin ettikleri kazançların bağlı bulundukları teşekkülün ortakları bakımından menkul sermaye iradı mahiyetinde mütalâa edilebilmesi ise, Gelir Vergisi Kanunu hükümlerine göre [15], bunların :

a) Türkiyede sermaye yatırmış olmaları,

b) Bu sermaye dolayısile, temettü, menkul kıymet faizi veya iştirâk kârı şeklinde bir gelir elde etmeleri,

şartlarına bağlıdır.

Halbuki, bir yabancı şirketin Türkiyede şube açması, aksiyonerlerinin Türkiyede sermaye yatırmaları vakıasını tazammun etmez. Çünkü şubenin sermayesini yatıran aksiyonerler değil, şirket hükmî şahsiyetidir. Gerçi, şirketin kuruluş sermayesi ortakların iştirâk hisseleriyle meydana gelmiştir. Fakat, bu iştirâk hisseleri artık ortakların şahsî varlıklarından müstakil bir hüviyet kazanmış, şirketin patrimuvanını vücude getirmiştir.

Bu durumun tabiî bir neticesi olarak, yabancı kurum şubelerinin elde ettikleri kazançlar, bağlı bulundukları teşekkülün ortakları bakımından da, Türkiyedeki şahsî sermaye plâsmanlarından husule gelmiş menkul sermaye iradı olarak telâkki edilemez.

Bu sebeplere binaen, yabancı şirket şubelerinin Türkiyedeki faaliyetlerinden mütevellit kazançları üzerinden gelir vergisi kesilmemesi icabeder. Nitekim yerli kurumların şubelerine ait kârların merkeze intikalinde de, az evvel işaret edildiği üzere bir stopaj mevzuu yoktur.

---

[15] Gelir Vergisi Kanunu madde 6, 7/5, ve 59

Ancak, tatbikatta, Gelir Vergisi Kanununun 82 inci maddesi hükmünün yerli ve yabancı bütün kurum kazançlarını kavradığı ileri sürülerek, sözü edilen şirketlerin kurumlar vergisine matrah olan kârları üzerinden ayrıca gelir vergisi de alınmakta; aksi halde eşitliğin ihlâl edilmiş olacağı iddia edilmektedir. Maddenin bu şekilde tatbik edilmesine, haddi zatında kurumlar vergisi nisbetinin düşüklüğü âmil olmaktadır. Lâkin, bunun Gelir Vergisi Kanununun stopaj hükümlerinin bu tarzda yorumlanmasını gerektirmiyeceği şüphesizdir. Mevzuubahs madde menkul sermaye iradlarına müteallik bir stopaj hükmü ise —ki bunda tereddüt edilemez—, bu takdirde yabancı şirket kazançları, izah edilen sebepler dolayısile, bu hükmün şümulüne ithal edilemez. Ortada eşitliği ihlâl eden bir cihet de yoktur. Zira, bu kazançlar merkeze intikal ettikten sonra, teşebbüsün mecmu kazancı meyanında umumiyetle, gelir vergisine veya bu mahiyetteki bir vergiye tâbi tutulmaktadır. Bununla beraber, Devlet Şûrası da Maliyenin noktai nazarını kabul ederek, bu kurumların kazançlarından gelir vergisi kesilmesi gerektiğine hükmetmiştir [16].

NETİCE

Gelir Vergisi Kanununun menkul sermaye iradları için kabul ettiği stopaj usulü, bugüne kadarki tatbikat ve Şûra içtihatlarile, hususî bir tahsil tarzı olmak hüviyetini hayli kaybederek, izahlarımızdan ve verdiğimiz misallerden anlaşılmış olacağı üzere, müstakil bir mükellefiyet hükmü haline gelmiştir. Stopaj hükümlerindeki bazı vuzuhsuzluklar buna saik olmakla beraber; kanaatimizce, bu neticeyi tevlit eden asıl âmil, bu hükümlerin, umumiyetle, mücerred olarak vê yalnız lâfzî mânaları üzerinde durulmak suretiyle yorumlanıp, diğer maddelerle olan alâka ve irtibatlarile kanunun bütünü içindeki mevkiinin dikkate alınmamış olmasıdır. Bundan dolayıdır ki, bu mevzudaki ihtilâflar halâ devam etmektedir. Maliye Vekâleti bu duruma son vermek için bazı tâdil tasarıları hazırlamışsa da bunlar henüz Meclise intikal etmemiştir.

Tefsir yolu ile hal edilememiş olan stopaj aksaklıklarından yapılacak kanun tâdilleriyle giderilmesi temenni olunur.

18 Nisan 1958

---

[16] Devlet Şûrası Dördüncü Dairesinin 10.4.1952 tarih ve E. 52-2 / K. 52-1125 sayılı kararı.

İKTİSATÇI GÖRÜŞÜ İLE VERGİLEME

RALPH TURVEY
Londra Üniv. Profesörlerinden

Vergilemenin gayesi fertleri fakirleştirmektir. Bu hakikat aşikâr olduğu halde çok defa nazarı dikkate alınmamakta ve yanlış anlaşılmaktadır. Ancak bu fertleri fakirleştirmenin yegâne yolu vergilemedir, demek değildir. Filhakika, aşağıda göstereceğim gibi, enflâsyon bu hususta ikinci bir imkân bahşetmektedir. Yine, vergilemenin fertleri fakirleştireceği hakikati, bir memleketin bütün vergilerden ve âmme masraflarından sarfı nazar etmekle makul devranmış olacağını ifade etmez. Bunun mânası, vergileme ile iktisadî kaynaklara olan talebi azaltmak, başka bir ifade ile, harcamayı kısmak gayesinin güdüldüğüdür.

Vergi, bazen muayyen bir kaynağın istimalini kısmak için vaz'edilebileceği gibi, umumî istihsal kapasitesine olan talebi azaltmaya da matuf olabilir. Bir verginin bu iki neticeye birden vasıl olması mümkündür. Meselâ, talep elastikiyeti birden az olan bir maldan alınacak bir vergi, o malın istihlâkini tahdit edeceği gibi, müstehliklerin başka şeylere tahsis edebilecekleri gelirlerin de azalmasına âmil olabilir.

Evvelâ, muayyen bir kaynağın istimalini tahdit etmeye mâtuf vergileri tetkik edelim. Bu tarz bir vergi muhtelif gayelerle tatbik edilebilir. Meselâ, alkollü içkilerin ağır bir vargiye tâbi tutulması ahlâkî kaygularla desteklenebilir ; döviz kıtlığı lüks maddelerden gümrük resmi alınmasını muhik gösterebilir; veya peynir istihsalinde kullanılacak sütün fiyatını düşük tutmak, mayi şeklinde istihlâk edilen süte vergi konmasının sebebini teşkil edebilir. İktisatçının, yerleşmiş kısmî tahlil metodunu kullanarak mevcut veya teklif edilmekte olan herhangi bir verginin tesirleri hakkında çok şey söyliyebileceği aşikârdır. Bu mevzu iktisatçının üzerinde çalışabileceği önemli bir sahadır. Ancak muayyen bir vergi hakkında fazla teferruata gitmeyeceğim. Gayem, bihakkın iktisatçıya ait olan sahayı gözden geçirmek olduğundan, burada teberarüz ettirmek istediğim husus, muhtelif vergilerin tesirlerini tetkik etmenin bu sahanın ananevî ve meşrû bir kısmını teşkil ettiğidir.

Bu gibi vergiler hakkında umumî bir mülâhazaya yer vermek faydalı olacaktır. İthal müsaadesine tâbi tutmak, fiilî tahsis yapmak, vesikaya bağlamak v.s. gibi doğrudan doğruya kontroller istihlâki tahdit etmenin diğer bir şeklini teşkil ederler. Binaenaleyh, siyasî, içtimaî veya diğer herhangi bir sebebe müsteniden muayyen bir malın istihlâkinin tahdidine karar verildiği vakit, fiyat mekanizmasını kullanmak (vergilendirme) ve bu mekanizmanın işleyişini kısmen durdurmak (kontroller) arasında bir tercih yapmak zarureti vardır. Ancak bu tercih, kıymet hükümlerine dayanacağından, teknik bir iktisadî mesele telâkkî edilemez. Buna rağmen, iktisatçı seçilecek usulün farklı tesirlerini incelemek suretiyle, tercihin yapılmasında nazarı itibare alınması icabeden unsurlara işaret edebilir. Evvelâ, idarî fonksiyonun giriftliği ile suiistimal ve kayırmaya mâni olma imkânları tetkik edilerek meselenin idarî cephesi nazarı dikkate alınmalıdır. Saniyen, vergi mevcut kaynakların müstehlikler arasında efektif para talebi nisbetinde tevzii ve tahsisine âmil olacağı halde, doğrudan doğruya kontrollerle tahsis başka esaslara, meselâ temel ittihaz edilen devredeki istihlâke göre yapılacaktır. Binaenaleyh, vergi ile kontroller arasında bir tercih yapılırken, farklı tahsis şekillerini hakkaniyet ve iktisadî tesir bakımından mukayese etmek lâzımdır. Nihayet, istihlâkin vergileme ile tahdit edilmesi halinde, alıcıların başka masraflara tahsis edecekleri iştirâ gücünün, doğrudan doğruya kontrollere nazaran, daha fazla kısılacağına işaret edelim. Bu suretle, muayyen bir malın mübayaasının vergileme ile tahdit etmenin aynı zamanda umumî bir deflâsyonist tesir icra edeceği görülmektedir.

Şimdi vergilemenin harcamayı kısmak fonksiyonunu tetkik edelim. Bir ekonominin câri istihsaline yapılan harcamaların üç menbaı vardır: hükûmet, yabancılar ve hususî teşebbüslerle aileler. Görülüyor ki mecmu efektif talep başlıca üç unsurdan müteşekkil bulunmaktadır: Âmme masrafları, ihracaat ve hususî harcamalar. Bu talebi karşılayacak mal ve hizmet arzı iki kaynaktan gelmektedir: memleket içi ve dış ülkeler. Böylece, mecmu arzın dahilî istihsal ve ithalâttan müteşekkil olduğu görülmektedir.

Talep	*Arz*
Âmme Masrafları	Dahilî İstihsal
İhracaat	İthalât
Hususî Harcamalar	

Prodüktivitenin artması, mahsulün iyi olması yeni yatırımların ikmali veya iş gücünün artması dahilî istihsali ve dolayısı ile sabit fiyatlarla ölçülen arzın kıymetini yükseltir. Talep aynı derecede artacak olursa, fiyatlar sabit kalacaktır. Fakat talebin daha hızlı arttığını farzedersek ne olacaktır? Münferiden veya muhtelif terkipler halinde vuku bulacak neticeleri sayalım :

a) Talebin tazyiki ekonomiye daha fazla ithal malının girmesine ve ihraç mallarının dahilî piyasaya sürülmesine âmil olur. Bu esnada dış borçlarda bir artış vuku bulmazsa, tediye muvazenesi aleyhe dönecek ve kambiyo rayici düşecektir.

b) Harcamadaki artış istihsalin her safhasında mevcut stokların eritilmesi ile karşılanır. Muayyen bir noktadan sonra stokların azalması ekonominin randımanlı işlemesine menfi tesir icra eder.

c) Talebin tazyiki ile fiyatlar yükselir.

d) Fiyatların yükselmesine imkân verilmezse, talep başka yollardan kısılacaktır. Öyle ki, tesbit edilen fiatlardan mübayaada bulunmak istiyen ve bu arzusunu fiiliyata intikal ettirebilmek imkânını haiz olan potansiyel alıcılar mal bulamasın. Bu husus ya vesika usulü ve tahsislerle veya kuyrukların teşekkülü ile temin edilebilir. Fiat kontrolünün iyi tatbik edilmemesi neticesinde geniş çapta bir karaborsa teşekkül ederse, vaziyetin, (c) halinden, sadece inkısamın randımanının azalması bakımından farklı bir durum arz edeceğine işaret etmek lâzımdır.

Bu dört imkânın da tahakkukuna mâni olunmak isteniyorsa, hususî harcamalar öyle ayar edilmelidir ki, mecmu harcama carî fiyatlarda arz edilen mecmu mal ve hizmet miktarını ancak karşılasın. Bu neticeye vâsıl olmak için vergileme ile fertleri lûzumu kadar fakirleştirmek mümkündür. Binaenaleyh görülüyor ki enflâsyona mâni olunmak istendiği vakit, *diğer şartlar sabit kalmak şartiyle,*

1. Prodüktivite düşük

2. Dış ticaret hadleri aleyhte

3. Diğer memleketlerden temin edilebilen uzun vâdeli krediler az

4. Âmme masrafları fazla

olduğu nisbette, vergilemenin daha ağır olması lâzımgelmektedir. Bu unsurlardan birincisi daha küçük bir miktar mal ve hizmet istihsal edileceğine delâlet eder. İkinci ve üçüncü unsurlar, muayyen bir ithalât hacmini temin etmek için yapılması icabenden ihracatın artmasını tazammun eder. Dördüncü unsur ise hususî sektöre kalacak olan miktarı tayine yarar.

Enflâsyona mâni olunmak istendiği takdirde, yukarıda zikredilen hususlar verginin umumî miktarını tayin edecektir. Ancak vergi sistemini ayrıca tesbit etmek lâzım geldiği ve bunun da muhtelif imkânlar arz ettiği aşikârdır. Vergileme şekillerini mukayese ederken meseleyi üç kısımda mütalea etmek mümkündür.

Birinci kısım teknik bir mesele olan idarî cephedir. İkinci olarak, vergi adaleti meselesi mevzubahistir. Bu hususta, esas itibariyle iktisatçı diğer her hangi bir kimseden daha fazla ihtisas sahibi sayılamıyacağından, muhtelif meseleleri vaz'edecek fakat bunlar hakkında hüküm vermiyecektir. Tatbikatta iktisatçıların da, diğer şahıslar gibi kolaylıkla kıymet hükümleri verdikleri görülmektedir. Hatta meseleyi mütalea etmeye alışık olmaları itibariyle iktisatçıların daha iyi kıymet hükümleri verebileceklerini iddia etmek mümkündür. Aynı şekilde, kanaat sahibi olmakta aynı derecede hak sahibi bulundukları halde san'at münekkitlerinin bedîî hükümleri alelâde bir kimseninkinden üstün olabilir.

Muhtelif vergi sistemleri arasında bir tercih yapılırken dikkate alınacak üçüncü husus, tam mânasile iktisatçının sahasına girer. Bu da vergilemenin iktisadî tesirlerinin tahlili meselesidir ki klâsik teorinin hemen tamamını ihtiva eder. Mamafih şahsî kanaatime göre kullanılagelmiş olan in'ikâs mefhumlarının hepsi ya faydasızdır veya kat'î değildir. Ancak, eski terimler bertaraf edilse bile, meseleler yine mevcut olduklarından üzerlerinde araştırma yapmak gerekir. Kurumlar vergisinin tesirleri hakkındaki bilgimizin azlığı buna iyi bir misal teşkil eder.

Bu üçlü tasnifin ışığında ehemmiyetli bir meseleyi kısaca tetkik edelim. Devlet iki farklı yoldan hususî kesimi daha ziyade fakirleştirip iktisadî kaynakları âmme kesiminin istifadesi için serbest bırakabilir. Birincisi bilinen vergi şekilleri, diğeri enflâsyondur.

Burada işaret etmek istediğim husus, devletin bir kısım masraflarını karşılamak üzere para yaratmasından dolayı fiyatlar yük-

seldiği zaman hasıl olan enflâsyonun para üzerinden alınan bir vergi mahiyetinde olduğudur. Fiyatlar devamlı şekilde arttığı takdirde, paranın reel kıymeti de devamlı şekilde düşecektir. Demek ki ellerinde nakit meblâğlar bulunduranların malî durumu bu meblâğların cesameti nisbetinde kötüleşecektir. Nakit meblâğlar üzerine konacak bir vergi tamamen aynı neticeyi hasıl edeceğinden, enflâsyonu paradan alınan bir vergiye muadil telâkki etmekte haklı olduğumuz görülmektedir.

Vaziyet böyle olunca, kalkınma için yapılması gereken geniş harcamaların enflâsyon ile finanse edilip edilmeyeceği meselesi parayı vergilemek ile bundan sarfınazar edip sadece gelirden, harcamalardan veya sermayeden vergi almak arasında bir tercihe müncer olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti gibi hür bir memleketin efkârı umumiyesi de aşağıdaki iki şıktan birincisini ikincisine tercih edecektir :

1 — Parayı ve diğer mal ve hizmetleri vergilemek

2 — Diğer şeyleri daha fazla vergileyip paradan hiç vergi almamak. İdarî bakımdan (üç kıstaşımızdan birincisi) bu tercihin sebebi âşikârdır: Para basmak vergi sistemini ıslah ve tevsi etmekten çok daha basit bir iştir.

Vergi adaletine gelince (ikinci kıstasımız), evvelâ, Türk Hükûmetinin elde tutulan nakit meblâğları, fertlerin ve firmaların vergi ödeme kabiliyetlerinin âdil bir ölçüsü olarak kabul ettiğini farzedebiliriz. Saniyen, enflâsyon neticesinde hasıl olan yeni gelir tevziinin (memur, emekli, Üniversite hocaları v.s. aleyhine) Türk Hükûmetince arzulandığı veya hiç olmazsa başka vergileme usullerinin tercihine âmil olacak kadar adaletsiz sayılmadığı tahmin edilebilir.

Üçüncü olarak paradan vergi almanın iktisadî tesirlerini tetkik etmek lâzım gelmektedir. İşte cevaplandırılması gereken ve gayrî siyasî olması itibarile iktisatçının sahasına giren mühim ve temel mesele de budur. Bu itibarla, şu basit notlarımı Türk iktisatçı ve maliyecilerine şu suali sorarak nihayetlendiriyorum: Diğer vergilerin tesirlerine kıyasla parayı vergilendirmenin tesirleri nedir? Eğer geniş tecrübeleri ile nazarî ve tatbikî araştırmaya dayanan bir cevap verebilirlerse, bütün dünyadaki iktisatçıların minnettarlığını kazanacaklardır.

15 Nisan 1958

THE ECONOMIST'S APPROACH TO TAXATION: SOME INTRODUCTORY NOTES

by

RALPH TURVEY

Reader in Economics, London School of Economics, University of London

The purpose of taxation is to make people poorer. This blunt truth, obvious though it is, is often overlooked and often misunderstood. It does not mean that taxation is the only way of making people poorer; indeed, as I shall argue below, inflation is an alternative way. Nor does it mean that a country would be sensible to abandon both all its taxation and all its government expenditure. What it means is that the purpose of taxation is to reduce the claims exerted upon economic resources, to cut down spending.

Sometimes taxation is imposed to restrain the use of some particular resource, and sometimes to cut down claims on productive capacity in general. Sometimes a tax may achieve both results, for instance a tax imposed upon a commodity with an elasticity of demand less than unity will both reduce the consumption of that commodity and leave its purchasers with less to spend on other things.

Let us first look at taxes designed to keep down the use of some particular resource. The reasons for imposing such a tax can be of various kinds. For example moral disapproval may be urged in support of a heavy tax on alcoholic drinks, a shortage of foreign exchange may be held to justify the imposition of import duties on luxury goods or a desire to keep down the price of milk used for cheese-making may be the ground for taxing milk consumed in liquid form. Obviously the economist may have a good deal to say about the effects of any particular actual or proposed tax using the established partial equilibrium method of analysis. This is a major field for the economist to work in. But I shall not go into

detail with respect to any particular tax; my aim is to survey the territory which properly belongs to the economist, and the point here is that the study of the effects of various taxes is a traditional and legitimate part of this territory.

There is one general point about such taxes which is worth making. This is that the imposition of direct controls such as import licensing, material allocation, rationing etc. constitute an alternative method of restricting purchases. Thus even when it is decided, for political, social or any other kind of reason, to restrict the purchases of some particular commodity, a choice has to be made between using the price mechanism (taxing) and partially suspending its operation (controls). Now this choice must inevitably involve value judgments and cannot therefore be regarded as a technical problem in economics. But the economist can point out the factors which are relevant to the choice by examining the different effects of the alternative measures. Firstly the administrative aspect must be considered by examining the complexity of the administrative task and the possibility of avoiding corruption and favouritism. Secondly, whereas a tax will cause the available supplies to be allocated between users in proportion to effective monetary demand, direct controls will allocate upon some alternative basis, for example in proportion to consumption in some base period. The choice between taxation and controls must therefore pay heed to the fairness and economic effects of the different patterns of allocation. Lastly there is the point that if purchases are restricted by taxation the buyers will have less purchasing power available for other expenditure than if purchases are restricted by direct controls. Thus limitation of purchases of a particular commodity by taxation will also have a general deflationary effect.

Let us now examine the use of taxation to restrain spending in general. Expenditure on the current output of an economy comes from three sources: the government, foreigners and private firms and households. There are thus three major components of aggregate effective demand: Government expenditure, Exports and private expenditure. On the supply side goods and services to meet this demand come from two sources: home and abroad. Thus the components of aggregate supply are domestic output and imports.

Demand	*Supply*
Govenment expenditure	Domestic output
Exports	Imports
Private expenditure	

Improvements in efficiency, good harvests, the completion of new investment or growth of the labour force will all raise domestic output and hence the value of supply measured at constant prices. If demand rises equally, constant prices will be achieved. But suppose that the tendency is for demand to rise faster than this. What will happen then? Let us list the possibilities; they may occur singly or in combination:

a) The pressure of demand sucks more imports into the economy and draws goods away from export markets into the home market. Thus in the absence of any contemporary increase in foreign lending, the foreign balance will deteriorate and foreign exchange will fall.

b) The increase of expenditure is met by a drawing-down of stocks of goods at all stages of production. After a certain point this will have adverse effects on the efficient functioning of the economy.

c) Prices rise, pulled up by the pressure of demand.

d) If prices are not allowed to rise, demand will be choked off in some other way so that would-be purchasers who are willing and able to afford the controlled prices are frustrated. This may be done either by official rationing and allocation or by the formation of queues. It is to be noted that if there is a widespread black market, official price control being ineffective, the situation differs from case (c) only in a reduction in the efficiency of distribution.

If all four of these posibilities are to be avoided, private expenditure must so be regulated that total expenditure is no more than sufficient to take up total supply forthcoming at current prices. This result can be secured by using taxation to make people as poor as is necessary. Thus if inflation is to be avoided we can see that *other things being equal* taxation must be heavier (people must be made poorer) :

1) The lower is productivity.

2) The worse the terms of trade.

3) The smaller the amount of long-term finance available from other countries.

4) The larger the amount of Government expenditure.

The first of these factors means a smaller amount of goods and services available, the second and third raise the amount of exports required to achieve any given volume of imports and the fourth also helps determine the amount left over for private use.

If inflation is to be avoided, the considerations just discussed determine the overall weight of taxation. But this leaves the pattern of taxation to be decided, and here there is clearly a multiplicity of possibilities. In comparing them it is convenient to separate the discussion into three parts.

The first aspect is the administrative one. This is a technical matter. Secondly there is the problem of equity. Here the economist is, in principle, no more expert than anyone else so that his job is to pose alternatives rather than to judge between them. In practice, of course, economists make value judgments just as readily as other people and it could even be argued that they make better value judgments because they are more used to thinking about the problem. In the same way the aesthetic judgment of an art expert may be superior to that of a layman even though both have in principle an equal right to their opinions.

The third aspect of the choice between different tax systems really is the province of the economist. This is the problem of analysing the economic effects of taxation and includes most of traditional theory although my personal belief is that the concepts of incidence which have been used are all either useless or imprecise. But even if the old terminology is scrapped, the problems are there and cry out for further research. Consider, for example, just how little we know about the effects of corporation taxes.

Let us briefly examine an important question in the light of this threefold classification. There are two groups of ways in

which a government can cause the private sector to become poorer and so release resources for governmental use. One is the use of ordinary forms of taxation. The second is inflation.

The point I want to make now is that an open inflation where prices rise because the government meets part of its expenditure by creating money is like a tax on money. If prices are continuously rising, the real value of money holdings is continuously falling. This simply means that the owners of money holdings are being made worse off in proportion to the size of their holdings. Since a tax on money holdings would achieve precisely the same result we are justified in regarding inflation as equivalent to a tax on money.

This being the case, the question of whether heavy expenditure on development should be financed by inflation or not boils down to a choice between taxing money or not taxing money and instead levying taxation only on incomes, expenditure and/or capital. The Turkish government and hence, in a free country, informed public opinion obviously believes that the first of the following two alternatives is preferable to the second :

1) Taxing money and other things

2) Taxing other things more heavily and money not at all. Administratively (this is the first of our three aspects) the reason for this preference is clear: it is much simpler to print money than to improve and extend the tax system.

Sor far as equity is concerned (our second aspect) one can only suppose, firstly, that theTurkish government regards money holdings as constituting in part a fair measure of people's and firms' ability to pay tax. Secondly, the Turkish government must believe that the redistribution of incomes which result from inflations (away from civil servants, pensioners and university teachers etc.) is desirable or at least not so unfair as to make more taxation of other kinds a perferable method of finance.

Thirdly, the economic effects of taxing money must be examined. This is the big question which requires an answer, which is topical and important and which is a non-political matter lying

within the economist's sphere, I therefore close these simple notes by asking the economists and public financiers of Turkey: What are the effects of taxing money as compared with the effects of other taxes ? If they, with all their experience, give an answer founded on both theoretical and empirical research they will incur the gratitude of economists everywhere.

15 April 1958

İKTİSAT İLMİ ÖĞRENİMİ ÇERÇEVESİ İÇİNDE HUSUSÎ HUKUK SİSTEMİ

Prof. Dr. HERMANN EICHLER

I

Hukukun iktisatla olan münasebeti, karşılıklı bir bağlılıktan ibarettir. Bu itibarla her iki hâdiseye ilişkin bulunan ilimler de yani bir yandan hukuk ilmi diğer yandan iktisat ilmi böyle bir bağlılık arzeder. Aralarındaki münasebet, iktisadî hâdiselerin ve hukukî müesseselerin derunî bakımdan birbirlerine olan bağlılığına göre tâyin olunur.

Bundan dolayı, İktisat Hukukunun ve bilhassa Ticarî İşletme Hukukunun bilinmesi sadece, akademik bir tahsil görmüş olan iktisatçı ve işletmeciye «ticarî veya iktisat idaresile ilgili sair meslekler de amelî bir başarı elde etmek için lüzumlu techizatı temin bakımından değil, belki de ve her şeyden önce, hukukî münasebet ve rabıtaları anlamadan, çok kere, iktisadî ve içtimaî hâdiselerin mütalâası için sağlam bir temel elde edilmesinin imkânsız olması bakımından da zaruri bulunmaktadır [1]. Hukukun iktisatla olan alâkası muhtelif görüş zaviyelerinden ortaya çıkabilir.

Hukukla iktisat arasında çeşitli bakımlardan mevcut olan bağlılığın tetkiki, iktisat ilimleri öğrencisinin hukukî bilgiye sahip olması için ortaya çıkan didaktik ve ilmî vazifelerin başarılması için aynı zamanda mühim istinat noktaları temin eder.

İktisat ilminin öğrenimi bakımından bütün hukuk mevadının bilinmesi elbette ki lüzumlu değildir, belki de gayet geniş olan hukuk sahalarından muayyen bazı müesseselerin seçilmesi gerekmek-

---

[1] Ballerstedt, Kurt, Die rechtswissenschaftliche Ausbildung der Diplom - Volkswirte; «Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft» dergisinde, cilt 109, sah. 553. — Hausleiter, Otto, Rechtslehre und Wirtschaftsstudium, Zeitschrift für Betriebswirtschaft, 1958, sah. 513.

tedir. Bu seçim için en başta, umumî iktisada ve işletme iktisadına ait bazı muayyen mülâhazalar ehemmiyetlidir.

Bu bakımdan, teşebbüs ve işletme mefhumu büyük ehemmiyeti haizdir. Bu mefhum bir taraftan işletme iktisadı ilminin sıklet merkezini; diğer taraftan münferit ticarî müessese bakımından millî iktisadın temelini teşkil eylemektedir. Şu halde hukuk tahsilinin çerçevemiz içinde alacağı sıra bakımından, teşebbüs mefhumu, hareket başlangıcı olabilir. Bununla beraber hukuk sistemi mevzudan değil, şahıstan yani hukuk süjesinden hareket ettiği cihetle, biz de bu esastan hareket etmek mecburiyetindeyiz, ancak şu var ki, müteşebbisin şahısına ayrıca hususî bir ehemmiyet vermemiz lâzımdır. Maahaza ondan önce, hukukun objektif ve sübjektif mânada incelenmesi ve hukuk ile iktisat arasındaki münasebetin tetkiki zaruridir. Konferansa bu giriş ile alâkalı olarak ele alınması lüzumlu hususî bir mevzu da, hususî hukukun hukuk sistemi içindeki bünyesi ve fonksyonu, kanun tedvini meseleleri ve hususî hukukun iktisadî bakımdan esaslı kısımlarının sistematik yapısına umumî bir bakıştır.

Hukukî tefekküre mahsus metodik hususiyetin anlaşılmasını kolaylaştırmak için hukuk felsefesine girmenin lüzumlu olup olmadığı suali de ortaya atılmıştır.

Şayet sözden ibaret kalmıyacaksa, hukuk felsefesi, kendi başına birkaç sömestrelik hususî bir öğrenime lüzum gösterir. Böyle bir vazife yükletildiği takdirde, iktisat ilimleri öğrencisinin çalışma arzusu lüzumsuz yere kırılmış olur. Kaldı ki, maksat; iktisadî bakımdan ehemmiyetli olan hukuk mevadı hakkındaki bilgiyi, işletme iktisadı ve millî ekonomi nizamında yardımcı bir vasıta olarak tatbik etmek olduğuna göre, «hukuk» hâdisesinin tenkidî bakımdan tetkiki, öğretim ve imtihan mevzuu olarak zaten öğrenimin gayesine uzak düşerdi.

II

ŞAHIS

A. Tetkikin sıklet merkezi hukuk süjesi olduğuna göre, bu süjenin hangi hakların sahibi olduğu suali ortaya çıkar. Burada ilkin, hususî hukukun esas mefhumlarından biri olmak üzere, sübjektif

hak hususundaki incelemelerin yer alması gerekir. Bununla hemahenk olmak üzere, sübjektif hakların sahibi sıfatile hukuk süjesi üzerinde daha etraflı durmak ve iktisadî sahada hakikî ve hükmî şahıslar arasında mevcut olan fark canlandırılmak lâzım gelir. Böylece ta baştan muhtelif teşebbüs nevileri ve şirket şekillerine işaret edilmiş olur. Ticaret Hukukunun anladığı mânada olmak üzere ticaret erbabı ile ticarî yardımcı şahısların nevileri bu tablonun içine alınmalıdır. Bu mevzuda ticaret siciline tescil büyük bir rol oynar, bu itibarla sırası gelmişken ticaret sicilinin ihdas ve ehemmiyetinden, aynı zamanda zaten iktisat öğreniminde başta ele alınması lâzım gelen ticarî defterlerin tutulması ve öneminden bahsetmek gerekir.

B. Hukuk süjesi sıfatile müteşebbisin şahsile alâkalı tetkike ait ön plânda, müteşebbise bahşedilecek hukukî himaye gelir. Şahsiyet haklarına geniş bir yerin tahsis edilmesi lâzımdır. Umumî olarak şahsiyet hakkı mefhumu ve ona bahşedilecek himaye anlatıldıktan sonra, bunun muhtelif tezahürlerinin izahına sıra gelir. En başta isim üzerindeki hakla karşılaşılır. Bu mefhumun taallûk ettiği mevzu; hakikî ve hükmî şahısların isimleri, hususile tacirin ticaret âlemindeki ismi yani ticaret unvanıdır. Ticaret unvanına ait hükümlere muvazi olarak marka hukukunun izah olunması lâzım gelir, çünkü tacirin sattığı malın himayeye mazhar olan işaret ve alâmeti, kanunen himaye görmekte olan ticaret unvanı ile hukuken birbirine yakındır. Bundan başka bu zümreye, ihtira hukuku ve sınaî model ve resimler hukuku girer ki, bu münasebetle ihtira hukuku ile sınaî model ve resimler hukukuna ait esasların izah edilmesi muvafık olur. Hukuk süjesinden hareket suretile vâki bu tetkike; başka müteşebbislerle rekabet halinde bulunduğu vakit müteşebbisin tâbi bulunduğu takyitlerin, binnetice rekabet hukukunun izahına yer verilebilir. Ön plânda, haksız rekabete karşı himayeyi tanzim eden kanun ile rekabet takyitleri aleyhindeki kanun gelir. Haksız Rekabet Kanununa ait umumî hüküm (§ 1) Alman Medenî Kanununun haksız fiile müteallik hükümlerine (BGB § § 823 ve müteakip) bir köprü vazifesi görür. Bu itibarla bunlara ait esasların — burada lüzumlu olduğu kadar — gözden geçirilmesi lâzımdır. Haksız fiil mevzuu ele alınınca maddî tazminat talebi ortaya çıkar, bundan dolayı bu umumî çerçeve içinde sübjektif hak ve talepten, talep hakkı ve def'iden, talep hakkı ve müruruzamandan bahsetmek ve hakların istimaline ait hudutlardan ve hususile meşru mü-

dafaa, ıstırar ve kendi hakkını vikaye için kuvvet kullanılması suretile hak istimalinin genişletilmesinden söz açmak iktiza eder.

III

A K İ T

A. Her hukuk tahsili için temel teşkil eden hukukî muameleler bahsine gelince, hukukî muamelenin mahiyet ve nevileri izah edildikten sonra hukukî muamelenin özü olarak irade beyanı ve muallel hukukî muamele ile neticelerinin tafsilen anlatılması lâzım gelir. Bunun arkasından, başkaları tarafından yapılmış olan hukukî muamelelere muvafakat ve icazet ve hususile temsil bahsi gelir. Burada ticarî temsil şekillerinden olan ticarî mümessillik ve ticarî vekâlet ile ticarî mümessil ve acentalar üzerinde ayrıca durmak gerekir. Bu vesile ile, ticarî işletme ile ilgili diğer yardımcı personeli, ezcümle tacirin yardımcılarını ve çıraklarını, ticarî müessesenin teşkilâtı zaviyesinden daha yakından gözden geçirmek imkânı hasıl olur. Umumî olarak hukukî muameleler bahsinin arkasından, hukuk sisteminin ana mefhumu olmak sıfatile bütün hukukî sahalarda ortaya çıkan akit, hukukî muamelenin hususî bir nev'i olarak izah olunmalıdır. Akit, iktisadî maksatlara hizmet eden borç doğuran bir mukavele olarak iktisat öğrenimi çerçevesi içinde, üzerinde durulacak bir mevzu teşkil eder. İlkin, aktin doğumu ve muhtevası, bu arada şarta muallâk hukukî muamele hakkında izahat verilmesi gerektir.

Bu münasebetle umumî şartname mahiyetindeki mukavelelere ait hükümler de anlatılmalıdır, çünkü, büyük kütle ile yapılacak mukavelelerde tacirler, her satışı hangi şartlar dairesinde yapacaklarını, ekseriya önceden tesbit ederler.

Bundan başka muteber olmıyan, şarta muallâk olarak ilzam etmiyen mukavelelerin neticeleri, aktin ifası ve bununla ilgili olarak borçların sukutu bahsi, aktin devamı esnasında çıkan aksaklıklara (temerrüt, ifanın imkânsızlığı, müsbet zarar ve ziyan), nihayet akte iştirak eden şahıslarda değişikliğe (borçlu ve alacaklının değişmesi: borcun nakli ve alacağın temliki) ait izahata en başta yer vermek lâzım gelir. Ticarî muamelelere ait vasıfların umumî olarak ele alınması ve hususiyetlerine temas edilmesi, mukavele tipo-

lojisine geçişi sağlar. Bu münasebetle ticarî örf ve âdetler, ticarî teamüller ve ticarî kayıt ve şartlar hakkında geniş bilgi verilmek iktiza eder.

B — Esaslar izah edildikten sonra muhtelif akit nevilerinin, iktisadî gayelerine göre tanzim ve hülâsa edilmek suretile anlatılması lâzım gelir.

1 — Burada tetkik mevzuunun sıklet merkezini, *ferağ* ve *temlike* matuf akitler teşkil eder ki, bunların içinde alım-satım, iktisadî hayatın en mühim ve en çok geçen vak'asıdır. Bunun yanı başında trampa ve (malzemesi müteahhit tarafından verilmesi şeklindeki) istisna aktinin nazara alınması lâzımdır.

Müteşebbisin, ticarî şekilde işletilen müessesinde emtia ve kıymetli evrak tedarik ederek bunları başkasına satması (ticarî alım satım) hâdisesine gelince, burada bilhassa satıcı ve alıcının hak ve borçları, (mebiin başka bir yere gönderilmesi suretinde vâki satıştaki değişik durum dahil) hasarın intikali ve ticarî hususiyetlerile birlikte hukukî ve maddî ayıplara karşı tekeffül, bahis mevzuudur. Temas edilmesi gereken mevzular arasında, nümune üzerine satış, tecrübe şartile satış, vefaen satış, tercihan satış, tahsis kaydile ticarî alım-satım, ve bilhassa mülkiyeti muhafaza kaydile satış gibi alım-satımın hususî nevileri vardır. Bu suretle mebiin teslimi anında semeni derhal almamasına karşı satıcının korunması meselesine gelinmiş olur. Buraya kıymetli evrak hukuku girer, çünkü kıymetli evrak, bilhassa bono veya emre muharrer senet, taksitli muamelelerde mühim bir kredi finansman vasıtasıdır. Bunun yanıbaşında muayyen bazı kıymetli evraka mahsus başka bir fonksyon daha bahis mevzuu olur ki, o da, bu kıymetli evrakın emtia üzerinde tasarruf vasıtası vazifesi görmesidir, zira varakanın teslimi malın teslimi mesabesindedir (konişmento, taşıma senedi ve makbuz senedi).

Ekseriya, müteşebbisin emtia ve kıymetli evrak tedariki ile ilgili birtakım muameleler daha vardır ki, bunlar ticarî alım-satıma ilişkin yardımcı muameleler şeklinde ortaya çıkarlar. Bu cümleden olmak üzere, müteşebbis, malları; satış muameleleri icabı olarak nakil veya depo ettirmek mecburiyetinde kalır ki, bundan dolayı burada, keza kıymetli evrak hukuku ile olan rabıtalara işaret etmek suretile (Devlet Demir Yolları İdaresi vasıtasile malların trenle nakil dahil) nakil muamelelerinden bahsetmek icap eder. Bu

kategorinin içine, malların ve kıymetli evrakın tedarik veya satımına, sigortalara, mal taşımalara ve ilâhireye tavassut etmeleri için müteşebbisin kendilerine müracaat ettiği kimseler (ticarî tellâllar) veya müteşebbis hesabına da olsa, kendi namlarına mal veya kıymetli evrak alım-satımını temin eden kimseler (komisyoncular) girer. Bu hukukî muamelelerin anılan bütün nevilerine Medenî Kanunun muayyen bir akit tipi esas teşkil eder: Nakliye aktinde istisna akti, komisyon muamelesinde tanzim tarzına göre değişmek üzere vekâlet akti veyahut hâdisesine göre başkası hesabına tasarruf yahut istisna akti. Medenî Hukuka ait bu akit tiplerini iktisadî vetireye sokmak imkânı bundan dolayı meydana çıkar.

2 — Daimi olarak tesahüp edilmesi maksadile mülkiyetin naklini istihdaf eden ferağ ve temlike matuf muamelelerin zıddı, sırf muayyen müddetle *kullanma* veya *istifade bahşetmeğe* matuf akitlerdir. Kira, ariyet ve hasılat kirası, bu zaviyeden bir araya toplanmalıdır. Hukuken benzer bir tezahür olan karz, iktisadî bakımlardan bizi *kredi muamelelerine* götürür.

3 — Krediyi emniyet altına almağa yarıyan muamelelerin çeşitli şekilleri, meselâ kefalet, menkul ve gayrimenkul rehni, keza teminat makamında temlik, iktisadî önem ve hukukî düzen bakımından kat'î olarak birbirinden ayırt edilmek lâzımdır. Bilhassa, para borcu hakkındaki hukukî bahis, yabancı paraya, paranın değerinin yükseltilmesine (revalorizasyon) veya paranın değiştirilmesine, tevdie, havaleye ait hükümler ve ciro mukavelesine ait hükümler üzerinde durulmalıdır.

4 — Müteşebbisin faaliyeti muhataralarla doludur. Bu itibarla muayyen tehlikelere karşı kendini sigorta ettirmek bakımından müteşebbisin emrine âmade bulunan imkânlar da, bizi alâkadar eder. Bundan dolayı sadece esaslara münhasır kalmak üzere *sigorta mukavelesinin* ve ferdî sigortaya ait münferit nevilerin, bilhassa şahıs, zarar ve mes'uliyet sigortasının tetkik edilmesi lâzım gelir.

5 — Ticarî teşebbüsün teşkilâtı bakımından iki grup mesele bilhassa kendini gösterir:

a) Ticarî müessesenin hukukî şekli. Burada münferit teşebbüsten şirket hukukî şeklini haiz bulunan teşebbüse geçilmelidir. Bu suretle *şirket mukavelesi* ve binnetice şirketler hukukunun bütünü, bir taraftan şahıs şirketleri (kollektif şirket, komandit şirket) di-

ğer taraftan sermaye şirketleri (anonim şirket, limited şirket, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket) karşılaştırılmak suretile ön plâna çıkar. Medenî Kanun ve Borçlar Kanunundaki hukukî müesseselerden dernek ve şirket, esaslı hukukî müesseselerden olmak itibarile taşıdığı önem bakımından umumî izahatın çerçevesi içine alınmalıdır.

b) *İş akti,* öyle bir akittir ki, müteşebbis teşebbüsünün gerektirdiği vazifeleri ifa edebilmek için lüzumlu personeli bununla temin eder. Burada *iş akti* ve onunla birlikte, işçilerin korunmasını istihdaf eden iş hukuku meydana çıkmış olur. Ferdî iş aktinin karşısına umumî iş aktini koymak lâzımdır. Bu suretle bütün kollektif iş hukuku ihata edilmiş olur ki, bu hukuk ferdî iş hukukuna nazaran gitgide daha ziyade ehemmiyet kazanmaktadır.

Ferdî iş hukukuna yani münferit işveren ile münferit işçi arasındaki münasebete gelince, burada iş aktini ilkin, müstakil bir şahsın yaptığı istisna akti ile hizmet aktinden ayırt etmek lâzımdır. Bunu takiben sıra, her iki taraf için iş aktinden doğan en mühim hak ve borçların izahına (iş akti hükümlerine) gelir. İşçileri himayeye matuf hükümler de hukukî tanzim tarzının sıklet merkezi olarak işçiyi münferit bir kimse olarak ele almakta bulunduğundan, bu hükümleri iş aktine ait hükümlerle birlikte «ferdî iş hukuku» namı altında bir araya toplamak ve iş aktine ait hükümleri tâkiben ana hatları bakımından tetkik etmek kabildir. Kollektif iş hukuku, buradaki tetkik mevzuu bakımından, bilhassa meslekî teşekküllere ait hükümleri, umumî mukaveleye ait hükümleri, iş ihtilâflarına ait hükümleri, greve ait hükümleri ve işletmenin esasına ait hükümleri sinesinde toplar.

IV

MÜLKİYET

A — Hususî hukukun merkezinde mülkiyet müessesesi mevki alır. Mülkiyet hakkı iktisat vetiresi içinde mallar üzerinde, bilhassa gayrimenkuller, emtia ve para üzerinde hudutsuz bir tasarruf selâhiyeti temin ettiği cihetle, iktisat ilmi öğrenimi çerçevesi içinde bu hakka yer verilmek lâzım gelir. Bundan dolayı mülkiyet hakkı-

nın uzanabileceği şeyler (mütemmim cüzüler, teferruat) hakkındaki izahat başa alınmalıdır. Mülkiyetin tarifi, mahiyeti ve değişiklikleri, dogmatiğin esasını teşkil eder. Bir şahsın bir şey üzerindeki sırf fiilî hâkimiyetini ifade etmesi itibarile zilyetliğin mülkiyetten olan farkı tebarüz ettirilmelidir.

Mülkiyetin muhtevası daha yakından tetkik edilince, iktisadî mallar hakkındaki hudutsuz tasarruf selâhiyetinin mefhum bakımından iki yönden sınırlandırılmış olduğu görülür; bu takyitler, mülkiyete ait kanunî takyitler ile üçüncü şahısların hukukî muameleler yolu ile tesis etmiş oldukları haklardan ileri gelen takyitlerdir. Kanunî mülkiyet takyitleri ancak malların sürümüne taallûk ettikleri nisbette, üzerinde durulacak bir mevzudur.

Hukukî muamele yolu ile vâki olan mülkiyet takyitleri, malikin başka şahıslara o şey üzerinde haklar bahşetmesinden ileri gelir (mahdut aynî haklar). Takip edilen iktisadî gayelerden biri, malikin bir şeyden doğrudan doğruya istifadeyi bir başkasına bırakmasıdır. İstifade haklarına ait bu grupta bir taraftan irtifak hakkı, mahdut şahsî irtifak gibi kısmî istifade haklarını, diğer taraftan intifa hakkı, üst (inşaat) hakkı ve aynî mahiyetteki sükna hakkı gibi tam istifadeyi istihdaf eden hakları birbirinden ayırt etmek lâzımdır. Paraya çevirme ile ilgili hükümler bakımından, menkul rehni hakları ile gayrimenkul rehni hakları (ipotek, ipotekli borç senedi ve irat senedi), gayrimenkul mükellefiyetlerini hukukî bir tetkike tâbi tutmak lâzımdır. Nihayet bundan sonra aynî iktisap hakları dediğimiz haklara sıra gelir. Burada bilhassa, aynî şuf'a hakkının hukukî tarifi ve iktisadî gayesi bahis mevzuudur. Aynî hakların muhtevası izah edildikten sonra bunların himayesile ilgili bahis anlatılır.

B — Burada malik ve zilyedin haiz olduğu münferit talep haklarının, ezcümle ticarî işletme bakımından haiz oldukları ehemmiyet itibarile istihkak dâvası ve zilyedliğin ihlâlinden mütevellit müdahalenin men'i dâvasının izah olunması lâzım gelir.

C — Bundan sonra alım-satım muamelesine Eşya Hukuku bakımından verilecek nizam, tetkikte ön plâna geçer. İster menkul (emtia), ister gayrimenkul olsun, şeylerin ferağ ve temlikine ait iktisadî hâdiseler mülkiyetin devir ve ferağı mahiyetinde tezahür ederler. Hükmen teslim ile ilgili olarak karşımıza, zamanımızın iktisadî hayatında bu kadar mühim bir kredi teminatı vasıtası olma-

sı itibarile yukarıda bahsedilmiş olan (teminat makamında temlik) çıkar. Bu umumî çerçeve içinde Borçlar Hukukuna giren iltizamî muamelenin (meselâ alım-satım, trampa ve ilh...) aynî mahiyetteki tasarrufî muamele ile olan alâkası meydana çıkar. Düşünülsün ki, mülkiyetin temini, kaideten, iltizamî bir hakkın gerçekleştirilmesine hizmet eder.

Böylece, mülkiyetin nakli neticesinde mamelekte vâki kaymanın, hukukî bir sebebin mevcut olmaması yüzünden sebepsiz olduğu anlaşıldığı takdirde mamelekteki muadeletin ne suretle cereyan edeceği meselesine de aynı zamanda temas edilmiş olmaktadır. Sebepsiz iktisap bahsine bu itibarla burada işaret etmek, yerinde olur.

Kanuna dayanan mülkiyet iktisabı sebepleri de iktisadî bakımdan ehemmiyetlidir. Burada bilhassa ihraz ve işgal suretile vâki iktisaba temas etmek lâzım gelecektir; çünkü işgal ve ihraz haklarına istinaden, meselâ arazi servetlerinin elde edilmesi gibi, ziraat ve madencilikte toprak mahsullerinin istihsali bahis mevzuudur.

Kanunî iktisap sebeplerine, küllî halefiyet yoluyla mülkiyet iktisabı da dahildir, ezcümle ölüm sebebile mamelekin intikalinde olduğu gibi. Burada yalnız maddî şeyler üzerindeki haklar veya yalnız mülkiyet ve mahdut aynî haklar değil, bilâkis alelıtlak bütün mallar üzerindeki haklar bahis mevzuudur, elverir ki, bunların miras yoluyla geçmeleri kabil olsun. Böylelikle Miras Hukukuna bu sistemde bir yer vermek icap ediyor.

D — İlkin, mirasçı naspı, kanunî ve mansup mirasçılık hakkındaki ana prensipler izah olunmalıdır. Bunu, mirasın intikalinin, kabulünün, reddinin ve mirasın taksiminin tanzimi takip eder. Bilhassa alâkayı çeken bir cihet, bir ticarî müessesenin miras tarikile nasıl bir akıbete uğradığıdır, meselâ bir ticarethane sahibinin mirasının müteaddit çocuklarına isabet edip te, kanunî hükümler dairesinde bir uzlaşmaya varmak istemeleri halinde olduğu gibi. Bu vesile ile bir ticarî müessesenin ticaret hayatına nasıl iştirak ettiği, bilhassa ticarî müesseselerin nasıl devredildiği ve bir ticarethanenin devrine ne gibi hukukî neticelerin bağlandığı (Alman Ticaret Kanunu § 25 ve müt.), tetkik edilebilir. Burada bilhassa ticarethaneden ileri gelen borçlara ait mes'uliyet bahis mevzuudur ki, bu mes'uliyet bir yandan Ticaret Hukuku, diğer yandan Miras Hukuku hükümlerine göre taayyün eder. Böylece terekeden doğmuş olan borçlarla ilgili mes'uliyetin tanzimi de tetkik mevzuuna

ithal edilmiş olur. Üçüncü şahışlara olan borçların karşısına, mirasın intikali yüzünden doğan borçlar, bilhassa bir vasiyetnameden veya mahfuz hisseden ileri gelen borçlar konulmalıdır.

Miras Hukuku ile Eşya Hukuku arasındaki irtibatı, iştirak halinde mülkiyet dediğimiz hukukî şekil temin eder, zira terekeye dahil olan şeyler bütün mirasçıların iştirak halinde mülkiyeti olur. Müstakil mülkiyet, müşterek mülkiyet ve iştirak halinde mülkiyete ait dogmatiğin sistematik yeri, buradadır.

V

Çevre bu suretle kapanmış oluyor. Aile Hukuku tetkik mevzuunun dışında kalmıştır. Bu hukuk müstesna, hususî hukukun bütün kısımları ait bulundukları hukukî mevada sokulmuş bulunuyor.

İktisat ilimleri tahsil eden öğrencinin her hükmü bilmesine elbette ki, lüzum yoktur. Lâkin o, anlatılan hukukî müesseselerin bilinmesi için ehemmiyetli olan kaideleri, hukukî anlayışına dayanarak kavrıyacak durumda olmalıdır. Bu bakımdan, esas hatları itibarile Usul Hukukunu (Hukuk Muhakemeleri Usulü Hukuku, İcra ve İflâs Hukuku ve konkordato usulü) bilmekten müstağni kalamaz. Bu bapta mühim olan cihet, iktisadî hayata ait hâdiseleri hukuk yönünden kavramaktır ki, bu da iktisat ilimlerini tahsil eden öğrencinin, ilkin, hukuk sistemi hakkında bir umumî fikir edinmesi ve ondan sonra hukuk ilmi metoduna aşina olarak hukuku daha iyi anlamasile kabildir.

Türkçeye çeviren :
Avukat Volf Çernis

19 Nisan 1958

DAS SYSTEM DES PRIVATRECHTS IM RAHMEN DES WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFTLICHEN STUDIUMS

Prof. Dr. HERMANN EICHLER

I

Das Verhältnis des Rechts zur Wirtschaft ist wechselseitige Abhängigkeit. Eine solche Interdependenz weisen deshalb auch die auf beide Phänomene bezogenen Wissenschaften, die Rechtswissenschaft einerseits und die Wirtschaftswissenschaft andrerseits auf. Ihre Zuordnung wird nach dem Gesichtspunkt innerer Zusammengehörigkeit und Verknüpfung der wirtschaftlichen Erscheinungen und rechtlichen Institute bestimmt.

Die Forderung nach Kenntnissen des Wirtschaftsrechts, vornehmlich des Unternehmensrechts, ist daher nicht nur notwendig, um dem akademisch ausgebildeten Ökonomen und Betriebswirt «das Rüstzeug praktischer Bewährung in kaufmännischen oder sonstigen wirtschaftsleitenden Berufen zu vermitteln, sondern und vor allem deswegen, weil ohne Verständnis für die rechtlichen Zusammenhänge vielfach keine feste Grundlage für eine Beurteilung ökonomischer und soziologischer Erscheinungen gewonnen werden kann»[1]. Die Bezogenheit des Rechts zur Wirtschaft kann sich aus verschiedenen Blickwinkeln ergeben.

Die Betrachtung über die vielfältige Verflochtenheit zwischen Recht und Wirtschaft gibt zugleich wichtige Orientierungspunkte für die Lösung der didaktischen und wissenschaftlichen Aufgaben, die mit der juristischen Ausbildung des Studierenden der Wirtschaftswissenschaften gestellt sind. Sie ist ein Grundthema zur Frage nach der juristischen Sonderausbildung des Nationalökonomen und Betriebswirts.

---

[1] Ballersedt, Kurt, Die rechtswissenschaftliche Ausbildung der Diplom-Volkswirte; in Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, Band 109, S. 553. Hausleiter, Otto, Rechtslehre und Wirtschaftsstudium, Zeitschrift für Betriebswirtschaft, 1958, S. 513.

Für das Studium der Wirtschaftswissenschaft kommt naturgemäss nicht die gesamte Rechtsmaterie in Betracht, vielmehr sind aus den umfangreichen Rechtsgebieten bestimmte Institute herauszugreifen. Für diese Auswhal sind in erster Linie spezielle volks - und betriebswirtschaftliche Erwägungen von Bedeutung.

Grundlegend ist in dieser Hinsicht der Begriff des Unternehmens und des Betriebes, der einerseits im Mittelpunkt der Betriebswirtschaftslehre steht, andrerseits aber auch unter dem Gesichtspunkt der Einzelwirtschaft das Fundament der Volkswirtschaft darstellt. Demnach kann der Begriff des Unternehmens den Ausgangspunkt für die Ordnung des Rechtsstudiums in unserem Rahmen bilden. Da indes das Rechtssystem nicht vom Gegenstand, sondern von der Person, dem *Rechtssubjekt* ausgeht, müssen auch wir hieran anknüpfen, freilich unter besonderer Berücksichtigung der Person des Unternehmers. Unerlässlich ist jedoch zuvor eine Betrachtung des Rechts im objektiven und subjektiven Sinne, und des Verhältnisses zwischen Recht und Wirtschaft.Zum Vorlesungsstoff dieser Einführung würde auch als zu behandelnde Sondermaterie Struktur und Funktion des Privatrechts im Rechtssystem, Kodifikationsprobleme und ein Gesamtüberblick über den systematischen Aufbau der wirtschaftlich wesentlichen Teile des Privatrechts gehören.

Es ist die Frage gestellt worden, ob das Verständnis für die methodische Eigenart des juristischen Denkens nicht auch durch eine Einführung in die Rechtsphilosophie vertieft werden soll.

Die Reshtsphilosophie erfordert, wenn sie sinnvoll betrieben werden soll, ein eigenes, mehrsemestriges Sonderstudium. Man würde das Studienanliegen des Studierenden der Wirtschaftswissenschaften überfordern, wenn man ihn einer solchen Aufgabe unterzöge. Eine bewertende Betrachtung des Phänomens «Recht» als Lehr — und Prüfungsstoff läge im übrigen auch ausserhalb des Studienzwecks, nämlich die Kenntnis über die wirtschaftlich wesentlichen Rechtsmaterien als Hilfsmittel für eine betriebs — und volkswirtschaftliche Gestaltung anzuwenden.

II

PERSON

A. Steht somit im Mittelpunkt der Betrachtung das Rechtssubjekt, so fragt es sich, Träger welcher Rechte es ist. Hier sind vorauszuschicken Untersuchungen über das subjektive Recht als eines zentralen Begriffes des Privatrechts. Im Zusammenhang ist näher auf das Rechtssubjekt als den Träger der subjektiven Rechte einzugehen und die Unterscheidung zwischen natürlicher und juristischer Person im wirtschaftlichen Bereich zu veranschaulichen. Hierdurch wird von vornherein auf die verschiedenen Unternehmensarten und Gesellschaftsformen hingewiesen. Die Arten der Kaufleute im handelsrechtlichen Sinne und der kaufmännischen Hilfspersonen sind in dieses Bild einzufügen. Hierbei spielt die Eintragung ins Handelsregister eine grosse Rolle, weshalb an dieser Stelle von der Einrichtung und Bedeutung des Handelsregisters zu sprechen ist, zugleich von der der Handelsbücher, deren Erörterung im wirtschaftswissenschaftlichen Studium ohnehin am Anfang steht.

B. Im Vordergrund der auf die Person des Unternehmers als Rechtssubjektes bezogenen Betrachtungsweise steht der Rechtsschutz des Unternehmers. Ein breiter Raum ist dem Schutz der Persönlichkeitsrechte zu widmen. Nechdem der Begriff und der Schutz eines allgemeinen Persönlichkeitsrechtes dargestellt sind, folgt die Erörterung der einzelnen Ausstrahlungen.

Am Anfang steht das Namensrecht, ein Begriff, der den Namen der natürlichen und juristischen Person, insbesondere den Namen des Kaufmannes im Handelsverkehr, seine Firma, zum Gegenstand hat. In Parallele zum Firmenrecht ist das Warenzeichenrecht zu entwickeln, denn das geschützte Zeichen der Ware des Kaufmanns ist seiner geschützten Firma rechtlich verwandt. Hierher gehören sodann das Erfinderrecht und das Recht auf das Gebrauchs — und Geschmacksmuster, jeweils verbunden mit einer Darstellung der Grundzüge des Patentrechts und des Gebrauchs — und Geschmacksmusterrechts. An diese von der Rechtszuständigkeit ausgehende Betrachtungsweise lässt sich sodann die Darstellung

der Schranken anschliessen, denen der Unternehmer unterliegt, wenn er mit anderen Unternehmern in Wettbewerb tritt, demgemäss das gesamte Recht des Wettbewerbs. Im Vordergrund stehen das Gesetz zum Schutze gegen unlauteren Wettbewerb und des Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen. Die Generalklausel des UWG (§ 1) bildet die Brücke zum Deliktsrecht des BGB (§ 823 ff), das — soweit hier erforderlich — grundsätzlich zu behandeln ist. Mit der Betrachtung der unerlaubten Handlungen tritt der Anspruch auf Schadensersatz auf, weshalb in diesem Gesamtrahmen das Verhältnis von subjektivem Recht und Anspruch, von Anspruch und Einrede, von Anspruch und Verjähung zu behandeln und noch auf die Grenzen der Rechtsausübung und insbesondere auf die Erweiterung der Rechtsausübung durch Notwehr, Notstand und Selbsthilfe einzugehen ist.

III

VERTRAG

A. Was sodann die für jedes Rechtsstudium grundlegende Rechtsgeschäftslehre betrifft, so sind, nachdem Wesen und Arten der Rechtsgeschäfte dargetan sind, besonders eingehend die Willenserklärung als Kernstück des Rechtsgeschäfts und das mangelhafte Rechtsgeschäft und seine Folgen zu erörtern. Anzuschliessen ist die Lehre von der Zustimmung zu fremden Rechtsgeschäften und insbesondere die Stellvertretungslehre mit spezieller Hinwendung zu den handelsrechtlichen Vertretungsformen der Prokura und Handlungsvollmacht sowie des Handelsvertreters und Agenten. Hier bietet sich auch Gelegenheit, das sonstige kaufmännische Hilfspersonal, wie den Handlungsgehilfen und den Handlungslehrling, unter dem Gesichtspunkt der Organisation des Unternehmens näher zu behandeln. Im Anschluss an die allgemeine Rechtsgeschäftslehre ist der Vertrag als besondere Art des Rechtsgeschäfts darzustellen, der als Grundbegriff des Rechtssystems durch alle Rechtsgebiete zieht. Er interessiert im Rahmen des wirtschaftswissenschaftlichen Studiums besonders als schuldrechtlicher Vertrag, der wirtschaftlichen Zwecken dient. Vorauszuschicken sind Bemerkungen über das Zustandekommen und den Inhalt des Vertrages, auch des bedingten Rechtsgeschäftes.

Hierbei ist das Recht der Allgemeinen Geschäftsbedingungen mitzubehandeln, denn bei Massenverträgen stellen Kaufleute häufig von vornherein für allemal fest, zu welchen Bedingungen sie im Einzelfall abschliessen wollen.

Vorwegzunehmen sind ferner die Folgen des ungültigen und schwebend unwirksamen Vertrages, die Vertragserfüllung und die damit zusammenhängende Lehre vom Erlöschen des Schuldverhältnisses, die Störungen im Vertragsablauf (Verzug, Unmöglichkeit der Leistung, positive Forderungsverletzung), schliesslich der Wechsel der am Vertrag beteiligten Personen (Schuldner — und Gläubigerwechsel: Schuldübernahme und Abtretung). Den Übergang zur Vertragstypologie bildet sodann eine Charakterisierung der Handelsgeschäfte im allgemeinen und ihrer Besonderheiten, wobei näher auf die Handelsbräuche, Handelssitten und Handelsklauseln einzugehen ist.

B. Nach Darlegung der Grundlagen sind die einzelnen Vertragsarten, nach ihren wirtschaftlichen Zwecken geordnet und zusammengefasst, zu erörtern. Hier stehen im Mittelpunkt der Betrachtung 1. die auf *Veräusserung* gerichteten Verträge, von denen der Kauf der bedeutsamste und häufigste Tatbestand des Wirtschaftslebens ist. Daneben kommen in Betracht der Tausch und der Werklieferungsvertrag.

Was den Tatbestand angeht, dass der Unternehmer in seinem Gewerbebetrieb Waren und Wertpapiere anschafft und weiterveräussert (Handelskauf), so geht es insbesondere um die Rechte und Pflichten des Käufers und Verkäufers, den Gefahrübergang einschliesslich der Abweichungen beim Versendungskauf sowie die Rechts — und Sachmängelhaftung mit den handelsrechtlichen Besonderheiten. Zu berühren sind auch die besonderen Arten des Kaufs, wie der Kauf auf Probe und nach Probe, der Wiederkauf, der Vorkauf, der handelsrechtliche Spezifikations — oder Bestimmungskauf und vor allem der Kauf unter Eigentumsvorbehalt.

Damit ist die Sicherung des Verkäufers für den Fall angeschnitten, dass er den Kaufpreis nicht Zug um Zug gegen Übergabe der Kaufsache erhält. Hier kommt das Wertpapierrecht hinein, sind doch die Wertpapiere, insbesondere der Wechsel beim Teilzahlungsgeschäft, ein bedeutsames Mittel der Kreditfinanzierung. Daneben kommt noch eine andere Funktion gewisser Wertpapiere

in Betracht, die sich darin äussert, dass diese Wertpapiere als Mittel der Verfügung über die Ware dienen, indem die Übergabe des Papiers die Übergabe des Gutes selbst ersetzt (Konossement, Ladeschein, und Lagerschein).

Mit der Anschaffung und Weiterveräusserung von Waren und Wertpapieren durch den Unternehmer sind vielfach andere Geschäfte verbunden, die sich als Hilfsgeschäfte des Handelskaufes darstellen. So ist der Unternehmer häufig gehalten, die Ware im Rahmen des Umsatzprozesses transportieren zu lassen oder einzulagern, weshalb an dieser Stelle vom Speditions — und Frachtgeschäft (einschliesslich der Beförderung von Gütern auf den Eisenbahnen des öffentlichen Verkehrs) sowie dem Lagergeschäft zu sprechen ist, wiederum unter Hinweis auf die wertpapierrechtliche Verknüpfung. Hierher gehört auch die Erfassung der Personen, deren sich der Unternehmer dazu bedient, dass sie Verträge über die Anschaffung oder Veräusserung von Waren und Wertpapieren, über Versicherungen, Güterbeförderungen usw. vermitteln (Handelsmäkler) oder den An — und Verkauf von Waren oder Wertpapieren im eigenen Namen, wenn auch für Rechnung des Unternehmers, besorgen (Kommissionär). All den genannten Arten dieser Rechtsgeschäfte liegt ein bestimmter Vertragstyp des bürgerlichen Gesetzbuches zugrunde: dem Speditions — und Frachtvertrag der Werkvertrag, dem Kommissionsgeschäft je nach Ausgestaltung der Auftrag bzw. der Geschäftsbesorgungsvertrag oder der Werkvertrag. Hier bietet sich deshalb Gelegenheit, diese bürgerlichrechtlichen Vertragstypen in den wirtschaftlichen Ablauf einzuordnen.

2. Im Gegensatz zu den auf Veräusserung gerichteten Geschäften, die auf Übereignung zu dauerndem Haben gerichtet sind, stehen die auf blosse zeitliche Gebrauchs — oder Nutzungsgewährung gerichteten Verträge. Miete, Leihe und Pacht sind unter diesem Gesichtspunkt zusammenzufassen. Das Darlehen, eine rechtlich verwandte Erscheinung, leitet unter wirtschaftlichen Aspekten zu den *Kreditgeschäften* über.

3. Die mannigfachen Formen der Kreditsicherungsgeschäfte wie Bürgschaft, Fahrnispfand — und Grundpfand sowie die Sicherungsübereignung sind ihrer wirtschaftlichen Bedeutung und rechtlichen Regelung nach voneinander grundsätzlich abzugrenzen. Vor allem sind die juristische Lehre von der Geldschuld, die

Grundzüge des Währungs —, Aufwertungs — oder Umstellungsrechtes, das Depotrecht, das Überweisungsrecht und das Recht des Girovertrages einzubeziehen.

4. Das Wirtschaften des Unternehmers ist mit Risiken verbunden. Deshalb interessieren auch die dem Unternehmer zur Verfügung stehenden Möglichkeiten, sich gegen bestimmte Gefahren zu versichern. Einer auf das Wesentliche beschränkten Behandlung bedürfen deshalb auch der *Versicherungsvertrag* und die einzelnen Arten der Individualversicherung, insbesondere die Personen—, Schadens — und Haftpflichtversicherung.

5. Unter dem Blickpunkt der Organisation des Unternehmens treten dann zwei Fragenkreise besonders in die Erscheinung :

a) Die Rechtsform des Unternehmens. Hier ist vom Einzelunternehmen überzuleiten auf das Unternehmen in der Rechtsform einer Gesellschaft, wodurch der *Gesellschaftsvertrag* und damit das gesamte Gesellschaftsrecht unter der Gegenüberstellung von Personalgesellschaften (oHG, KG) einerseits und Kapitalgesellschaften (AG, GmbH, KGaA) andrerseits in den Mittelpunkt rücken. Die Rechtsinstitute des Vereins und der Gesellschaft des BGB sind wegen ihrer Grundlagenbedeutung in die Gesemtdarstellung einzuflechten.

b) Der *Arbeitsvertrag* als das Mittel, durch das sich der Unternehmer das zur Bewältigung seiner unternehmerischen Aufgabe erforderliche Personal angliedert. Hier kommen der *Arbeitsvertrag* und damit das gesamte, den Schutz der Arbeitnehmer bezweckende Arbeitsrecht zum Tragen. Dem Individualarbeitsvertrag ist der Kollektivarbeitsvertrag (Tarifvertrag) gegenüberzustellen. Damit ist das gesamte kollektive Arbeitsrecht eingeschlossen, das gegenüber dem Individualarbeitsrecht immer mehr an Bedeutung gewinnt.

Was das Individualarbeitsrecht, also das Verhältnis zwischen dem einzelnen Arbeitgeber und dem einzelnen Arbeitnehmer betrifft, so ist der Arbeitsvertrag zunächst vom Werkvertrag und vom Dienstvertrag des Selbständigen abzugrenzen. Anzuschliessen hat sich die Darstellung der wichtigsten Rechte und Pflichten, die sich für beide Beteiligten aus dem Arbeitsvertrag ergeben (Arbeitsvertragsrecht). Da auch das Arbeitnehmerschutzrecht in den Mittel-

punkt der rechtlichen Regelung den Arbeitnehmer als einzelnen stellt, lässt es sich mit dem Arbeitsvertragsrecht unter dem Oberbegriff «Individualarbeitsrecht» zusammenfassen und im Anschluss an jenes grundrissartig abhandeln. Das kollektive Arbeitsrecht hat besonders das Berufsverbandsrecht, das Tarifvertragsrecht, das Schlichtungsrecht, das Arbeitskampfrecht und das Betriebsverfassungsrecht zum hier interessierenden Gegenstand.

IV

EIGENTUM

A. In der Mitte des Privatrechts steht das Institut des Eigentums. Dieses Recht ist im Rahmen des wirtschaftswissenschaftlichen Studiums besonders insoweit zu erfassen, als es die unumschränkte Verfügung über Güter, insbesondere über Grundstücke, Ware und Geld im Kreislauf der Wirtschaft umschliesst. Vorauszunehmen sind deshalb Erörterungen über die Gegenstände (Bestandteile, Zubehör), auf die sich das Eigentumsrecht erstrecken kann. Begriff, Wesen und Wandlungen des Eigentums bilden die Grundlage der Dogmatik. Vom Eigentum ist der Besitz als die bloss tatsächliche Gewalt einer Person über eine Sache abzuheben.

Bei näherer Betrachtung des Inhalts des Eigentums ergibt sich, dass die unumschränkte Verfügungsmacht über wirtschaftliche Güter begrifflich allerdings nach zwei Seiten eingeschränkt ist, und zwar durch gesetzliche Beschränkungen des Eigentums und durch rechtsgeschäftliche Bergündung von Rechten Dritter. Die gesetzlichen Eigentumsbeschränkungen interessieren namentlich insoweit, als sie den Warenverkehr betreffen.

Rechtsgeshäftliche Eigentumsbeschränkungen beruhen darauf, dass der Eigentümer anderen Personen Rechte an der Sache einräumt (beschränkte dingliche Rechte). Der wirtschaftliche Zweck besteht u.a. darin, dass der Eigentümer einem anderen die unmittelbare Nutzung der Sache überlässt. Bei dieser Gruppe der Nutzungsrechte sind zu unterscheiden die Teilnutzungsrechte, wie Grunddienstbarkeit, beschränkte persönliche Dienstbarkeit einerseits und die auf volle Nutzung gerichteten Rechte wie Niessbrauch, Erbaurecht und dingliches Wohnrecht andrerseits. Unter dem Gesichts-

punkt des Verwertungsrechtes sind das Fahrnispfandrecht und die Grundpfandrechte (Hypothek, Grundschuld und Rentenschuld) sowie die Reallasten einer rechtlichen Betrachtung zu unterziehen. Schliesslich reihen sich die sogenannten dinglichen Erwerbsrechte an. Hier handelt es sich vor allem um den juristischen Begriff und wirtschaftlichen Zweck des dinglichen Vorkaufsrechtes. Nach der Darlegung des Inhaltes der dinglichen Rechte folgt die ihres Schutzes.

B. Hier sind die einzelnen Ansprüche des Eigentümers und Besitzers, insbesondere die Eigentums- und Besitzstörungsklage wegen ihrer Bedeutung für den Unternehmensbereich, abzuhandeln.

C. In den Vordergrund der Betrachtung tritt sodann die sachenrechtliche Gestaltung des Umsatzgeschäftes. Die wirtschaftlichen Vorgänge der Veräusserung von Sachen, seien es Mobilien (Waren) oder Immobilien erscheinen als Eigentumsübertragungen. Im Zusammenhang mit dem Besitzkonstitut begegnet das im heutigen Wirtschaftsleben so bedeutsame Kreditsicherungsmittel der oben bereits erwähnten Sicherungsübereignung. In diesem Gesamtrahmen wird das Verhältnis des schuldrechtlichen Verpflichtungsgeschäftes (z.B. Kauf, Tausch usw.) zu dem dinglichen Verfügungsgeschäft sichtbar, dient doch die Eigentumsverschaffung regelmässig der Verwirklichung eines obligatorischen Rechtes.

Damit ist gleichzeitig die Frage berührt, auf welche Weise sich der Vermögensausgleich vollzieht, falls die durch die Übereignung herbeigeführte Vermögensverschiebung sich mangels eines rechtlichen Grundes als ungerechtfertigt darstellen sollte. Die Andeutung der Lehre von der ungerechtfertigten Bereicherung hat deshalb hier ihren Platz.

Von wirtschaftlichem Interesse sind auch die auf Gesetz beruhenden Eigentumserwerbsgründe. Hier wird vor allem auf den Erwerb durch Aneigung einzugehen sein, handelt es sich doch dabei im besonderen um die Vorgänge der Urproduktion wie die Gewinnung von Bodenschätzen, die auf der Grundlage von Aneignungsrechen erfolgt. Auch lässt sich unter dem Gesichtspunkt der Spezifikation das Verhältnis von Stoff und Arbeit behandeln.

Zu den gesetzlichen Erwerbsgründen gehört ferner der Erwerb des Eingentums auf Grund einer Universalsukzession, wie sie ins-

besondere dem Übergang des Vermögens von Todes wegen zugrundeliegt. Hierbei geht es nicht nur um Rechte an Sachen, nicht nur um das Eigentum und die beschränkten dinglichen Rechte, sondern um alle Rechte an Gütern überhaupt, sobald sie vererblich sind. Damit wird es erforderlich, dem Erbrecht einen Platz in diesem System einzuräumen.

D. Die Grundsätze der Berufung zum Erben, der gesetzlichen und gewillkürten Erbfolge sind vorauszuschicken. Es folgt die Regelung des Anfalles, der Annahme, der Ausschlagung und der Teilung der Erbschaft. Von Interesse ist vor allem, welches Schicksal ein Unternehmen im Erbwege nimmt, so z.B. wenn ein Geshäftsinhaber von mehreren Söhnen beerbt wird, die sich nach den Regeln des Gesetzes auseinandersetzen wollen. Hierbei lässt sich untersuchen, wie überhaupt ein Unternehmen rechtlich am Verkehr teilnimmt, insbesondere wie Unternehmen übertragen werden, und welche Rechtsfolgen sich an die Übertragung eines Handelsgeschäftes knüpfen (§ 25 ff HGB). Hierbei handelt es sich besonders um die Haftung für die Geschäftsschulden, einerseits nach handelsrechtlichen, andrerseits nach erbrechtlichen Vorschriften. Auf diese Weise wird die Regelung der Haftung für die Nachlassverbindlichkeiten einbezogen. Den Fremdschulden sind die durch den Erbfall entstandenen Schulden gegenüberzustellen, insbesondere die aus einem Vermächtnis oder Pflichtteil herrührenden Schulden.

Der Zusammenhang zwischen Erbrecht und Sachenrecht wird durch die Rechtsfirgur des gesamthänderischen Eigentums hergestellt, denn die zum Nachlass gehörigen Sachen werden gemeinschaftliches Eigentum der Miterben. Die Dogmatik des Einzeleigentums, des Miteigentums und des Gesamthandseigentums greift in diese Zusammenhänge ein.

V

Damit schliesst sich der Kreis. Ausser Betracht ist das Familienrecht geblieben. Hiervon abgesehen sind alle Teile des Privatrechts in den einschlägigen Rechtsstoff einbezogen. Selbstverständlich braucht der Student der Wirtschaftswissenschaften nicht jede einzelne Vorschrift zu kennen. Er muss aber in der Lage sein, auf Grund seines Rechtsverständnisses diejenigen Normen zu begreifen,

die für die Kenntnis der geschilderten Rechtsinstitute von Bedeutung sind.

Dabei sollte er auf die Kenntnis des Verfahrensrechtes in den Grundzügen (Zivilprozess, Zwangsvollstreckung, Konkurs — und Vergleichsverfahren) nicht verzichten dürfen. Das Wesentliche ist hierbei, die Vorgänge des Wirtschaftslebens vom Rechte her zu erfassen, was indes nur dann möglich ist, wenn sich der Student der Wirtschaftswissenschaften zunächst einen Überblick über das System des Rechts verschafft hat und dann — vertraut mit der Methode der Rechtswissenschaft — zu einem tieferen Verständnis des Rechtes gelangt.

19 April 1958

DEVLETLERARASI BORÇLAR

OSMAN N. TORUN

Devletin fevkalâde gelir kaynakları arasında borçlanmanın işgal ettiği yer, son zamanlara kadar, ihmal edilebilecek kadar ehemmiyetsiz kalmıştır. Son zamanlarda, bir taraftan devlet masraflarındaki sür'atli artış, diğer taraftan devlet borçlarına karşı iktisatçıların ve maliyecilerin takındıkları menfi tavrın değişmesi, borçlanmanın devlet finansmanında mühim bir mevki işgal etmesini mucip olmuştur.

Bilindiği gibi, klâsik iktisatçılara göre, devletin borçlanmak suretiyle piyasadan çektiği para, müstahsil faaliyetlerden alınarak gayrımüsmir sahalara aktarılmış sayılmaktaydı. Bu sebepten, devletin borçlanmasına, kötü nazarı ile bakılmıştır. Çünkü devlet masrafları gayrımüsmirdir. Klâsik iktisatçılardan yalnız Malthus, iktisadî buhranlarla mücadele vasıtası olarak devletin borçlanma yoluna başvurabileceğini kabul ederek, bu sebeple yapılan borçlanmaların da iktisadî olacağını ifade etmiştir. Malthus'un bu görüşleri ise tatbikata hiç bir suretle tesir etmemiştir.

Son zamanlarda, bilhassa Birinci Dünya Harbinden sonra, devletlerin geniş mikyasta borçlanma yoluna müracaat etmelerine rağmen, devlet borçlarının beklenen kötü tesirlerinin tahakkuk etmediği görülmüştür. Modern iktisadî telâkkiler de, klâsik iktisatçıların aksine olarak, devlet borçlarına kötü nazariyle bakmamaktadırlar. Bilhassa Keynes'ten sonra, devlet borçlanmasının kötü olduğu, mecbur kalmadıkça bu yola müracaat edilmemesi, ancak mecbur kalındığı kadar ve asgarî hadler dahilinde devletin borçlanması telâkkileri de artık terk edilmiştir. Bugün devletin borçlanabileceği kat'î bir haddin mevcut olduğu bile kabul edilmemektedir. Böyle bir had ancak, iktisadî istikrar politikası takip edileceği takdirde mevzuubahis olmaktadır. Bu da, millî gelirden devletin alacağı hisse, borçların bütçeye tahmil edeceği yük ve faiz haddi ile tâyin edilmektedir. Devletin, bilhassa iç borçlar bahis konusu olduğu takdirde, borç yekûnu nazara alınırsa, sadece faiz ödemeleri ile yetindiği görülmektedir. Resülmal ödemeleri ise, ekseriya yeni borçlanmalarla ya-

pılmaktadır. Devlet iktisadî istikrar politikası takibinden vazgeçtiği takdirde, devlet borçlarına hiç bir had tayin etmek mümkün olmamaktadır.

Fonksiyonel Maliye telâkkisi ve yeni maliye politikası, muayyen hallerde devletin borçlanmaşını lüzumlu ve zarurî saymaktadır. Artık devletler, borçlanma yoluna baş vururken, eskisi gibi çekingen davranmamaktadırlar. Bugün, milletlerarası mukayeselerde devlet borçlarının mutlak rakamlarla ifade edilen miktarı fazla bir mâna ifade etmekten uzaktır. Bu mukayeseler, devlet borçlarının millî gelire ve bütçe yekûnlarına nisbeti suretile yapılmaktadır. Devlet borçlarının, faraza yıllık millî gelirden fazla olması dahi, bir tehlike işareti sayılmamaktadır.

Devletlerin gerek borçlanma imkânları, gerekse borçlanabilecekleri azamî hadler bakımından, iç borçlarla dış borçlar arasında mühim farklar mevcuttur. Bu sebepten, devlet borçları tetkik edilir ve bu konuda umumî hükümler verilirken, bu iki çeşit borçlanmanın muhakkak birbirinden ayrılması icap eder. Biz, bir bakıma dış borçlardan sayılan ve bunların bir parçasını teşkil eden devletlerarası borçlar üzerinde duracağız. Bunların mahiyetini, geçirdiği tarihî tekâmül seyrini, sebeplerini ve tesirlerini izah ettikten sonra, bu müessesenin halen arzettiği ehemmiyeti belirteceğiz.

I — Devletlerarası Borçların Mahiyeti ve Tarifi

Dış borçları iç borçlardan ayırmak için iki kıstas kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, borçlanmanın aktedildiği paranın nevidir. Borç, millî para üzerinden aktedilmiş, alacaklı durumunda bulunan kimse devlete millî para vermiş; borçlu durumunda bulunan devlet te borç faizlerini ve resülmal taksitlerini millî para ile ödemeyi taahüt etmişse yapılan borç iç borçtur. Alacaklı şahıs yabancı parası vermiş ve borçlu durumunda bulunan devlet te bunun mukabilinde borç faizlerini ve resülmal taksitlerini ayni veya başka bir yabancı para ile ödemeyi taahhüt etmişse yapılan borç dış borçtur. Bu kıstas, borçlanma ile tedarik edilen tediye vasıtalarının millî veya milletlerarası olması halindeki farklı duruma istinat etmektedir. Filhakika dış borçlar ile güdülen gaye, ekseriya, milletlerarası tediye vasıtalarının elde edilmesidir.

İkinci kıstas, alacaklı şahısların tâbiiyet ve ikametgâhlarını esas olarak almaktadır. Alacaklılar, yabancı bir devlet tâbiiyetinde

ise veya yabancı memleketlerde ikamet ediyorsa, dış borçlardan bahsedilmektedir. Alacaklılar, borçlu devletin tâbiiyetinde olan şahıslar ve o devletin ülkesinde ikamet eden kimseler ise iç borçlar bahis konusu olmaktadır.

Millî hudutlarla birbirinden ayrılmış bulunan muhtelif memleketler arasında tekevvün eden borçları, borçlu ve alacaklı durumunda olan şahısların tâbiiyetleri bakımından, başlıca dört grup altında toplamak mümkündür. Bunların herbiri üzerinde biraz daha yakından duralım :

1) Alacaklı ve borçlulardan ikisi de ayrı devletler tâbiiyetindeki özel şahıslar olabilir. Milletlerarası ticaretten doğan borç ve alacaklarla, bir devlete tâbi şirketlere ait esham ve tahvilâtın yabancı devlet tâbiiyetindeki şahıslar elinde bulunmasından doğan borçlar, miras hükümlerinden ve alelumun hususî hukuk münasebetlerinden doğan borçlar bu grup altında toplanabilir.

2) Borçlu ve alacaklı olanlardan biri bir devlet diğeri de yabancı devletler tâbiiyetindeki fertler olabilir. Son zamanlara kadar daha ziyade devletlerin yabancı şahıslara borçlandığı görülmekte idi. Osmanlı Devletinin haricî borçları, Birinci Cihan Harbi içinde ve Harpten sonra Avrupalı devletlerin Amerikadan yaptıkları istikrazlar bu çeşit borçlanmaya misal olarak gösterilebilir.

Bir devletin tâbiiyeti altındaki şirket ve hususî müesseselerin ihraç ettiği esham ve tahvilâtın yabancı bir devletin elinde bulunması hali de şahısların yabancı devletlere borçlanmasına misal olarak gösterilebilir. Bu şekildeki borçlanmalar mühim bir yer işgal etmezken son yıllarda bu istikamette mühim gelişme temayülleri kaydedildiği görülmektedir.

3) Borçlu ve alacaklı taraflardan her ikisi de devlet olduğu takdirde, devletlerarası borçlardan bahsedilir. Tarihi oldukça eski ve sebepleri son derecede mütenevvi olan bu borçlar bilhassa İkinci Cihan Harbinden sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir.

4) Devletlerle milletlerarası malî teşekküller arasındaki borç ve alacaklar da devletlerarası borçlar arasında sayılabilir. Milletlerarası malî müesseseler, devletler umumî hukukunun yarattığı hükmî şahıslardan olduğuna göre, bunlara da devlet nazarile bakılmaktadır. Devletlerarası borç ve alacaklarda mühim bir yer işgal

eden milletlerarası malî müesseseler henüz bir gelişme devresindedirler.

Karz mahiyetinde olmamakla beraber, bir devletin tek taraflı olarak ve serbest iradesile verdiği karar ile diğer devletlere borçlanması ve bu suretle yardımda bulunması (grants) da devletlerarası borç münasebetlerine götüren olaylardan biri olarak ele alınabilir. Milletlerarası tesanüt fikrinin yarattığı bu şekildeki borçlar, bilhassa İkinci Cihan Harbinden sonra ortaya çıkmış olmakla beraber, iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınması bakımından büyük bir ehemmiyet arzetmektedir.

Yukarıda dört grup altında toplanan borçlardan ilk ikisine «Milletlerarası hususî borçlar», son ikisine ise «*Devletlerarası borçlar*» denilebilir. Biz izahatımızda devletlerarası borçları ele alacağız. Ancak, devletlerarası yardımları (grants) da, biraz evvel belirtilen sebeplerle devletlerarası borçlardan saydığımız için, bu arada ele almış olacağız.

Şu hususu da belirtmek lâzımdır ki, menşei itibarile milletlerarası hususî borçlardan bazıları, yapılan anlaşmalarla, devletlerarası borçlar arasına girebilir. Kambiyo tahditlerinin genişlemesinden sonra dış ticaret açıklarından ekserisi bu duruma geçmiştir. Ticaret ve tediye anlaşmalarında, borç bakiyelerinin ne şekilde kapatılacağı hakkında hususî hükümler yer almaktadır.

Bu izahattan sonra, devletlerarası borçların tarifini yapmak mümkün olacaktır. Bir devletin veya devlete bağlı hükmî şahısların diğer devletlere veya milletlerarası malî müesseselere karşı mevcut borçları ile tâbiiyetindeki şahısların ayni müesseselere karşı kefalet ettiği borçları «Devletlerarası Borçlar» dır. Hemen şu hususu işaret etmek lâzım gelir ki verilen tarif, devletlerarası borç müessesesinin kaydettiği son gelişmeler karşısında kifayetsizdir. Kalkınma İkraz Fonu'nda olduğu gibi yabancı devletlerle hususî hukuk şahısları arasındaki borç münasebetlerinden bir kısmı da devletlerarası borç mahiyetini iktisap etme temayülleri göstermektedir. O takdirde tarifi biraz daha genişletmek icap edecektir.

Devletlerarası borçların mevzuu her zaman yabancı parası ile yapılmış istikrazdan ibaret değildir. Alacaklı devlet para yerine muayyen emtia teslimini tekabbül ettiği gibi, borcun ödenmesinde de, bazı hallerde, yabancı parası yerine millî paranın kabul edildi-

ği vakidir. Bilhassa bu hususiyetler, devletlerarası borçlarda yeni problemlerin ortaya çıkmasını mucip olabilecek mahiyettedir.

Devletlerarası borçlar, tarihi tekâmül seyri içinde, mahiyetleri itibarile mühim değişikliklere uğramıştır. Bu bakımdan, bu borçların tarihî seyrine uyarak tetkiki yerinde olacaktır. Biz de izahlarımızda bu esaslara göre hareket edeceğiz.

II — Birinci Cihan Harbinden Evvel Devletlerarası Borçlar

Eski imparatorluklar, kendilerine yakın olan zayıf devletleri ve komşularını, himaye veya diğer bahanelerle, haraç, hediye veya başka bir nam altında borçlandırmışlardır. Harp veya harp tehdidi altında yükletilen bu borçlar, borçlu durumunda bulunan devletin kuvvetlenerek alacaklıyı alalacağını tahsilden vaz geçirecek bir duruma gelmesi, alacaklı devletin kudret ve nüfuzunu kaybetmesi, bir muharebede mağlûp olması gibi sebeplerle sona ererdi.

Borcun miktarı veya tediyesi mevzuunda çıkan ihtilâflar, umumiyet itibarile, harp yolu ile halledilirdi. Bu devredeki devletlerarası alacaklar, bir bakıma «Kuvvetlinin vergilendirme hakkı» telâkki edildiği için, kudret bakımından mevcut üstünlüğün devam ettirilmesi icap ediyordu.

Bir devletin başka bir devlet tarafından kısmen veya tamamen ilhakı da devletlerarası borçlarını doğumu ve devri bakımından mühim bir problemdi. Bir devletin ilhakı halinde ona ait alacakların tamamı ilhak eden devlete geçer ve umumiyetle alacaklara ait vesaikin tevdii için her türlü imkânı bu devlet elde etmiş olur. İlhak edilen yalnız bir vilâyetten ibaretse, yalnız bu vilâyetin mahallî menfaatlerine tahsis edilmiş olan alacaklar ilhak eden devlete geçer.

İlhak edilen devletin borçlarının âkıbeti, uzun müddet, ilhak eden devlet ile alacaklı devlet arasındaki kuvvet muvazenesine tâbi kalmıştır. İlhak eden devletin daha kuvvetli olması halinde borçlar tamamen ortadan kalkmış, aksi halde ilhak eden devlet ilhak edilen devletin borçlarını kabul etmiştir. Sadece bir vilâyetin ilhakı halinde mağlûp devletin borçlarından bu vilâyete isabet eden kısmın ilhak eden devlete intikal edip etmeyeceği meselesi, ilk defa, 1871 muharebesinden sonra Alsace-Lorreine'in Almanya tarafından ilhakı dolayısile bahis konusu edilmişse de, Almanya kuvvetli du-

rumuna dayanarak hiç bir borç kabul etmemiştir. Almanyanın Fransaya ait borçlardan bir kısmını kabul etmeyişinin o zamana kadar olan tatbikata uygun bulunduğu muhakkaktır. Bu mesele Birinci Cihan Harbinden sonra Lozan ve Saint Germain muahedeleri sırasında, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristana ait borçların taksimi dolayısile tekrar ele alınmış ve daha âdilâne esaslara göre halledilmiştir.

Devletlerarası borçların ödenmemesi halinde müracaat edilecek yol harpten ibaret kalmıştır. Hatta milletlerarası borçlar için bile bu yola müracaat edilmiştir. Yalnız kuvvetlinin müracaat edebileceği harp çeşitli suiistimallere vesile olmuştur. Meselâ Cebelüttarıkta doğan ve Yunanistandan 150 lira alacaklı olan bir Musevinin alacağının ödenmesi için, Büyük Britanya İmparatorluğu 1850 yılında Yunanistan limanlarını abluka etmiştir.

1848 yılından sonra milletlerin hâkimiyetleri ve ademi müdahale prensiplerinin kabulü üzerine, devletler aleyhinde hiç bir suretle cebrî icra yoluna baş vurulamayacağı şeklinde bazı iddialar ortaya atılmıştır. Büyük devletlerin, uzun müddet, kuvvetlerini suiistimal etmeleri üzerine bir reaksiyon olarak ileri sürülen bu iddialar küçük devletlerden mevcut alacakların tahsilini kısmen güçleştirmiştir. Arjantin hariciye nazırı Drago tarafından ileri sürülen ve kendi adı ile anılan nazariye ile «Calvo» şartı bu hareketlere misal olarak zikredilebilir. Drago, bir devletin borçlarından dolayı silâhlı müdahalede bulunulamayacağını ve bunun devletlerarası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Drago, en kuvvetli hukukî delil olarak Monroe nazariyesini ileri sürmüşse de, Amerika Birleşik Devletleri bunun Monroe nazariyesi ile hiç bir ilgisi olmadığını ilân etmiştir.

Calvo şartına göre, alacak ve borç münasebetleri dolayısile her türlü siyasi müdahale yoluna baş vurmak gayri hukukî sayılıyordu.

Bu hususta General Porter tarafından ileri sürülen ve1907 yılında La Haye Konferansına takdim edilen nazariye oldukça ileri bir adım teşkil ediyordu. Konferansta kabul edilen bu nazariyeye göre: «Âmme borçları için olsun, diğer bir devletle aktedilen mukaveleden doğan ve hususî şahıslara ait alacaklar için olsun tahkim yolundan evvel kuvvete müracaat memnudur.» Görüldüğü gibi bu nazariyede, borç için kuvvete müracaat yolu kat'î ve nihaî olarak

kapatılmamakla beraber, bunun tahdid ve murakabesi mecburiyeti ihdas edilmektedir[1] .

Buraya kadar verilen izahattan açık olarak anlaşıldığı gibi, Birinci Cihan Harbine kadar geçen devre zarfında, devletlerarası borçların gerek teşekkülü gerek tahsili bakımından, kuvvet başlıca ehemmiyeti haiz bir unsur olarak daima birinci plânda bir rol oynamıştır. Bazen, Osmanlı İmparatorluğundaki kapitülâsyonlarda olduğu gibi, alacağın ihdası sırasında olmasa bile, muhafazası ve tahsili için kuvvet üstünlüğünün devamı lâzım gelmiştir. 1848 yılından sonra devletlerarası adalet fikrinin yavaş yavaş doğmağa başladığı ve kuvvetlinin hakkı prensibinin tahdit edilmesine doğru bir cereyanın uyandığı görülürse de, devletler üstü bir otorite ve müeyyidenin mevcut olmayışı, bu cereyanların tatbikat sahasına intikaline mâni olmuştur.

Devletlerarası borçların ödenmemesi halinde baş vurulacak icra vasıtaları arasında, harpten başka, mütekabil muamele (Reprezay), mukabele bilmisil (Retorsion), muvakkat işgal, topa tutma, ambargo ve muslihane abluka bu devre içindeki tatbikat ve nazariyatta yer almış başlıca müesseselerdir. Birinci Cihan Harbinden sonraki Milletler Cemiyetinin, İkinci Cihan Harbinden sonra kuruluan Birleşmiş Milletler Teşkilâtının devletlerarası ihtilâflarda müeyyide tatbik edebilecek duruma gelememeleri, sayılan müracaat yollarının kıymetini bugün dahi muhafaza ettiklerini gösterir.

III — İki Cihan Harbi Arasında Devletlerarası Borçlar

Birinci Cihan Harbi, evvelkilere nisbetle, son derece pahalı ve masraflı olmuştur. Başlıca dünya devletlerini iki grup altında toplayan harbin neticesi iki taraf için de ölüm kalım meselesi olduğundan, muharip taraflar bütün imkânlarını harbi kazanmak için kullanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Harp silâh ve vasıtalarındaki teknik gelişmeler harbin maliyetini ayrıca yükseltmiştir. Harbin ne pahasına olursa olsun kazanılması endişesi, gerek iç, gerek dış devlet borçlarının geniş mikyasta artmasını, bu arada devletlerarası borçların da evvelki devirlerde eşine rastlanmayacak hadlere yükselmesini mucip olmuştur.

[1] Le Fur: Devletler Umumî Hukuku, Ankara, 1942, Sf. 297.

Birinci Cihan Harbinden doğan devletlerarası borçları başlıca iki grup altında toplamak mümkündür. Bunlar da müttefik devletler arasındaki borçlar ve tamirat borçlarıdır.

A — Müttefikler arası Borçlar :

Gerek İtilâf, gerekse İttifak Devletleri, bütün iktisadî ve malî kaynaklarını harbi kazanmak için seferber etmişler, bu arada birbirlerine geniş ölçüde borçlanmışlardır.

Birinci Cihan Harbinin muharip devletlere doğrudan doğruya yüklettiği harp masraflarının tutarı 208 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu meblâğ içinde Amerika Birleşik Devletlerinin hissesi, 1917 yılında harbe girmiş olmasına rağmen, 36 milyar dolara yükselmiştir [2].

Amerika Birleşik Devletleri 1914 yılı sonunda, hususî ve âmme sektörü toplamı olarak yabancı devletlere ve şahıslara 5,5 milyar dolar borçlu, buna mukabil yekûn olarak 2,5 milyar dolar alacaklı idi. Bu duruma göre safi dış borçları tutarı 3 milyar dolardan ibaret bulunuyordu. 1919 yılı sonunda Amerikan Devleti ve Amerikalı hususî şahıslar, müttefiklerinden 14 milyar dolar alacaklı duruma geçmişlerdir. Bu meblâğın 10 milyar doları da harp borçlarından teşekkül ediyordu.

Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Cihan Harbi içinde müttefiklerine açtığı kredileri, Hürriyet Borcu Kanunlarından (Liberty Loan Acts) faydalanarak finanse etmiştir. Bu kanunlara dayanarak devletin ihraç ettiği tahviller mukabili toplanan paralar tamamile Avrupalı müttefiklerinin harp ihtiyaçlarını karşılamaya tahsis edilmiştir. Büyük bir meblâğa yükselen bu tahvillerin finansmanında Federal Reserve Banks sisteminin mühim bir rolü olmuştur. Amerikanın harbe girmesine tekaddüm eden yıllar içinde Avrupadan Amerikaya büyük bir altın akımı olmuştur. Amerikan hususî bankaları ve Federal Reserve Banks kasalarında toplanan bu altın stoku bu bankaların kredi hacminin genişletilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca, Federal Reserve Banks sistemi, kanunî karşılıklar hususunda ötedenberi takip edegeldiği sert tedbirleri de yumuşat-

---

[2] Kiekhofer, William H. - Economic Principles, Problems, and Policies. New-York, 1946, sf. 799.

mak suretile, muayyen ölçüler dahilinde, nisbî bir ucuz kredi politikası takip etmiştir [3].

Bu finansman yolları ile Amerika Birleşik Devletleri harp müddetince 7.077 milyon, mütarekeden sonra da 3.261 milyon olmak üzere cem'an 10.338 milyon dolar borç vermiş oldu.

Harp bittikten sonra, bu borçların ödenmesi ile ilgili olarak iki mesele ortaya çıktı. Avrupa devletleri, evvelâ, borçların ödenmesi lâzım gelip gelmediği meselesini ortaya attılar. Filhakika harp müşterek bir dâva için yapılmıştı. Bu müşterek dâvanın kazanılması için ortaklardan her biri elinden gelen bütün fedakârlıkları yapmalı idi. Avrupa devletleri ellerinden gelen fedakârlığı, para sarfı ve can kaybı olarak yapmışlardı. Amerikaya gelince, evvelâ harbe en son iltihak etmek suretile kendi fedakârlık payını asgariye düşürmüş, harbe girinceye kadar ve harp içinde de müttefiklerine silâh ve cephane satmak suretile borçlarını ödemiş ve alacaklı duruma geçmişti. Harbi kazandıktan sonra alacaklarını istemesi hakkaniyete uygun düşmezdi. Çünkü hem harbe geç girmiş, hem de harbe girdikten sonra seferberliğini geç yapmak suretile yükün ağırlığını müttefiklerinin sırtında bırakmıştı. Neticeden bütün müttefikler müştereken faydalandıklarına göre, Amerika da malî bakımdan yapmağa muktedir olduğu bu yardımın mukabilini ayrıca müttefiklerine ödetmek suretile onların fedakârlığını büsbütün arttırmamalıydı. Bütün bunlara rağmen, borçlanmaların akdi sırasında ileri sürülmeyen bu sebepler hukukî bir kıymet ifade etmekten uzaktı.

İkinci sebep, borçlu devletlerin borç ödeme kabiliyetleri ile ilgili idi. Filhakika bu borçların hasılâtı müstahsil işlere sarf edilmeyip tahrip maksadile kullanılmıştı. Bu sebepten, müttefiklerin borç ödeme kabiliyetlerinde bir artış hasıl olmadığı gibi, harp içinde uğradıkları tahribat dolayısile iktisadî vaziyetleri daha çok bozulmuştu. Amerikaya karşı bir ihracat fazlası bahis konusu olamayacağı gibi, aksine, imar ve tamirat için daha çok dolara ihtiyaçları vardı.

Bu sebeplerle, müttefikler, Almanyadan alacakları tamirat ve tazminat bedelleri ile Amerikaya karşı mevcut borçlarını karşılamak istiyorlardı. Bu hal şekli, esas itibarile kabul edildi. Böylece, müttefikler, Amerikaya senede 256 milyon dolar ödeyeceklerdi. Böy-

[3] Gemmil, Paul F. - Blogett, Ralph H. — Economics, Principles, and Problems; New-York, 1942, Volume 2, sf. 203 - 204.

lece iki borç arasında fiili bir münasebet kurulmuş oldu. Almanya, biraz sonra izah edileceği gibi, tamirat borçlarını ödemeyince müttefikler de harp borçlarını ödemekten kendilerini müstağni saydılar. Avrupalı müttefiklerden yalnız Finlândiya borçlarını tamamen ödedi, diğerleri ise kısmî ödemelerle yetindiler.

B — Tamirat Borçları :

Tazminatın husûsî hukukta bir hak olduğu şüphesizdir. Haksız bir fiil ile başkasına zarar veren kimse, verdiği zararı tazmin ile mükelleftir. Fakat devletlerarası münasebetlerde ayni iddiada bulunmak, harpteki bütün haksızlıkları mağlûp olan tarafa yükletmek mümkünmüdür?

Birinci Cihan Harbi devam ederken İtilâf Devletleri adına konuşanlar, harbin sonunda yenilecek devletlerden tazminat talep etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Beyanata göre, harp «ilhaksız» ve «tazminatsız» bitecekti. Demokrat memleketlerin halk efkârı da bu görüşü desteklemişti. Buna rağmen, harp biter bitmez, Versailles Konferansı toplanmadan, İngiltere Başbakanı Lloyd George Almanyaya harbin zararlarını ödeteceğini bildirdi [4].

Amerika Birleşik Devletleri tamirat veya tazminat namı altında mağlûp devletlere bir borç yükletilmesine muhalefet ediyordu. Buna rağmen Versailles Muahedesine, tamirat borçları hakkında bazı özel hükümler konuldu. Bu suretle, Almanya, ilerde ödeyeceği tamirat borçları için beş milyar dolar borçlandırıldı. Bu meblâğdan bir kısmı işgal masraflarına karşılık tutulacak, bakiyesi de ilerde kat'i miktarı tesbit edilecek olan tamirat borçlarından mahsup edilecekti.

Bu arada Beynelmilel Yüksek Adalet Divanı kurulmuş olduğu halde tamirat meselesinin müttefiklerden müteşekkil özel bir komisyona havale edilmesi vahîm bir hata olmuştur.

Tamirat Komüsyonu Almanyanın borçlarını tesbit ederken İtilâf Devletlerinin delegeleri de Spa'da toplanarak Almanyadan alınacak tamirat bedelinin aralarında ne şekilde taksim edileceğini tesbit etti. Spa'da verilen kararlara göre taksim şu şekilde yapılacaktı :

---

[4] Esmer, Ahmet Şükrü - Siyasî Tarih (1919-1938); Ankara, 1953, sf. 13.

Devletler	*Hisse* %
Fransa	52
Büyük Britanya	22
İtalya	10
Belçika	8
Diğer Devletler	8
Yekûn	100

1921 yılı Ocak ayında, tamirat borçları 56 milyar dolar olarak tesbit edilmişse de, Almanya bu meblâğı çok yüksek bularak itiraz etti ve 7,5 milyar dolar ödemeyi teklif etti. Ayni zamanda 1921 yılı Mayıs ayına kadar ödenmesi icap eden borç miktarını da aynî olarak ödediğini iddia etti. Tamirat Komüsyonu iddiaların varit olmadığını kabul edince İtilâf Devletleri müeyyidelere baş vurarak işgal sahasını genişlettiler. Nihayet Komüsyon tamirat borçlarını yeniden ve 33 milyar dolar olarak tesbit etti; Ruhr Bölgesinin işgal edileceği tehdidi karşısında Almanya da mukaveleyi imza etti.

Almanyanın ilk borç taksitini ödemesini takiben Mark kıymetini kaybetmeğe başladı. Bir taraftan markın kıymetini kaybetmesi, diğer taraftan borçların ödenebilmesi için yeni bir servet vergisi ihdas edileceği rivayetleri karşısında, Almanyadan dışarıya doğru bir sermaye akımı başladı. Mevcut sermayelerin dışarı kaçması Almanyanın iktisadî ve malî durumunu büsbütün sarstığından, Almanya borçların tecilini talep etti.

İngiltere, bir taraftan Alman pazarını kaybetmemek için, diğer taraftan bu borçların ödenemeyeceğini anladığı için, borçların teciline taraftardı. Fakat Fransa tecili kabul etmiyordu. Çünkü harpte yıkılan ve tahrip edilen fabrikaların ve müesseselerin tamiri ve ihyası için bu borçlara güveniyordu. Böylece tecil talebini reddederek Versailles Muahedesinin müeyyidelerini tatbik etti ve bir kısım Alman arazisini daha işgal etti.

Nihayet Almanya, 1923 tarihinde Tamirat Komüsyonuna gönderdiği bir mektup ile, borçları ödemeği prensip itibarile kabul ettiğini bildirdi ve ödeme kabiliyetinin incelenmesini talep etti. Bu talep üzerine teşkil edilen Dawes Komüsyonu, Almanyanın ilk dört yıl zarfında, her yıl 250 milyon dolar ödemesini; dört yıldan sonra yıllık borç taksitlerinin 625 milyon dolara yükseltilmesini kabul

etti. Bu Plâna göre Almanya, 1928 yılına kadar 1.350 milyon dolar ödedi.

Almanya bu borçları öderken geniş mikyasta Amerikan kredisinden faydalandı. Bu suretle Amerikadan Almanyaya ikraz edilen paralar, tamirat borçları olarak müttefiklere ödeniyor, onlar da Almanyadan aldıkları bu paraları, Müttefiklerarası borçların ödenmesi için tekrar Amerikaya veriyorlardı. Bu devre içinde ortalama olarak ödenen tamirat borçları ile müttefiklerarası borçların dökümü şu şekildedir :

	Milyon Dolar Olarak	
Memleketler	*Amerikaya ödenen yıllık ortalama*	*Almanyanın ödediği yıllık ortalama*
Büyük Britanya	175	95
Fransa	52	211
İtalya	13	44
Belçika	8	24
Diğer Memleketler	13	45
Toplam	256	419

Kaynak : Gemmill, Paul F., Bloget Ralph H. - Economics, Principles and Problems; New-York sf. 208.

Dawes Komüsyonu, Alman tamirat borçlarının miktarı hakkında hiç bir rakam tesbit etmeden, sadece yıllık borç taksitlerini tesbit etmişti. Borç miktarı eski haddinde kabul edildiği takdirde, taksitler yıllık faizleri bile karşılamaktan uzak kalırdı.

Bu problemleri halletmek maksadile Tamirat Komüsyonu tekrar toplandı ve bir talî komüsyon, Young Komüsyonunu, teşkil ederek bu problemlerin halline memur etti. Young Komüsyonu, borç miktarını 9 milyar, vade tarihini 1988 olarak tesbit etti. Böylece, Almanyanın 1988 yılına kadar resülmal ve faiz olarak ödeyeceği meblâğların tutarı 26 milyar dolar olacaktı. Bu borçların idaresi ile meşgul olmak üzere, Milletlerarası Tediyeler Bankası kuruldu ve borçlarla ilgili malî muamelelerin idaresi bu bankaya verildi.

Young Plânı hazırlanırken, milletlerarası ticaretin gerek kemiyet, gerekse keyfiyet bakımından devamlı bir inkişaf kaydedeceği hesaplanmıştı. Bu arada 1930 Buhranının çıkması Alman borç-

larının ödenmesini imkânsız bir duruma getirdi. Amerikan Cumhurbaşkanı Mr. Hoover tarafından ilân edilen morotoryum ile mesele 1932 yılı temmuzuna kadar hallediliyordu. Ancak Almanya, bu tarihten sonra da borçlarını ödeyemiyeceğini bildirdi. Bunun üzerine 1932 yılında Lozan'da toplanan Tamirat Komüsyonu, borç miktarını 750 milyon dolara indirdi. Bu da bono olarak Milletlerarası Tediyeler Bankasına yatırılacaktı. Daha sonra Hitler'in iktidara geçmesi ile borcun tediyesine tamamen nihayet verildi. Bu suretle Birinci Cihan Harbinin üzerinde en çok münakaşa edilen problemi de halledilmiş oluyordu [5].

IV — İkinci Cihan Harbinde ve Harp Sonu Devresinde Devletlerarası Borçlar

Birinci Cihan Harbinde ve iki harp arasında devletlerarası borçlar bakımından elde edilen tecrübeler, mahiyetleri ve getirdikleri yenilikler bakımından, müteakip devrelerdeki borçlanmalarda faydalı olmuştur.

İkinci Cihan Harbi içinde ve Harpten sonraki devrede yapılan devletlerarası borçları iki grup altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisini kuvvetli ve zengin devletlerin yaptığı ikraz ve yardımlar, ikincisini de milletlerarası malî teşekküllerin yaptığı ikrazlar teşkil eder.

A — Zengin Devletlerin İkrazat ve Yardımları

İkinci Cihan Harbi, dünya devletlerinden başlıcalarını iki grup altında toplamıştı. Harpten sonra muzaffer devletlerin teşkil ettiği grup ta tekrar iki blok'a ayrılmıştır. Bloklar içindeki devletlerden zengin olanlar, harp içinde ve harpten sonra, mensup oldukları gruba dahil bulunan devletleri askerî ve iktisadî bakımdan desteklemeyi, kendilerinin ve mensup oldukları gurubun menfaatleri bakımından zarurî görmüşlerdir. Bu şekildeki yardım ve ikrazlar, Amerikan yardımları, Kolombo Plânı ve Rus yardımları altında toplanabilir. Bunlar dışında kalan yardımlar, yukarıdakilere nisbetle, ehemmiyetsiz kaldığından onlar üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

---

[5] Esmer, Ahmet Şükrü — A.g.e. sf. 74.

a) *Amerikan Yardımları :* Bu devre içinde ilk olarak geniş mikyasta bir yer işgal eden ve ehemmiyetini halen devam ettiren devletlerarası borçlar, Amerikan yardımlarıdır. Amerikalıların Avrupalı müttefiklerine harp içinde yaptıkları iktisadî ve askerî yardımlar ile harpten sonra yaptıkları yardımlar, tarihte misli görülmemiş bir ehemmiyet arz etmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinin bu devre içindeki yardımlarından birincisi, «Ödünç Verme ve Kiralama» kanununa istinaden yapılan ve bu isimle anılan yardımlardır. 11 Mart 941 tarihinde Kongrece kabul edilen bu kanuna istinaden Amerikanın müttefiklerine yaptığı yardımın tutarı 42 milyar dolara yükselmiştir. Bu meblâğdan 29 milyar doları İngiltereye, 10 milyar doları Rusyaya, 3 milyar doları da diğer devletlere tahsis edilmiştir. Ödünç Verme ve Kiralama kanununa göre yapılan yardımlar, malzeme yardımından ibaret olup, yardım gören memleketler bunları aynen ve harp sonunda bulundukları şekilde iadeyi taahhüt ediyorlardı. Kayıp ve tahrip edilenlerin tazmini bahis konusu değildi.

İkinci Cihan Harbinden sonra, İngiltereye yapılan ikrazdan hemen kısa bir müddet sonra, Orta Doğuda beliren siyasî gerginliğe karşı askerî ve malî bir destek olarak «Türkiye ve Yunanistana Askerî Yardım» programı tatbik mevkiine konulmuştur.

İkinci Cihan Harbinden sonra Amerika Birleşik Devletlerinin yaptığı yardımların en şümullü olanı, şüphesiz, Marshall Yardım Programı gereğince yapılanlardır. 3 Nisan 1948 tarihinde başlayan bu program, 30 Haziran 1952 tarihine kadar devam etmiştir. Askerî ve iktisadî olmak üzere iki kısımda toplanan yardım programına istinaden, bu devre içinde, 23,2 milyar dolar sarf edilmiştir. Bu program gereğince yapılan yardımlardan, askerî yardımların % 83 ü, iktisadî ve teknik yardımların ise % 95 i Avrupalı devletlere tahsis edilmiştir. Programın gayesi de, bilhassa 1947 yılından sonra had bir safhaya giren dolar kıtlığına çare bulmak, bu suretle avrupa devletlerinin harpte uğradıkları zararları ve tahribatı telâfi etmek, iktisaden kalkınmalarını sağlamaktı.

Harpten yıpranmış ve istihsal vasıtalarının verimi düşmüş olarak çıkan Avrupa devletleri, yıkılan ve tahrip edilen yerleri tamir ve imar etmek, eskiyen ve verimini kaybeden istihsal vasıtaları ile teçhizatını yenilemek için dolara ihtiyaç duyuyordu. Çünkü bu devre içinde istihsal vasıtaları ihraç edebilecek durumda bulunan ye-

gâne memleket, A.B.D. idi. Bütün diğer memleketlerin Amerikadan istihsal malları talebinde bulunmaları dolar sıkıntısını daha çok arttırıyordu. Avrupa devletlerinin muhtaç oldukları dolar, ancak iki yoldan tedarik edilebilirdi: Bunlardan birincisi Amerikadan istikraz yapmak, ikincisi ise bu memlekete karşı tediye bilânçolarında bir fazlalık temin etmekti. İki Cihan harbi arasındaki devrede Amerikan bankerlerinin edindikleri tecrübelerin menfi oluşu, Amerikandan borçlanma imkânlarını kaldırıyordu. Tediye bilânçolarında müsbet bir durum iktisap etmek ise, bir taraftan Amerikada mevcut himaye tedbirleri, diğer taraftan Avrupa halkının istihsal seviyesinin düşük ve muhtaç durumu dolayısile imkânsızdı. Bu şartlar altında yapılacak bir tek şey kalıyordu ki, o da Amerikan devletinin Avrupalılara yardım etmesinden ibaretti. İşte, Marshall Yardım Programı bu şartlar altında yürürlüğe konuldu ve geniş ölçüde muvaffak oldu. Bu programın tatbik edildiği devre içinde, Batı Avrupa istihsali, sınaî sektörde % 35, ziraî sektörde % 10 olmak üzere ortalama olarak % 25 bir artış kaydetmiştir. Bu memleketlerin dış ticaret ve tediye durumları ise oldukça düzelmiştir.

Marshall Yardım Programı, milletlerarası tesanüt ve yardımlaşma fikrinin bir tatbikatından ibaret bulunuyordu. Kısaca ifade etmek icap ederse bu program «Zengin komşu ve müreffeh bir dünya» presibini eski müstemlekeci görüş yerine ikame etmek istiyordu. İktisadî bakımdan, esas itibariyle muvaffak olan program, siyasî bakımdan muvaffak olamamıştı. Çünkü, bu devre zarfında dünya iki blok'a ayrıldı ve Kore'de iki blok arasında fiilî bir harp başladı. Sovyet Rusya ve peykleri, Marshall Yardım Programının tatbikatı sırasında ilk ayrılık belirtilerini göstererek, bu Programdan faydalanmak istemediklerini bildirmişler ve Programın emperyalist gayeler güttüğünü ilân etmişlerdi.

1952 yılı Haziranında Mashall Yardım Programı sona erdiği zaman, Avrupa memleketleri iktisadî kalkınmalarını, hemen hemen tamamlamış bulunuyorlardı. Fakat, İkinci Cihan Harbinden yorgun ve harap bir durumda çıkmış bulunan bu memleketleri, tekrar askerî hazırlıklara yöneltmek imkânsızdı. İşte hür memleketlerin askerî hazırlıklarını gerçekleştirme zarureti, yeni bir programın ele alınmasını icap ettiriyordu. Karşılıklı Güvenlik programı bu zaruretten doğmuşur.

Amerikan yardımlarının devamı maksadiyle, Karşılıklı Güvenlik İdaresinden sonra, Dış Muameleler İdaresi (F O A) ve Milletlerarası İşbirliği İdaresi (I C A) kurulmuştur. Bu son iki idarede, iktisaden geri kalmış memleketlere yardım fikri mütebariz bir durum almıştır. Sonuncusu da faaliyetini tâdil etmek üzere bulunmaktadır. Bundan sonra, Kalkınma İkraz Fonu (Development Loan Fund) adı ile yeni bir yardım programı tatbik sahasına konulmak üzeredir. Bu programın diğerlerinden farkı, bağışları tamamen ortadan kaldırması, bunun yerine, yardım gören memleketlerin paraları ile ödemeleri kabul etmesi ve devamlılık arzeden bir mütedavil fon teşkil etmek gayesini gütmesidir.

Amerikan yardımları mezvuunda üzerinde durulması icabeden diğer bir yardım şekli de, «Dördüncü Nokta Programı» dır. Bu program, mahiyeti itibariyle, İkinci Cihan Harbinden evvelki devletler arası borçlardan tamamen ayrılmaktadır. Programın gayesi, iktisaden az gelişmiş memleketlerin iktisadî kalkınmasını gerçekleştirebilmek için bu bölgelere sermaye yatırımlarını teşvik etmek ve teknik yardımda bulunmaktır. Evvelki kısımlarda temas edilen haraç müessesesi ile bu prensip tam bir tezat teşkil etmektedir. Eski devirlerde câri olan « kuvvetlinin hakkı » prensibi yerine, bu suretle «Kuvvetlinin vazifesi» anlayışı hâkim olmağa başlamaktadır.

Amerikan yardım programlarının 11 yıllık tatbikatı sonunda (1 Temmuz 1945, 30 Haziran 1956) baliğ olduğu miktar, muhtelif gayeler itibarile, şu şekildedir :

Mevzu	*Tutarı*	
	Dolar (000.000)	*%*
Askerî teçhizat	18.000	32
Sanayi memleketlerine iktisadî yardım .	28.400	50
İktisaden geri kalmış memleketlere iktisadî yardım	10.600	18
Yekûn. . .	57.000	100

Kaynak : Comittee For Economic Development - Economic Development Assistance - Nisan 1957, New York, sf. 17.

Görüldüğü gibi, iktisaden geri kalmış memleketlere yapılan yardım, diğerlerine nisbetle, çok düşük hadler dahilinde kalmıştır. Bütün yardımların % 18 ini teşkil eden ve 10.600 milyondan ibaret bulunan bu yardımın mevzular itibarile dağılışı, şu şekildedir :

	Tutarı	
	Mil. Dolar	%
Savunma gücünü arttırma maksadile yapılan yardım (7 memleket)	3.800	36
75 memlekete iktisadî yardım (1.150 milyon nüfus)	3.300	31
Harp tahribatının telâfisi için.	3.500	33
Yekûn	10.600	100

Kaynak : Committee For Economic Development - Economic Development Assistance - 1957, New-York, sf. 17.

Savunma gücünü arttırmak maksadile yardım gören devletler arasında Türkiye de dahildir.

b) *Sovyet Yardımları :* Son beş yıl içinde, Sovyet Rusya ve müttefikleri de, yabancı memleketlere yardım hareketine katılmışlardır. Sovyet yardımlarının, daha ziyade, iktisaden geri kalmış memleketlere tevcih edildiği ve propaganda maksatları ile yapıldığı biliniyorsa da, bunların hakiki miktarı ve nasıl bir programa istinat ettiği kat'i olarak bilinememektedir. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmetince hazırlanan resmî bir raporda, Sovyet Rusya ve Çekoslovakyanın 1955 yılında yaptıkları iktisadî yardım tutarının 600 milyon dolar civarında olduğundan bahsedilmektedir. Bu yardımların, daha ziyade mahallî ihtiyaçları göz önünde tutarak ve gösterişli işleri ön plâna alarak yapıldığı da tahmin edilmektedir [6].

Sovyet Rusya ve müttefiklerinin yardım programlarının tatbikatında, ticaret anlaşmaları, uzun vâdeli ve düşük faizli krediler başlıca vasıtalar olarak kullanılmaktadır. Bu kredilerin faizleri, ortalama olarak % 2,5, vâdeleri ise 12 yıl civarındadır.

[6] Committee For Economic Development — Economic Development Assistance - New-York, Nisan 1957, sf. 11 - 12.

Rus yardımları, daha ziyade, stratejik bölgelere yöneltilmiş durumdadır. Bu yardımların dağılışı şu şekildedir :

Yardım Gören Memleketler	*Milyon Dolar*
Mısır	480
Yugoslavya	465
Suriye	280
Hindistan	270
Afganistan	145
Endonezya	110
Diğer (Kamboc, Seylân, Nepal ve Yemen)	150
Yekûn	1.900

Kaynak : Nef'i Kovacı — İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 20 Mart 1958.

Yardımların faiz ve resülmal ödemelerinin, ekseriya, mahalli paralarla yapılması kabul edilmektedir. Bu suretle, yardım gören memleketlerle yardım eden arasındaki iktisadî ve siyasî münasebetlerin devamlılığı da temin edilmiş olmaktadır.

Yardım gören memleketlerin tamamının iktisaden geri kalmış memleketlerden olması ve ekserisinin, ayni zamanda, Amerikan kredi ve yardımlarından da faydalanması, bu memleketler arasında bir yardım yarışının mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Henüz pek şiddetli olmayan bu yarışın, zamanla nasıl bir şekil alacağı, kat'i olarak söylenemez.

c) *Kolombo Plânı :* Güney ve Güney-Doğu Asya memleketlerinin iktisadî kalkınmasını temin etmek üzere, İngilterenin teşebbüsü ile, Sidneyde, 1950 Mayısında yapılan bir toplantıdan sonra, evvelâ dokuz memleketin iştiraki ile bir plân hazırlanmıştır. Buna göre, bölgeye ve anlaşmaya dahil bulunan memleketler, iktisadî kalkınmalarını gerçekleştirebilmek üzere altışar yıllık plânlar hazırlayacaklar, malî ve teknik yardım ihtiyaçlarını bu plânlarda belirteceklerdi. Daha sonra diğer bazı memleketlerin de iltihakı ile üye adedi on dokuza yükselmiştir. Bu memleketlerden durumu müsait olanlar plâna dahil diğer memleketlere iktisadî ve teknik yardımda bulunmaktadırlar. Malî bakımdan yardım eden devletler arasında, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Kanada ve İngiltere başta gelmektedir.

Şümullü bir iktisadî bölge anlaşması mahiyetinde olan plân, dünya ekonomisinde bir yenilik teşkil etmektedir. Filhakika, iktisadî maksatlarla yapılan bölge anlaşmalarına, daha evvelki zamanlarda da rastlanmıştır. Ancak, gerek gütmekte olduğu gaye, gerekse anlaşmaya dahil üye adedi bakımından bu kadar şümullü olan bir iktisadî bölge anlaşması mevcut değildir. Plânın gayesi, kısaca, anlaşmaya dahil bulunan memleketlerin iktisadî kalkınmalarını temin maksadile birbirlerine teknik ve iktisadî yardımda bulunmak ve gerekli kalkınma plânlarını hazırlayarak bunların gerçekleştirilmesi için lüzumlu malî ve teknik vasıtaları temin etmektir. Üye memleketlere temin edilen malî imkânlar arasında devletlerarası borçlar ve yardımlar (Grants) mühim bir yer işgal etmektedir.

Kolombo Plânının, devletlerarası borçlarla ilgili başlıca üç kaynağı vardır. Kaynaklardan birincisi, bölge anlaşmasına dahil bulunan memleketlerin birbirlerine yaptıkları ikrazat ve malî yardımlardır. İkinci kaynak, bölge anlaşması dışında kalan memleketlerden sağlanan borçlar ve yardımlardır. 1950-1957 devresi içinde bölge anlaşmalarına dahil bulunmayan memleketlerden sağlanan borç ve yardımların tutarı 3,5 milyar doları bulmuştur. Yardımda bulunan başlıca anlaşma dışı memleket, Amerika Birleşik Devletleridir. Üçüncü kaynak ise Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasıdır. Bankanın 1957 sonuna kadar Bölge memleketlerine yaptığı yardımların tutarı 555 milyon dolardır.

B — Milletlerarası Malî Teşekküller

Birinci Cihan Harbinden sonra milletlerarası işbirliğinin kurulmasındaki gecikmeler harbin sebep olduğu zararların da telâfisini uzun müddet geciktirmiştir. Sadece harp tahribatının telâfi edilebilmesi ancak yedi sene sonra mümkün olabilmiştir. Milletlerarası ticaretin normal bir seviyeye ulaşabilmesi için İkinci Cihan Harbinden evvelki yıllara kadar beklemek lâzım gelmiştir. Dış ticaret tahditleri, kambiyo kontrolu, iki taraflı ticaret anlaşmaları iki harp arası devresinin başlıca karakteristiğini teşkil etmiştir.

Ayni hatalara düşmemek endişesi, daha İkinci Cihan Harbi içinde, milletlerarası işbirliğinin lüzumlu kıldığı hazırlıkların başlamasını mucip olmuştur. 14 Ağustos 1941 de, Atlantik Anlaşmasının 5 inci maddesi ile, Amerika Birleşik Devletleri Cumhur Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başvekili Churchill, herkese iş temin et-

mek, iktisadî gelişmeyi ve sosyal emniyeti sağlamak için iktisadî sahada işbirliği yapmak istediklerini bütün dünyaya ilân etmişlerdi.

Harp devam ederken milletlerarası işbirliği için gerekli projelerin de hazırlanmasına başlanmıştı. Bu projelerden en mühimleri, 1943 yılının Haziran ayı içinde neşredilen White ve Keynes plânlarıdır. Bu plânlar bir yıl sonra Bretton-Woods'ta toplanan kırk dört milletin temsilcisine, müzakere ve münakaşa edilmek üzere takdim edilmişti.

a) *Milletlerarası Para Fonu :*

Milletlerarası Para Fonu, Bretton-Woods anlaşmalarına istinaden kurulan bir para istikrar müessesesidir. Daha evvel, millî müesseseler olarak çeşitli istikrar fonları kurulmuşsa da milletlerarası bir teşekkül olarak Fon, bu sahada atılan ilk adımı teşkil etmektedir. Para Fonu'nun gayesi, para politikası bakımından milletler arasında işbirliğini tesis etmek, milletlerarası ticaretin muvazeneli bir şekilde gelişmesini sağlamak, kambiyo kurları arasında istikrar temin etmek, çok taraflı tediye sisteminin kurulmasına ve kambiyo tahditlerinin kaldırılmasına yardım etmek, üyelerin tediye muvazenesi açıklarını tahripkâr yollara baş vurmadan kapatma imkânlarını hazırlamaktır. Fon, gayelerinin tahakkuku için iktisaden zayıf durumda bulunan üyelerine, dış ticaret durumlarını veya paralarının değerini istikrara kavuşturabilmek için kısa vâdeli borçlar verir.

Fon'un malî kaynakları, üyelerin altın veya mahalli paralar ile iştirak ettikleri sermaye hisselerinden teşekkül eder. Halen Fon'a üye olarak kayıtlı bulunan devletlerin adedi 62 dir. Demirperde memleketleri Fon'a üye olma tekliflerini kabul etmemişlerdir. Diğer memleketlerden üye olanların adedi ise zamanla artmaktadır.

Milletlerarası Para Fonu'nun 31 Ağustos 1957 tarihindeki malî durumu aşağıda gösterildiği gibidir :

Para cinsi		*Milyon Dolar*
Üye Devlet parası		6.769,1
Konvertibilitesi olan	1.267,2	
Konvertibilitesiz	5.501,9	
Çekoslovak Parası		2,6
Altın		1.356,5
Ödenmiş sermaye		8.128,2
Ödenmemiş iştirak payları		850,8
Umumî Toplam.		8.979,—

Kaynak : International Monatary Statistics, November, 1957, Sf. 4.

Fon, yukarıda yazılı kaynaklarına karşılık, 31 Ağustos 1957 tarihine kadar 35 üyesine 2.721,1 milyon dolarlık ikrazatta bulunmuştur. Ayni tarihteki alacak bakiyesi ise 1.584 milyon dolardan ibarettir.

Fon'un kaynakları ile yapmış olduğu ikrazat ve alacak bakiyeleri mukayese edilince, elindeki imkânlardan ancak pek cüz'i bir kısmını kullanabildiği açık olarak görülür. Bu devre içinde milletlerarası ticaretin geçirmekte olduğu buhran ve muhtelif paraların zayıf durumu da göz önünde tutulduğu takdirde, bu teşekkül için yapılması icap eden işlerin pek çok olduğu aşikârdır. Buna rağmen Fon'un milletlerarası ticaretin kendi kaynaklarından yardım suretile geliştirilmesi ve millî paraların istikrara kavuşturulması icap ederken, bunları bir tarafa bırakarak daha ziyade teknik yardım şeklinde faaliyet göstermeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan, bugüne kadarki faaliyetin muvaffakıyetli olduğu iddia edilemez.

b) *Avrupa Tediye Birliği :*

Avrupa Tediye Birliği (E P U), Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtına bağlı olarak kurulan geçici bir teşekküldür. Birliğin gayesi 16 üye memleket arasında çok taraflı ticaretin gelişmesini sağlamaktır. Böylece üyelerin ticaret hacmi genişletilmek suretile istihdam hacmi yüksek bir seviyeye ulaştırılacak ve milletler arasında ticarî ihtisaslaşma da geliştirilmiş olacaktır.

Birlik gayesini tamamen tahakkuk ettirmekten henüz çok uzak olmakla beraber, bu sayede Avrupalılar arası ticaretin küçümsenemeyecek bir gelişme kaydettiği de muhakkaktır. Bu sebepten, 1953 yılı Haziran ayında sona eren anlaşma iki defa yenilenmek suretile, geçici olarak kurulan teşkilâtın bugüne kadar yaşaması mümkün olmuştur. Nihayete ermek üzere bulunan son müddetin de tekrar yenileneceği tahmin edilmektedir.

c) *Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası :*

Bretton-Woods anlaşmaları ile teşekkül eden ikinci müessese Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasıdır. Bankanın gayeleri şu şekilde hulâsa edilebilir :

1) Prodüktiviteyi arttırmak maksadile yapılacak yatırımları teşvik etmek; bu suretle harpte tahrip edilmiş memleketlerin imarını ve iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmasını temin etmek.

2) Hususî sektörden yapılacak istikrazlara veya diğer yatırım şekillerine garanti vermek veya iştirak etmek suretile hususî sermayeyi dış yatırımlara teşvik etmek.

3) Makul şartlarla hususî sermaye temin edilemediği takdirde, kendi kaynaklarından ve istikraz ettiği fonlardan müsait şartlarla ikrazatta bulunmak, hususî yatırım yetersizliğini telâfi etmek.

4) Milletlerarası yatırımları teşvik etmek suretile uzun devrede milletlerarası ticaretin inkişafını, ticaret bilânçolarının ıslâhını, hayat seviyelerinin yükselmesini sağlamak [7].

Banka, umumiyet itibarile ortak olan memleketlere ikrazatta bulunmaktadır. İkrazdan evvel, paranın sarf yerini, yatırımın prodüktivitesini, memleket ekonomisi üzerinde hâsıl edeceği tesirleri, borcun zamanında ödenmesi imkânlarını teferruatlı bir tetkike tâbi tutmaktadır. Netice müsbet olduğu takdirde ihtiyaç duyulan meblâğı lüzumlu dövizlerle ikraz etmekte ve sarf sırasında da kontrol ve murakebeye devam etmektedir.

---

[7] İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Eylül-Ekim 1954, Sf. 16-17.

Banka, esas itibariyle devletlere ikrazatta bulunmakadır. Ancak, devlet garantisini temin etmek şartile hususî şahıslara da ikrazatta bulunmaktadır. Hususî şahıslara yapılan ikrazat, umumiyet itibarile, üye devletlerin memleketlerinde kurulan sınaî kalkınma bankaları vasıtasile yapılmakta ve mürakabe edilmektedir.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının müsaade edilen sermayesi on milyar dolardır. Bankanın yapacağı ikrazat bu azamî ile tahdit edilmiştir. Bu meblâğdan 9.028 milyon dolar tutarındaki kısım ortaklar tarafından taahhüt edilmiş olup 1956 sonuna kadar ödenen sermaye 1.850 milyon dolardır.

30 Haziran 1957 tarihindeki hesap durumuna göre Bankanın muhtelif kaynaklardan elde ettiği disponsabilite ve bunlardan yaptığı ikrazat aşağıda gösterildiği gibidir :

	Milyon Dolar
Sermayeden ikrazı mümkün meblâğ	1.210
Çeşitli banka muamelelerinden	194
Tahvilât satışından elde edilen	1.034
Kredilerin intifaından ve devrinden elde edilen	516
Disponsabilite yekûnu	2.954
Yapılan ikrazat	2.296
Henüz ikraz edilmeyen	657

Banka'nın elinde bulunan imkânlara nisbetle oldukça verimli çalıştığı ve ikrazı mümkün fonlarını çok iyi kullandığı görülmektedir.

Banka, kuruluşunun ilk yıllarında, daha ziyade harp tahribatını tâmir ve telâfi maksadile geniş imar kredileri açmış ve kaynaklarından büyük bir kısmını bu kredilere tahsis etmiştir. İktisadî kalkınma için açılan krediler henüz istenilen seviyeyi bulamamıştır. Bu ihtiyaçların arzettiği ehemmiyet ve Bankanın hususi şahıslara kredi açmak bakımından yeter derecede seyyaliyete sahip bulunmayışı nazara alınarak, Milletlerarası Finansman Şirketi (International Finance Corporation) adı altında ve Bankaya bağlı yeni bir finansman müessesesinin kurulması için hazırlıklara baş-

lanmıştır. Bu suretle münferit projelerin de finansmanının mümkün olacağı tahmin edilmektedir.

Banka, 30 Eylül 1957 tarihine kadar 62 üyesinden 40 ı ile ikraz mukavelesi yapmıştır. Mukavelelerle taahhüt edilen ikraz tutarı 3.239 milyon dolar olup bu meblâğdan 2.415 milyonu fiilen ikraz edilmiştir.

Borcun geri ödenmesi imkânları araştırılırken tediye bilânçolarının halihazır ve gelecekteki tahminî durumu esas olarak alındığından, iktidsaden geri kalmış memleketlerin Banka kredilerinden istifade derecesi tahdit edilmektedir. Bilindiği gibi, iktisaden geri kalmış memleketlerin hemen hemen tamamı bu bakımdan gayri müsait bir durum arzetmektedirler. Bu durum Umumî Heyet toplantılarında, daima, Banka idarecileri ile iktisaden geri kalmış memleketlerin temsilcileri arasında bir münakaşa mevzuu olmaktadır. İktisaden geri kalmış memleketlerin temsilcileri ölçülerin değiştirilmesinde ve daha uzun vâde ile ikrazatta bulunmasında ısrar ederken Banka idarecileri de kalkınma plânları yapılmasında, yatırımların en verimli sahalara tevcih edilmesinde ve enflâsyon yolu ile finansmandan kaçınılmasında ısrar etmektedirler.

Milleterarası İmar ve Kalkınma Bankasının memleketimizle mevcut münasebetlerine gelince, Banka memleketimizde beş projenin finansmanına iştirakı kabul etmiş, Sınaî Kalkınma Bankasının kurulmasına yardım etmiş ve Türkiyenin iktisadî durumu hakkında teferruatlı bir rapor hazırlatmıştır. Bankanın finansmanına iştirak ettiği projeler ve bunlar için açtığı krediler aşağıda gösterilmiştir:

	Milyon Dolar
7 Temmuz 1950 tarihinde liman inşaatı için açılan 18 sene vâdeli kredi	3,9
Aynı tarihte silo inşaatı için açılan 25 yıl vâdeli kredi.	12,5
Türkiye Sınaî Kalkınma Bankasının kurulması için açılan 15 yıl vâdeli kredi	9.—
Seyhan Barajı inşaatı için açılan 25 yıl vâdeli kredi.	25.2
Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası için açılan 2 ci kredi.	9,—
Liman inşaatı için açılan 21 yıl vâdeli kredi	3,8
Toplam	63,4

Türkiye Sınaî Kalkınma Bankasına açılan krediler ile 47 hususi sınaî müessesenin finansmanı mümkün olmuştur.

Memleketimizde açılan ve müfredatı yukarıda gösterilen kredilerden 2.578.000 dolarlık kısmı, zamanında ve malûba muvafık bir şekilde kullanılmadığı için, iptal edilmiştir.

V — Netice

Devletlerarası borçların mahiyeti ve geçirdiği tarihî safhalar, muhtelif devrelerde arzettiği hususiyetler nazara alınmak ve karakteristik olan borçlanma şekilleri üzerinde durulmak suretiyle, çok umumî bir tarzda belirtilmiştir. Devletlerarası borçlanma müessesesinin tarihî bir tekâmül geçirdiği ve bu tekâmülü henüz tamamlamadığı, başka bir deyimle, bir oluş safhası içinde bulunduğu görülmektedir. Bugün tesbit edilen gelişme istikametine bakılırsa, bu müessesenin, zamanla normal bir borçlanma şeklini iktisap etme istidadında olduğu söylenebilir. İlk devrelerin zor kullanarak borçlandırma usullerine karşılık, zamanla iki taraflı anlaşmalara istinaden yapılan devletlerarası borçlar gelişmiş, İkinci Cihan Harbinden sonra da devletlerarası yardımların artması ve milletlerarası malî müesseselerin kurulması bu sahadaki gelişmelerin oldukça kuvvetli bir safhaya girdiğini göstermiştir.

İcra yetkisini haiz devletlerarası hukukî bir teşekkülün mevcut olmayışı, devletlerarası borçların tahsili bakımından bugün de endişe ile karşılanabilecek bazı şartların tahassülü imkânlarına yer vermektedir. Medenî dünyanın iki blok arasında parçalanmış olması bu durumun hallini daha bir müddet için geciktirmiş bulunuyorsa da problem henüz halledilmiş olmaktan uzaktır.

Borçlanma müessesesinin mahiyeti ve bu mevzudaki teşekkülleri gelişmesi ile, borçlanma sebepleri de geniş ölçüde değişmiştir. Eski devrelerde gayet basit olan ve sadece kuvvetlinin baskısına istinat eden borçlanma sebebi, yerini, siyasî, askerî ve iktisadî sebeplere terk etmiştir. Bugün devletlerarası borçlarda siyasî ve iktisadî sebepler birinci plânda yer almaktadır.

Yaşamakta olduğumuz zamanın milletlerarası politika bakımından arzettiği başlıca hususiyet, medenî dünyanın iki kuvvetli blok

arasında parçalanmış olduğu gerçeğidir. Bloklar, kendi taraflarında olanları askerî ve siyasî bakımlardan kuvvetli tutabilmek için çalışmaktadırlar. Tarafların kuvveti, bu mücadelenin galip ve mağlûbunu tayin edecek yegâne vasıta olduğundan, aynı blok içinde bulunan kuvvetli devletlerin zayıf olanlara yardımı ve onları, siyasî, askerî ve iktisadî bakımlardan kuvvetlendirmesi hayatî bir zaruret olmuştur. Diğer taraftan, tarafsız devletlerin bloklarca kazanılmasında da devletlerarası borçların müessir bir vasıta olarak kullanılabileceği kanaati hâkim bulunmaktadır.

Dünya nufusundan dörtte üçünün iktisaden geri kalmış memleketlerde yaşadığı da XX nci Asrın gerçeklerindendir. İktisaden ileri bir safhada bulunan memleketlerin bu problemi ele alarak bir an evvel halletme yollarını aramaları, bir taraftan kendi huzur ve emniyetlerinin temini, diğer taraftan taşımakta oldukları mânevi vecibelerin halli için bir zaruret telâkki edilmektedir. Henüz beşerî vicdanda kuvvetle yerleşmiş olmamakla beraber, insanlığın geleceği bakımından büyük ümitler taşıyan bu mes'uliyet duygusunun gelişmekte olduğunu görmekteyiz. Devletlerarası borçlar, kuvvetli ve iktisaden ileri bir safhada bulunan devletlerin bu vecibelerini yerine getirebilmek için baş vuracakları en müessir vasıtadır.

24 Nisan 1958

PARA POLİTİKASI GAYELERİNİ GERÇEKLEŞTİRMEKTE NEDEN MUVAFFAK OLMAYABİLİR

İDRİS KÜÇÜKÖMER

Maksadımız, para politikası ile ekonomi sistemi içinde mevcut faktörlere, daha doğrusu sistemi dengeye getiren unsurlara ne derecede tesir edilebileceğini ve hangi şartlar (faraziyeler) altında para politikasının tesirsiz kalabileceğini göstermektir. Bu bakımdan diğer politik vasıtalara ihtiyaç olup olmadığı problemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Burada hedefimizi daha belirli kılmamız gerekir. Şöyle ki, bütün iktisadî politika (ki bu politika veya vasıtalar muayyen gayelere yönelmiştir) içinde âdeta bir iş bölümü ile, para politikasının da yerine getireceği gayeleri vardır. İşte biz bu gayelerin yerine getirilmesinde para politikasını takip eden para otoritelerinin imkânlarını göstermeliyiz. Şurada muhakkak ki, (sonra tekrar temas edeceğiz) umumî iktisat politikası karmaşık bir bütündür ve herhangi bir vasıtanın sadece para politikası vasıtasıdır diye ayrılması da kolayca mümkün değildir. Kısaca diğer bazı politika vasıtaları (sistem içinde) ayni zamanda para politikası vasıtalarıdır da. Bahsettiğimiz hususları anlatabilmek için, önce umumî iktisadî politikanın gayeleri ve bu gayeler için para politikası vasıtalarının mahiyeti hakkında izahat verdikten sonra asıl konumuza geçeceğiz.

Umumî iktisadî politikanın biribiri yerine kısmen ikame edilebilecek gayeleri olabilir: a) fiyat istikrarı, b) Tam istihdam temin etmek. Bu iki gaye her zaman biribirine tekabül etmediği için «kısmen» deyimini kullandık [1]. Hemen ilâve edelim ki, yeni yatırım ve strüktürel değişikliklerle iktisadî inkişafı da bir gaye olarak sayabiliriz. Bu hususa izahatlarımız esnasında yeri geldikçe kısmen te-

---

[1] Fiyat istikrarı ve istihdamı hususunda, mamul ve faktör fiyatları bakımından mütalâalar, R. G. Hawtrey'in «Money and Index - Number's» isimli makalesinde bulunabilir.

Journal of the Royal Statistical Society 1930 (64-85) Reading in Monetary Theory.

mas edilecektir. Biz şimdi esas gaye olarak, tam istihdam seviyesinde istikrarı alalım. Umumî iktisadî politika içinde para politikasının hedeflerini, biraz sonra iktisadî sistemi tâyin eden amilleri anlatırken göstermeye çalışacağız. Bununla beraber şimdiden, a) para arzının arttırılıp eksiltilmesi, b) faiz haddinin yükseltilip alçalması, nihai olmamakla beraber, vasıtalar ve gayeler dizisinin ortasında bir yer işgal eden «vasıta-gaye»ler olarak zikredilebilir. Fakat daha fazla ilerlemeden, burada iki grup iktisatçının para politikasından ne anladıklarını söylemeliyiz. Biz yukarıda (a) ve (b) diye bir ayırım yaparak ikisinin birden «vasıta-gaye» olabileceğini söylerken, doğrudan doğruya şimdi bahsedeceğimiz ayırımı ima etmemiştik. Mesele, Klâsikler ve Keynesçilerin para politikasından ne anladıklarıdır. Klâsikler fiyatlar ile para miktarı arasında doğrudan doğruya münasebet kurarlar (miktar teorisi), binaenaleyh, para politikasının direkt ve nihaî vasıtası para arzını ayarlamaktır. Halbuki Keynes ve tarafları, para arzı ile fiyatlar arasında doğrudan doğruya bir münasebeti yahut fiyatlarda vaki değişikliği doğrudan doğruya müessir (effective) [2] para miktarına bağlı olarak kabul etmezler. Onlara göre, münferit olarak malların fiyatları maliyet fonksiyonları vasıtası ile tâyin edilir. Bu fiyatlar istihsal miktarı ile çarpıldığında «aktif sirkülâsyon» için lüzumlu para miktarı ortaya çıkar ve bunu mecmu para arzından çıkardığımız zaman geri kalan para miktarı ise pasif para depolarının miktarını verir. İşte bu miktar ile likiditeyi tercih veya arzu edilen miktar eşit olunca faiz haddi takarrur eder [3]; ve sonra faiz haddinin yatırım ve gelirdeki etkisi üzerinde durulur. Yani Keynesçilerde para politikası denince, tahsisen faiz haddine tesir anlaşılır. Bu husus Keynes'in analizinde önemli bir yer işgal eder. Müteakip izahlarımız esas itibarıyla Keynesien'dir. Biz münakaşaları aksettirmeksizin, para miktarında ve faiz haddinde değişiklik yapabilmek için (bu arada velociteye tesirle de efektif para miktarı değişir) hangi vası-

---

[2] Efektif para miktarı denince umumiyetle memleketimizdeki iktisatçılar arasında kâğıt para (Merkez Bankası banknotları) ve hazinenin çıkardığı madenî paralar kastedilmektedir (Vaktiyle biz de ayni ifadeyi kullanmıştık). Anglo Amerikan iktisatçılarında ise, efektif para miktarı (M.V) yi ifade eder; yani hem sürat ve hem de ($M = M_1 + M_2$) olduğundan, banka parasını da içine alan geniş bir mefhumdur.

[3] H. S. Ellis Some «fundementals in the Theory of Velocity» The Quarterly Journal of Economics 1937--38. Sahife: 431 - 81 Tekrar Neşir: Readings in Monetary Theory içinde.

taların bulunduğunu belirtelim. Vasıtalar: «Reeskont», bugün garpta daha önemli olarak «Acık piyasa muameleleri» ve «Mevduat-kanunî karşılık nisbeti» dir. Bu vasıtaları kullanan para otoritesi, Merkez Bankasının aktifini arttırarak banknot ihracına, ona (kısmen) paralel olarak da ticaret bankalarının aktifi artarak banka parası yaratılmasına; veya aksi yönde hareket ile banknot ve banka parasının azalmasına sebep olur. Bu arada likiditeye tesir de faiz haddini değiştirir. Aslında para otoritesinin maksadı, gelirlerin tahsis tarzına müessir olarak netice yaratmaktır. Ehemmiyetli olan nokta da buradadır [4]. Fertler gelirlerini gelir devresinde iki şekilde tutar veya tahsis ederler: a) İstihlâk veya tasarruf temayüllerine göre gelir devresinde istihlâk harcamalarını karşılayacak para miktarı bu muamelat için ayrılır. Burada istihlâk ve tasarrufu tâyin eden amiller arasında fiyatlar, faiz haddi ve enstitüsyonel amilleri sayabiliriz. Gelir devresi ise objektif enstitüsyonel amiller tarafından tayin edilmiştir. b) geri kalan gelirini de mevcudat veya servet (assets) olarak tutar [5]. Bu ikinci maksatla tutulan gelir üç şekilde görülür: 1) Para olarak, 2) Kıymetli kâğıtlarda, 3) Fizik mevcudat halinde. Müteşebbisin de durumu farklı değildir. Ferdin istihlâk için ayırdığı paraya mukabil müteşebbis de işin yürümesi için muamelât saikı ile para talep veya muhafaza eder. Mevcudatı ise daha ziyade fizik mahiyettedir ki, yatırımlarla alâkalıdır.

Ekonomi sistemi içindeki üniteler, gelirlerini, bahsedilen şekillere marjinal fayda prensibine göre tevzi ederler ve bununla yeni gelir, istihdam, faiz haddi seviyelerini tâyinde rol oynarlar. Eğer para otoritesi, faaliyetleri ile bu tevzie tesir ederek arzu edilen gayeye ulaşabilirse muvaffak olmuş demektir ki, işte biz bunun imkânlarını izaha çalışacağız. Para otoritesi para miktarı ve faiz haddi ile yukarıda saydığımız tevzi şekline tesir icraedebilir. Para mik-

---

[4] Bundan sonraki izahatımızın esas noktalarını aşağıda zikredilen kaynaklardan çıkardık.

J. R. Hicks, «Mr. Keynes and the Classics» Econometrica, April 1937 — sahife: 147 - 159.

Franco Modigliani, «Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money» Econometrica 1944 — sahife: 45 - 88.

A. Hansen, «Monetary Theory and Fiscal Policy» 1949 New-York, Toranto, London.

Temel makale Hicks'inkidir.

[5] Zaten paranın da iki fonksiyonu vardır: a) Mübadele vasıtası olmak, b) Servet tutmak.

tarı ve faiz haddi vasıtaları iyi kullanıldığı taktirde (şartlar müsait ise) istihsal ve gelir artışı, yanlış kullanıldığında bazen enflâsyon bazen de deflâsyon yaratabilir. Para otoritesi (Mâli otorite ile) para politikası vasıtalarını kullanırken yapılan tesirle birlikte sistemin üç temel unsuru (fonksiyonu) kararlanır. Fonksiyonlar: a) İstihlâk temayülü, b) Likidite temayülü, c) Yatırım temayülü'dür. Bu üç fonksiyon para miktarı ile birlikte, gelir, istihdam, faiz haddi ve fiyatların seviyesini tâyin edecek faktörleri gösterir. Fonksiyonların para miktarı ile birlikte muvazene seviyelerini bulduğumuz zaman elde edilen iki muvazene eğrisi (muvazene noktalarının birleşmesi ile elde edilen eğri) ile iktisadî sistem tâyin edilmiş olur; yani faiz haddi ve gelir seviyesi *karşılıklı* olarak takarrür etmiştir. Bu ayni zamanda istihdam ve fiyatların da tâyinidir.

Muvazene hallerini gösteren eğriler IS ve LM dir. IS eğrisi yatırım ve tasarrufun muvazenede eşit oldukları değerlerden elde edilir. Yatırım arzu edilen tasarrufa eşittir. Bu eşitlik bir zaman geçmesi ile tahakkuk edecek ve bu devre esnasında ise katsayı (multiplier) tesirini yapacaktır. Eğriye tesir eden fonksiyonlar: a) Yatırım temayülü; faiz haddi ile sermayenin marjinal müstahsiliyetinin mukayesesine tâbidir; b) İstihlâk temayülü, bu katsayının tâyini bakımından önemlidir. Bu iki fonksiyondan biri ve ikisinde vaki değişiklik IS eğrisini sağa veya sola kaydırır. Sermayenin dada yüksek bir marjinal müstahsiliyeti veya daha yüksek bir istihlâk temayülü (ayni miktar gelirlerden eskisine nazaran daha fazla istihlâk) eğriyi sağa, aksi yönde temayüller ise sola kaydırır. Diğer muvazene eğrisi LM ise, para arzının arzu edilen veya elde tutulmak (muamelât ve servet olarak) istenilen miktara, daha doğrusu likiditeyi tercihe eşit olduğu noktalardan elde edilir. Bu eğride de kaymalar para miktarı ve likiditeyi tercihe tâbidir.

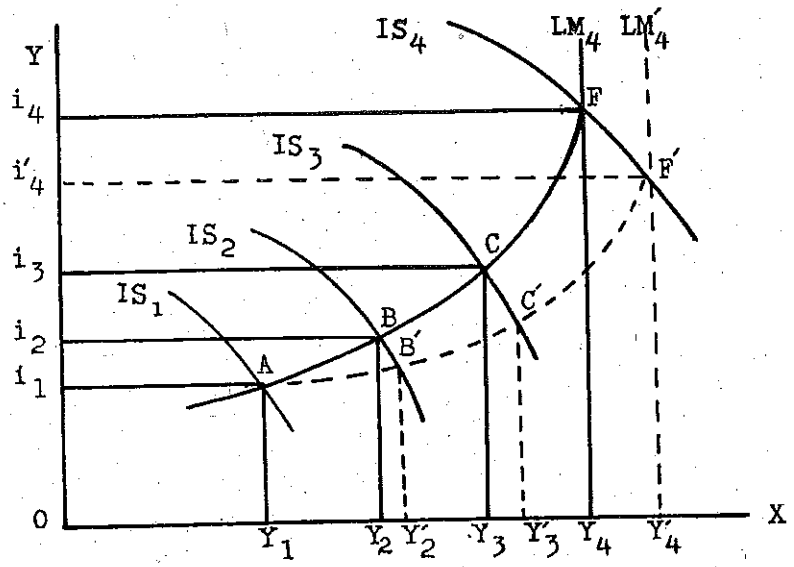

Şimdi iki eğriyi ayni diyagramda gösterelim [6]. Şekilde x (apsis) ekseninde gelirler, y (ordinant) ekseninde de faiz hadleri yer almıştır. Önce LM eğrisinin durumuna bakalım. Şekilde görüldüğü gibi, faiz elâstikiyeti düşük gelir seviyesinde sonsuz veya çok yüksek, gelir seviyesinde ise az veya hiç yoktur. LM eğrisinde sonsuz faiz elâstikiyetinin sebepleri şunlardır: a) faiz haddinin çok düşmesi halinde, spekülâtörlerin ekseriyetinin, faiz haddi ile ters yönde değişen devlet tahvilleri fiyatlarının artık daha fazla yükselmiyeceğini düşünmeleri üzerine, fiyat düşüşü ile zarara uğramamak için satıcı durumuna geçmeleri, yani likiditeyi tercihleri. b) Düşük faiz haddinde, likiditeyi tercihin alternatif maliyetinin küçük, hattâ ihmale değer olmasıdır. Bu seviyede gelir de azdır. Yüksek gelir seviyesinde faiz elâstikiyeti olmamasının sebepleri ise, a) Alternatif maliyetin yüksekliği ile paranın plâsman araması, b) Yüksek gelir seviyesinde muamelât saiki ile talebin çok kuvvetli olmasıdır. Bu durumda paranın tedavül sür'ati en yüksek noktasındadır ve servet olarak (assets) para muhafaza edilmemektedir.

[6] Diyagramın esası A. Hansen'in «Monetary Theory and Fiscal Policy» adlı kitabının 79 uncu sahifesindedir. Diğer bir şekli de Modiglianinin makalesindedir.

L M muvazene eğrisinin düşük gelir seviyesinde vardığı faiz elâstikiyetsizliği mevzuumuz bakımından en önemli noktadır; zira, şartları tahakkuk ettiği (teoride muayyen faraziyeler yapıldığı) takdirde, burada para politikasının akamete uğradığını görüyoruz. Para otoriteleri para miktarını arttırarak likiditeye tesirle faiz haddini düşürmek isteyince faiz haddi muayyen bir seviyenin altına düşmemektedir. Bu ise, faiz haddi ile sermayenin marjinal müstahsiliyetini mukayese ederek yatırıma karar verecek müteşebbislerin kararlarına müsbet yönde müessir olamamaktır; esasta ise dolaylı olarak gelir ve yatırım seviyesini istenilen miktara yükseltememektir. IS eğrisinde ise faiz elâstikiyeti şöyledir: Alçak gelir seviyesinin yüksek gelir seviyesine nazaran daha az faiz elâstikiyeti olabilir. Bunun sebebi alçak gelir seviyesinde (deprasyon) yatırım temayülünün az olmasıdır. Şekilde görüldüğü üzere, IS_1, IS_2, IS_3, IS_4 farklı eğriler olup sağa doğru gittikçe, gelir artarken, daha yüksek müstahsiliyet veya istihlâk temayülünü ifade ederler; ayni zamanda nisbî olarak daha fazla faiz elâstikiyeti kazanırlar. LM ve IS eğrilerinin kesiştiği noktadan muvazene faiz haddi ile gelir veya istihdam seviyesini karşılıklı olarak tâyin edilmiş görürüz. Fakat bilhassa LM eğrisinin büyük faiz elâstikiyeti karşısında politikanın akamete uğradığını biliyoruz; şimdi bu hususa biraz daha temas ederek, kısaca iktisatçıların karşılıklı fikirlerini belirtelim. Para otoritelerinin çıkardığı ilâve paranın aktif olarak rol oynayamaması, pasif depoları şişirmesi, para tedavül sür'atinin en az olduğu noktaya varılması şeklinde kendini gösterir. Zaten düşük marjinal müstahsiliyet, binaenalyh düşük yatırım ve gelir dolayısile istihlâkin meydana getirdiği fasit daire kırılamaz. İktisat literatüründe «Keynesien Case» olarak adlandırılan, noksan istihdam seviyesinde muvazeneye tekabül eden ve para politikası yani faiz haddine tesir ile tedavi edilemeyen durum hakkında iktisatçılar arasında büyük mikyasta münakaşalar olmuştur. Bu konferansımızın çerçevesini aşan bu münakaşaların bir kaç kelime ile hülâsasını verelim. Haberler, Pigou tarafından yapılan ve klâsik denilebilen itiraz, «Keynesien Case» in ancak ücretlerin «rigid» olması faraziyesile tahakkuk edebileceği şeklindedir. Eğer ücretler (dolayısile fiyatlar) fleksibl olsaydı, fiyatlardaki düşüş sebebi ile tutulan paraların reel kıymeti artmış olacağından, talep artacak ve eksik istihdamdan tam istihdama gidilecekti. Eksik istihdam sadece geçici ve

ayarlamalarda vaki gecikmelerden doğmuş olacaktır [7]. Hansen'in de vazıhan gösterdiği gibi, Keynes'in analizi ücret rigiditesi kabul etmeksizin yapıldığında (ki öyle yapılmıştır) durum değişmemektedir. Zira Keynes'in analizinde, ücretleri, mecmu masraflar veya efektif talepten ayıramayız. Daha doğrusu efektif talep ve istihdam seviyesi, ücret hadlerinden müstakil olarak tayin edilmemişlerdir; hepsinin birbirine karşılıklı tesirleri vardır. Kaldı ki, Pigounun iddiasının pratik bir gayesi de yoktur; bu günün müesseseleri zaviyesinden ücret düşürmenin neticeleri hususunda müesseseleri tamamen ikna etmek imkânsız gibidir; ayrıca bahsedilen ayarlama safhası kisa değildir; neticesi beklenmiyecek kadar çok uzun olabilir (Patinkin). Kısaca para politikası, bizzat kendi gayesinde kifayetsizdir. Bu durum 1930 senelerinde, kapitalist memleketlerin şartlarına tamamen uymaktadır. Âmme yatırımlarının müdafaası bu durumdan bilhassa kuvvet almaktadır.

Diğer taraftan LM_4 ile IS_4 ün kesiştiği yere bakarsak bir evvelkinin âdeta tersi olan bir durum görürüz. LM_4 ün faiz elâstikiyeti çok az, âdeta sıfır yani her paranın tedavül sür'ati çok yüksek, kısaca müessir; IS_4 ün ise, nisbeten faiz elâstikiyeti vardır. İşte bu vaziyette denge faiz haddi ve gelir, dolayısiyle istihdam yüksek olacaktır. Eğer bu durum tam istihdam seviyesinde bir muvazene ise, para otoritelerinin iktisadî sisteme para sistemi vasıtasıyla süreceği ilâve para (ki bu halde LM_4 eğrisi LM_4' şeklinde sağa kayar ve IS_4 eğrisini daha sağda bir noktada keser) ve gelir (nakdî olarak) Y_4' e kadar artar. Reel gelir artmadığı için fiyatlar yükselmiş kısaca hakikî enflâsyon başlamıştır. IS_2 eğrisinin nazarı dikkate aldığımızda artan para miktarı ile faiz $B'Y_2'$ ye düşer; gelir ise çok az bir artışla (reel olarak) Y_2' ye varır; IS_3 eğrisi ile faiz haddi $C'Y_3'$ e eşit, gelir de Y_3' e ulaşmış olacaktır. Dikkat edilirse para politikası neticesi, gelirin reel olarak Y_4 kadar artacağı anlaşılır. Fakat realitede faktör tıkanıklıkları (Bottleneck) dolayısıyla fiyat artışları (enflâsyon) Y_4 den sonra değil, daha önce (yarı enflâsyon) olarak başlar.

Biz bu muvazene eğrilerinin durumuna geri kalmış memleketler zaviyesinden bakarsak, genel karakter aynı kalmakla beraber,

---

[7] Münakaşalara Pigou'nun tezini sabit para hacmi ile destekleyen H. Simons, bilâhare de O. Lange ve Don Patinkin, A. Hansen de katılarak duruma vuzuh vermeye çalışmışlardır.

bazı mülâhazalarda bulunabilir. Önce, LM muvazene eğrisinde faiz elâstikiyetini kapitalist ekonomilerde olduğu şekilde vazıhan göremeyiz. Bu eğrinin gelişmiş ekonomilerde faiz elâstikiyetinin çok oluşuna sebep olan likiditeyi tercih eğrisinin pozisyonunu iki âmil tayin ediyordu. Bunlardan birincisi spekülâtörlerin kıymetli kâğıtlar (bilhassa devlet tahvilleri) üzerindeki muamelelerinden gelen tesirdir ki, bunu gelişmemiş veya az gelişmiş memleketlerde görmek kabil değildir. Zira organize gelişmiş bir kıymetli kâğıtlar piyasası mevcut olmadığından bu kabil hareketler görülmez. Fakat ikinci sebep her türlü cemiyette müşahede edilebilir: Sosyal bazı estitüsyonel âmillerin tesirini mülâhaza etmezsek elde para tutmanın (likiditeyi tercih) alternatif maliyeti azaldığı nisbette halk parasını faize vermeyecek veya kıymeli kâğıtlarda plâse etmeyecektir. Mamafih, hemen ilâve edelim ki, sermaye kıtlığı sebebiyle diğer faktörlere nazaran daha müstahsildir, binaenaleyh, para şeklinde gözüken sermaye veya tasarruf talebinin yüksekliği düşük seviyeli faize müsaade etmiyecektir. Buna mukabil iktisadî sistemde yaratılan gelirin seviyesi alçak olduğuna göre (kalkınma tahakkuk etmemiş farzediyoruz) LM ve IS eğrileri gelişmiş kapitalist memleketlere nazaran bazı farklar gösterebilir. Yüksek sermayenin nisbeten yüksek sayılabilecek marjinal müstahsiliyeti ile düşük bir gelir seviyesinde muvazene için LM eğrisinin sağ tarafı sola doğru kaymalıdır. Bu takdirde, âdeta bir depresyonda muvazeneye benzeyen gelişmemiş ekonomide yüksek bir faiz haddi ve düşük bir gelir seviyesinde muvazene görülebilir. Sermayenin marjinal prodüktivitesi nisbî olarak yüksek olduğuna göre, geri kalmış memleketlerde umumiyetle olduğu gibi gizli işsiz ordusu bulundukça tabii kaynakların elverişliliği nisbetinde para politikası ile âdeta gelir ve istihdam seviyesini yükseltmek kabil gibi görülmektedir. Gelişmiş ekonomilerin (depresyon) ile (bum) safhaları arasında gösterdiği kapasite kadar olmamakla beraber, para politikası geri kalmış memleketlerde kısmî bir gelir artışına sebep olabilir. Fakat bu başlangıç hareketi bu gibi memleketlerin içinde bulunduğu fasit dairelerden en ehemmiyetlisine sebep olan sermaye noksanlığını telâfi edecek tasarruf seviyesini temin edemez. Bu durumda entitüsyonel âmillerin mukavemeti çok kuvvetlidir. Noksan olan sermaye, istihsali ayarlar ve kıtlığı nisbetinde de tıkanıklık yaratır. Para otoriteleri para arzını arttırıcı hareketlerine devam ettikleri takdirde, bidayette ehemmiyesiz gözüken «yarı enflâsyon» az bir zaman sonra şiddetli olarak devam eder.

Gizli işsizlik bulunduğu müddetçe geri kalmış memleketler için Keynesien mânada «asıl enflâsyon» dan bahsetmek kolay değildir. Bu nevi enflâsyon, ihraç malları fiyatlarındaki tesiri yanında, başlangıçta artan ithalât temayülü ile, bir müddet sonra döviz talebinin arzı çok aşması ile bazı endüstrilerde âtıl kapasitenin kalmasına da sebep olabilir. Şartları böyle olan memleketlerde, alternatif maliyeti çok düşük, hattâ sıfır olan emeğin teksifî kullanılmasını, iyi işlemeyen piyasa mekanizması da temin edemiyeceğine göre, umumî iktisadî politikayı yürütenlerin bilhassa farklı entitüsyonel tıkanıklık âmillerini ortadan kaldırmanın çarelerini aramaları gerekir.

Şu âna kadar anlattığımız hususlar, para arzının artırılıp eksiltilmesi veya faiz haddinin düşürülüp düşürülmemesi hususunda doğacak neticeler veya etkiler bakımındandı. Halbuki bugün âmme kredisinin vardığı durum, para politikasının müessiriyetine bir bakıma mânidir. Bunu kısaca izah edelim. Bilindiği gibi, Garp dünyasında (bilhassa Amerika ve İngilterede) para politikasının en esaslı vasıtası «açık piyasa muameleleri»dir, ve bu muameleler devlet tahvillerinin Merkez Bankası (memlekete göre ismi değişik olabilir) veya tarafından tayin edilmiş bir ajanı vasıtasıyla alınıp satılmasıdır. Bu alıp satma esnasında tahvil fiyatları faiz haddi ile ters yönde değiştiğine göre, faiz üzerinde büyük mikyasta tesir yapabilmek için, tahvillerin alım ve satımında büyük miktarda muamele yapmak icap edebilir. Halbuki, bugün gittikçe büyüyen devlet mekanizması ve artan devlet eli ile yatırım için ehemmiyetli kaynak halktan alınan kredilerdir. Fakat Devletin bu kredinin vasıtası olan tahvil fiatlarında ehemmiyetli sayılacak dalgalanmalara müsaade etmesi, bu vasıtanın biraz tahribinden başka birşey değildir. Şu halde açık piyasa muameleleri bugün (meselâ U.S.A.) rahatça kullanabilecek bir vasıta sayılamaz. Bu delil, çok farklı bir âmme kredisi hacmine sahip bulunan geri kalmış memleketler bakımından ele alındığında, ayni neticeye varılacaktır. Çünkü kıymetli kâğıtlar piyasası büyük ve organize olmadığı için zaten küçük hacimdeki devlet tahvilleri üzerinde yapılacak muameleler az da olsa aşırı fiyat dalgalanmalarına sebep olabilecektir. Şu halde, bahis konusu piyasa gelişip, organizasyonu tamamlamadan «açık piyasa muameleleri» yapılamaz.

Şimdi sırası geldiği için diğer bir hususa temas edeceğiz. Diyorduk ki, inkişaf etmiş ekonomilerde başlıca para politikası vası-

tası olarak «açık piyasa muameleleri» yapılmaktadır. Halbuki bu işe vasıta olan devlet tahvillerinin ihracı, miktarı ve muameleleri aslında maliye politikasının unsurlarıdır. Yani para ve maliye politikası aslında iç içedir; ayni unsurlar iki politika vasıtası ile kullanılmaktadır [8]. Gelişmiş memleketlerde depresyondan kurtulmak, gelişmemiş memleketlerde ise fasit daireleri kırmak için para politikasının yanında, hattâ karışık olarak malî politikaya ihtiyaç aşikârdır.

Son olarak para politikası vasıtalarının tesir yapamadıkları fakat tamamile para meseleleri sahasında kalan bir noktayı belirteceğiz. Bilindiği gibi para otoriteleri halkın gelirlerini nerelere tahsis edeceği, ne şekilde tutacağını ayarlayarak aslında faiz, gelir, istihdam ve fiyat seviyelerini arzu ettiği şekilde tutmaya çalışıyordu. Poltikanın likidite üzerindeki dolaylı neticesi aktif ve pasif depoların birinden diğerine geçmesi idi. Bu iki nevi depolar arasında akıma müessir olmak, paranın tedavül sür'atini azaltır veya çoğaltır. Fakat muamelât depolarına geçen paranın daha çok veya az müessir olabilmesi için, para politikasının yapacağı bir şey yoktur; çünkü gelir devreleri boyunca tedavül ederek (ki bu tedavül zamanları «katsayı» nın erken veya geç netice yaratmasında âmildir) mübadele vasıtası rolünü oynar. Fakat bu devreler enstitüsyonel âmillere tâbi olup [9], para otoriteleri onlar üzerine müessir olamazlar. İşte bu hususları da ayarlamak icap ederse para politikası dışında tedbirlere lüzum olacaktır.

Kısaca neticeyi bağlarsak, diyebiliriz ki, para politikası, bizzat kendi gayelerini gerçekleştirmekte âkamete uğrayabilir. İktisadî sistemi tayin eden faktörler biribirlerine tâbi olarak sistemi dengeye getirirler. Bu sebeple para politikası, bizzat kendi gaye ve vasıtalarında dahi müstakil olamamakta, bilhassa malî politika ile beraber yürütülmesi icap etmektedir. Diğer taraftan malî politikanın bir vasıtası olarak âmme kredisinin miktar ve mahiyeti para politikasının daha müessir olmasına da mâni olabilir.

28 Nisan 1958

---

[8] H. Simons, «Rules Versus Authorities in Monetary Policy». The Journal of Political Economy, 1936 içinde ve Readings in Monetary Theory'de tekrar neşir.

[9] H. Ellis ve H. Simons — Adı geçen makale.

ZIRAÎ SEKTÖRDE VERGİLENDİRME

BEYSAN KEYDER

I — Tarihî Oluş

İktisadî oluş içerisinde muhtelif mekteplerin vergi hakkındaki nazariyeleri incelendiği takdirde zıraatın hemen daima vergi yükünü bünyesinde topladığı görülür.

Ticareti baz olarak ele alan merkantilistler ve kameralistlerden gayri diğer bütün mekteplerde zıraatin vergicilik bakımından en verimli saha olduğu kabul edilmişti. Ezcümle fizyokratlar tek vergi (impôtunique) nazariyesile verginin sadece zıraî sahadan alınması esasını vazetmişler ve bunun tatbikat sahasına intikaline âzamî gayret sarfetmişlerdir.

Fizyokratlar devletin devamlı masraflarını karşılamak için bir gelir kaynağına ihtiyaçları olduğunu kabul ettikleri anda bu kaynağın neresi olacağını da incelemeğe başlamışlar ve bu kaynağın zıraî faaliyetler olduğuna karar vermişlerdir. Bir zıraî işletmenin getirdiği varidat, bütün masraflar ve ertesi yıl için lüzumlu meblâğlar ayrıldıktan sonra saf hasıla (produit net) denilen bir bakiye bırakır. Bu bakiye hakikî servet artışını ifade eder. Fizyokratla rın vergi kaynağı olarak kabul etmek istedikleri işte bu saf hasıladır. Saf hasılası vergilendirilecek mükellef doğrudan doğruya toprak sahibidir. Toprak işçisi, ortakçı veya kiracı durumunda olanlar vergi ile mükellef değillerdir. Buna rağmen Quesnay (Tableau Economique) isimli eserinde verginin isbetini zıraî faaliyetlerden elde edilen mecmu gelirin % 30 u olarak hesaplamıştır.

Malûm olduğu üzere fizyokratların bu kanaatlerine pek çok itirazları vaki olmuş ise de Thomas Paine'nin ilk gelir vergisi reformuna kadar zıraî faaliyetlerin ana kaynak olarak vergilendirilmesi devam ede gelmiştir. Netekim yeni gelir vergisi sistemlerinde de Türk gelir vergisi hariç zıraî kazançlara büyük yer verilmiştir.

Fizyokratların tek vergi sistemini savunan Dupont de Nemours, Baudeau, Turgot ve Quesnay gibi müelliflerin eserlerinde bir taraftan vasıtasız vergilerin aksak tarafları gösterilirken, diğer taraftan zıraî faaliyetlerden elde edilen fazla kazançlar üzerine müesses tek verginin hiçbir kötü tarafı bulunmıyan mükemmel bir vasıtalı vergi kaynağı olduğu iddia edilmektedir.

Fizyokratların tek vergi sistemi Fransada, Voltaire'in (L'homme a quarante écus) isimli hicviyesini kaleme almasına kadar geniş bir makes buldu. Voltaire bu eserinde senede 40 ekü kazanan ve bunun yarısını vergi olarak ödeyen bir köylüyü baz olarak alır. Bu köylünün senede 400.000 ekü kazanan buna mukabil vergi ödemiyen bir ahbabile mukayesesini yapar ve işi bu zengin ahbabın köylüyü arabacılariyle beraber yemek yemek üzere davetine kadar götürür. Bu basit olmakla beraber kat'î tenkit Fransada tek vergi sisteminin yıkılmasını intaç etmiştir.

Fizyokratlardan hemen bir asır sonra Amerikada dünyaya gelen Henry George da kaynağı zıraî faaliyetler olan bir tek vergi (Single tax) nazariyesi ortaya atmıştır. Henry George'un bu fikri arazi kazançlarının hak edilmemiş bir mahiyet arz ettiği esasına dayanıyordu. Onun kanaatine göre bu gibi kazançlar ferdî çalışmalardan ziyade, sosyal vakıaların ve arazide câri hususî mülkiyet rejiminin yaptığı zararlı iktisadî tesirlerin neticesinden başka birşey değildir. Şu halde bir sây eseri olmıyan bu hasılayı teklif mevzuu yapmak, neticede toprağı âmme malı haline getirecektir. Dikkat edilirse fizyokratların yüzde yüz inandıkları hususî mülkiyet prensibi Henry George'da Devlet mülkiyetine doğru hareket etmiş bulunmaktadır.

Henry George'dan sonra ayni konuyu işliyen Ogilvie, Tom paine, J. Stuart Mill ve Herbert Spencer gibi müellifler de araziyi zamanla Devlete intikal ettirecek tek bir zıraî vergi alınması mevzuunu savunmuşlardır.

Fizyokratlardan sonra Adam Smith, merkantilist devrin baskıları içinde yetiştiği için daha ziyade fizyokrat temayülü olarak görülür ve vergi kaideleri (Canons of taxation) ı verirken vergi kaynakları arasında zıraata da büyük bir yer verir. Adam Smith'den sonra Ricardo, J. Stuart Mill gibi iktisatçılarda ayni şekilde vergi kaynakları arasında ziraî kazanca büyük ehemmiyet vermişlerdir. Bu durum sosyalistlere kadar devam etmiş ve Saint Simon'ın muakipleri tarafından ileriye sürülen içtimaî islahat programı ile ser-

vetin fertlerden alınarak devlete intikal ettirilmesi prensibi kabul edilerek vergiye set çekilmiştir.

Karl Marx, Engels ile beraber hazırladığı Communist Manifesto da müdeaddit vergi tiplerini derpiş etmiş, bu meyanda arazide hususî mülkiyetin tamamen lâğvı ile arazi rantının devlete hadim bir hale getirilmesini şart koşmuştur. Bu şekilde doğmuş bulunan Kollektivizm, devlet adına bir çalışma yaratmakta ve ferdin maişetini temine medar bir pay ayrıldıktan sonra bakiye zıraat gelirinin rant olarak devlete intikalini temin etmektedir.

Müteaddit prensiplere rağmen devletlerin para ihtiyacı karşısında muhtelif mevzulardan vergi alma gayretleri zamanla vergi sistemlerine karşı aksülameller yaratmış ve bu meyanda İngilterede en büyük hücum 1737-1809 aralarında yaşamış olan Thomas Paine'den gelmiş ve pek ilmî olmamakla beraber bu şahsın yaptığı tenkitler İngilterede gelir vergisinin temellerini atmıştır.

Gelir vergileri ilk beşiğini İngilterede bulmuş sonra yavaş yavaş diğer memleketlere yayılmıştır. Gelir virgilerinin ana prensibinin kaynağı ne olursa olsun hakikî gelirler teşkil ettiğine göre, zıraî kazançlarda bizzatihi vergi mevzuuna girmiş bulunmaktadır.

II — Malî bakımdan gelir ve zıraî kazançlar

Vasıtasız vergiler sisteminde vergi ya sermayeden veya gelirden alınır. Gelir iktisadî bir mevzu olmakla beraber, gelir vergilerinin tatbikattaki inkişafı buna malî bir mefhum vasfını da vermiştir.

Gelir mevzuunda iktisadî görüşlerden istifade edilmekle beraber vergi hukukunda tamamen kendine has bir gelir anlayışı tezahür etmiştir. Bunun sebebi vergiciliğin ilmî olmaktan ziyade malî bir gayeye matuf bulunmasında aranmalıdır. Filhakika maliye herhangi bir gelir veya sermayeyi vergilendirirken iktisadî bir tarife bağlı kalmak zorunda değildir. Onun için gaye mümkün olan bir adalet çerçevesi içinde en çok hasılat sağlıyacak bir vergi mekanizması yaratmaktan ibarettir.

Vergi maddî bir oluştur. Bu bakımdan vergi hukuku tamamen kendine has bir gelir anlayışına sahip bulunmakta ve gelir ve sermaye unsurlarının tâyininde kendisine has metodlar kullanmaktadır.

Gelir vergisi sistemi prensip itibariyle hakikî şahısların bütün kazanç ve iratlarını kavrayan bir malî nizamı ifade etmektedir. Kazanç tâbiri emekten veya emekle sermaye birleşiminden doğan hasılayı, irat tâbiri ise münhasıran sermaye hasılasını ifade eder. Binaenaleyh gelir vergilerinin mevzuunu teşkil eden gelir mefhumu, hem kazançları ve hem de iratları ihtiva etmektedir.

Vergi tatbikatında ayırma prensibine muvazi olarak yapılan bu tefrikde gelir; emeğe, sermayeye veya hem emeğe hem de sermayeye bağlı olmak üzere miks bir şekilde tekevvün eder. İktisatta (kaynak nazariyesi) adı altında anılan görüşten mülhem olan bu gelir anlayışında, sermayede vâki kıymet artışları gelir mefhumuna dahil edilmemektedir. Halbuki vergi hukukunda bu gibi artışlar (Plus-Values) olarak vergi mevzuuna alınmaktadır. Haddi zatında mamelekte vukua gelen kıymet artışı yukarda belirttiğimiz manâda bir gelir değildir. Menkul kıymetlerin, yabancı paralar, esham ve tahvilâtın değerlendirilmesi hususlarında bu manâdaki gelirin tipik misalleri görülür. Bu değerlemeler ticarî kazancın tesbitinde de hususî bir ehemmiyeti haizdir. Ticarî ve sınaî işletmelerde neticenin bilânço teorisine ve öz sermaye mukayesesine göre tesbit edilmesi de gelirin, malî bakımdan tâyininde yer etmiş bir anlayışı göstermektedir. Bu ifadelerle, zıraî kazançların gelir vergisi rejimi içinde mutlak ve mühim bir yer aldığını kabul etmek lâzımdır.

III — Muhtelif memleketlerde zıraî kazançların vergilendirilmesi

İktisadî oluş içinde zıraî kazançların vergilendirilmesi lehindeki temayülleri gördükten sonra muhtelif memleketlerde gelir vergisi içinde zıraî kazançların ne şekilde vergilendirildiği üzerinde durmak faydadan hali olmıyacaktır.

A) İngilterede :

İngiliz gelir vergisi sisteminde zıraî kazançlar mevzuuna çiftçilik, bahçıvanlık, ormancılık ve balıkçılık kazançları dahil bulunmaktadır. Son harbe kadar (İncome Tax) ın B sedülü olarak vergiye tâbi tutulan zıraî kazançlar 1941 senesinde yapılan büyük bir reform ile aynen ticarî kazançlar gibi D sedülüne dahil edilmiştir. Income Tax'ın A sedülü gayri menkul sermaye iradını ve dolayısile icara verilen zıraî arazi gelirlerini, B sedülü asıl zıraî işletme ka-

zançlarını ve D sedülü de doğrudan doğruya ticarî kazancı istihdaf etmektedir. Zıraî işletme kazançları sedülünde matrah arazinin mefruz kirası idi. Bunun 1/8 i idame masrafı karşılığı olarak tenzil edilir bakiyesi sâfi irat kabul edilerek vergiye tâbi tutulurdu. Mükellefin masrafı 1/8 in fevkinde olursa tevsik edilmek şartiyle o miktarın indirilmesi kabul edilirdi. Ancak zıraî kazançlardaki konjonktürel temevvüçlerin nazara alınması için, vergi, zaman zaman kiranın bir kısmı veya muayyen bir misli üzerinden hesaplanırdı. Bununla beraber zıraat erbabı dilediği takdirde defter tutma ve gelirini aynen ticaret erbabı gibi tesbit etme imkânlarına da sahipti. Bu takdirde yıllık geliri, karine esasındaki matrahtan aşağı dahi olsa tevsik edilmek şartiyle vergiye matrah olurdu ve vergi D sedülüne göre alınırdı.

1941 senesinde zıraî kazançlar mevzuunda yapılan reformda bu kazançlar B sedülünden çıkarılarak D sedülüne alındı sadece yıllık kirası 300 sterlinden aşağı olan işletmeler B sedülünde ipka edildi. 1949 da ise tekmil zıraat kazançları D sedülüne alındı. Bu tarihten itibaren İngilterede zıraî kazançlar aynen ticarî kazançlar gigi defter tutulmak ve yıllık beyanname verilmek suretiyle hakikî gelir vergisi rejimine dahil edilmiş oldu.

B) Amerika Birleşik Devletlerinde :

Amerikada gelir vergisinde matrah, hakikî sâfi gelirdir. Zıraî kazançlarda bir gelir unsuru olarak bu mecmu gelire dahil bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle zıraî kazançlar aynen ticarî kazançlarda olduğu gibi vergilendirilmekte başkaca herhangi bir hususiyet bulunmamaktadır.

C) Batı Almanyada :

Alman gelir vergisinde vergiye tâbi kazanç ve iratlar 7 katagori halinde toplanmıştır. Bunların birincisini zıraî işletme kazançları teşkil etmektedir. Evvelce asgarî geçimin fevkinde olan bütün kazançlar vergiye tâbi iken 1930 dan itibaren köylü ve çiftçilerin büyük bir kısmı vergiden muaf tutulmuştur. Bu muafiyet 3000 marka kadar zıraî kazançların tamamının, 8000 marka kadar zıraî kazançların 3000 markının vergiden muaf tutulmasiyle temin edilmiştir. Zıraî kazançların hesaplanmasında iki usul tatbik edilmektedir. Bunlardan birincisi, ortalama nisbet ve ikincisi hakikî beyan

usulüdür. Yıllık muamele miktarı 40.000 mark'ı aşmıyan işletmelerde maliye vekâletince tesbit edilen ortalama nisbetlerin tatbiki ile bir kazanç bulunur ve vergi bu kazanç miktarı üzerinden hesaplanır. Yıllık muamele yekûnu 40.000 markı tecavüz ettiği takdirde ise mükellef aynen ticarî kazanç sahiplerinde olduğu gibi ticarî esaslara göre gelirini tesbit ve beyan etmek mecburiyetindedir.

D) Fransada :

1949 senesine kadar zıraî kazançlar karineye göre, işlenen arazinin gayri sâfi iradının muayyen emsallerle hasılı zarbı üzerinden vergilenmekte iken bu tarihten sonra 9 Aralık 1948 tarihli kararnameye istinaden büyük mikyasta değiştirilmiş fakat 31 Temmuz 1949 tarihli kanunla eski usule benzer yeni bir sistem kabul edilmiştir. Bu sistemde zıraî kazançların vergilendirilmesinde iki usul vardır. Götürü ve hakikî kazancın tesbiti usulleri. Götürü usulde, zıraî kazançlar işletmelerin bulunduğu mıntaka ve zıraat nevi itibariyle tasnife tâbi tutularak vasıtasız vergiler komisyonları tarafından takdir olunur. Bu takdirler yıllık bir cetvel halinde resmî gazetede neşredilir. Poli kültür işletmelerinde kadastro kıymeti esas alınır. Kadastro kıymetlerinin esas alınması 9 Aralık 1948 tarihli kararnameyle kaldırılmış olmasına rağmen 31 Temmuz 1949 tarihli Kanun ile yeniden ihya edilmiştir.

Hakikî kazancın tesbiti usulünde zıraî kazançlar hazinenin veya mükellefin talebi üzerine götürü usule tâbi olmaktan çıkarılır. Talep mükellef tarafından yapılmış ise o seneden sonra gelen iki sene için de ayni usule devam etmek mecburiyeti vardır. Gerçek kazanç senelik hasılattan, yıllık masrafların çıkarılmasile bulunur. Şu kadarki istihsal edildiği halde satılmamış mahsulün hasılat ve amortismanların sarfiyat tablolarında gösterilmesi lâzımdır.

Görülüyorki misal olarak aldığımız dört memlekette müşterek taraf zıraî kazançların gelir vergisi rejimi içinde vergilendirilmek istenmesidir.

IV — Memleketimizdeki Durum

Osmanlı İmparotorluğunun ilk kuruluş devirlerinden itibaren hakikî bir gelir kaynağı olarak kabul edilmiş olan zıraî saha, memleketimiz için muazzam bir reform teşkil eden gelir vergisinin ka-

bulünde bâzı sebeblerle ihmal edilmiştir. Bu sebelerlerin iktisadî ve malî olmaktan ziyade siyasî olduğunu belirtmek isteriz.

A) Tarihçe :

Osmanlı İmparatorluğunun tanzimattan evvelki malî tarihi çok karanlık olmakla beraber, kuruluş devrine ait olmak üzere şer'î vergi dediğimiz ve usulleri kısmen ana vatandan getirilmiş kısmen de zaptedilen yerlerin örf ve adetlerine göre tesbit edilerek sonradan şer'î esaslara göre düzenlenmiş vergilerin hâkim bulunduğunu söyliyebiliriz. Şer'î vergiler zekât, öşür, haraç ve cizye olarak dörde ayrılır. Bunlardan zekâtı sevaim denilen zekât, koyunlar ve öşür mahsulât üzerine müesses vergiler olup, devlet gelirlerinin muhim bir kısmını teşkil etmektedir.

Daha sonraları tanzimattan evvele tesadüf eden devrelerde imparatorluğun hemen altı asır boyunca yegâne gelir kaynağını ağnam ve âşâr teşkil etmiştir. Ağnam bilâ istisna hayvanlar üzerine müesses bir resimdi. Evvelâ aynen alınan bu resim sonraları âdeti ağnam ismiyle ve nakten alınmıştır. Ağnam üzerinden çift parası, otlak, yaylâk, kışlak resmi gibi isimlerle bir takım mer'a resimleri, kasaphane, salhane, dem, balta resmi gibi adlarla bir takım zephiye resimleri, selâmet akçası, geçit resmi, toprak bastı parası gibi isimlerle bazı müruriye resimleri ve hatta pazarlarda satılan hayvanlardan ağnam harcı, dana, öküz, inek, at resmî gibi isimlerle birtakım alım satım resimleri de alınmasına rağmen ağnam resmi, baz olarak kalmakta devam etmiştir.

Âşâra gelince, Osmanlı imparatorluğunda bütün zıraat toprakları arazii emîriyeden ad ve bu sebeble kuru mülkiyetinin devlete ait olduğu kabul edilmiştir. Bu mülkiyet hakkı mukabilinde toprak sahipleri devlete biri muaccel diğeri müeccel olmak üzere iki nevi icar vermeğe mecbur tutulurdu. Âşâr toprağın icarei müeccelesidir.

Tanzimatın ilâniyle bu vergilerde bazı islâhat yapılmak istenmiş ise de gerek ağnam ve gerekse âşârın kaldırılması mümkün olamamış ve zıraî saha yegâne vergi kaynağı olmakta devam etmiştir. Bu iki köhnemiş vergiyi kaldırmak şerefi 17 Şubat 1925 tarihli ve 552 sayılı Kanunla Cumhuriyet Hükûmetine nasip olmuştur. Âşarın kaldırıldığı tarihte devlet bütçesine getirmekte olduğu varidat 27,5 milyon lira yani 1924 bütçesinin 1/4 üdür.

Mezkûr 552 sayılı kanundan sonra aşarın yerini arazi ve bina, ağnamın yerini de hayvanlar vergisi almıştır. Bu vergiler son senelere kadar bazı ıslahat görerek devam edegelmiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk vergi kanunu 1926 tarihinde kabul edilmiş olan 755 sayılı Temettü Vergisi Kanunudur. Bu kanunla zıraî sahaya hiç temas edilmemekle beraber ilk defa ticarî kazancın vergilendirilmesine ait esaslar kurulmuştur. 1934 tarihinde çıkarılan 2395 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu oldukça mükemmel bir, vergi kanunu olup; bu kanunda zıraî sahayı istisnalar meyanında görmekteyiz.

Gerek 755 ve gerekse 2395 sayılı kanunlarda zıraî sahayı vergi dışı bırakmanın sebebi bu sahada gelişmenin daha sür'atle olmasını temindir. Ancak büyük bir vergi reformu olarak kabul edilen gelir vergisi rejiminde, zıraî saha üzerine müesses verginin, bu sahada bir gelişme yaratmıyacağı şeklinde bir düşünceye yer verilmediği halde, zıraî kazançların vergi dışı bırakılması bazı teknik ve siyasî sebeblere bağlanabilir.

B) Gelir vergisi Kanunu projelerinde zıraî kazançlara ait hükümler :

1946 senesinde hazırlanan ilk projede zıraî kazançların gelir vergisinin umumî hükümleri içerisinde vergilendirilmesi kabul edilmiş, sadece bazı istisnalar konulmuştur. Şöyleki: Arazi vergisi kıymetleri 20.000 liradan aşağı olanlar ile arazî vergisi kıymeti bu miktarı aşanlardan tutacakları hesaplara göre bulunacak zıraî kazançları 3000.— lirayı bulmıyanlar tamamen vergi dışı bırakılacak 3000.— lirayı aşanlarda ise, sadece bu aşan kısım vergiye tabi tutulacaktı. Proje zıraat erbabına bir kolaylık olmak üzere aynen gayri menkul sermaye iradlarında olduğu gibi götürü masraf usulünü de kabul ediyordu. Vergiye tâbi tutulacak zıraî kazanç, tahsil edilmiş hasılat ile tediye veya götürü olarak tesbit edilmiş masraflar arasındaki müsbet farktı.

Görülüyorki bu proje zıraî kazançları tamamen vergi şumulüne almakla beraber küçük zıraat erbabını koruma yolunu da derpiş etmiştir.

Bu projeden sonra 24.4.1947 tarihinde B.M.M. ne sunulan ve bugünkü gelir vergisi kanununun esasını teşkil eden ikinci proje zıraî kazançlar mevzuunda tamamen ayrı ve aykırı bir esas kabul

ederek bunu vergiden istisna etmiş ve bu istisnaya sebep olarak şu hususları ileri sürmüştür.

«Gelir vergisi tasarısının ikinci bir hususiyeti zıraî kazançlar için kabul ettiği istisnadır. İyi bir verginin umumilik kaidesini yerine getirmesi şarttır. Gelir vergisinde bu kaide ancak geliri teşkil eden unsurların istisnasız olarak mevzu içine alınması ile gerçekleşmiş olur. Zıraî kazançların bir gelir unsuru olduğu muhakkaktır. Şu kadar ki, yalnız bizde değil dünyanın en ileri memleketlerinde bile zıraî kazancın tesbitinde büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bunun sebebi zıraat erbabının kısmi azamı itibariyle hesap tutmağa muktedir olmamaları zıraatın mahiyeti icabı zıraî kazancın tam ve doğru olarak tesbitinin adeta imkânsız bulunmasıdır. Bundan dolayı İngiltere ve Fransa gibi memleketler dahi zıraî kazancı götürü olarak tâyin etmek cihetine gitmişlerdir.»

«Zıraî kazançlardan götürü usulle alınacak bir verginin düşük hasılâtı, memleketimizde zıraî kazançların gerçek miktarı üzerinden vergilendirilmesinde de varılacak bir netice gibi görülmektedir. Filhakika bizde zıraî faaliyet küçük köy işletmeleri halinde devam ettiği gibi bu sahada elde edilen gelir de mükellef itibariyle nazara alınacak olursa çok düşüktür. Netekim mütehassısların yaptıkları hesaplara göre 1943 senesinde zıraî gelirimiz 2,620 milyon liraya baliğ olmakta bütün Türkiyede tahminen 2,5 milyon çiftçi ailesi bulunduğu farz edilirse bir çiftçi mükellefin zıraî kazancı 1000.— lira civarında kalmaktadır. Zıraat erbabının kahir ekseriyetini teşkil eden köylü çiftçilerin umumiyetle başka kaynaklardan elde edeceği bir gelir mevcut değildir. Bu itibarla zıraî kazanç verginin mevzuuna alınsa bile, mükelleflerin büyük bir ekseriyetinin en az geçim indirimi dolayısile esasen vergi dışı kalması mukadderdir.»

«Bir yandan muhtemel vergi hasılâtının azalması, diğer yandan ziraî kazanç seviyesinin pek düşük bulunması ve nihayet zıraat erbabına az çok mazbut bir hesap tutturmanın halen imkânsız olması sebebleri zıraî kazançlar için gelir vergisinde geniş bir istisna kabul etmek cihetine gidilmesini icap ettirmiş ve bu istisna ziraatle ayni mahiyette bulunan balıkçılık ve avcılık işlerine de teşmil edilmiştir.»

«Zıraî kazançlar istisnası hakkında şu noktayı bir kerre daha arzedelim ki hedef istisnayı daimileştirmek değildir; bu vaziyet, zıraî kazançların vergilendirilmesi dâvasında ilk merhaledir. Ge-

lir vergisi kabul edilip zamanla yerleştikten sonra «köylü muaflığı, diyebileceğimiz ikinci bir merhaleye geçmek mümkün olacaktır».

Bu ifadelerle projede zıraî kazançlar istisnası intikal devresine ait geçici bir tedbir olarak gösterilmekte, bu husus B.M.M. muhtelif komisyon raporunda da şöylece ifade edilmektedir. «küçük zıraat erbabı — ki memleketimizde kahir bir ekseriyet teşkil ediyor — kazançları zaten pek az olan zümredir. Bunları beyanname verdirerek vergiye tabi tutmak, fakat asgarî maişet haddi altında kalanlara vergi tarh etmemek düşünülebilirdi. Bu takdirde idare ile mükellefler lüzumsuz külfetlere katlandırılmış olurdu.

Ancak bu noktai nazar büyük zıraat kazançları için ileri sürülemez büyük zıraat kazançları vergi mevzuu dışında bulundurulması prensip bakımından tenkid edilebilir ve bu tenkid yerindedir.

Büyük zıraî kazançların da, prensip hilâfına, gelir vergisi dışında bırakılmış olması bugün için bir taraftan idarî bakımdan mevcut teknik güçlüklerin diğer taraftan zıraat sahasında defter ve kayıt tutma itiyadının memleketimizde henüz yerleşmemiş olmasından ileri gelmektedir.»

Görülüyorki gerek 1947 projesi ve gerekse muhtelif komisyon raporu zıraî kazançların vergi istisnası olarak ele alınması sebebini vazıh ve mukni bir şekilde anlatmaktan uzaktır. Zira, gerek komisyon ve gerekse Hükûmet istisnanın sadece küçük zıraî kazançlara inhisarını, büyük kazançların ise vergi ile teklifini kabul etmekte ve fakat defter ve kayıt hususiyetleri bakımından vaki güçlükler göz önünde bulundurularak istisnanın büyük kazanç sahiplerine teşmilini de geçici bir zaman için dahi olsa mâkul bulmaktadır.

Ayni durum gelir vergisi rejimile ilk defa beyan esasında vergiye tâbi tutulmuş diğer mükellefler için de vârit olduğu halde hâdise sadece zıraî kazanç erbabı için bahis konusu edilmiş ve B.M.M. ayni noktai nazarı kabul ettiğinden Gelir Vergisi Kanununun 19 uncu maddesiyle bilâistisna bütün zıraî kazançları vergiden istisna etmiştir.

C) Gelir vergisi Kanununda zıraî kazanç istisnası :

Gelir vergisi Kanunumuzun 19 uncu maddesi Tarım kazançları istisnası matlabı altında aynen «Tarım faaliyetinden elde edilen kazançlar gelir vergisinden müstesnadır».

Tarım faaliyeti arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yollarile nebat, orman, hayvan ve hayvan mahsulleri istihsalini, yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını ve bunların dükkân ve mağaza açılmaksızın satılmasını ifade eder. Tarım mahsullerinin, değerlendirilmesi maksadile sınaî bir müessese ehemmiyet ve genişliğinde olmamak şartile ve tarım istihsalini müteferrî olarak, işlenmesi ve bunların bu suretle veya başka yerlerde veya başka sınaî müesseselerde işletildikten sonra yetiştiricileri tarafından dükkân ve mağaza açılmaksızın satılması da tarım faaliyetine girer.

(Yetiştiricilerin tarım faaliyeti ile ilgili alım satım işlerinin tedviri için açtıkları yazıhaneler dükkân ve mağaza sayılmaz.)

Tarım mahsullerinin yetiştiricileri tarafından, dükkân, mağaza veya sınaî bir müessese açılmak suretile satılması halinde mahsullerin bu yerlere gelinceye kadar geçirdikleri safhalar tarım faaliyeti sahasında kalır.

Çiftçiye ait her türlü istihsal vasıtalarının başka çiftçilerin tarım istihsal işlerinde ücretle çalıştırılması da tarım faaliyetlerinden sayılır denilmektedir.

Bu madde tetkik edildiği takdirde bizde zıraî kazanç anlamının sadece toprak ve hayvancılık sahalarına inhisar ettiği görülür. İlerde yapılacak herhangi bir tefrike esas olmak üzere tatbik edilecek vergilendirme hususlarında bu cihete dikkat etmek zaruridir.

Vazıı kanun zıraî faaliyetleri istihsal ve istihsalden sonraki devre olmak üzere iki kısımda mütalâa etmiştir. Birinci kısım mahsul elde edilinceye kadar geçen devreyi ve ikinci kısım ise mahsulün idrakinden satışına kadar geçen devreyi ihtiva etmektedir. İkinci kısım tekemmül etmedikçe bir kazanç da zahir olmamaktadır. Ancak kazancın vergiye tâbi olmaması, satışın mağaza açılmaksızın vaki olmasına bağlıdır. Aksi halde vergi sadece mağazada tekevvün eden kazanca racidir. Diğer taraftan zıraî mahsullerin sırf değerlendirilmek maksadile sınaî müessese ehemmiyet ve genişliğinde olmamak şartile işlenmesi de zıraî faaliyetlerden madut kılınmıştır. Burada madde bir takdire mahal vermektedir. Sınaî müessese ehemmiyet ve genişliğinde olmamak şartının neye bağlı olduğu meskûttur.

İstisnanın mümkün olduğu kadar etraflı ve muhaddet olarak ifade edilmek istenmesi Kanun vazıının hakikî niyeti olan zıraî kazancı vergilendirme temayülünü gizleme gayretinden doğsa gerektir.

Filhakika biraz evvel de izah ettiğimiz gibi 24.4.1947 tarihli projedeki havada bunu isbat etmektedir.

Hemen hemen diğer bütün memleketlerde avcılık, balıkçılık gibi faaliyetler zıraî faaliyetlerden sayıldığı halde bizim kanunumuzda bu gibi faaliyetlerden doğan kazançlar ayrı bir madde ile istisna hükmüne alınmıştır. Mamafih kanaatimizce kanunumuzun sistemi yani avcılık ve balıkçılığın zıraî faaliyetlerden sayılmaması bir vahdeti bozmamak bakımından daha makuldür.

D) Zıraî kazançların vergilendirilmesinde müsbet ve menfi görüşler :

Yukarıda bahsi geçen iki projede memleketimizde zıraî kazanç erbabının daha ziyade köylüler olduğu, bunların temin ettikleri kazançların normal olarak en az geçim indirimlerinin altında bulunduğu ve binaenaleyh bunları vergilendirmeğe gitsek dahi mükellefine ve hazineye külfet yükletileceği ayrıca kültür seviyesinin düşük olması sebebile defter tutma imkânlarının bulunmadığı gibi sebebler ileri sürülerek kazancın vergiden istisnası muhik gösterilmek istenmiştir.

Bir defa bizim bu fikirlerden iltihak edeceğimiz sadece kültür meselesidir. Ancak ilerde izah edeceğimiz gibi vergilendirilmesini düşündüğümüz zümrenin hatta kültürü olmasa dahi gerekli defter ve kayıtları tutabileceklerine inanıyoruz.

1950 zıraat sayımı neticelerine göre 2.322.391 aile zıraatla iştigal etmekte fakat bunlar içinde sadece 39.400 ile 500 dekardan fazla yer işlemektedir. Normal olarak ancak 500 dekardan fazla arazî işleyenlerde vergilendirilebilecek bir kazanç tezahür ettiğine göre umumî çiftçi ailesi yekûnu içinde hâsıl olacak nisbet kültür mevzuunun zannedildiği kadar ehemmiyetli olmadığını gösterecektir. Bu bakımdan kültür mevzuunda serdedilen itiraz da tatminkâr değildir. Diğer taraftan çiftçinin tamamına şâmil olmak üzere ifadelendirilen kazanç azlığı meselesi de pek bahis mevzuu olmamaktadır. Zira biz bütün bir çiftçi zümresini değil bunlar içinde sadece 39.400 ailelik bir zümreyi vergi mevzuuna almak istemekteyiz.

Bütün sınaî gayretlere rağmen memleketimiz bir zıraat memleketi olmakta devam etmektedir. Millî gelirinin hemen hemen % 50 sini zıraattan sağlayan bir memlekette zıraî faaliyetlerin halâ vergi dışı bırakılmasındaki hikmet kabili izah değildir. Kaldıki, va-

zıı kanun Kurumlar Vergisi kanununda şirketler elile tedvir edilmekte olan zıraî faaliyetleri mevzuu dahiline almakta tereddüt etmemiştir.

Zıraî kazançların vergilendirilmesi mevzuu müteaddit defalar ele alındığı ve bazı Millet vekilleri tarafından kanun teklifleri yapıldığı halde kat'î bir sonuca varılmamıştır. Bugün için, kat'î bir lüzum halinde beliren gelir kaynakları temini mevzuunda, velev siyasî bir neticesi olsa dahi zıraî kazançların ihmal edilmemesi lâzımdır.

E) Zıraî kazancın vergilendirilmesinde tâkip edilecek usuller:

Şimdiye kadar yapılmış olan tetkiklerde zıraî kazançların vergilendirilmesi mevzuunda birçok usuller teklif edilmiştir. Ezcümle Haydar Kazgan Kadastro usulünde, Mazhar Hiç şaşmaz gelir vergisi sisteminde bir vergilendirmeyi teklif etmişlerdir. Bu iki tekliften kanaatımızca doğrusu Mazhar Hiçşaşmaz'ın teklifidir. Gelir vergisi hakikî kazançlar üzerine müesses bir vergi rejimi olduğuna göre bu usul kaçınılmaz bir netice olmalıdır.

Ancak memleketimizde ilk defa tatbik edilecek bir vergi için daha uygun bir sistem bulmak mümkün değilmidir?. Biz gelir vergisinin insicamını bozmıyacak müsavat ve âdalet kaidelerini ihlâl etmiyecek miks bir sistem teklif etmek istiyoruz.

Gelir vergisi Kanunumuzun 98 inci maddesi, hakikî kazançlarının tesbitinde veya tahkikinde güçlük bulunan bir kısım ticarî işletmelerde, beyan edilen gelirin, muayyen şartlarla tesbit edilen takdirî kazançlardan aşağı olması halinde, bu takdirî kazancı vergiye matrah ittihaz etmektedir. Böyle bir hükmü biraz daha genişletmek suretile zıraî kazançlarda da tatbik etmek mümkündür. Şöyleki :

Zıraî kazançlar aynen ticarî kazançlar gibi tesbit ve beyan edilir. Ancak ziraat odaları tarafından tesbit edilen kazançlar beyan edilen kazancın fevkinde olursa, eksiklik sebebi izah edilmedikçe bu kazanç esas alınır.

Bu hükümde halen yabancısı olduğumuz Zıraat odaları şeklinde bir tâbirle karşılaşmaktayız. 1957 de kanunlaşan ve halen talimatnamesi ihzar edilmekte olan Zıraat Odaları teşkilâtı zıraî sahalarda ekim, dikim, bakım, yetiştirme, muhafaza, nakil, alım ve satım işle-

rini yakından kontrol etmek ve bunlara veçhe vermek üzere kurulmuştur. Zıraat odaları, elde edilecek her mahsul için ve zürra itibarile listeler tanzim edecek ve bu listelerin birer suretini Zıraat Vekâletine gönderecektir. Ayni işi görmek üzere bir Veteriner teşkilâtı kurulması veya hayvancılık sahasındaki hareketleri de Zıraat odalarının tâkip etmesi beklenebilir. Bu listelere cüz'i ilâveler yapmak suretile zıraî işletmelerin taktiri veya tahminî kârlarını tesbit etmek mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz sistemde aynen 98 inci maddedeki gibi hareket ederek ve gelir vergisi rejiminde bir değişiklik yapmadan bir vergilendirme usulü bulmak mümkün olmaktadır. Burada zıraî kazanç erbabı için götürü gider usulünü kabul etmek, meselâ; Zıraat odalarının tesbit edeceği taktirî kazançlar üzerinden vergi ödemek veya normal şekilde ticarî defterler tutarak gelirini beyan etmek şıklarından birini kabul etmek serbestisi verilebilir.

F) Zıraî kazancın vergilendirilmesi halinde bütçede temin edilecek artış :

Zıraî kazançların vergilendirilmesi halinde elde edilecek gelir hakkında muhtelif rakamlar ileri sürülmüş senede 100 milyon 120 milyon, 125 milyon 135 milyon civarında gelir sağlanacağı ifade edilmiştir. 135 milyon liralık gelir sağlanacağını belirten Dr. Reşat Aktan'ın tetkiklerini baz alarak bugün için temin edilebilecek gelir miktarını hesaplıyacak olursak, bunun bu günkü fiatlarla 165-170 milyon civarında olduğunu görürüz. Bu miktar herhalde bütçemiz içinde büyük bir yekûn ifade edecektir.

V — Netice

Son olarak bütün dünyada en büyük ve hatta bazan yegâne gelir kaynağı olarak kabul edilen zıraî sahanın memleketimiz içinde ihmal edilmemesi lâzım gelen bir gelir kaynağı olarak kabulünün yerinde olacağını belirtmek isterim.

30 Nisan 1958

BİBLİYOGRAFYA

1 — *John W. Mc Connell* : Büyük iktisatçıların temel Doktrinleri — Hurşit Çalıka İst. 1949.

2 — *Ziraat Sayımı neticeleri* : 1950

3 — *Dr. Bedii Feyzioğlu* : Ziraî kazançların vergilendirilmesi meselesi — İktisat ve Maliye Mec. 15.XI.954, Cilt. I, Sayı: 8.

4 — *Haydar Kazgan* : Türkiyede Ziraî kazançların vergilendirilmesi mevzuunda kadastro usulünün arzettiği imkânlar — İktisat ve Maliye Mec. 15 Şubat 1955, Cilt I, Sayı: 11.

5 — *Haydar Kazgan* : Türkiyede Ziraî kazançların vergilendirilmesi ve verginin mevzuu meselesi — İktisat Fakültesi Mec. Cilt XIV. ayrı baskı.

6 — *Dr. Reşat Aktan* : Ziraî makinalaşma hâdisesinin ekonomik analizi — Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Mart 1954, Cilt 9, Sayı: I.

7 — *Dr. Reşat Aktan* : Ziraî Kazançların vergilendirilmesi — Forum Mec., 1 Ocak 1955, Cilt 2, Sayı: 19.

8 — *M. Renksizbulut* : İngiliz Gelir Vergisi sisteminde ziraî kazançların teklif şekli — İktisat ve Maliye Mec., 15 Nisan 1955, Cilt 2, Sayı: 1.

9 — *Orhan Güreli* : Muhtelif memleketlerde ziraî kazançların teklif şekilleri — İktisat ve Maliye Mec. 15 Mayıs 1955, Cilt 2, Sayı: 2.

10 — *Siyasal Bil. Fak. Maliye Enstitisü* : Türkiyede ziraî makineleşme Ankara 1954.

11 — *Mazhar Hiçşaşmaz* : Ziraî kazançların vergilendirilmesi meselesi — Siyasal B. Fakültesi dergisi, Haziran 1957, Cilt 12, Sayı: 2.

12 — *Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin* : Finans ilmi, 1945.

VERGİYE KARŞI TİPİK BİR REAKSİYON POUJADE HAREKETİ

Dr. KENAN BULUTOĞLU

Fransanın en fakir bölgelerinden biri olan Lot vilâyetinin küçük bir kasabasının belediye binasında, 22 Haziran 1953 günü akşamı, hareretli bir toplantı vardır. Kasabanın bütün esnaf ve zanaatkârları bu toplantıda hazır bulunmaktadır. Belediye meclisi üyelerinden biri, ertesi gün maliye müfettişlerinin, kasabanın 30 kadar esnafını kontrole tâbi tutacağını haber almıştır. Toplantıda hararetli müzakerelerden sonra bu kontrole kuvvetle karşı konulması kararlaştırılır. Ertesi gün kasabaya gelen müfettişler, esnafın çok sıkı bir mukavemeti ile karşılaşırlar ve hiç bir kontrol yapamadan geri dönerler. Bu kollektif mukavemeti tertip eden zat, mezkûr kasabada küçük bir kırtasiye dükkânı işleten ve aynı zamanda belediye meclisi üyesi olan, Pierre Poujade'dır.

Başarı ile neticelenen bu mukavemet hareketi, daha sonra bütün Fransaya yayılıp dal budak salacak olan, harp sonrası devrinin en önemli kollektif vergi reaksiyonunun, Poujade hareketinin ilk kıvılcımını teşkil etmiştir.

Bu günkü konuşmamızda işte bu hareketin iktisadî, malî sebeplerini, teşkilâtlanıp yayılmasını, mücadele metodlarını incelemek istiyoruz. Vergiye karşı tertip olunan bu kollektif reaksiyonun bütün boyutları ile incelenmesi, bizi maliye ilmi ile siyaset ilmi arasındaki rabıtaların mahiyeti hakkında bazı müşahedelerde bulunmağa sevkedeceği için, ayrıca mühimdir.

I — Poujade hareketinin doğuş sebepleri

Poujade hareketinin asıl sebepleri malîdir. Fakat iktisadî sahada bazı âmillerin iştiraki olmasa idi, şübhesiz reaksiyon bu kadar geniş boyutlara erişemiyecekti. Keza siyasî bazı faktörler de bu kollektif reaksiyonun kolayca gelişmesine hizmet etmiştir. Bu üç grup âmilleri ayrı ayrı inceliyelim.

1 — *Poujade hareketinin iktisadî sebepleri.*

Poujade hareketinin doğmasının en mühim iktisadî âmili şübhesiz, küçük esnafın ve zanaatkârların içinde bulundukları *fakirlik* durumudur.

Hareketin menşei olan *Lot* vilâyeti Fransanın en fakir bölgelerinden biridir. İlk yayıldığı ve kuvvetli bir şekilde teşkilâtlandığı güney vilâyetlerinde ticarî kazançların seviyesi, Fransaya şâmil genel ortalamanın çok aşağısındadır. Bu nevi kazançların, millî ortalamadan çok daha yüksek olduğu, kuzey ve doğu vilâyetlerinde ise Poujade hareketi esaslı bir şekilde yayılıp yerleşememiştir.

Küçük esnafın ve zanaatkârların fakirlikleri de içinde bulundukları bölgelerin fakirliğinin bir neticesidir. Poujade hareketinin kuvvetle yayılıp yerleştiği bölgeler, sakinlerinin geniş ölçüde göçe mecbur oldukları ve nüfusun hissedilir bir azalma gösterdiği iktisadî gerileme mıntıkalarıdır. Zıraî olan bu bölgelerden, başka merkezlere doğru *göç eden nüfus,* esas itibarile, *zıraî sektörden ayrılmaktadır.* Poujade hareketinin, bilhassa zıraî sektöre tevzi hizmetile meşgul olan küçük kasaba ve kommünler esnafı arasında revaç bulması da nüfus hareketlerile alâkalıdır. Ahalisi ayni kalan veya gittikçe azalan ve neticede ziraî gelirleri de azalmakta olan bir bölgede, esasen sayıları hayli kabarık olan [1] küçük esnafın durumunun da kötüye gitmesi tabiîdir.

Poujade hareketinin iktisadî sebeplerinden *ikincisi* de ticarî sektörün rasyonelleşip merkezileşmesidir. Harpten bu yana büyük mağazalar, çok şubeli ticaret şirketleri, kooperatifleri emtianın tevzii şebekesini merkezileştirmekte ve küçük esnafın zararına olarak hızla inkişaf etmektedirler. Ticarî sektörün prodüktivitesini artıran bu genel seyir millî menfaatlere uygun olmakla beraber, uzak iskân merkezlerine doğru yayılmış küçük esnafın iktisadî durumu-

---

[1] Fransada emtia şebekesinin prodüktivitesi diğer bir çok Avrupa memleketine nazaran düşüktür. Mallar müstahsilden müstehlike geçinciye kadar müteaddit aracıdan geçmektedir. Perakendeci esnafın da sayısı bir hayli kabarıktır. Fransada *1956 senesinde yapılan sayımlara göre 942.000 perakendeci mağaza vardır. 54* kişiye bir perakendeci dükkânı düşmektedir. Halbuki bütün Avrupada ortalama olarak *71* kişiye bir perakendeci mağazası düsmektedir. Hoffmann, Mouvement Poujade, Armand Colin, Paris s. 14; J. - M. Jeanneney, Les commerces de détail en Europe occidentale, Armand Colin, Paris, 1957, s. 9 ve devamı.

nu daha da kötüleştirici, inkirazlarını daha da hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Ötedenberi malların müstehlike tevzi şebekesinin hayli aksak, bir çok mutavassıtla yüklü olduğu fransız ekonomisinde, harpten bu yana ticarî sektörde rasyonelleşmeğe gidilmesi, büyük ticarî işletmelerin alabildiğine gelişmesi [2], küçük esnaf zümresinin bilhassa bazı bölgelerin, küçük şehir ve kasabalarında, inkirazını mucip olmuştur. Eskiden kendilerine yakın merkezlerde alışveriş eden köylü ve kasabalılar, ihtiyaç maddelerini satın almak için daha büyük merkezlere kadar gitmeyi göze almağa başlamışlar, bilhassa gittikçe yaygın bir hal alan otomobil mülkiyeti buna geniş ölçüde imkân vermiştir.

Harpten sonraki devirde, enflâsyonun ticarî sektöre verdiği rahat hava içinde gelişi güzel ve ihtiyacın çok üstünde açılmış olan bir çok perakende satış mağazası [3] normal şartlara girilmesi ve büyük mağazaların gelişmesi ile iş yapamaz duruma gelmişler iflâs vak'aları artmağa başlamıştır. Poujade hareketinin sür'atle geliştiği 1954 senesinde 3.000 ticarethanenin iflâs etmiş olması dikkate değer. Bu rakam harp sonrası devresinde kaydedilen en yüksek iflâs yekûnunu ifade etmektedir.

Modern tevzi mekanizmasına küçük esnaf intibak edememekte, buna biraz da coğrafî bakımdan dağınık bulunmaları sebep olmaktadır. Büyük işletmelerin tatbik ettikleri yeni metodlara küçük esnaf intibak edememekte adeta kenarda kalmaktadır.

Hükûmetin büyük teşvikine mazhar olan kooperatiflerin gelişmesi de perakendeci esnafı müşkül duruma sokmuştur. Poujade «*paracommercialisme*» denen bu tatbikata, vergi bakımından tanınan imtiyazlar yüzünden, şiddetle hücum etmiştir.

«Poujade hareketi kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan küçük esnafın son bir isyan sıçramasıdır», diyenlerin teşhislerindeki hakikat payı büyüktür [4].

---

[2] Çok Şubeli ticarî işletmelerin ve büyük mağazaların sayısı 1947 de 72.000 iken, 1954 de 130.000 e ulaşmış, diğer taraftan istihlâk kooperatifleri de 1946 da 6780 iken 1954 de 8000 e ulaşmış ve cirolarındaki inkişaf ise daha yüksek bir seyir tâkip eşmiştir. Tek fiat mağazalarının da sayıları 1944 de 125 den, 1955 de 275 e yükselmiştir.

[3] Kurtuluş devrinin enflâsyon atmosferi içinde en aşağı 150.000 kişinin bağımsız ticarete atıldığını kaydedelim.

[4] Hoffmann, a.g.e., s. 14.

2 — *Poujade hareketinin malî sebepleri.*

Saydığımız iktisadî sebeplere bir de malî sebepler eklenmiştir. İktisadî sebeplerden daha kolay hissedilen malî sebepler Poujade hareketinin, maliyeye karşı girişilmiş bir kollektif tepki şeklinde teşkilâtlanması sonucunu doğurmuştur.

a) Malî sebeplerden *birincisi* perakendeci tüccarın, yakın zamanlara kadar, vasıtalı vergilerden mahallî vergi ile *(taxe locale)*, mubadelelerden alınan vergiyi *(taxe sur les transactions)* fiatlara eklemek suretile tahsil etmek ve hasılatı maliyeye ödemekle mükellef tutulmuş olmasıdır. Bu suretle esnaf, tâbi olduğu nisbî ve müterakkî gelir vergisinden başka, bir de bu vasıtalı vergileri hazine için tahsil mükellefiyeti altında bırakılmıştı. Halbuki «perakendeci esnaf ne, nisbeti malların nev'ine göre değişen, vergileri toplamak için gerekli teknik malûmata, ne de büyük işletmeler gibi kanunların gediklerini bulup sıyrılmak için hesap uzmanları ve malî müşavirler tutabilecek imkânlara sahipti» [5].

Bu şartlar altında küçük tacirin vergi yükü istisnaî bir şekilde ağırlaşmış bulunuyordu. Pariste perakendeci bir bakkalın, 1953 senesinde, 5 milyon franklık bir ciro üzerinden 329.000 frank vergi ödediğini, yani gayri safî iş hacminin % 6,5 u nisbetinde vergilendirildiğini, bu durumu açıkça gösteren bir misal olarak zikredelim. Gerçi esnafın ödediği verginin mühim bir kısmı, müstehlike intikal ettirileceği kanun vazıınca mefruz olan vasıtalı vergilerdir. Fakat bu in'ikâs keyfiyeti bilindiği gibi konjonktürle sıkı sıkıya alâkalıdır. Perakendeci esnaf ise maliyet hesaplarına büyük bir titizlikle vasıtalı vergileri katıp, tamamını alıcıya intikal ettirmek bilgi ve imkânını çok kere gösterememektedir.

Bazı müellifler, vasıtalı vergilerin satış sırasında toplanmasından sonra maliyeye ödenmesine kadar geçen zaman zarfında tüccarın elinde kaldığını ve hazineye ait meblâğları böylece uhdesinde tuttuğu için, bir nevi *faizsiz krediden* istifade ettiğini ileri sürmektedirler. Keza vasıtalı verginin maliyete eklenip, bunun tamamına muayyen bir kâr nisbetinin tatbik edilmesinin de, verginin müstehlike muayyen bir nisbet dahilinde artırılarak in'ikâs ettirilmesi *(çift in'ikâs)* gibi garip bir durum yarattığı ve bunun da vasıtalı vergiyi ödeyen tüccar ve sanayici lehine olduğu söylenmektedir [6].

---

[5] Leenhart, Combat gazetesi, 12 Şubat 1955.

[6] Duverger, Institutions financières, Thémis, P.U.F., Paris 1956, s. 136.

Bu iki mülâhaza prensip itibarile doğrudur. Malî takatı yüksek, muhasebede tekniği ince olan büyük ticaret ve sanayi müesseseleri, her iki avantajdan da istifade etmek imkânlarına sahiptirler. Fakat bahis konumuz olan küçük esnaf ve zanaatkâr zümresi bilhassa buhranlı devirlerde, verginin tamamını müstehlike in'ikâs ettirememektedir. Buna mukabil maliyeye karşı vasıtalı vergileri tahsil mükellefiyeti onları bazı muhasebe masrafları yapmağa ve kontrollere katlanmağa mecbur etmektedir. Bu durum küçük esnafta vasıtalı vergilerin istifadeli olduğu hissinden ziyade bir nevi malî engizisyon hissi yaratmaktadır.

Vasıtalı vergilerden, mübadeleler üzerinden alınan verginin ve mahallî verginin bütün perakendeci müesseselerden alınması şüphesiz bir hata olmuştur. Eklenen değer vergisinin kabulü ve 10 Nisan 1954 de mübadelelerden alınan verginin lâğvedilmesi bu durumu bir dereceye kadar ıslâh etmiştir. Fakat 1953 de doğan Poujade hareketi bu tedbirlere rağmen yayılmağa devam etmiştir.

b) Fransada 1952 den itibaren tatbikine girişilen deflâsyonist politika da Poujade hareketinin doğmasında mühim bir âmil olmuştur. Her şeyden önce enflâsyonun son bulması sanayici ve esnafın vasıtalı vergilerin yükünü müstehlike intikal ettirmelerini güçleştirmiştir. Diğer taraftan deflâsyon devrine girilmesi (1953 ve kısmen 1954) küçük esnaf ve zanaatkârların iş hacimlerini ve kâr hadlerini daraltıyor, umumiyetle götürü usulü ile tesbit edilen vergiler muayyen bir istikrar muhafaza ettikleri için bunların tazyiki gittikçe artıyordu.

1953 senesindeki grevlerden sonra istihlâk malları satışındaki durgunluk çok daha bariz bir hal almıştır.

Vergi doğurucu vak'a ile, verginin bilfiil maliyeye ödenmesi arasında geçen zamanın *(décalage)* uzunluğu, geliri konjonktüre tâbi mükelleflerde, kötü konjonktür devrelerinde vergi tazyikini artırıcı bir âmildir. Fransada gelir vergisi, vergilendirilen seneyi tâkip eden sene geliri ile ödenmektedir. Keza vasıtalı vergilerde de bu çeşit bir gecikme mevcuttur [7].

---

[7] Fransada 1953 senesinde, para değerindeki düşmenin sona ermesinin, gelir vergisinin mükellefler üzerindeki tazyikini artırdığını bilen hükûmet vergi tahsilini acelelendirip, vergi doğurucu vak'a ile fiilî tahsil arasındaki mesafeyi kapatmak istedi. Fakat bu mevzuda, mükellefler nezdinde kuvvetli bir muhalefetle karşılaştığı için projelerini gerçekleştiremedi. Laurè, Traité de Politique Fiscale, P.U.F., Paris, 1957, s. 296 ve devamı.

Bu sebeplerle 1952 yılından itibaren ticaret hayatında bir durgunluk devresine girilmesi, esnafın vergi yükünü daha ağır hissetmesine, başka bir ifade ile *vergi tazyikının artmasına* sebep olmuştur. Küçük tâcir ve esnafın vergilerinin daha çok götürü usulü ile tesbit edilmesi ve bu usulün bünyesinde mevcut olan istikrar ve konjonktüre intibaksızlık karekteri vergi tazyikini artıran âmillerdendir.

Aşağıdaki tabloda, Fransanın tamamında ve Poujade hareketinin doğduğu Lot Vilâyetinde tâcir ve zanaatkârların bir sene evvelki vergi miktarının (nisbî vergi), câri sene gelirine oranı gösterilmiştir. Küçük esnaf ve zanaatkârların gelirleri ayrıca «müterakki üs-vergiye» *(surtaxe progressive)* tâbi olacak kadar önemli olmadığı için, bu tabloda sadece nisbî verginin hesaba alınmış olması, çıkaracağımız neticeler bakımından bir eksiklik değildir.

Seneler	*Bütün Fransa*		*Lot Vilâyeti*	
		Tacir		
		%		%
1951	43.240 / 342.000	= 12,65	23.260 / 224.000	= 10,4
1952	54.560 / 399.000	= 13,7	34.360 / 252.000	= 13,6
1953	66.820 / 430.000	= 15,55	43.360 / 265.000	= 15,25
		Zanaatkâr		
		%		%
1951	17.750 / 293.000	= 6,07	4.280 / 195.000	= 2,2
1952	27.130 / 333.000	= 8,14	7.650 / 211.000	= 3,63
1953	36.520 / 359.000	= 10,02	10.400 / 211.000	= 4,92

Yukardaki tablo Fransanın tamamında, özellikle Lot vilâyetinde, vergi tazyiki hususunda vaki bir değişmeyi pek bâriz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir yıl öncesinin vergi miktarının, onun fiilen öedendiği carî sene gelirine oranı, 1952 senesinden itibaren önemli bir şekilde artmıştır. Böylece verginin ait olduğu sene geliri ile, fiilen ödendiği sene geliri arasındaki zaman fasılası, deflâsyonist bir devirde, vergi tazyikinin artmasına sebep olmuştur [8]. Gerçekten daha önce de işaret ettiğimiz gibi 1952 senesi Fransa'da enflâsyonun son bulduğu ve hükûmetin deflâsyonist bir siyaset tatbika başladığı senedir.

Bir evvelki senenin vergisini cari sene kazançlarından veren esnaf ve zanaatkâr vergi yükünü büsbütün ağır hissetmiş, menfî bir vergi mizacına kapılarak, maliye aleyhine büyük bir protesto hareketine girişmiştir. Vergi tazyikindeki bu ağırlaşmanın Lot vilâyetinde bütün Fransaya nazaran çok daha yüksek bir nisbette olması karşısında, Poujade hareketinin ilk olarak bu vilâyette doğup, yayılmasına şaşmamak lâzımdır [9].

c) Böyle bir fena konjonktür devresinde, perakendeci esnafın ve zanaatkârların durumunu daha da güçleştirecek mâli tedbirlerin alınması, bardağı taşıran son damla olmuş ve kollektif bir vergi reaksiyonu olarak Poujade hareketinin doğmasına sebebiyet vermiştir.

Bu tedbirlerden birincisi götürü usulü ile tesbit olunan kazançlarda tatbik olunan nisbetin yükseltilmesidir. Vergi genel müdürlüğünün *(Direction Générale de l'Impôt)* 23 Ocak 1954 tarihli bir emri maliye memurlarını, götürü kazançlarda tatbik olunan nisbetleri yükseltmeğe davet ediyordu. Halbuki 1953 yılı kazançları böyle bir yükseltmeği haklı çıkaracak şekilde değil, bilâkis mutaddan düşüktü. Para kıymetinin düştüğü, fiatların hızla yükseldiği devirlerde götürü miktar ve nisbetleri sabit tutulduğu halde, fiatların istikrar bulduğu, bir devrede vergiler idaresi taleplerini artırmıştır.

---

[8] Diğer taraftan enflâsyon devirlerinde de esnaf ve tüccar bir sene evvelki gelirinin vergisini, câri sene gelirinden daha kolaylıkla ve daha müsait bir vergi mizacı içinde ödiyebilmektedir.

[9] M. Lauré, Traité de politique fiscale, Paris, 1957, s. 294-295.

İkinci bir tedbir de, kontrol usullerinin sıklaştırılması ve vergi kaçakcılığına tatbik olunan cezaların sertleştirilmesidir. Fransada tüccarın, hususile perakendeci esnafın geniş ölçüde vergi kaçırdığı hiç kimse için bir sır değildir. Umumiyetle lâtin memleketlerde vergi ahlâkının, anglo-sakson ve kuzey Avrupa memleketlerinden daha düşük olduğu da bilinen hakikatlerdendir. Hatta Duverger'nin de işaret ettiği gibi, vergi kaçakçılığı Fransanın güneyinde, kuzeyinden daha fazla işlenmektedir [10]. Nitekim, Poujade hareketinin doğduğu merkezî Fransa'da bir esnaf, vergi kaçakçılığı yapmanın «kaçınılmaz ve mecburî bir müdafaa silâhı» olduğunu açıkça söylemiştir. Kaçakçılık o kadar yaygındır ki, bunu tatbik etmeyen esnaf diğer meslekdaşlarına nisbetle rakabet bakımından güç duruma düşmektedir. Hatta fazla vergi ödeyen bir mükellef kendisinin maliye tarafından «fena halde yolunduğu», «kafeslendiği» hissine kapılmakta ve ödediği yüksek vergi miktarını yakınlarına itiraftan utanmaktadır. Buna mukabil vergi dairesine karşı mühim miktarda matrah gizlemeye muvaffak olanların pek çoğu, bununla açıktan açığa övünmekte hiç bir mahzur görmemektedirler [11]. Mükellefler maliye müfettişlerinin yaptıkları kontrolleri birbirlerine haber vermekteler ve bunu yaparken de hareketlerinde «mükelleflerin tesanüdü gibi» sözüm ona ahlâki bir veçhe görmektedirler.

Mükellefin maliyeye karşı pek menfî bir tavır takındığı bu gibi memleketlerde, başlangıçta dürüst olmak istiyen mükellefler de neticede bu umumî havaya kapılıp, vergi kaçırmağa mecbur olmaktadırlar.

René Macart, «Grade à vous, Fisc!» [12] adlı kitabında, dürüst bir Fransız esnafının nasıl vergi kaçırmağa mecbur olduğunu mizahî bir uslûp ile çok güzel anlatıyor. Bu müellife göre «vergi kaçakçılığı Fransanın en genç, en dinamik, en müreffeh sanayiidir. Tek mahzuru ihracat için çalışmamasıdır.»

Fransada vergi kaçakçilığının yaygın bir hadise olduğu ifade edilebilirse de, her türlü verginin, her çeşit mükellef tarafından, aynı derecede kolaylıkla kaçırıldığını da sanmamak lâzımdır. Meselâ vasıtasız vergilerden; ücretlilerin ödediği müterakkî üs-vergi, vası-

---

[10] Duverger, Institutions financiéres, a.g.e., s. 131.
[11] Lauré, Traité de Politique Fiscale, s. 374.
[12] Editions du Seuil, Paris 1955.

talı vergilerden eklenen değer vergisi, büyük işletmelerin ödedikleri mahallî vergi, düşük bir oranda kaçakçılık mevzuu olmaktadır. Buna mukabil şirketler vergisi, menkul kıymetlerden alınan nisbî vergi v.s. orta derecede kaçırılmaktadır. Nisbî gelir vergisi, ücretlerin gayrısından alınan müterakkî gelir vergisi, küçük esnafın ödediği mahallî vergi *(Taxe locale)* geniş ölçüde kaçakçılık mevzuu olmaktadır. Fransız maliyecisi Lauré, üzerinde geniş ölçüde kaçakçılık yapılan vergilerin 2.300 milyarlık mecmu vergi varidatı içinde 600 milyarlık bir yekûn tuttuğunu söylemektedir ki, bu da mecmu varidatının % 18 ini teşkil etmektedir. Görülüyor ki kaçakçılık hâdisesi, vergi hasılatının ancak beşte birini teşkil eden vergilerde geniş ölçüde cereyan etmektedir.

Diğer taraftan vergi kaçakçılığı mükellefin sıfatı ile de alâkalıdır. Umumiyetle stopaj usulünün uygulandığı, tâbi mesleklerde kaçakçılık ihtimali ve tatbikatı çok düşüktür. Keza şirketler de bünyeleri icabı fazla kaçakçılık yapamamaktadırlar. Fakat ziraatte olsun, ticarette, sanayide, serbest mesleklerde olsun, münferit müteşebbisler önemli miktarlarda vergi kaçakçılığı yapabilmektedirler. Fransada vergi kaçakçılığının çok yüksek oluşu, umumî vergi ahlâkının düşüklüğü ile olduğu kadar, genel olarak fazla vergi kaçırmağa elverişli faaliyet nevilerinin, faal nüfusun önemli bir kısmını içine alışı ile de izah edilmelidir.

Lauré, bu mevzuda Amerika Birleşik Devletleri ile Fransa arasında aşağıdaki kıyası yapmaktadır.

Amerikan millî geliri şu şekilde paylaşılmaktadır :

% 70 işçiler,
% 20 şirketler,
% 10 münferit müteşebbisler.

Halbuki Fransız millî geliri şöyle taksim olunmaktadır :

% 60 işçiler,
% 10 şirketler,
% 30 münferit müteşebbisler.

Görülüyor ki kaçakçılığın geniş ölçüde tatbik olunduğu münferit müteşebbisler gelirinin, millî gelir içindeki nisbeti, Fransada Amerikadakinin üç misli yüksektir. Bu yüzden, tabiî kaçakçılık mevzuu vergilerin, umumî vergi yekûnunun içindeki nisbeti de art-

makta, bu da kaçakçılık vak'alarının çoğalmasına sebep olmaktadır.

İşte bu kaçakçılık vak'alarını azaltmak, vergi hasılatını artırmak gayesile 1953 yılından itibaren bir seri malî tedbir alınmıştır. Tabiatiledir ki bu tedbirleri ilk hissedenler, onlardan doğrudan doğruya müteessir olanlar, yani münferit müteşebbis dediğimiz en fazla vergi kaçakçılığı yapan zümre olmuştur. Bu zümre içinde de vergi kaçırmaları büyük işletmeden küçüğüne doğru tersine oranlı olarak artmaktadır. Umumiyetle perakendeci küçük esnaf, zanaatkârlar, büyük ticaret ve sanayi erbabına nisbetle daha geniş ölçüde vergi kaçakçılığı yapmaktadırlar.

Bu reformlarla, üç ana verginin *(contributions directes, contributions indirectes, enregistrement)* beyanlarının ve ödemelerinin kontrolü işi aynı maliye müfettişlerine verilmiştir. *Polyvalents* denen, Poujade'ın bir hiddet ânında, «*polyvoleurs*» adını taktığı bu müfettişler, mükelleflerin her çeşit vergilerini kontrol etmek salâhiyetine sahiptiler. Bu suretle bir vergi nev'inde tesbit edilen kaçakçılık izi tâkip olunarak, diğer vergilerdeki veya başka mükelleflerin matrah gizlemeleri de tesbit olunabiliyordu.

Meşhur fransız maliyecisi, Polutechnique okulu mezunu Maurice Lauré'nin sevk ve idare ettiği bu kontroller son derece başarılı olmuş ve kontrole tabi tutulan mükelleflerin % 97 sinin muhasebeleri gizleme ve fahiş düzensizlikten reddedilmiştir. Bu mükelleflerin % 95 i hata ve suçlarını kabul etmiştir [13].

Bu yeni müfettişler tabii vazifelerinde dürüstlük ve ısrar gösterdikleri nisbette itiraz ve şikâyet konusu olmuşlar, bu yeni metodların terkedilmesi için parlâmento üzerinde yapılan tazyikler artmıştır. Polyvalent'ların mükellefler üzerinde bir nevi sadizm ile hareket ettiklerini, malî bir engizisyon yarattıklarını iddia etmek mübalâğalı olur [14].

---

[13] R. Macart, Garde à vous, Fisc! Editions du Seuil, Paris 1955 s. 133.

[14] Fransız maliye idaresince, vergi kaçakçılığı kontrolleri dolayısile tertip edilen dikkate değer bir müsabakaya işaret edelim. Vergi kontrol ve tashih daireleri, keşfettikleri kaçak matrah nisbetinde puan kazanmakta ve bir malî yıl içinde en fazla puan toplıyan vergi dairesi Fransa şampiyonu olmaktadır. Keşfedilen matrah nisbetince müfettişlere prim verilmesi teklif edilmişse de, müfettişler bu teklifi kat'iyetle reddetmişlerdir.

Bu müessir kontroller vergi kaçakçılığı imkânlarını iyiden iyiye azalttığı için esnaf zümresi kendisini çok ağır bir vergi tazyiki altında hissetmiştir.

Poujade hareketinin doğmasında ve gelişmesinde mühim rolü olan üçüncü serî malî tedbirler de vergi kaçakçılığına tatbik olunan cezaların şiddetlendirilmesidir.

Pinay hükümeti zamanına rastlayan bu tedbirler, geçmişteki kaçakçılık vak'alarının affına paralel bir tedbir olarak alınmıştır. Müstakbel kaçakçılık vak'alarında müeyyideler % 100 den 200 e kadar artırılıyordu. Laniel hükûmeti zamanında da, (1953 - 1954), mükellef, keşfedilen hatalarda iyi niyetini ispat edemediği takdirde, % 100 artırmanın behemahal tatbiki maliye teşkilâtına tamim olundu. Güney Fransada vergiye kollektif reaksiyonların, kontrolleri iyiden iyiye güçleştirmeğe başlaması üzerine, kaçakçı mükelleflere karşı şiddet politikası en yüksek noktasına erişti. 14 Ağustos 1954 de kabul olunan bir kanun bir taraftan zanaatkârlardan alınan vergi nisbetini düşürürken, diğer taraftan malî cezaları şiddetlendiriyordu. Vasıtalı vergilerde, suçları tesbite selâhiyetli memurların vazifelerini yapmalarına engel olan kimselere tatbik olunan cezalar, bütün vergi nevilerine teşmil olunuyordu.

Diğer taraftan *Code des Impôts*'nun 1839 uncu maddesi önceden, verginin sadece fiilî bir şekilde, tehditle veya tertipli manevralarla, «kollektif bir şekilde» reddini hapisle cezalandırırken yeni şekli, bir malî kontrol muamelesine engel olan veya halkı engel olmağa teşvik eden herkesi, münferiden veya toplu halde, hapisle cezalandırıyordu. Kontrol tedbirlerinin ve cezaların bu suretle şiddetlendirilmesi Poujade hareketini büsbütün körüklemiştir [15].

d) Küçük esnaf ve zanaatkârlar üstündeki vergi yükünün diğer mesleklerle kıyası :

Poujade hareketi, vergi yükünün her meslek grubu üzerine yaptığı tazyikten doğmuştur dedik. Fakat bu demek değildir ki, perakendeci küçük esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki vergi yükü, diğer meslek gruplarına nisbetle son derece ağırdı. Olsa olsa denebilir ki perakendeci esnaf ve zanaatkârların vergiye karşı hassasiyetleri, bilhassa fena konjonktür dolayısile, artmıştı.

---

[15] Hoffmann a.g.e., s. 20.

Fransada genel vergi yükü, millî gelirin % 33 ünü temsil etmektedir. Esnaf ve zanaatkârlar ise, toplu gelirlerinin üçte birinden şüphesiz çok aşağı bir meblâğı vergi olarak hazineye intikal ettirmektedirler. Durumları diğer sosyal gruplarla karşılaştırılırsa, ücretlilerden daha az vergi ödedikleri, buna mukabil çiftçilerin ve büyük tüccarın vergi bakımından, daha imtiyazlı durumda oldukları kolayca müşahede edilebilir.

Poujade, vergi aleyhdarı hareketi devamınca, daima bir zümre üzerindeki, yani küçük esnaf ve zanaatkârlar üzerindeki vergi yükünün ağırlığından şikâyet etmiştir. Buna mukabil, ücretlilerin, büyük tüccarın vergi bakımından imtiyazlı durumda olduklarını ısrarla iddia etmiştir. Vergi önünde hakikaten imtiyazlı durumda bulunan ziraat erbabının *poujadiste*'lerin öfke ve kıskançlığını üstlerine çekmemiş olmaları dikkate şayandır. Bunun sebebini Poujade haretinin bilhassa küçük kasaba ve fakir esnaf içinden doğmuş olmasında ve ta başlangıçtan beri büyük şehirlilere, büyük tacirlere ve ücretlilere muhasım bir tavır takınmasında aramak gerekir. Hareket, köylülerle bir nevi dayanışma havası içinde idi.

Poujade hareketi siyasîleştiği zaman bunun mükâfatını, köylü reylerini elde etmekle gördü.

Küçük esnaf ve zanaatkârların, büyük tüccarlardan ve sanayicilerden çok kere daha ağır bir şekilde vergilendirildikleri iddiası bir paradoks gibi görünürse de, 1952 den itibaren hâkim olan konjonktür ve vergi mevzuatı müvacehesinde, bir hakikat idi. Nitekim götürü usulü ile vergilendirilen küçük esnaf zanaatkârlar, çok yüksek bir şekilde tesbit edilen götürü safî kazançlarından amortisman, «*provision*», «*dotation*» şeklinde indirimler yapamıyorlardı. Halbuki gerçek kazançları üzerinden vergilendirilen tacir ve sanayiciler, bu kalemlerde geniş ölçüde indirimler yapabildikleri gibi, önemli miktarda matrah gizlemelerine de muvaffak oluyorlardı [16].

Eğer vasıtalı vergilerin in'ikâs imkânı bir tarafa bırakılırsa, küçük esnaf ve zanaatkârların, ücretlilerden de daha fazla vergi

---

[16] Bu durumda tipik bir misal verelim. Mevcut mevzuata göre, bir kamyonet satın alınması, götürü usulde bir zenginleşme karinesi sayılıp daha fazla vergilendirmeyi mucip olurken, gerçek kazanç usulünde amortismana tâbi kapital masrafı telâkki ediliyordu. Delorme, Petites et grandes entreprises devant l'Impot, Economie et Politique, juin 1954.

ödedikleri iddia edilebilir [17].

Diğer taraftan bir çok vasıtalı ve vasıtasız vergiyi ödemekle mükellef olan bahis konusu sosyal grup maliye ile daimî temastan ve onun kontrollerinden bizar olmakta, vergi yükünün doğurduğu hoşnutsuzluk bu yüzden de çok artmakta idi [18].

Bu hoşnutsuzluğun çok yüksek oluşunun, diğer bir sebebi de, bu zümre mensuplarının sosyal sigorta, aile aidatı gibi, ücretlilere sağlanmış olan, sosyal bir takım avantajlardan istifade edememeleridir. Hatta Pierre Poujade vergi aleyhdarı kampanyası sırasında yazdığı kitabında kendi kendine «Zavallı Pierrot, ücretli olduğu zaman saadetini bilmiyordun» demiştir [19]

İşte bu vergi hoşnutsuzluğu, bilhassa Pierre Poujade'ın ateşli vergi aleyhdarı kampanyası ile, ayni zümre mensupları arasında şiddetle yayılmış ve kollektif bir vergi reaksiyonu olarak *Poujade Hareketi'ni* doğurmuştur.

3 — *Siyasî sebepler.*

Mamafih *Poujade Hareketi,* menşeindeki iktisadî ve malî sebepler ne kadar kuvvetli olursa olsun, sadece bu sebeplerle de izah edilemez. Bu hareketin doğuşunda rol oynayan bazı siyasî hadiselere ve genişlemesine müsait bir zemin teşkil eden, Fransanın siyasî bünyesine de temas etmek gerekir.

1950 yılında patlıyan Kore harbi, Fransa'da diğer Batılı memleketlerde olduğu gibi askerî masrafları artırmıştır. Diğer taraftan uzayıp giden Vietnam'daki sömürge savaşı da Fransız ekonomisinde ağır tazyikler icra eden askerî masraflara sebebiyet vermiştir. Fransada, 1950 den sonra vergi yükünü ağırlaştıran başlıca siyasî olaylar bunlardır.

---

[17] Hoffmann, a.g.e., s. 22.

[18] Mükellefin vergilere olan reaksiyonunu tahlilde, bir mükellefin ödediği vergiler miktarını ifade eden dar bir *vergi yükü* mefhumu yetersizdir. Toplu vergi miktarını maliyeye intikal ettirmek için mükellefin yapmak zorunda olduğu diğer masraflar (defter tutma, beyan v.s.—) ve bu intikal muamelelerine doğrudan doğruya izafesi mümkün diğer masraf veya kazanç azalmaları hesaba katılmalıdır. Biz bu daha geniş mefhuma *vergi külfeti* demeği teklif ediyoruz. Vergi yükünün mükellefin gelirine oranına *vergi tazyiki,* vergi külfetinin mükellefin gelirine oranına ise *vergilendirme tazyiki* denebilir.

[19] Pierre Poujade, J'ai choisi le combat.

Diğer taraftan, Fransanın siyasî bünyesi de Poujade hareketinin kolayca gelişmesine imkân vermiştir [20]. Fransada orta sınıflar, demokrasi rejimine lâyıkile intibak edememektedirler.

Bunlar siyasî bir zümre olarak sağlam bir şekilde teşkilâtlanamamakta, soldan sağa bir çok parti içinde dağılmış bulunmaktadırlar. En kararsız oylar, yani yüzen oylar, orta sınıflardadır. Fransız demokrasi tarihi gösteriyor ki, bu sınıflarda her türlü otoriter maceraya destekleme temayülü hayli yüksektir. Poujade hareketinin başlangıçtaki dar profesyonel kadro ve programını aşıp, siyasî bir grup haline inkilâp etmesinin bir sebebi de, orta sınıfların bu siyasî selâbet noksanıdır.

II — Poujade hareketinin teşkilâtlanması ve yayılması

Poujade hareketini doğuran sebepleri bu şekilde gözden geçirdikten sonra, onun sosyolojik temellerini, teşkilâtlanmasını, yayılmasını ve nihayet bir siyasî parti haline inkilâp etmesini sırasile inceliyelim.

1 — *Poujade hareketinin sosyolojik temelleri.*

Sosyal coğrafya bakımından, Poujade hareketi küçük kasaba ve köylerde daha büyük bir kolaylıkla yerleşmiştir. Daha sonra, bütün bir «*département*» (vilâyet) kasabalarındaki perakendeci esnaf ve tâcirler sağlam bir şekilde elde edildikten sonra, vilâyet merkezine *(Chef - Lieu)* şatafatlı mitinglerle girilmekte ve vilâyetin esnaf ve tüccarlarının da hareket iştirakinin teminine çalışılmaktadır. Poujade hareketleri, kırın, köyün, kasabanın, şahre, şehirlilere meydan okumasıdır. Vergi kontrolleri, maliye müfettişleri yani «bütün kötülükler» şehirlerden ve başşehirden gelmektedir. Poujade «Paris bir canavardır diyor. Çünkü orada hayat çığırından çıkmıştır. Sabahtan akşama kadar sarsan, sersemleştiren, aptallaştıran bir hayat.» [21].

---

[20] «Demokrasimiz can çekişiyor, zira halk onun dışında bırakılmıştır... Eğer Poujadisme, hükûmet edenlerin seçiminde gerçek etki imkânından yoksun olan vatandaşların bu mahrumiyetlerini temsil etmese idi, bu günkü vüs'atine ulaşamazdı. Mikroplar müsait olmayan bir zeminde üreyemezler: Rejimimiz onlara mükemmel bir zemin hazırlıyor.» M. Duverger, Reformer le régime, Le Moude 13 Avril 1956.

[21] Roland Barthes, Mythologies, Poujade et les intellectuels, Editions du Seuil, 1957, s. 211.

Poujade hareketinde kuvvetli bir taşralılık zihniyeti hâkimdir *(Provincialisme)*. Bu yüzden Paris'te teşkilâtlanma hayli geç ve güç olmuştur. Hareketin doğuşundan ancak bir buçuk sene sonra, Poujade meşhur «Paris üzerine yürüyüşünü» yapmıştır. O sıralarda umumî su baskınlarına rağmen, 800.000 taşralı *poujadistes* Paris'e girip Versailles kapısında nümayiş yapmıştır [22].

Fakat şehirlerde teşkilâtı yapmak ve kuvvetlendirmek için yapılan bu nümayişlere rağmen, *Poujadisme*'in en kuvvetli kaleleri gene küçük kasaba ve köylerde kalmıştır [23].

Tabiî coğrafya bakımından, hareket ilk önce Fransanın en fakir bölgelerinde yerleşmiş ve «*antifiscal*» hiddet, daha zengin bölgelere daha geç nüfuz edip teşkilâtlanabilmiştir. Poujade hareketinin önce merkezî ve güney Fransada yayılmasının ve bu bölgelerde en kuvvetli bir şekilde teşkilâtlanabilmesinin sebebi de budur. Keza Güney Fransa'da vergi ahlâkı ve yurtdaşlık duygusu itibarile, sosyal karakterin daha gevşek oluşu da nazarı itibare alınmalıdır.

Nihayet Poujade hareketi, *sosyal tabakalar bakımından,* müşkül durumda olan esnaf ve zanaatkâr arasında yayılmıştır. Vaktaki bu yayılma neticesinde hareket bir menfaat grubu olarak bazı başarılar elde ediyor, malî kontrollere engel olabiliyor, meb'usların alâkasını üzerine çekebiliyor, o zaman daha zengin esnaf ve tâcirler de hareketi ciddiye almağa ona katılmağa başlıyorlar. «Bir kere daha an'anevî taktik tatbik olunuyor. Küçüklerin, fakirlerin, zavallıların, bedbahtların arkasına gizlenmek» [24].

2 — *Vergi aleyhdarı meslekî bir menfaat grublaşması olarak Poujade hareketi.*

Poujade hareketi, «*antifiscal*» bir profesyonel menfaat grubu hareketidir. Vergi aleyhtarı karekteri, siyasî parti haline inkilâp etmesine kadar en bariz vasfı olarak kalmıştır. Gayesi küçük esnaf ve zanaatkârları «maliyenin ifratlarına» karşı, kanunî veya fiilî yollardan müdafaa etmektir. Zaten teşkilâtın ismi de bu gayeyi açıkça göstermektedir: *Union de défense des commerçants et artisans* (U.D.C.A.).

---

[22] Hoffmann a.g.e., s. 57.

[23] Roland Barthes, Mythologies, Poujade et les intellectuels. Editions du Seuil, 1957, s. 211.

[24] Duverger, le Monde 19 Mars 1955.

ma sendikacılıktan uzak kalmağa çalışmış, kurduğu teşkilâta sendikalizmi olarak vasıflandırmağa imkân yoktur. Esasen Poujade daima sendikalıktan uzak kalmağa çalışmış, kurduğu teşkilâta sendikaları âza kaydetmemiştir.

U.D.C.A. ya ancak fertler kayıt olabiliyordu. Çünkü gayesi sadece vergi mevzuunda mücadele etmektir. Bu bakımdan diğer meslekî sendikalarda hâkim olan devamlılık, kanunîlik ve mesleği ilgilendiren bütün konularda âzanın hak ve menfaatlerini müdafaa gibi hususlarla kendini bağlı his etmemektedir. Mevcut ticarî ve sınaî sendikalara karşı takındığı bu umursamaz tavrı yüzünden, bu sendikaların kendisine karşı cephe almalarına da sebep olmuştur.

Meselâ ticaret sahasındaki en büyük ve yaygın sendika olan *Confédération générale de petites et moyennes entreprises*'in (C.G. P.M.E.) başkanı *Gingembre* açıkça Poujade'a muhalefet etmiştir. Bu sendika ta 1947 de, bir çok vilâyetlerde «antifiscal» müdafaa komiteleri kurmuş, mensuplarının menfaatlerini maliyeye karşı korumağa gayret etmişti. Kuvvetli bir baskı gurubu olarak ticaret erbabı üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi için parlâmentoya tesir etmeğe çalışıyordu.

Poujade hareketi pek kısa bir zaman içinde bu sendikanın ve harekete muhalif diğer bazı sendikaların mensuplarını da kendine çekmeğe muvaffak oldu.

Poujade hareketinin tâ başlangıçtan beri esaslı bir programı yoktu. Sadece bazı malî tavizler istiyordu. Bunların nasıl gerçekleştirilebileceği, diğer zümrelerden alınan vergilerin daha da artırılmasının icap edip etmediği hususlarını tabii tamamiyle sükût geçiyordu.

1953 ekiminde kabul edilen bir programda, büyük ve küçük tacirlerin vergi önünde eşitliği, çok şubeli mağazalar, kooparatifler ve devlet kurumlarile vergi eşitliği, temelde tek vergilendirme, [25] aynen ücretlilerlerde olduğu gibi esnaf için de asgarî geçim indiriminin kabulü, vergi kontrollerinin tamamen kaldırılması, vergi cezalarının tamamının affı, ve nihayet sosyal sigortanın, aile ödeneklerinin ve emeklilik hakkının esnafa da tanınması talep ediliyordu.

---

[25] Imposition unique à la base, mefhumu ile ham madde üzerinden alınacak toplu bir muamele vergisi kastedilmiş olsa gerektir.

Poujade bu programdaki taleplerinin gerçekleşmesi için açık hava mitingleri tertiplemiş, parlâmento üzerine baskı yapmış, tehditler savurmuş fakat istekleri tamamen yerine getirilmediğinden bir tazyik grupu olmaktan çıkmış, bir siyasî parti haline geçmiştir.

Hareketini bütün fransız halkına teşmile gayret etmiş, köylü ve işçilerin de iltihakını sağlamaya çalışmış, fransız ihtilâlinde mühim rol oynamış olan «*Etats Généraux*», şeklinde yeni bir kurucu meclisin içtimaını teklif etmiştir. 1956 Ocak seçimlerinde esnaf, zanaatkârlar, tüccar ve bir kısım köylü reylerini toplıyarak, 600 kişilik millî meclise 52 mebus sokmak suretile hiç beklenmedik bir başarı sağlamıştır.

III — Poujade mitolojisi ve propagandası

Vergi memuru ile mükellef beşeriyet tarihi boyunca mizaçları hiç bağdaşamamış, belki de hiç bağdaşamıyacak olan iki şahıstır.

Eski devirlerin vergi haksızlıklarının, *Prensin âdaletsiz vergiler* koymasının, tebaayı asırlar boyunca tâciz etmesi halk kütlelerinde, vergi memurları yahut daha umumî bir ifade ile maliye hakkında *masalsı inançlar*'ın yerleşip kalmasına sebep olmuştur.

Bu inançlara göre, maliyeci devleti temsil eder. Halkın aklının pek eremiyeceği, «devlet hikmeti» denen bazı karanlık sebepler yüzünden, elini daima vatandaşın ceplerinde gezdirir. Kimlerden ne kadar para alacağını kendi takdir eder. Vatandaşın vergi borcunu tesbit için yaptığı hesaplara akıl ermez.

Buna mukabil mükellef daima mağdur, daima «yolunan» durumundadır.

Tebaanın prensten elde ettiği ilk âmme haklarının, hâkimiyet haklarının vergi babında tahdidi, yahut kısmet tebaaya intikali gibi hususlarda elde edilmiş olmasına ve o zamandan beri âmme hizmetlerinin gerek kararlaştırılmasında, gerekse malî kaynaklarının tâyin ve tesbitinde, halk mümessillerinin tasvibinin gerektiği prensibinin geniş ölçüde yayılmış olmasına rağmen, maliye ve mükellef münasebetlerine taallûk eden, yukarda zikrettiğimiz basit efsane, halk efkârından hâla silinmiş değildir.

İşte Poujade da propagandasında daima bu mitolojiye dayanmış nutuklarında, kütleleri cezbetmek için, «kan emici» devlete karşı tahrik edici, ağır kelimeler kullanmıştır.

Poujade'a göre malî kanunları hazırlayanlar *entellektüellerdir*. Yani profesörler ve teknisyenler... Entellektüel, başı havada, boşlukta bir kimsedir, ayakları yerde değildir. (Bir Poujadiste entellektüellere helikopter adını takmıştır). Her vasat Fransızın sahip olduğu sağ duyudan, bu biçare entellektüeller mahrumdurlar. Bütün malî kötülüklerin müsebbibi, Rivoli sokağında (Maliye Bakanlığının bulunduğu sokak) kâğıt yüklü masalar önünde vakitlerini tefekkürle geçiren bu polytechnicien'lerdir. Bunlar gerçek hayatla, gerçek Fransızlarla irtibatlarını kaybetmiş bir takım avarelerdir. Poujade bu suretle gerçek memleketle (pays réel), kanunî memleketi (pays légal) ayırdediyor, bu ikisi arasındaki bağın koptuğunu iddia ediyordu. [26].

Kanunî memleketin, bu entellektüel kişileri karşısına Poujade tam mânasiyle bir *halk çocuğu* olarak çıkmaktadır. «Eski jimnastik hocası», eski ,rugbi oyuncusu, «eski *Royal Air Force* savaşçısı» uzun boylu, sağlam yapılı tam bir taşra Fransızıdır. «Poujade şeytanın ta kendisidir, yorulmak nedir bilmez.»

Açık hava mitinglerinde kolları sıvalı, gömlekle, verdiği nutuklarda maliyenin «entellektüel» müfettişlerine küfürler ve ithamlar savurmaktan çekinmemektedir. Onlar halk ile teması kaybetmiş, hatta kodaman iş adamlarına satılmış, «vatansız tröstlerin» emrinde çalışıp ceplerini dolduran «soyguncular, hırsızlardır». Fransanın «mezar kazıcılarıdır».

Poujade propagandasında daima küçüklerin, mağdurların müdafii olarak ortaya çıkmakta, buna mukabil «kodamanlara», milletlerarası vatansız tröstlere şiddetle hücum etmektedir.

Diğer taraftan Poujade'a göre «*dirigiste, collectiviste, vampir devlet*» vatandaşı soymakta hür orta sınıfları esarete, Fransayı mahva sürüklemektedir. Poujade, canavar Golyata saldıran Davut rolündedir. Fakat başlangıçta fransız aydınları, devlet maliyesine karşı giriştiği bu savaşta onu, daha çok değirmenlere saldıran Don Kişota benzetmeği tercih ediyorlardı.

---

[26] Fransız radikal partisi doktrincilerinden filozof Alain de, çok daha evvel ayni iddiada bulunmuştu. «Asırlar var ki halk bir politika istiyor, güzideler başka bir politika tatbik ediyor.» Elements d'une doctrine radicale. Bk. Hoffmann, a.g.e., s. 220.

Poujade hareketi *siyasileştiği* zaman, bu vergi aleyhtarı propaganda sloganlarına ırkçılık, *antisémitisme* (yahudi düşmanlığı), *antiparlementarisme,* Cezayirin müdafaası gibi aşırı sağcı temaslar da ilâve etmiştir.

IV — Poujade hareketinin hedeflerine ulaşmak için kullandığı metodlar.

Poujade hareketi, esnaf üzerindeki malî yükün azaltılması yolundaki gayelerine ulaşmak için her çeşit metoda baş vurmuştur. Vergi otoritelerine karşı girişilen bu kollektif mukavemet hareketlerini başlıca iki grup altında toplıyabiliriz :

Maliyenin salâhiyetli memurlarının verginin tahsili hususundaki kanunî muameleleri yapmalarına kuvvetle, fiilî şekilde engel olmak ve vergi borcunu ödememek;

Kanunların değiştirilmesi, bazı vergi memurlarının azli için, mebuslar ve millî meclis vasıtasile hükûmet üzerinde baskı yapmak.

Bu iki mukavemet hareketini ayrı ayrı inceliyelim.

1 — Verginin tahsiline fiilî bir şekilde engel olmak.

Poujade hareketinin, yayılmasına belki de en fazla hizmet eden propaganda silâhı, vergi kontrollerine ve verginin tahsili için yapılan kanunî muamelelere engel olmak hususunda gösterdiği başarılardır. «Birlik kuvvettir» parolasıyla Poujade, kurduğu ekip ile o kasabadan ötekine koşarak maliyenin esnaf nezdinde teşebbüs ettiği vergi kontrollerini baltalamıştır. Tükenmez enerjisi ile kasaba kasaba dolaşmış ve bilhassa şoförlerin de tesanüdü ile adeta seyyar bir vergi aleyhtarı muhafız ekibi vücuda getirmiştir. Poujade bilhassa ilk aylarda, bir çok kasabada malî kontrollere mâni olmuş ve buna karşı Maliye idaresi pek kuvvetli bir reaksiyon gösterememiştir. Hatta kontrollere, malların haczine ve müzayede ile satışına kollektif bir şekilde engel olma metodları hakkında, harekete yeni iltihak edenlere verilmek üzere, küçük bir broşür çıkarılmıştır [27].

---

[27] Hoffmann, a.g.e., s. 69 blio graplue.

Bu kollektif baltalamalar dolayısile Poujade ve hareketin diğer mensupları hakkında pek çok dâva açılmış, fakat kontrollere karşı dayatma devam etmiştir.

1955 yılının ocak ayından itibaren, Poujade hareketi mensupları vergi grevine başlamıştır. Poujade hakkında verginin kollektif bir şekilde reddi suçundan takibat açılır. Fakat Poujade hâkim önünde vergi grevini tavsiye ettiğini inkâr ve bu grevin kendiliğinden *(spontanée)* vuku bulduğunu iddia eder.

U.D.C.A. vergi grevine 18 vilâyette âzanın % 80 inin itaat ettiğini iddia etmiştir.

Hükûmet otoriteleri ise, bazı tüccarların vergi borçlarının banka hesapları üzerinden tevkif olunduğunu açıklamışlardır. 1955 varidat istatistikleri, 1954 e nazaran diğer kalemlerde hafif bir yükselme gösterirken, gelir vergileri hasılatında bir duraklama müşahede edilmiştir. Poujade 4 Mayısta teşkilâtına yaydığı bir tamim ile, hükümetin yaptığı ve yapacağı reformlar karşısında vergi grevinden vazgeçildiğini bildirmiştir. Halbuki hakikati halde Poujade'ın verdiği grev emrine pek az esnaf iştirak etmişti. Öyleki bu vergi grevinin başarısızlıkla neticelendiği iddia edilebilir [27].

2 — *Meclis ve hükümet üzerinde tazyik icrası.*

Meclis ve hükümet üzerinde menfaat gruplarının tazyik icra etmesi hiç de yeni bir usul değildir. Demokrasi tarihinde menfaat gruplarının hükümet ve kanunî memleket *(pays légal)* üzerinde icra ettikleri tazyikler, daima bir kara leke olarak kalmıştır. Tabiî bu tazyiklerin en önemlileri de daha az vergi ödemek ve devlet masraflarından daha çok istifade etmek şeklinde, devlet maliyesini alâkadar eden iki mühim mevzu etrafında dönmüştür.

Poujade'ın da vergi aleyhtarı hedeflerine ulaşmak için, bu denenmiş klâsik metoda başvurması tabiî idi. Bahusus, Fransa gibi hükümetlerin pek zayıf ekseriyetler üzerinde akrobasi yaparak, aylarla ölçülen ömürlerini uzatmağa çalıştıkları bir memlekette, tazyik gruplarının hedeflerine ulaşmak için pek müsait bir zemin bulduklarına şüphe yoktur.

---

[27] Hoffmann, a.g.e., s. 69.

Yalnız Poujade ve taraflarının betbahtlığı şuradadır ki başlangıçta, onları pek ciddiye alan olmamıştır. Lisanlarındaki şiddet, kaba kuvvete müracaatta gösterdikleri hafiflik, umumiyetle aydın çevrelerde ve hususile Parlâmento ve hükümet erkânı üzerinde istihza ile karışık pek menfi bir reaksiyon uyandırmıştır. Fakat Poujade hareketi hızla yayılıp teşkilâtlanmaya başladıkça ve bu hareketin desteklediği listeler, belediye ve ticaret odaları seçimlerinde umulmadık başarılar sağladığı zaman siyaset adamlarının ilk tavrı değişti.

Meb'uslar, seçim dairelerinde Poujade hareketinin taleplerini desteklemeye davet edildiler. Bu suretle onlar seçmenleri karşısında müşkül mevkide bırakılıyorlar, Poujade ve taraftarlarının talep ettikleri reformların meclisten geçirilmesi hususunda vaadde bulunmaya zorlanıyorlardı.

Diğer taraftan kütle mitingleri, gösteri yürüyüşleri vasıtasile meclis ve hükümet üzerinde baskı yapmak yoluna gidildi. Meselâ Poujade, 1955 senesi başında, hükümet bir ay içinde talep edilen reformları yerine getirmediği takdirde Paris üzerine yürüneceğini söylemiştir. Hükümet (Mendés-France hükümeti) bu tehditlere kulak asmadığı için, 200 bin kişilik bir gösteri kafilesi taşradan Paris üzerine yürümüştür. Kütle nümayişleri meclisteki meb'uslar üzerinde tesirini göstermiş ve Poujade programına taraftar meb'usların sayısını arttırmağa muvaffak olmuştur.

Bilhassa Edgar Faure hükûmeti zamanında *«meşru memleket»* üzerinde yapılan tazyikler meyvalarını vermeye başlamıştır. Poujade, vergi kontrollarını ıslah ve kaçakçılığı amansız bir şekilde takip ettiren, Maurice Lauré'nin ve vergiler umum müdürü Allix'in mevkilerinden uzaklaştırılmalarını sağlıyor. Diğer taraftan, meclis üzerine yapılan tazyikler, hükûmeti, Poujade'ın taleplerinin bir kısmını kabule icbar ediyor.

Vergi kontrollerine engel olanın cezası hafifletiliyor, vergi kontrolleri azaltılıyor, geniş selâhiyetli *(polyvalents)* müfettişlerin faaliyetleri tahdit olunuyor. Defter tutma mükellefiyeti basitleştiriliyor, alçak kazanç dilimlerinde nisbî vergi indiriliyor, bazı cezalar hafifletiliyor, mübadele vergisi kaldırılıyor.

Bütün bunlar Poujade ve taraflarını teskin edecek mühim tavizlerdir. Fakat Poujade bunlarla yetinmiyor, vergi aleyhindeki sa-

vaşını daha da genişleterek, hareketini tamamen siyasîleştiriyor ve rejim aleyhtarı bir mücadeleye girişiyor.

Bugün Poujade hareketi, Fransadaki diğer partiler mozayığı içinde aşırı sağcılığı ve aşırı vergi aleyhtarı karekteri ile mütemayiz bir siyasî parti haline gelmiştir. Mamafih bu istihale Poujadisme'e, eski hararetli taraftarlarından bir kısmını kaybettirmiştir. Keza siyasî parti olarak da yıldızının sönmeye yüz tuttuğu söylenebilir. Poujade isyanının menşei olan vergi aleyhtarı hareket, koyu sağcı otoriter zihniyette bir parti olduğu zaman etkinliğinden kaybetmiş ve fransız partiler mozayiğine karışmıştır.

Son zamanlarda U.D.C.A. iktisadî sahada bazı teşebbüslere girişmiş, ticarî sektördeki aracıları kaldırıp perakende ticareti hem müstehlik ve hem esnaf lehine ıslahı için teşkilâtlanma kararını vermiştir. Belki de Fransada esnafın geçirdiği kriz'in halli için en radikal yol bu sonuncudur. Fakat Poujade daha kolay, daha popüler ve daha çok ihtiras istiyen hareket ve nümayiş yollarını, siyasî sahneyi tercih etmiştir. Poujade hareketinin ömrü de ancak onu besleyen esnafın hiddeti kadar uzun olabilmiş, hiç bir yapıcı promramı olmadığı için, siyasî sahada, son mahallî seçimlerde de görüldüğü gibi, kütleler nezdinde eski itibarından hayli kaybetmiştir [28].

V — Netice

Muhtelif cepheleri ile tetkik ettiğimiz Poujade hareketinden vergi politikası konusunda ne gibi neticeler çıkarılabilir? Kanaatimizce Poujade hareketi hiç değilse iki hakikatı bir kere daha ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi, mukellefin maliye ile olan temaslarını insan münasebetleri ilmi ve mükellef psikolojisi açılarından en uygun şekilde ayarlamak zaruretidir. İkincisi ise toplu vergi yükünü muhtelif zümreler üzerine dağıtan malî gelirler dengesi, ile bu zümreleri siyasî sahada temsil eden, siyasî kuvvetler dengesi arasında çok sıkı bir münasebet bulunduğudur.

Poujade vak'ası göstermiştir ki, uzun vâde içinde inhitata makkûm, kısa vâdelerde de iktisadî sıkıntılar içinde bulunan bir züm-

[28] Poujade hareketini destekleyen kütleler, Mayıs 1958 den itibaren tamamen, De Gaulle'ü iktidara getiren umumî milliyetçi harekete katılıp onun içinde erimişlerdir.

reyi, mühim bir vasıtalı vergiler toplayıcısı mevkiine koymak, onu vergiye karşı aşırı hassas bir psikoloji içine sokmaktadır. Lauré'nin *(allergie fiscale)* dediği durum Keza normal ve modern bir ticarî işletmenin kolaylıkla tahammül edebileceği malî kontroller, küçük esnaf ve zanaatkârlarda bir malî engizisyon hissi yaratmaktadır. Maliyenin vergi kontrollerinin derece ve şumulünü, mükellefin iktisadî kuvvetine göre derecelendirmesi, alçak gelir kademelerinde nisbeten daha basit ve kontrolsüz (meselâ götürü usulü) metodlarla vergi tarh ve tahsil etmesi lüzumu bir kere daha ortaya çıkmış oluyor.

Vasıtalı vergiler, büyük işletmeler tarafından kolaylıkla in ikâs ettirilebilmekte hattâ ilâve kârlara da vesile teşkil etmekte (çift in'ikâs), fakat küçük işletmelere doğru inildikçe in'ikâs mekanizmasının işlemesi aksamakta ve mükellefte vergiyi cebinden ödediği hissi hâkim olmağa başlamaktadır. Poujade hareketinin doğmasında, eklenen değer vergisinin (taxe sur la valeur ajoutée) kabulüne kadar, vasıtalı vergilerin çok mühim bir rol oynamış olması da bunu göstermektedir.

Vergilerin konjonktüre karşı hassasiyetleri oldukça etraflı bir şekilde tetkik edilmiş bir konudur. Poujade hareketi, *mükelleflerin konjonktür dolayısile vergiye olan hassasiyetlerinin* tetkikinin lûzum ve faydasını ortaya koymaktadır. Sadece şunu söyliyelim ki konjonktüre ve dolayısile mükellefin gelir dalgalanmalarına intibakı zayıf olan vergilerde (Poujade vak'asında götürü usulü ile alınan vergi gibi) mükellef üzerindeki vergi tazyiki, dolayısile mükellefin vergi hoşnutsuzluğu ve reaksiyonları, iktisadî dalgalanmalara sıkı sıkıya bağlı olarak değişmeler göstermektedir.

Vergi yükü ve tazyiki karşısında mükelleflerin gerek ferdî, gerek kollektif reaksiyonlarını incelerken onları, sosyal gruplar olarak ele almak, grup halinde vergi psikolojilerini tetkik etmek semereli neticeler vermektedir.

Eşit vergi tazyiki karşısında bir serbest meslek mensubunun reaksiyonu, bir ücretlinin reaksiyonu ile aynı olmamaktadır. Ötedenberi köylüler, vergiye karşı reaksiyonları yüksek olan bir meslek grubu olarak bilinirdi. Bunlara küçük esnafı da ilâve etmek lâzımdır. Diğer grupların reaksiyonlarını ölçerken de vergi kaçırma imkânlarını, tatbikatını önemle ele almak gerekir. Fransada esnaf vergi kaçırmaktan men edildiği gün, üzerindeki vergi yükünün tahammül edilmez derecede ağır olduğunu keşf etmiştir.

Genel vergi yükünün muhtelif sosyal zümreler arasında dağıtılış şekli ile, bu zümrelerin siyasî kuvvetler dengesi içinde işgal ettikleri mevkiin sıkı bir münasebeti vardır. Poujade hareketi, maliye ilmi ile siyaset ilmi arasındaki bağların ne kadar sıkı olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur. [29] Gerçekten U.D.C.A. siyasî bakımdan bir parti ile kuvvetli bağları bulunmıyan esnaf ve zanatkârlar zümresi tarafından kurulmuştur. İşçiler, köylüler, büyük sanayiciler siyasî plânda kendi menfaatlerini, bahis konusu zümreye nisbetle daha iyi himaye ettirmekte idiler. Poujade'cılar vergi bakımından belki en fazla gadre uğrayan zümre değildi, fakat siyasî sahada kuvvetli bir teşkilâta bağlı değildiler. Bu yüzden önce bir baskı grubu olarak teşkilâtlanmışlar, bu suretle ancak kısmî bir başarı sağlıyabildikleri için, daha da kuvvetli olabilecekleri düşüncesile ve bilhassa Poujade'ın tahriki ile, teşkilâtlarını siyasî bir parti haline getirmişlerdir.

Bir toplumda, eğer muhtelif sosyal gruplar üzerindeki vergi yüklerinin, alışılmış vergileme prensiplerine (iktidar, fedakârlıkta eşitlik v.s.) uyulmadan açık bir eşitsizlikle dağıtılmış olduğu müşahede ediliyorsa, bu, himaye gören grupların siyasî plânda hâkim durumda olmalarından ötürüdür.

Prensin tebaa üzerindeki mutlak hâkimiyetinin tahdidine, ilk olarak, vergilendirme salâhiyeti sahasından başlanmıştır. Bu itibarla demokrasilerde vergi yükünün sosyal gruplar arasında tevziinde objektif eşitlik ve hakkaniyet prensiplerinden bu kadar sık uzaklaşılması karşısında kötümserliğe düşmeğe mahal yoktur.

Demokrasilerde, çoğunluğun azınlığı yüksek vergi yükü ile ezmesi mahzuru, mükellefin âmme hizmetine iktidarı nisbetinde iştirak duygusunun eğitimi ile kısmen tekâfi edilebileceği gibi, baskı grupları önünde diz çökmiyen kuvvetli bir maliye idaresinin de, bu sahada tesirli bir supap rolü oynayacağında şüphe yoktur.

5 Mayıs 1958

---

[29] İngiliz maliyecisi Dalton; Maliye ilminin, «İktisat ile Siyaset ilmi arasında hudut teşkil eden disiplinlerden biri olduğunu» söylemektedir. Principles of public Finance, London.

BİBLİYOGRAFYA

R. Barthes : Mythologies, Editions du Seuil, Paris, 1956.

H. Bonnaud : L'aventure Poujade, Montpellier, 1955.

M. Duverger : Les partis politiques, Armand Colin, 3 ème édition, Paris, 1958.

Ch. Guy : Le cas Poujade, Givors, 1955.

S. Hoffmann : Le mouvement Poujade, Armand Colin, Paris, 1956.

J. - M.Jeanneney : Les commerces de dètail en Europe occidentale, Armand Colin, 1954.

M. Lauré : Traité de Politique fiscale, Presses Universitaires de France, Paris 1956.

M. Nicolas : Avec Pierre Poujade sur les routes de France, Les Sable - d'Olonne, 1955.

R. Macart : Garde à vous, Fisc!, Editions du Seuil, Paris 1955.

P. Poujade : J'ai choisi le combat, Saint-Céré 1955.

J. Touchard : Bibliographie et chronologie du Poujadisme, Revue française de Science Politique vol. VI., jan.-mars, 1956, ss. 18-43.

ENFLASYON VE VERGİ POLİTİKASI

Enflâsyon ve vergi politikasının umumî görünüşü. — Vergi ve enflâsyon münasebetlerinin nazarî tahlili. — Alternatif vergilendirme şekillerinin enflâsyona karşı tesirleri. — Yüksek vergilendirme politikasının enflâsyonist tepkileri. — Son tatbikat ve alınan tedbirlere toplu bir bakış.

Doç. Dr. SÜLEYMAN BARDA

I — ENFLÂSYON VE VERGİ POLİTİKASININ UMUMÎ GÖRÜNÜŞÜ.

Malûm olduğu üzere fiat seviyesinin yükselmesi bir memlekette enflâsyon dediğimiz hâdiseyi meydana getirebilir. Aşağıda daha geniş bir şekilde göreceğimiz enflâsyonist gelişmenin, tatbik edilecek bir vergi politikası karşısında arzedeceği durumun tahlili ise bizi, mevzuu iki cepheden tetkike götürmektedir.

1 — Enflâsyonun iktisadî seyrinin kısa bir tahlili.

Artan fiatlar neticesinde meydana gelen enflâsyonist durumun para kıymetini tersine orantılı olarak düşürdüğünü ve tedavül hacmini de, artan para talebi neticesi, büsbütün kabarttığını tereddütsüz müşahede etmekteyiz. Bu bakımdan enflâsyon mefhumunun izahı hususunda muhtelif târiflere rastlamanın kabil olduğunu söyliyebiliriz.

Umumiyetle moneter târiflere göre, bir memlekette para arzının mal arzına (istihsale) nisbetle daha fazla artışı hâdisesesini enflâsyon kelimesiyle vasıflandırmak kabil olduğu gibi, fiatlar bakımından da enflâsyon hali fiat seviyesinin satın alma gücünün düşmesi şeklinde târif edilebilir.

Bu şekilde mahiyetini kısaca belirtmeğe çalıştığımız enflâsyon hâdisesinin hiçbir zaman yalnız vuku bulmayıp, fiatlar yükselmeğe başlayınca, iş hacminin ve yatırımların arttığı ve neticede «output» un, yâni elde edilen hasılanın da yükseldiği görülür. Yalnız bu ge-

lişmeler muhtelif ekonomilerde farklı şekillerde tezahür ederler. Bu itibarla bir memlekette enflâsyon halini iki cepheden müalâa etmek doğru olur [1] :

a — Tam istihdam halindeki bir ekonomide enflâsyon.

b — Tam istihdam seviyesinin altındaki bir ekonomide enflâsyon.

Birinci halde, bir memleketin iş ve istihsal kapasitesi tamamile kullanıldığından (tam istihdam durumu), mecmû «output»'nun arttırılması çok güçleşebilir. Böyle bir vaziyette fiat yükselişi karşısında «output»'u arttırmak kolay kabil olamıyacağına göre, fiatlar büsbütün yükselir. Millî gelirdeki artış ta bu hareketi tâkip eder. Bu şartlar altında, tam istihdam halindeki bir ekonominin enflâsyonist tazyiki bilhassa kısa devrede şiddetle hissedeceği muhakkaktır. Halbuki uzun vâdede böyle bir memlekette millî «output»'u arttırmağa müsait bulunan dinamik ve yayılabilen «expansionist» bir ekonomi hali bu enflâsyon şiddetini, hasılayı arttırabilmek suretile, ergeç azaltmağa müsaittir.

İkinci halde ise, yâni tam istihdam seviyesine ulaşmamış ekonomilerde, fiatlardaki yükseliş ve enflâsyonist tazyik kendisini hissettirdiğinde, tam istihdam noktasına kadar istihsali arttırmak mümkün olacağından, enflâsyon tesirlerinden çekinmemek gerekir. Bu sebeple bu devredeki enflâsyona J. M. Keynes « semi-inflation» adını vermektedir. Böylece ekonomide kullanılmıyan yayılma patansiyeli karşısında, yükselen fiatlar ve artan para talebi daha çok iş imkânları yaratır ve «output» seviyesini yükseltir. Şu halde bu devredeki enflâsyondan, iş imkânları devam ettikçe, tam istihdam noktasına kadar çekinmemek gerekir.

Fakat yukardaki her iki halde de enflâsyonun mutedil bünyesine temas etmiş bulunuyoruz. Halbuki, bilhassa harp sonrası devirlerinde görüldüğü gibi, fiat yükselişi hareketlerinin alabildiğine para talebini arttırmakla beraber istihdam seviyesinin millî hasılayı aynı nisbette arttıramıyacak bir tempoya düşürdüğü hallerde, enflâsyonist tazyikin çok yükseldiği görülür. Bu şekildeki bir enflâsyon hareketine iktisat lisanında «hyper - inflation» denilir ki,

---

[1] Aynı tefriki *George L. Bach*'ın «Economies an introduction to analyses and policy» isimli mükemmel « text-book » unda bulmak kabildir. (New-Yersey, 1957, s. 124-128).

bu takdirde fiatlardaki seri yükseliş ve para arzında gittikçe artan bir şişkinlik, enflâsyondan korkulan «katastrof» u doğurur. İşte asıl kaçınılacak enflâsyon şekli bu nevi enflâsyondur. Birinci dünya harbinden sonraki alman markı ve ikinci dünya harbinden sonraki Yunan drahmisi ile Macar pengüsü enflâsyonlarında bu şekle rastlanmış idi.

Şu halde umumiyetle enflâsyonun iktisadî seyrini tespit edecek olursak diyebiliriz ki, fiatların artması ile yatırım seviyesinin yükseltilmesi para talebini de tahrik edince, para arzı ve banka kredilerinin «expansion» nu istihlâki, yatırımları ve hükûmet masraflarını teşrik eder. Başlangıçtaki enflâsyonist hareket yavaş yavaş bütün sektörlere yayılır. Bu ilk safhayı «fiat - ücret» helezonundaki yükseliş tâkip eder. Fiatlardaki devamlı artış reel ücretlerin düşmesini intaç eder. Kazançlardaki artış ücret yükselişini is'af edebilir. Fakat neticede yatırımların azaldığı görülür. Reel ücretin temini ve sosyal emniyetin tahakkuku mevzuunda vaki emek sektörü talepleri «fiat - ücret» helezonunun hakikî sebebini teşkil eder. Bu sistem içinde nakdî imkânlarını yâni tedavül hacminin arttırılması da enflâsyonist tazyiki büsbütün fazlalaştırır. [2]

2 — Vergi politikasının muhtemel tesirleri.

Yukarda umumî hatlarını kısaca çizmeğe çalıştığımız enflâsyonist gelişme temposu içinde acaba vergi politikasının istihlâk, tasarruf ve yatırım sektörleri üzerindeki muhtemel tesirleri ve bünyesi ne olabilir suali üzerinde de durmak gerekir. Bu muhtemel tesirleri Profesör Carl S. Shoup aşağıdaki hususlarda hülâsa etmektedir [3] :

a) Verginin teşvik edici tesirleri.

Burada verginin tatbiki neticesinde, teklifin mükellefi muntazam bir saat çalışmağa teşvik etmesi, veya yatırım için muntazam satın alma gücü tasarruf etmeğe tahrik etmesi veyahut ta tasarruf edilmiş bir mikdarını yatırım için muntazam bir riske katlanmağa

[2] Enflâsyon « process » inin bu şekildeki mekanizması hakkında daha fazla izahat için çok geniş bir literatür mevcuttur. Bu hususta bk.: «A symposium, Savings in the Modern Economy», (Minnesota 1953, s. 273-281).

[3] Bk. : *Carl S. Shoup,* «Taxation and Fiscal Policy» in «Income Stabilisation for a developping demacracy». (New-Haven 1953, s. 261-270).

teşebbüs edilmesi bahis mevzuudur. Ödenen marjinal vergi nisbeti artarsa, mezkûr tesirlerin (tasarrufa tahrik, muntazam mesaiye teşvik, veya muntazam riske katlanma) azaldığı gürülür. Bu sebeple bu tesirlere verginin «ikame tesiri» adı verilir.

b) Verginin «kullanılabilir gelir» veya «işletilen sermaye» üzerindeki tesirleri.

Burada birinci halde, müteşebbis olmayan bir «şahıs-mükellef» in elinden bir miktar paranın alınması bahis konusudur. İkinci halde ise, bir teşebbüsten işletilen sermayenin bir kısmını almak düşünülür. Vergi ödenince, mükellefin kullanılabilir sermayesi veya çalışan sermayesi azalır. Böylece bu mükellefin istihlâk veya yatırım masrafını, tasarrufunu azaltmak mecburiyetinde kaldığı görülür. Hicks, bu tesirlere «gelir tesirleri» adını vermektedir.

c) Verginin yatırım ve istihlâk ile alâkalı fonksiyonu.

Umumiyetle alınan her verginin istihsal cesaretini kırdığı söylenir. Böylece vergi ödeyen mükellefin yatırım ve istihâk imkânlarında bir azalma meydana geleceği düşünülebilir. Maamafih bu tesir bakımından, bir verginin diğer bir vergiye nazaran daha müessir olduğu da bazan hatırlatılmak icap eder.

d) Verginin istihlâk ve tasarruf üzerindeki tesirleri.

Herhangi bir vergi artışını kullanılabilir gelirde bir azalma tevlit edeceği, böylece mükellefin istihlâk meylinde bir daralma yaratacağı da aşikârdır. Hattâ vergi cibayetinin neticede tasarrufta da bir eksilme meydana getireceğini unutmamak gerekir. Bu itibarla yatırım —istihlâk üzerindeki menfî vergi tesirinin tasarruf— istihlâk münasebetlerinde de görüleceğini kat'î olarak söyliyebiliriz.

Şu halde yukarıdaki tesirleri tcabı, enflâsyonist bir devrede, vergi politikasının tatbiki neticesinde, yatırım, tasarruf ve istihlâki kısmak bakımından, vergi arttırılması yolu ile enflâsyon tazyikinin azaltılıp azaltılamıyacağı hususu da tetkik edilmeğe değer bir mahiyet taşır. Aşağıdaki tahlillerimizde de bu noktalara temas etmeğe çalışacağız. Fakat daha önce, vergi ile enflâsyon münasebetlerinin nazarî tahlilini kısaca belirtmekte faide umuyoruz.

II — VERGİ VE ENFLÂSYON MÜNASEBETLERİNİN TEORİK TAHLİLİ

Prof. Higgins, çok enteresan bir yazısında [4], vergi ve enflâsyon münasebetlerini tetkik ederken, muvazene halindeki bir bütçenin enflâsyonist olmağa müsait bulunduğunu, halbuki muvazene halinde bulunmayan bir bütçenin «neutre» bir karakter arzettiğini hatırlatmakta, ancak bu durumun, masrafların varidata olan nisbetinin marjinal istihlâk meyline müsavi olduğu zaman varid farz etmektedir.

Bilindiği üzere J. M. Keynes'e göre, marjinal istihlâk meyli aşağıdaki diagramla gösterilebilmektedir :

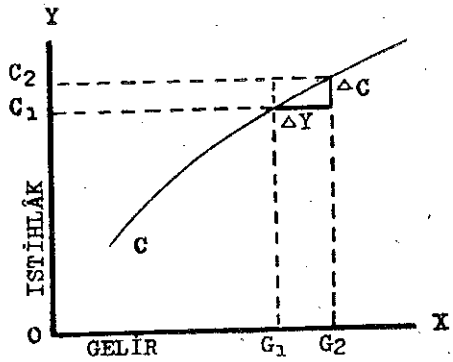

ΔY : Millî gelirdeki değişiklikler

ΔC : İstihlâkteki değişiklikler

$$\begin{pmatrix} \Delta y = 10 \\ \Delta c = 6 \end{pmatrix}$$

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y} = \frac{6}{10}$$

C : İstihlâk eğrisi

Yukardaki şekle göre, marjinal istihlâk meyli $\frac{\Delta C}{\Delta Y}$ nisbeti ile ifade edilir. Yâni bu, istihlâkteki ufak bir değişikliğin (C_2C_1) gelirdeki ufak bir değişikliğe (G_1G_2) olan nisbetidir. Şeklimizdeki bu münasebeti $\frac{\Delta C}{\Delta Y}$, yâni meselâ $\frac{6}{10}$ orantısı ile ifade ediyoruz.

[4] Teferrüat için bk.: *B. Higgins*'in « A note on taxation and inflation » isimli makalesi (in The Canadien Journal of Economics and Political Science, 1953, s. 392-402).

İşte, masraf istihlâke ve gelir de varidata tekabül edebileceğine göre, Prof. Higgins masraf/varidat nisbeti dahilinde, istihlâkteki değişikliğin gelirdeki değişikliğe müsavi olduğu zamanlarda, bütçe muvazenesinin enflâsyonu tahrik edebileceğini hatırlatmaktadır. Bu temel noktai nazardan hareket ederek şimdi, vergi ve enflâsyon münasebetleri mevzuundaki teorik izahları iki cepheden hülâsa etmeğe çalışalım :

1 — Vergi ve enflâsyon münasebetlerini izah eden umumî formüller.

Umumî bir şekilde istihlâk fonksiyonundaki veya millî gelirdeki değişmeler en geniş bir şekilde vergi veya hükûmet masrafları dolayısile vuku bulur. Bu hususta bütçenin gelir tesiri üzerinde Prof. Higgins bazı müşahedelerde bulunmakta ve aşağıdaki denklemi hatırlatmaktadır :

$E = T$ olduğu zaman
$\Delta Y = E$ olur.

Burada ΔY, millî gelirdeki değişiklikleri,
E, hükûmet masraflarını,
T, vergi cibayetini göstermektedir.

Malûm olduğu üzere E ve T gelirlerin mevcut dağılışını veya bizzat istihlâk davranışını değiştirmek suretile istihlâk fonksiyonu üzerinde müessir olabilirler [5]. Prof. Higgins, E ve T nin istihlâk fonksiyonu üzerindeki tesirlerinin 3 yoldan vukubulabileceğini hatırlatmakta ve bu hususta farklı denklemler ileri sürmektedir. Bunların teferruatına girmeden sadece aradaki münasebetleri kısaca tahlil edelim :

a — T, istihlâk fonksiyonunu önceden değiştirir, böylece E nin ikinci defa olmak üzere müdahalesinden önce millî gelir üzerinde tesirlerini gösterir. Bu takdirde millî gelirdeki değişiklik aşağıdaki umumî denklemle ifade edilebilir :

$$(1) \qquad \Delta Y = \frac{E}{1-C_2} - \frac{C_t T}{1-C_2}$$

[5] Bu hususta fazla malûmat için bk. : *J. A. Galbraith*'in «Taxation and Inflation: A comment» isimli makalesi (in The Canadianne Journal of Economics and Political Science, 1954, s. 232 ve sonraki).

C_1. T nin müdahalesinden sonraki marjinal istihlâk meylidir,

C_2, E nin müdahalesinden sonraki marjinal istihlâk meylidir,

Ct, vergilendirilmiş gelirin dışındaki kısımdan meydana gelen marjinal istihlâk meylidir.

(Bu, halkın vergiyi istihlâk veya tasarruf için ikame etme kararına göre değişir, yâni vergi ödeyenlerin marjinal istihlâk meylidir).

Burada T, marjinal istihlâk meyli C yi C_1 şekline getirerek, istihlâk fonksiyonunu değiştirir ve «vergilendirme - çoğaltıcı » sının (taxation - multiulier) tesiri de, $\frac{1}{1-C_1}$ şeklinde, Ct T üzerinde hissedilir. Aynı halin E tesirlerinde de belirdiğini görmekteyiz. görmekteyiz. Çünkü yine biliyoruz ki, Keynes ekonomisine göre :

$$\Delta Y = \Delta C + \Delta \dot{I}$$

veya $100 = 90 + 10$ dur.

[ΔY, millî gelirdeki değişiklik,
ΔÎ, yatırımlardaki değişikliktir.

Bu vaziyette marjinal istihlâk meyli $\frac{\Delta C}{\Delta Y}$ olunca, çoğaltıcı da $\frac{\Delta Y}{\Delta \dot{I}}$ veya $\frac{100}{10}$ olur. O halde neticede çoğaltıcı (1—c) formülü muvacehesinde, aşağıdaki şekli alır : 1—c veya $1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}$ (yâni : 1 — marjinal istihlâk meyli).

b — Vergilendirme, T istihlâk fonksiyonunu değiştirmek suretile, E nin bir ikinci defa aynı tesiri ifa etmesinden önce, millî gelir üzerindeki tesirlerini tamamlar. Muayyen bir (i) devresinden sonra T nin tesiri bitince E müdahale eder ve marjinal istihlâk meylini (C_2) yeniden değiştirir. Böylece millî gelirdeki değişiklik için umumî denklem şu ifadeyi alır :

$$(2) \qquad \Delta Y = \frac{E}{1-C_2} - \frac{Ct\,T\,(1-C_1^{i})}{1-C_1} - \frac{Ct\,T\,C_1^{i-1}}{1-C_2}$$

Bu muadil denklemde i, T nin müdahalesinden sonraki i devresini gösterir. Vergilendirme - çoğaltıcısı $\left(\frac{1-C_t i}{1-C_1}\right)$ tesirini i devresinde ifa eder. Bu i devresinden sonra E çoğaltıcısı da $\frac{1}{1-C_2}$ tesirin gösterir ve diğer çoğaltıcının yerine geçer.

c — Nihayet T ve E birlikte istihlâk fonksiyonu üzerinde müessir olurlar ve millî gelir üzerinde T ve E nin müessiriyetlerinin muhassalası (resultant) nisbetinde tesir icra ederler. Bu takdirde umumî formül şu şekli alır :

$$(3) \qquad \Delta Y = (E - Ct\,T)\,\frac{1}{(1 - C_2)}$$

Burada C_2, T ve E nin istihlâk fonksiyonu üzerindeki müşterek tesirlerinden sonraki marjinal istihlâk meylidir. T ve E, vergilendirme çoğaltıcısının tesiri görülmeden, istihlâk fonksiyonu üzerinde değişiklikler tevlit ederler. Burada yalnız bir çoğaltıcının tesiri mevcuttur.

Netice itibarile yukarıdaki 3 denklem bazı nihaî müşahedelere varılmasını mümkün kılabilir; şöyle ki :

a — Bilhassa 1 ve 2 numaralı denklemler nazarı itibara alınınca,

$$(Ct = C_1 = C_2) < 1$$

olduğu takdirde, E = T şartı tahakkuk ederse,

$$\Delta Y = E$$

olur.

Bu ihtimaller dahilinde bir muvazeneli bütçe durumu mevcut demektir. Prof. Higgins ile birlikte, bu halin enflâsyonist bir bünye arzetmeğe müsait bulunduğunu söyliyebiliriz.

b — Masraflar varidattan fazla olduğunda, Prof Higgins'in tâbirile, muvazene halinde bulunmayan bir «neutral» (tarafsız) bütçe karşısında kalınır ve burada tabiatile $\Delta Y = 0$ olur. Ve bu takdirde de :

$$E / T = Ct = C_1 = C_2$$

şartları bahis konusudur.

Demek ki, netice olarak, E ve T istihlâk fonksiyonunu değitirince, muvazene halindeki bir bütçenin enflâsyonist tesiri Ct nin hacmine göre değişmektedir. Bu mevzuda umumî bir şeklide mezkûr neticeye varmanın mümkün olduğunu söyliyebiliriz. Ancak T nin de ilânihaye değişmeyip muayyen hudutlarla mukayyet bulunduğunu da belirtmek gerekir. İşte mevzuun bu cepheden tahlilini de aşağıdaki satırlarda yapmağa çalışacağız.

2 — Vergilendirmenin hudutları.

Vergi politikası ile enflâsyonun münasebetlerinin nazarî tahlili bakımından yukarıda ileri sürülen bazı umumî denklemleri kısaca hülâsa ettik. Burada modern bir millî ekonomide vergilendirme politikasının da bazı sınırları olması gerektiği hususu üzerinde durmak istiyoruz.

Bizzat Prof. Higgins'in bu husustaki görüşlerini de bazı cephelerden tamamlamak suretile, aşağıdaki mülâhazalara varılabileceği kanaatindeyiz [6] :

a — Profesör Higgins vergi ve enflâsyon mevzulu yazısında, demokratik cemiyetlerde her şeye rağmen bir vergilendirme hududu olması gerektiğini de hatırlatmaktadır. Bu hususta şöyle bir müşahede ileri sürer: «Halkın vergi mukabilinde istifade ettiği mal ve hizmetlere atfettiği kıymet, aynı para ile piyasada tedarik edebileceği mezkûr mal ve hizmetlerin kıymetine müsavi ise, vergi ve devlet harcamalarının artmasının müşevvikleri yok edici bir tesir icra etmesine sebep yoktur» [7].

Bu ifadede bir hakikat payı olmakla beraber, şu noktayı da unutmamak gerekir ki, mükellef umumiyetle vergi tutarını kendi menfaatine harcandığına kani olsa dahi, ekseriya vergi ödemekten kaçınır. Çünki, ödeyeciği verginin devlet varidatı içindeki cüz'î payını bilir. Ancak vatandaşlık ve korku hisleri mükellefi vergi ödemeğe sevkedebilir. Bu hislerin istismarı ise politikacılar için tehli-

---

[6] *Prof. B. Higgins*'in adı yukarıda geçen makalesinle, *J. N. Wolf*'un «Prof. Higgins on the limits of taxation» adlı makalesinde (The Canadien Journal of Economics and Political Science, May 1954, s. 236-238), bu mevzuda daha geniş izahat bulmak kabildir.

[7] Bk. : Prof. Higgins'in adı geçen makalesi, s. 402.

keli olabilir. İşte bu bakımlardan vergiciliğin hudutlandırılması zarurîdir. Çünki neticede, vergi politikası tatbiki, hükûmetleri tehlikeli duruma düşürebilir. Rey mülâhazalarile hükûmetlerin demokratik rejimlerde fazla vergiciliğe gitmekten kaçındıkları malûmdur.

b — İkinci bir bakımdan Prof. Higgins, vergileri arttırmanın, ücretlerin arttırılması taleplerine yol açacağı mülâhazasını ileri sürer. Ancak bu müşahadeyi tereddütle karşılamak gerekir. Çünki bu vaziyette, ücret ve fiat arttırmalarına meydan verecek bir para akımı artışının vuku bulması ihtimali çok azdır.

Bu iddia para sistemindeki siyasî ve iktisadî faktörleri bir dereceye kadar ihmal etmektedir. Bir an için para arzı artmadan ücret ve fiatların arttığını düşünelim. Meselâ iş adamları tahvilât satarak para temin etsinler. Fakat unutmamalı ki, bu durum faiz haddini yükselteblir, ve bu takdirde ise faiz artışı spekülâtörlerin âtıl para stoklarını piyasaya sürmelerini intaç edebilir ve faiz haddi çok yükselmeden para arzı artabilir. Prof. Higgins makalesindeki adedî misallerle para miktarını millî gelire nazaran çok düşük, vergi miktarını ise çok yüksek tuttuğu için, mütalâası lehte neticelere varmaktadır. Şu halde daha normal ve gerçeğe yakın rakamlar ele alınırsa, vergilerin arttırılması neticede mükellef masraflarını yükselteceğinden ve teşebbüs dahilinde tensikata gidileceğinden, emek arzının azalması neticesinde ücretlerin yükseleceği tabiîdir. Bu ise tahvilât satışı dolayısile faiz haddine tesir ettiğinden ve spekülâtörleri tahrik ettiğinden, âtıl para stoklarının piyasaya sürülmesi neticesi enflâsyonu büsbütün kamçılayabilir. Vergilendirme politikasının bu bakımdan hudutlandırılması bir zaruret olabilir.

c — En son olarak vergilendirmenin hudutları mevzuunda bir noktaya daha temas etmek icabeder. Prof. Higgins, «ihtiyarî tasarruf ile aynı miktardaki bir yatırım artışı da enflâsyonisttir» demekte ve sebep olarak ta «tasarruf vergi gibi elde edildiği devrede gelir getirmez» şeklinde menfî bir mütalâa ileri sürmektedir [8].

Bu görüş vergi ve harcamalardaki müsavi artışın müsavi olduğu iddiasına benzetilebilir. Fakat bu takdirde şu durumu gözönünde bulundurmak gerekir: Vergi umumiyetle harcamaları kısmak suretile efektif talebi daraltabilir. Mamafih verginin harcamaları kıs-

[8] Bk. : Prof. B. Higgins'in adı geçen makalesi, s. 400.

ması, geliri kısmasından azdır. Halbuki harcamalar ekseriya devam eder ve artar. Câri tasarruftaki bir artış ise doğrudan doğruya geliri azaltır; çünki tasarruf istihlâkten kısılarak yapılmaktadır. Bu itibarla Prof. Higgins'in müşahedelerini bu zaruret ve hudutlar muvacehesinde kabul etmek gerekir.

Netice itibarile, hükûmetler vergileri bir defada % 50 - 60 nisbetinde arttırsa, bunun deflâsyonist tesiri olacağı muhakkaktır. Fakat bu kadar vergi vazedip iktidarda kalabilecek hükûmet azdır. Fransa'daki son « Poujade » tecrübesinin muvaffakıyet sırları bu easa dayanmıştı. Hattâ mülâyim vergi artışları için de bu bakımdan dikkatli olmak gerekir. Vergilendirme politikasının hudutları bilhassa bu zaviyeden ele alınmak icap eder. Belki yatırıma susamış memleketlerde vergicilik politikası hudutlarını, vergi yolu ile azaltılması düşünülen enflâsyonist tazyikte aramak makul gürülebilir. Fakat bu durum nazariyeciyi ne kadar memnun ederse etsin, tatbikatçıya ve politikacıya fazla yardım etmez.

III — ALTERNATİF VERGİLENDİRME ŞEKİLLERİ ENFLÂSYONA KARŞI MUHTEMEL TESİRLERİ

Umumiyetle denilebilir ki, modern maliye teorisi vergilendirme sisteminin «anti inflationist» tesirlerini etraflı bir şekilde incetesirlerini etraflı bir şekilde incelememektedir. Çünki modern maliye nazariyecileri daha çok inkişaf etmiş bir gelir teorisi üzerinde durmaktadırlar.

Halbuki her nevi verginin umumî bir şekide anti enflâsyonist tesirleri olduğu hususunda hemen hemen ittifak vardır. Son Keynes'ci teorilere göre müterakkî vergilerin istihlâki, mütenasip veya mütedennî vergilere nazaran, daha az tahdit ettiği, yâni daha az deflâsyonist tesirleri olduğu hatırlatılmaktadır. Mamafi enflâsyona karşı tesirleri bakımından vergilerin farklı durumlar arzettiği de muhakkaktır [9].

---

[9] Bu hususta teferrüat için bk. : *Richard Good'un* American Economic Review'da çıkan «Anti-Inflationary Implications of Alternative Forms of Taxation» isimli makalesi (Vol. XLII, May 1952, s. 147-161).

Umumiyetle vergilerin ne zaman ve ne nisbette anti enflâsyonist oldukları hususundaki prensipleri hülâsa etmek için, gelir vergisi, kurumlar vergisi ve istihlâk vergisi bakımından mezkûr tesirleri gözden geçirelim :

1 — Umumî prensipler.

Bilindiği üzere enflâsyonist tazyik, mecmu talep ile mevcut mal ve hizmet arzından fazla olduğu zaman, yâni fiatlar yükseldiği zaman, kendisini hissettirir. Eğer fazla talep direkt kontrol altında tutulur, fakat bertaraf edilmezse, netice durdurulmuş enflâsyondur. Eğer fazla talep serbestçe gelişir ve fiatları sür'atle yükseltirse açık enflâsyon ortaya çıkar.

Vergilendirmenin anti enflâsyonist tesirinde âmil olan esas prensip, enflâsyonun şu târifinden kolayca meydana çıkar: mecmu talep ile mecmu arz arasındaki açığı daralttıkları zaman, vergiler anti enflâsyonist olurlar. Her vergi, mal ve hizmet arzını azalttığından çok para talebini daraltırsa, anti enflâsyonist addedilir. Vergi masrafı ne kadar azaltır. ve istihsali ne kadar az daraltırsa, o nisbette anti enflâsyonist olur.

Umumî bir şekilde iki verginin anti enflâsyonist oluşunun mukayesesi, istihlâk ve yatırım talebile istihsaldeki çatışmalarının tahmininden meydana çıkar. Mühim bir karışıklık, talebi kısmak su retile vâki anti enflâsyonist imkânın istihsaldeki azalıştan neş'et etmesi halinde ortaya çıkar. Meselâ istihlâki kesen bir vergilendirme, çalışma kabiliyet ve arzusunu da müessir bir şekilde bozabilir.

Müfrit bir enflâsyonist durumda, yatırımlar bazen seri bir şekilde istikrarı sağlıyabilir. Meselâ istihsal, harp tahribatı vesaire tesirile inkıtaa uğramışsa, bazı stratejik yatırım nevileri normal faaliyeti yeniden başlatabilir ve hattâ geniş kazançların elde edilmesinde âmil olabilir. Böylece istihsalin inkişafı paraya itimadı arttırabilir ve halkı müterakim likiditeyi elinde bulundurmağa sevkedebilir. Enflâsyon meselesi kısa devrelik görünür ve derhal işsizlik tehlikesine müncer olursa, vergilendirme politikası veya diğer nakdî yatırımları kısa tatbikat şekilleri avantajlı olabilirler. Bilhassa uzun vâdeli yatırımlara gitmek cearetini kısan vergilendirme usullerinin, anti enflâsyonist bir programının en müessir kısmı olduğu muhakkaktır.

Ayrıca malûmdur ki, vergiler emek arzını daraltır ve hususî yatırımları tahdit ederler. İşçilerin ve diğer müstahsil kimselerin mevcut gelirlerindeki azalış neticede talebi de kısar. Yatırım masraflarındaki bir azalış talepte vaki bir azalış demektir. Şu halde iş arzını azaltan ve yatırım cesaretini kıran vergiler, istihsal ve talebi daraltırlar.

2 — Gelir vergilerindeki durum.

Umumî bir şekilde gelir vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri bilhassa müterakkiyet derecelerinde kendilerini gösterirler. Müterakkîliğin en mühim tezahürü nakdî millî gelirdeki değişikliklerden vergi toplanmasında belirir. Bu vaziyette müterakkî bir vergi sistemi böylece para gelirlerinin yayılmasındaki enflâsyonist gidişi durduran kudretli bir frendir.

Burada mesele, gelir arttığı zaman müterakkiyet derecesinin ve vergilendirmenin, hususî talep veya emek arzı arasındaki çatışma üzerinde tesir edip etmiyeceğindedir. Bu itibarla mevzua ayrı cephelerden bakılabilir :

a — Umumiyetle müterakkî ve ric'î vergilerin mecmu istihlâk üzerindeki tesirleri üzerinde fazla durulmaz. Ekseriya müterakkî vergilerin, istihlâki ric'î vergilerden az tenzil ettiği kabul edilir. Bu müşahade vasatî yüksek aile gelirlerinin, alçak gelir gruplarındakilere kıyasla, elde mevcut daha küçük bir gelir kısmı yüzdesini istihlâk etmeleri haline istinat ettirebilirler.

Burada marjinal istihlâk meylinin rolü mühimdir. Eğer marjinal istihlâk meyli değişmeyen bir bünye arzediyorsa (istikrar halindeki ekonomilerde), yeni gelir tevezzüü istihlâk hacmine tesir etmemek gerekir. Aksi halde müterakkî vergilerin istihlâki farklı şekillerde tahdid edeceği esasını kabul edebiliriz.

b — Müterakkilik derecesi ile ilgili diğer bir mülâhaza da, vergilendirmenin yatırımlardaki tesirlerinde görülür. Buradaki tesir istihlâktekinden daha güç takdir ve tespit edilebilir. Mamafi yüksek müterakkî vergilerin şahsî yatırımları, az müterakkî vergilere nazaran daha fazla tahdid edeceği muhakkaktır. Bu muhakeme, geniş gelirlerin küçük tasarruf sahiplerine kıyasla daha faal teşebbüsleri harekete getirmesinden, müterakkî vergilerin ric'î verginin yaptığından daha çok risk kazançlarına mâni olmasından ileri gelmek-

tedir. Yatırım üzerindeki büyük tesirleri, müterakkî verginin müstehlik talebi üzerindeki karışıklıkları muvazene haline getirebilmesi ile ölçülür.

c — İş arzına gelince, burada vergilendirme yolunun işi tahrik veya cesaretsizliğe sevkettiği hususunda kat'î bir neticeye varılamaz. Mamafi müterekkî bir verginin iş cesaretini ric'î bir vergiden daha çok kırdığı söylenebilir.

3 — Kurumlar vergisindeki durum.

Denilebilir ki kurumlar vergisi bâzı hususî meseleleri ortaya atmaktadır. Bunları şu şekilde hülâsa edebiliriz :

a — Kurumlar vergisi her şeyden önce yatırımları kontrol eder, çünki bir taraftan kazançları azaltır, ve diğer taraftan da yeni yatırımları finanse edecek sermayeleri tahdit eder.

Umumiyetle bir enflâsyon devrinde bir çok yatırım tipleri, bir çok yüksek vergilere rağmen (bu vergiler muvakkat göründükçe) cazip bir karakter arzedebilirler. Fakat kârlarda bir tenkise gitmek, yatırım kararlarını tahdit etmek suretile bir daralma tevlit edebilir. Böylece kurumlar vergisi yatırımlar üzerinde müessir olabilirler. Hattâ bu vergiler tahdit edici bir kredi politikası ile beraber tatbik edildiğinde daha tesirlidirler. Mamafi kurumlar vergisinin anti enflâsyonist fonksiyonu, doğrudan doğruya kontrol tedbirlerinin çoğaldığı bir harp veya sulh zamanı enflâsyonu devirlerinde, belki yatırımlar üzerinde müessir bir tedbir olarak görülmiyebilirler.

b — Kurumlar vergisi ayni zamanda istihlâki de tahdit edebilir. Fakat bu tesirin nisbeten mahdut olduğu da söylenebilir. Bilhassa kârlar yüksek ve artış temposunda bulundukları zaman, kurumlar vergisi aksiyon sahiplerinin dividant gelirlerinden ziyade dağıtılmıyan kazançlar üzerinden alınır. Şu halde dividant ödemelerindeki bir tenzilât, aksiyon sahiplerinin mevcut gelirlerinde fazla bir düşüş tevlit etmez, çünki elde edilen dividantlardan gelir vergisi alınır. Alıkonan kârlar üzerinden alınan kurumlar vergisi, muhtemelen aksiyon sahiplerinin sermaye kazancı imkânlarını azalttığından, istihlâki tahdit etmiş sayılabilir.

c — Kurumlar vergisi ekseriya bir istikrar programının cüz'ü olarak ta mütalaâ edilebilir. Burada, eğer vergilerden sonraki kârlar bir hizada tutulursa, ücretlerdeki artışın da daha kolayca zaptedilebileceği şüphesizdir.

Umumî bir şekilde düşük kurumlar vergisi ve vergiden sonraki yüksek kârlar, ücret talebine bir davet olabilirler; fakat bu şartlar taleplere karşı koymak için iş verenlerin kabiliyet ve azimlerini kuvvetlendirebilir. Verginin kârlardaki marjinal nisbeti düşük olduğu zaman iş verenler ücret artışı şeklindeki masrafın büyük kısmını üzerlerine alırlar, bunları yüksek fiat şeklinde intikal ettiremezler

Böylece vergi nisbetleri yüksek oldu mu, munzam ücret ödemeleri geniş miktarda Hazinenin masraflarına geçer ve iş verenler talepleri hakikî bir tereddüt olmadan garanti edebilirler. Hattâ denilebilir ki yüksek kurumlar vergisi ayni zamanda, ücret kontrolünün kabulü için talep edilen siyasî mahiyette bir fiat politikası olarak ta kabul edilebilir. Bu takdirde kurumlar vergisi, faideli bir direkt kontrol için önceden lâzım olan bir tedbir mahiyetini de alabilir.

d — Kurumlar vergisinin kârlar üzerindeki yüksek marjinal nisbeti, teşebbüslerin masrafları kontrol etmesini güçleştirebilir. Vergiler müteşebbisi, istihsal faktörlerini fazla hesaplamağa sevkederse, müessiriyet bozulabilir. Bilhassa tam istihdam zamanında böyle bir tesir arzu edimez, çünki gelir faktörlerinde mukabil bir tenkise gitmeden «output» azaltıldığından, enflâsyonist tazyik çoğaltılmış olur. Bu şekilde müsrif işletme masrafları gösterilmesi istihsale tesir etmez ve nihaî «output»'ın masraflarını arttırır. Bu nevi suiistimallerin ikinci dünya harbi ve Kore harbi içinde tatbik edildiği görülmüş, fazla kurumlar vergisi alınmasının, müsrif masrafları coğalttığı ve neticede enflâsyonist tazyiki de arttırdığı müşahade edilmiştir.

4 — İstihlâk vergilerindeki durum.

İstihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri mevzuundaki görüşler ekseriya iki cepheden ileri sürülmektedir :

Bir bakıma umumî muamele vergileri ve satış veya istihsal vergileri bilhassa anti enflâsyonist bir karakter arzederler, çünki

son derece ric'î karakterleri bu neticeyi sağlar. Diğer bir bakıma da bu vergiler önlemeği hedef ittihaz ettikleri enflâsyon havasına kendilerini kaptırırlar, çünki enflâsyonist ücret taleplerini tahrik ederler.

Bu mevzudaki münakaşaları bir tarafa bırakarak, istihlâk vergilerindeki anti enflâsyonist bünyeyi aşağıdaki hususları tespit ederek hülâsa etmek mümkün olabilir :

a — Bir kere umumî mefhumlardaki mubayeneti belirtmeğe çalışalım: Malûm olduğu üzere istihlâk vergileri bir yandan anti enflâsyonisttirler, diğer yandan da müstehlikler tarafından daha yüksek fiatlar şeklinde ödenirler, yâni enflâsyonu arttırırlar.

Bu vergilerin anti enflâsyonist olmaları, müstehlikler tarafından ödenen fiatlar ile müstahsillerin mecmu kazançları arasında bir fark yaratmalarında belirir ve bu fark hükûmete gider. Malûm olduğu üzere müstehlik masrafları ve perakende fiatlar (vergiler dahil), hükûmet istihlâk vergilerini fazla talebi ortadan kaldırmak için kullandığında, daha yüksek bir seviyeye ulaşırlar. Çünkü istihlâk vergileri fazla geliri, yalnız sarfedildiği zaman masseder, halbuki gelir vergisi satın alma gücü piyasaya vasıl olmadan çekebilir.

Mezkûr vergiler bakımından paradoksal durum, muamele ve istihlâk vergilerinin umumî fiat seviyesinin artışına sebep olmalarında belirir. Bu vergilerdeki artış filhakika daha yüksek fiatlarda tecellî eder. Yüksek fiat seviyesi mecburî tasarruflardan yapılacak tediyelerle muhafaza edilebilir. Mamafi, bu bir fiat yükselişinin esas itibarile enflâsyonist fiat yükselişinden ayrıldığı nokta, burada müstahsilden ziyade hükûmetin hasılatı çekmesidir. Eğer hakikî hükûmet masrafları ve ücretler artmazsa, fiatlar daha yüksek olabilir ve fakat hakikî mânasile mevcut sivil arz ve gelir faktörü değişmiyebilir. Net bir tesir, fazla gelirdeki ve enflâsyonist tazyikteki azalmadır. Halbuki herhangi bir fiat yükselişi gelir faktörünü arttırabilir, bu durum munzam para talebini destekler ve enflâsyonist helezonu tahrik edebilir.

Sonra, fiat yükselişini tevlit eden enflâsyonist istikraz ve vergilendirme yolu ile vaki hükûmet masraflarının finansmanı şekilleri arasında da bariz bir fark mevcuttur. Bu fark, vergi usulünün fiatları yalnız bir kere yükseltmesinde, halbuki enflâsyonist istikraz usulünün devamlı fiat yükselişlerini tahrik etmesinde belirir. Böy-

lece bir ikinci halde hükûmet devamlı mubayaalarda bulundukça fitalar büsbütün artar.

b — İstihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri bakımından üzerinde durulacak bir husus, müstehlikin istihlâk vergileri ile gelir vergilerine olan reaksiyonunun farklı olup olmadığıdır. Bu hususta bazı müşahedelere varmak kabildir :

i — Bir kere açık bir hakikattır ki, ric'î karakterdeki istihlâk vergilerinin müterakkî bir gelir vergisi sistemine kıyasla mecmu talebi daha fazla kıstığı hiçbir zaman iddia edilemez. Her şeyden önce bu açık hakikatı kabul etmek gerekir.

ii — İstihlâk vergileri bakımından lehte ileri sürülebilecek bir avantajın, bu nisbetlerdeki bir artışın istihlâk cesaretini kısıp tasarrufu tahrik etmesinde ve böylece anti enflâsyonist bir cereyanın kuvvetlenmesinde tezahür etiğini görürüz. Hattâ tasarruflardaki bir artış, istihlâk vergisine karşı rasyonel bir reaksiyonun tesiri ile vuku bulur diyen maliye isktisatçıları mevcuttur.

iii — Anti enflâsyonist tesirler bakımından gelir vergisi ile istihlâk vergisi arasındaki diğre bir farkta halkın enflâsyon devrelerinde «para vehmi - money illusion» ne düştükleri anlarda belirir. Bu psikolojik paradan kaçış geyretleri arasında istihlâk vergilerinin arttırılması, gelir vergilerinden çok istihlâkin tahdid edilmesine yarar. Hattâ bir sistemde marjinal istihlâk meylinin her gelir sınıfı için aynı oluşu, bu sistemin anti enflâsyonist tesirlerini büsbütün arttırır [10].

c — İstihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri bakımından nazarı dikkati çekecek diğer bir cephe de, bu vergilerin tatbik edilmesi neticesinde, başa baş fiatların ve ücret derecelerinin arttırılması ile muvazene halinin meydana gelmesidir. Burada bir tefrik yapabiliriz :

i — Bir kere mezkûr muvazene durumu ziraî mahsullerdeki başa baş fiatların artışında kendisini gösterir. Mevcut ziraî fiatları destekleme programı ve fiat kontrolü ahkâmı, vergi neticesi başa

[10] Teferrüat için bk.: *E. Cary Braun*'un «American Economic Review» da çıkan «Analysis of consumption Taxes in Terms of the Theory of Income Determination» isimli makalesi (March 1950, s. 74-89).

baş fiatlarda vaki bir yükselişi düşürebilir. Eğer daha yüksek başa baş fiatları destekleme arttırır veya ziraatçılara tatbik edilen fiatlarda bir yükseliş tevlit ederse, muamele veya istihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri azaltılmak gerekir.

ii — İstihlâk vergilerinin ücretler üzerindeki tesirleri ise daha mühim bir mahiyet arzetmektedir. Umumiyetle mevcut hayat şartlarının tesiri ile ücretlerdeki yükselişlerin muamele veya istihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirlerini tamamile ortadan kaldırdığı da görülmektedir. Hattâ bazen bir fiat - ücret helezonu meselesinin enflâsyon hâdisesini de büsbütün ağırlaştırdığı söylenebilir.

İstihlâk vergilerinin ücretleri yükseltmesi, bu tatbikat neticesinde hayat seviyesinin yükselmesile izah edilir. Umumiyetle vasıtalı vergiler sisteminin fiat seviyesindeki yükselişi tahdid edişi, ve bunun direkt kontrol mekanizmasının dışında tahakkuk ettirişi, bu gün bir vakıadır. Eğer hükûmetin varidatını gelir vergilerinden çok istihlâk vergileri yolu ile arttırdığı görülürse, perakende fiatların vergi yükü ile birlikte yükseleceği tabiîdir.

Eğer ücretler hükûmetçe ittihaz edilen bir kararla, meselâ sendikalarca talep edilenden aşağı bir seviyede tesbit edilirse, vergilendirmenin tesiri geniş bir şekilde kontrol sistemine bağlı olur. Tatbikatta istihlâk vergilerinin, hattâ net bir hayat standardı artışından neş'et etmeseler dahi, kontrol sisteminde rahneler açabileceğini hatırlatmak icabeder.

Nihayet unutmamak ta gerekir ki, ücretler ve vergilendirme mevzuunda birinciler lehine vaki bir yükselişin enflâsyonist bir çığır açacağı da muhakkaktır. Mamafi eğer ücret artışı mecmu para gelirini değiştirmeksizin kârlardan ücretlere doğru vaki olan bir transfer neticesinde meydana gelirse, bu hareket yalnız ücretlerdeki marjinal masraf meylinin kârlardakinden daha yüksek olması halinde, enflâsyonist bir mahiyet erzeder.

Mamafih ücret artışları sabit gelir mevcudunun inkisamı neticesi değil, para geliri ve fiat seviyesinin yükselttiği bir masraf enflâsyonu hareketi neticesi meydana gelmektedir. Mezkûr ücret - fiat helezonu munzam satın alma gücüne bağlı olarak hareket eder. Artan satın alma gücü taleplerinin muhtemel kaynakları, müstehliklerin mecburî tasarruflarıdır. Munzam hükûmet masrafları ise yayılan istikrazlar sistemi ile finanse edilmektedir.

5 — Vergilerin anti enflâsyonist tesirlerinden çıkarılabilecek neticeler.

Yukardaki müşahedelerimizi toplayacak olursak, alternatif vergilendime şekillerinin enflâsyonist tazyiki azaltmak bakımından varit olan tesirlerini şu şekilde hülâsa edebiliriz :

a — Yatırım ve istihlâki frenliyen vergiler, kısa vâdede, anti enflâsyonist bir bünye arzedebilirler, mevcut arzı tahditten ziyade mecmu talebi azaltırlar. Mamafih istihsali ciddî şekilde tahdit eden vergilerin enflâsyonist bir bünyesi olduğunu da unutmamak gerekir (Esasen bu noktaya aşağıda tekrar kısaca temas edeceğiz).

b — Muayyen hudutlar içinde vergi müterakkîliği bakımından varidat farkları, mecmu hususî talep üzerinde, yatırım ve istihlâk bakımından, nisbeten az tesir icra ederler.

c — Kurumlar vergisi yatırımı tahdit ederek ve cüz'î nisbette istihlâki kontrol ederek, talebi azaltır. Mamafih yüksek nisbetleri müsrif masrafları da tahrik edebilir.

d — Muamele ve diğer istihlâk vergileri, müstehlikler tarafından sarfedilen paranın bir kısmını hükûmete aktarmak suretile, satın alma gücünü masseder. Eğer direkt fiilî kontrol mevcutsa, bu vergiler daha yüksek bir umumî fiat seviyesine in'ikâs edebilir.

e — İstihlâk vergilerinin anti enflâsyonist tesirleri ücret artışları ile kısmen muvazene haline gelebilir. Halbuki kurumlar vergisi ücret istikrarı mevzuunda zarurî bir siyasî destek olabilir.

f — Nihayet son olarak diyebiliriz ki, kurumlar verigisi, gelir vergisi ile istihlâk vergilerine kıyasla, enflâsyonun kontrolu mevzuunda daha hafif kalmaktadır. Mamafih denilebilir ki her nevi verginin anti enflâsyonist olduğu hususundaki mütalâanın, aşağıda hülâsa edeceğimiz zıt görüşlerin de mevcudiyetine rağmen, büyük bir hakikat payı olduğunu her halde unutmamak gerekir.

IV — VERGİLENDİRME YOLLARININ ENFLÂSYONİST TESİRLERİ

Profesör Colin Clark vergilendirmenin hudutlarını tahlil eden geniş etüdünde, vergi yolu ile elde edilen satın alma gücünün, tekrar yatırımlara akarak, millî gelirin % 25 i nisbetinde enflâsyonist bir bünye arzettiğini ileri sürmektedir [11].

Hakikaten hükûmet masraflarının vergi yolu ile finanse edildikleri hallerde, durumun enflâsyonist bir tempo alabileceği hususunu da gözden uzak bulundurmamak icab eder.

Daha önceki tetkiklerimizde umumiyetle muhtelif vergi şekillerinin anti enflâsyonist tesirleri üzerinde durmak ve madalyanın bu tarafına dolayısile kısmen temas ettik. Şimdi de kısa olarak, vergiciliğin bu şekildeki enflâsyonist tefsiri üzerinde de durmakta faide olacağına inanıyoruz. Yalnız burada enflâsyonist tazyikin vergilerden çok hükûmet masraflarının artmasından dolayı vücut bulduğunu da kaydetmek mecburiyetindeyiz.

1 — Vergilendirmede enflâsyonu teşvik eden sebepler.

Umumî bir şekilde vergilerin arttırılması neticesinde her zaman anti enflâsyonist neticelere varılmıyacağı hususunda Profesör C. Clark üç sebep hatırlatmaktadır :

a — Bir kere, vergilerdeki artış daha çok veya daha az olmak üzere mütenasip şekilde gelirde de artışlar sağlıyabilir. Netekim bir istihlâk vergisinin geçim haddi endekslerinde tepkileri olduğu gibi ücret artışlarında da en mühim saik olduğu malûmdur. Ayni şekilde gelir vergisindeki bir artış ta ücretlerde bir yükseliş tevlit eder. İstihlâk vergilerindeki bir artışın ise fiat yükselişini körüklediğini yukarıda gördük. Bütün bu hallerde yükselen fiat seviyesi karşısında para arzının elâstikiyeti, enflâsyonun tam olarak tahdit edilmesine imkân bırakmaz.

---

[11] Bk. : *Colin Clark*'ın «Economic Journal» da çıkan «Public Finance and Changes in the Value of Money» isimli makalesi. (LV, December 1954, s. 371-389).

b — Sonra, vergilerdeki kabarış iktisadî faaliyetlerdeki muharrik âmillerin tesirlerini azaltır, hattâ faaliyet ve müessiriyet sahalarında da daralmalar tevlit edebilir. Bu vaziyette reel millî gelir aslında azalır. Neticede enflâsyonist durum da artabilir. Eğer vergilerin tesiri bu gelişmeleri önlerse, enflâsyonun tazyiki az görünür. Fakat uzun vadede enflâsyonist gidiş mutlaka hükmünü ifa eder.

c — Nihayet vergilerdeki artış hususî sektör masraflarında bir azalışa müncer olmaz. Hususî gelirdeki vergi tenzilâtına rağmen istihlâk devam edebilir, burada likid imkânlar kullanılır, yatırımlar bir yandan likiditeler ve diğer yandan da kredi bolluğu ile finanse edilebilirler.

Yukardaki sebeplerin tesiri ile, vergilendirme ameliyesinin geniş çapta masraflara girmenin enflâsyonist neticelerini tahdit edemiyeceğini göstermektedir. Bilhassa tam istihdam devrelerinde bu enflâsyonist tesir daha çok kendisini hissettirir. Hattâ masrafların finansmanında istikraza baş vurma yolu, vergi yolundan daha çok sarfiyatı arttırarak enflâsyonu körükler [12].

2 — Vergilendirmenin enflâsyonist cepheleri.

Bilhassa harp devrelerinde artan hükûmet masraflarının, enflâsyonist bazı yollardan finansmanı zarurî olarak kabul edilir. Millî müdafaa sahasındaki âcil ihtiyaçları, enflâsyonu önlemek için tahdidlere giden politikaları pek terviç etmezler. Adeta serî hareket için enflâsyon zarurî bir çare olarak görülür. Muvazene halindeki bir bütçenin enflâsyonu durduramıyacağı aşikârdır. Böyle bir vaziyette Prof. C. Clark, vergilendirme politikasının, enflâsyonist tesirlerini muhtelif istikametlerden ortaya atacağını belirtmektedir:

a — Vergi artışının ücretlerde de bir artış tevlit edeceğini yukarıda tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu esastan hareket ederek, umumî istihlâk maddeleri üzerindeki imalât muamele vergisi, vergi artışının en çok arzu edilen şekli olacaktır. Bu vergilerin geçim haddi endekslerine in'ikâs ettiği görülecektir.

---

[12] Bu hususta daha geniş izahat için bk. : *Dan Throop Smith*'in «The Review of Economics and Statistics» de çıkan «Note on Inflationary consequences of High Taxation» isimli makalesi (August 1952, s. 243-247).

Hususile düşük gelir gruplarında gelir vergisindeki bir artışın tesirleri geniş çapta, ücretler üzerinde belirir. Aynı gayri safî geliri elde eden kimsenin tâbi tutulacağı vergi nisbetindeki bir artışın muhtemel tesirlerinde de büyük farklar olacağı muhakkaktır. Meselâ aynı miktar gelirleri olan 3 şahıs arasında bekâr olanın ödeyeceği vergi fazlasından, iki çocuklu bir evli şahsın ödeyeceği vergi fazlası daha az olacak, üç çocuklu bir diğeri ise belki de hiç vergi fazlası ödemiyecektir.

b — Vergilendirmenin iktisadî faaliyet ve müessiriyet itibarile tesirleri bakımından vergi şekilleri arasında yapılacak bir tefrik faideli görünebilir. Bu hususta bâzı müşahadelere varmak kabildir :

i — Bir kere istihlâk vergilerinin arttırılması neticesinde geçim masraflarındaki bir yükseliş, faaliyet gayretlerini tahdit eder görünmez. Hattâ en müfrit hallerde dahi perakende fiatların belki 1/3 ne vergi tatbiki ile, nisbeten kısa devreli vergilendirme ameliyeleri için, mubayaa hareketlerinin bir müddet taliki düşünülebilir. Bu bakımdan geliri emniyet altına almak hususunda bâzı faaliyet tahdidi hareketlerine rastlamak mümkündür. Fakat bunun bütün istihlâk malları için kabul edilmesi kabil değildir.

ii — Sonra vasıtasız vergilerdeki artışın düşük gelirli gurupların faaliyeti üzerindeki tesirleri ciddî telâkki edilmiyebilir. Şu kadar ki verginin bünyesi, munzam mesaiden gelen net gelirin normal işde saat başına veya beher gün alınan gelirden az olduğu bir seviyeye tekabül etsin. Eğer bir gelir vergisi yüksek derecede müterekkî ve bir ferdin marjinal vergi nisbeti de o derecede dolgun olursa, fazla mesai kazançları vergi yolu ile okadar tahdit edilir ki, meselâ 6 günlük bir mesaiden gelen net gelir, normal iş haftasındaki 1 günlük vasatî net gelirden daha azdır.

iii — Nihayet vergi arttırılışının yüksek gelir guruplarının faaliyetleri üzerindeki tesirleri ise, tabiatile faaliyetlerine göre değişecektir. Umumiyetle yüksek seviyeli gelir ve ücretlerde teşkilâttan gelen tazyikler ve nakdî olmıyan tahrikler neticesinde, faaliyetler uzun devreler için devam edebilecektir. Bu sektörde vergiler arttırılsa dahi, bu hareketin iktisadî faaliyette herhangi bir duraklama yaratacağı, iş âleminin devamı ve gelişmesi bakımından düşünülemez. Meğer ki çok fahiş bir fazla kazançlar vergisi, bu teşebbüslerin faaliyet imkânlarını baltalamış olsun (bizdeki varlık vergisi tatbikatında görüldüğü gibi).

Hattâ kurumlar vergisi tatbikatında yüksek marjinal vergi nisbetleri bazen varidatın tahsisine yol açabilir ve böylece yatırımları teşvik ederek enflâsyonist tazyiki çoğaltabilir. Bu kabil arttırılan faaliyetler mecmu millî geliri azaltmak değil, bilâkis arttırabilir de, Mezkûr cerayan, dolayısile, kredi «expansion»'unu tahrik ederek (nadir kaynakların işletilmesi suretile), enflâsyonist tesirlerini gösterebilir.

c — Vergiciliğin enflâsyonist cepheleri ve tesirleri de bulunduğu hususunu incelerken son olarak bir noktaya daha temas edebiliriz.

Her nekadar yeni vergiler, bilhassa hususî sektörde, gelir eksikliği intaç ederse de, bu azaltmalarını hususî sektörün masraflarını almak vergiler tutarında kısacağı da mutlak olarak kabul edilemez. Bu şekilde hususî istihlâkin tahdidini beklemek, bütün bir ekonomi için, uzak bir ihtimaldir. Ayni müşahedeyi vasat gelir seviyesindeki guruplar için de yapabiliriz. Vasıtasız vergilerdeki bir artışın bu gurubun istihlâk meylini tahdit edeceği hususunda mutlak bir kanaate varmakta her zaman mümkün değildir. Mamafi müessiriyet nisbetinin yüksek gelirli guruba nazaran daha kuvvetli olduğu da söylenebilir. Hele düşük gelirli guruba gelince, burada vergilerdeki bir artışın, ekseriyeti teşkil eden bir tabakanın istihlâk kabiliyetinde tevlit edeceği darlık derecesi, diğer gurupların çok üstünde olacaktır.

Ayni şekilde işletmelerin sermaye ihtiyaçları da, malûm olduğu üzere kredi tahdidatı olmadıkça, banka kredileri yolu ile is'af edilmektedir. Tevkif edilmiş şirket kazançlarında vergi alınması yolu ile vaki tenzilât, eğer teşebbüsün sermaye masrafları ihtiyacının tatmininde darlık yaratırsa, hakikaten tahdit edici olur. Bu vaziyette banka kredilerine müracaat ekseriya lüzumlu görülür. İşte bu vaziyetlerde kurumlar vergisinin ihdas ettiği net tesir yerine banka kredisinin ikame edildiğini görüyoruz ki, bu şekilde vergi yolu ile ihdas edilen anti enflâsyonist tesir ortadan kalkmakta, bilâkis kredi « expansion » nu neticesinde enflâsyonist gidiş tahrik edilmektedir.

3 — Vergilendirme politikasının enflâsyonist gidişinden çıkabilecek neticeler.

Profesör Colin Clark vergilendirme yollarının enflâsyonist tesirlerinden bahsederken, Profesör B. Higgins gibi, vergi politikasının hudutları bulunduğunu ve, varidat temini mülâhazalarile, bu hudutlar aşıldıkça enflâsyona gidileceğini hatırlamakta, hattâ muvazene halindeki bir bütçenin, açık veren bir bütçeye nazaran, daha çok enflâsyona müsait bulunduğunu da kat'iyetle ilâve etmektedir.

Yukardaki müşahadenin iktisadî tahlil bakımından kıymeti büyük olmakla beraber, denk bir bütçe halinde bir an için varidatın değişmiyen masraflardan fazla olduğunu kabul edersek, bu artan varidat fazlası muvacehesinde mekûr bütçenin enflâsyonist bir bünye arzedeceği hususunu tereddütle karşılamak ta kabildir. İki Amerikan maliyecisinin müşterek yazdıkları bir etüdde belirttikleri gibi [13], «Alternatif olarak farzedin ki vergiler kritik hududun üstünde artmış, fakat masraflar değişmemiş ve bariz bir fazlalık biriktirilmiştir, böyle bir politikayı Mr. Clark enflâsyonist muvazenede olmak şeklinde mi mütalaâ edecek?

Hakikaten vergilendirme politikası tatbik edilirken, vergiler arttırıldıkça bu cereyanın hususî sektörün masraflarını kısacağı kuvvetle hatıra gelebilir. Arttırılan her bir vergi ünitesine karşılık, mal ve hizmetler için mecmu talepteki azalış istihsal sahasındaki tahditlerden fazla oldukça, verginin deflâsyonist tesiri veya anti enflâsyonist tesiri devam edebilir. Lâkin vergi arttırılması cereyanı bu hududu aşar ve istihsal sahasındaki gelişmeler neticesi fiatların nisbeten düşürülmesi ile mecmu talepte bir yükseliş bilirirse, bu hareket istihsali kamçılayacağından enflâsyonist bir gidişten korkulabilir. Şu halde yukarıda adı geçen Amerikan maliyecilerinin belirttiği gibi, «açık bir surette vergilendirmenin hudutları mevcuttur. Fakat bunlar baş parmağı basmak şeklindeki kaidelerle tâyin edilemezler». İşte vergilerin deflâsyonist ve enflâsyonist tesirlerini de karşılıklı olarak bu çift zaviyeden tahlil ve mütalâa etmek ve vergilendirme politikasının iki cephesinin de mevcut bulunduğunu kabul etmek daha realist ve isabetli olabilir.

---

[13] *Joseph A. Pechman* and *Thomas Mayer*'in «The Review of Economics and Statistics» te çıkan «Mr. Colin Clark on the Limits of Taxation» isimli makalesine bakınız, (August 1952, s. 242).

V — SON TATBİKAT VE ALINAN TEDBİRLERE KISA BİR BAKIŞ

Umumiyetle enflâsyona karşı alınacak tedbirler mevzuu memleketleri her zaman meşkul eden bir politika olmuştur. Bilhassa fiatların yükselmeğe başlaması ile sezilen enflâsyonist gelişme başlangıç devrelerinde ittihaz edilen tedbirlerle tesirlerini cemiyet üzerinde nisbeten hafif hissettirebilirler. İktisatçıların «hyperinflation» dedikleri enflâsyonun had derecedeki tezahürü safhasına gelmeden önce başvurulan tedbirlerin iyi neticeler verdiğini dünya para politikası tarihi muhtelif vesilelerle göstermiştir diyebiliriz.

İşte tatbikatta enflâsyona karşı girişilen bu tedbirler faaliyetini 3 büyük gurupta toplamak mutaddır [14] :

1 — Nakdî (moneter) tedbirler,

2 — Malî tedbirler,

3 — Nakdî olmıyan tedbirler.

Umumiyetle birinci gurupta, mükerrer iskonto politikası, ihtiyatlarını (rezervler) kullanılması, açık piyasa muameleleri, müstehlik kredilerinin tanzimi (selektif kredi kontrolü) gibi moneter tedbirler hatıra gelir.

İkinci gurupta, tatbikatta rastlanan müşterek tedbirler meyanında, bilhassa hükûmet masraflarının kısılması politikası, vergilerin arttırılması, âmme istikrazlarına giderek deflâsyon politikası tatbiki, âmme borçlarının sevk ve idaresi, altın sterilizasyonu gibi malî tedbirler zikredilebilir.

Nihayet son gurupta da, nakdî olmayan tedbirler arasında, umumî istihlâk tahdidi (karne usulü, «output»'un ayarlanması, ücret politikası, fiat kontrolü vesaire gibi çarelere başvurulduğu görülür.

Tatbikatta rastlanan yukardaki tedbirler içinde mevzuunmuzla ilgisi bakımından mâli tedbirler ve bunlar içinde vergi politikasının enflâsyon karşısındaki yeri bizi doğrudan doğruya alâkalandırmaktadır. Bu itibarla tetkiklerimizin son kısmı olarak memleketi-

---

[14] Daha geniş izahat için bk. : *Kenneth K. Kurihara*'nın «Monetary Theory and Public Policy», (London 1951, s. 82-85).

mizdeki son tatbikat bakımından enflâsyon dolayısile alınan belli başlı tedbirleri kısaca hatırlatmakta faide vardır.

Burada derhal belirtelim ki, bilhassa en son enflâsyonist devre olan ve Kore harbile başlıyan 1950 den sonraki umumî konjonktür içinde, hemen hemen ekserî devletlerde görülen enflâsyonist gidiş millî hükûmetleri tedbirler almağa sevketmiş ve bu sahada malî bakımdan alınan tedbirler meyanında, arttırılan vergi politikalarile deflâsyonist çarelerin arandığı görülmüştür. Bu cümleden olmak üzere hülâsa olarak hatırlatabiliriz ki, birçok hükûmetler artan aşırı talebi durdurmak için vergi politikasına başvurmak zaruretini duymaşlardı. Kore durumu dolayısile artan asker masrafları karşılamak için fazla varidata ihtiyaç görülmekte idi. Bu cümleden olmak üzere Kanada, Fransa, Batı Almanya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Hollânda, Norveç, İsveç ve Danimarka devletleri malî politikalarını geliştirerek yeni vergiler ihdası yoluna gittiler. Meselâ Belçika, Danimarka, Fransa ve Norveç gibi bazı memleketlerde ayni zamanda devlet masrafları azaltılmış, İtalya ayni siyasete girmiş, Kanada zarurî olmıyan yatırımları kısmak yoluna gitmişti. İsveç'te de yatırımlar üzerinden alınan bir vergi ihdas olunmuştu [15]

Fiatların kuvvetli yükselişi karşısında, her nevi müteferrik masrafların çokluğu karşısında birçok hükûmetler, carî hayat seviyelerini tutabilmek için, « subvention » lar rejimini devam ettirmekten vazgeçmişler, bu iane ve yardımlar İngitere'de eski seviyesi üzerinde muhafaza edilmiş, Danimarka, Holânda, İsveç ve Norveç'te ihracat üzerinde vergiler ihdas edilmiş ve orman mahsullerinin dışarıya satışından elde edilen kazançların blokajına gidilerek dahilî enflâsyonu karşılamak şekli kabul edilmişti. Çünki dünya fiatlarının yükselmesi karşısında mezkûr ihracattan fazla kazanç sağlanması tehlikesi doğmakta, bu durum ise millî geliri ve dahilde yatırımları arttıracağından enflâsyonist gidişi hızlandıracak bir bünye arzetmekte idi.

Görüldüğü üzere, dünyadaki son enflâsyonist konjonktür içinde alınan bir çok tedbirler arasında vergi politikasının da tatbiki, enflâsyon politikasının takibi ve enflâsyonun frenlenmesi bakımından

---

[15] Fazla teferrüat için bk. : OECE raporlarından «La Stabilité Financière et la Lutte contre l'Inflation», Paris 1951, s. 18 ve sonraki.

sık sık başvurulan tedbirler manzumesindendi. Teoride, vergilerin arttırılmasının enflâsyon zamanlarında bazen fiatların yükselmesini arttıran bir enflâsyonist bünye arzettiğini ileri süren görüşler bulunmakla beraber, tatbikat bize anti enflâsyonist tedbirlerin bu sahada daha çok tatbik edildiğini gösterecek mahiyettedir. Teorik görüşler de netice itibarile kıymetlerini tatbikattan alacaklarına göre, enflâsyon ve vergi politikası hususundaki tetkiklerimizi bu realist cepheye bağlamakla yanlış bir kanaate varmadığımızı zan ediyoruz.

9 Mayıs 1958

KISA BİBLİOGRAFYA

Bu etüdü hazırlamak için için faidelendiğimiz bazı temel kitaplarla, maalesef bir kısmını temin edebildiğimiz mevzu ile ilgili mühim etüd ve makaleleri aşağıda hülâsa etmekteyiz. Bu muhtasar bibliografinin okuyucularımıza faideli olmasını temenni ederiz :

Brown, E. Cary : «Analysis of consumption Taxes in Terms of the Theory of Income Determination» (in the American Economic Review, March 1950, s. 74-89).

Clark, Colin : «Public Finance and changes in the Value of Money» (in Economic Journal, LV December 1945, s. 371-389).

Constantino, L. : «Impôt général sur les revenus et fluctuations économiques» (dans la Revue de Science et de Législation Financière, Vol. 45, No. 4, 1953, s. 720-743).

Curbing Inflation Through Taxation (Symposium) New-York 1944.

Due, John F. : «Goverment Finance» (New-York, 1953, s. 485-505).

Galbrath, J. A. : « Taxation and Inflation: A Comment », (in Canadien Journal of Economics and Political Science, May 1954).

Good, Richard : «Anti - Inflationary Implications of Alternative Forms of Taxation», (in the American Economic Review, Vol. XLII, May 1952, s. 147-161).

Haskell, P. Wald : «Use of Tax Collections in kind to combat Inflation in the Republic of Korea», (in Republic Finance, No. 2/1954, s. 176-187).

Higgins, B. : «A note on Taxation ond Inflation», (in Canadian Journal of Economics and Political Science, 1953, s. 392-402).

Lauré, Maurice : « Impôts et Productivité » (dans Recueil Sirey 1953, s. 47 ve sonraki).

Musgrave, R. A. : «Fiscal Policy in Prosperity and Depression» ,(in American Economic Review, May, 1948).

Milton Friedman, Carl - Shoup and Ruth P. Mack : « Taxation to Prevent Inflation », (Nev-York 1943).

Kurihara, Kenneth K. : « Monetary Theory and Public Policy », (Londan 1951).

O. E. C. E. : «La stabilité Financière et la lutte contre l'inflation», (Paris 1951).

Page, A. : «Subventions et Inflation», (dans la Revue Economique, Septembre 1952, s. 667-689).

Recman, Joseph A. and Mayer T. : «Mr. Colin Clark on the Limits of Taxation» (in the Review of Economics and Statistics, August 1952).

Reading in Fiscal Policy : (Part II, Fiscal Policy and Inflation, 6 articles, s. 107-185).

Shoup, Carl S. : «Taxation and Fiscal Policy» (New-Yark 1954).

Smith, D. T. : Note on Inflatonary consequences of ligh taxation» (in the Review of Economics and Statistics, August 1952).

Symposium : «Saving in the Modern Economy», (Minnesota 1953).

Wolf, J. N. : «Prof. Higgins on the Limits of Taxation» (in the Canadian Journal of Economics and Political Science, May 1954).

MEVZUATIMIZDA MALİYET REJİMİ

Doç. Dr. KEMAL TOSUN

A. UMUMİ MÜLÂHAZALAR

Maliyet konusu, iktisadî hayatla ilgili bütün zümreler bakımından ehemmiyet arzeder. Alıcıların ödeyeceği fiatlar, işçi ve müstahdemlerin alacağı ücretler, işletmelerin sağlayacağı kârlar, devletin tahsil edeceği vergi v.s. gibi hususlar maliyetle yakından münasebettardırlar. Hatta kısaca denilebilir ki, bir memleketin hayat seviyesi ile maliyet bünyesi arasında çok sıkı bağlar mevcuttur.

Bir memleketin istihsal mekanizmasına ait maliyet bünyesini tâyin eden faktörler çok çeşitlidir. Kültür ve zihniyet, teknik gelişme seviyesi ve hukukî mevzuat, bilhassa zikre değer âmillerdir. Devletin iktisadî hayata müdahaleleri arttıkça, maliyet konusu ile alâkalı hükümler vergi mevzuatı çerçevesini aşıp iktisat politikasını şekillendiren umumî mevzuatta da yer almağa başlamıştır. Bunun tipik bir nümunesini bizde müşahade etmek mümkündür. Gerçekten, bir taraftan Vergi Usul Kanunumuz, diğer taraftan Millî Korunma Kanununa ek olarak yayınlanan çeşitli hükümler maliyet meselesini şumûllü bir şekilde ele almışlardır.

Millî istihsal mekanizmasının işleyiş maliyetini tâyin eden içtimaî, iktisadî, teknik - ilmî ve hukukî âmilleri ayrı ayrı mutalâa etmek, konumuzun dışında kalır. Ancak, şu kadarına da işaret edelim ki, gerek vergi gerek iktisat politikası ile ilgili mevzuatın hem doğrudan doğruya hem diğer âmiller vasıtasile, maliyet mekanizması üzerindeki tesirleri büyüktür. İktisadî muhitin hukukî şartları, o muhitte yaşayan ve faaliyette bulunan işletmelerin ihmâl edemeyecekleri bir mahiyet arzederler. Bu itibarla, rasyonel, rantabl çalışan ve hayat pahasına müsait tesirlerde bulunan bir istihsal mekanizmasının gerçekleştirilmesinde maliyete ait ahkâmın rolü tahminlerin üstündedir. Rasyonel ve ucuz istihsalde bulunan bir millî ekonomide istikrarlı ve yüksek bir hayat seviyesi sağlamak kolaylaşır.

B. MEVZUATTA MALİYET REJİMİ

I. Vergi Usul Kanunda :

Vergi Usul Kanununun değerlemeye ait Üçüncü Kitabında iktisadî kıymet değerleri ile amortismanlara tahsis edilmiş iki kısım, maliyetle ilgili çeşitli hükümler ihtiva etmektedir. Filhakika, vergi değerlerinin tespiti için iktisadî kıymetlerin hakikî değerini tâyin etmek lâzımdır. Maliyet bedeli, Vergi Usul Kanununun derpiş ettiği altı muhtelif değerleme ölçüsünün başında gelir. (Madde 245). Kanun, maliyet bedelini şöyle tarif etmektedir :

«Maliyet bedeli, iktisadî bir kıymetin iktisap edilmesi veyahut değerinin arttırılması münasebetile yapılan ödemelerle bunlara müteferri bilumum giderlerin toplamını ifade eder.»

Maliye Vekâletinin, Usul Kanunu ile ilgili olarak yayınladığı izahnamede, bu madde şöyle bir tefsire tâbi tutulmaktadır [1].

Bu tarifteki esasları iki grupta toplamak kabildir.

a — Maliyet bedeli, bir iktisadî kıymetin iktisap edilmesi için yapılan ödemelerle buna bağlı olarak yapılan her türlü giderlerin toplamıdır. Bir iktisadî kıymetin iktisap edilmesi bunun mülkiyetinin elde edilmesile olur. Bu esasa göre, menkul, gayri menkul mallarla, alacakların ve hakların mülkiyetinin elde edilmesi için yapılan her türlü ödemeler ve giderlerin toplamı maliyet bedelini vücude getirir. Bu bedel, malın satın alma bedeli ile ödenen dellâliye ve komisyonlar, taşıma ve sigorta gibi çeşitli giderlerin toplamıdır.

b — Bundan başka, bir iktisadî kıymetin değerinin arttırılması için yapılan ödemeler ve buna bağlı giderler de maliyet bedeline katılır. Bu giderlerin maliyet bedeline katılabilmesi için iktisadî kıymetin değerinin devamlı olarak artması gerekir. Bir binaya ilâve kat yapılması veya iç bölümlerinin genişletilmesi, bir geminin sür'atinin çoğaltılması gibi değer artmasını gerektiren sebeplerle yapılan ödemeler ve giderler, bu kabildendir.

İktisadî kıymetin değerinin devamlı olarak artmasını gerektirmeyen giderler, maliyet bedeline katılmaz. Bunlar boyama, temizleme, ufak tamirler gibi bakım ve onarım giderleridir. İlgili hesap döneminin zararları arasına geçirilirler.»

---

[1] Bak: Vergi Usul Kanunu ve İzahları, 1950, İst. Sah. 340.

Bu esaslar çerçevesi içinde gayri menkuller, demirbaş eşya, satın alınan emtia, imâl edilen emtia, menkul kıymetler (esham ve tahvilât), yabancı paralar, alacaklar gibi çeşitli aktif değerler ile bilânçonun pasif sütununda yer alan borçlar, amortismanlar, yedek akçeler ve ihtiyatlar değerlemeye tâbi tutulmaktadır. (V. Usul K. mad. 253-280) ve (mad. 295-311).

Burada, imâl edilen emtianın maliyeti (sınaî maliyet) hususundaki hükümler üzerinde, daha ziyade durmak istiyoruz. Bu konudaki 259 ncu madde aynen şöyledir :

«İmal edilen emtianın (tam ve yarı mamûl mallar) maliyet bedeli aşağıda yazılı unsurları ihtiva eder :

1. Mamulûn vücude getirilmesinde sarfolunan iptidaî ve ham maddelerin bedeli;
2. Mamule isabet eden işçilik;
3. Genel imâl giderlerinden mamûle düşen hisse;
4. Genel idare giderlerinden mamûle düşen hisse;
5. Ambalâjlı olarak piyasaya arzedilmesi zarurî olan mamûllerde ambalâj malzemesinin bedeli.»

Genel imâl ve genel idare giderlerinin mamûl birimlerine nasıl tevzi edileceğine ait usuller aynı maddenin müteakip fıkraların da tespit edilmektedir.

258 nci maddeye göre ise, ticarî maliyetin alış bedeli, dellâliye komisyon, sigorta ve taşıma gibi giderlerden terekküp etmesi icap eder. «Ticaret evinin ithalât veya ihracat, toptancılık veya perakendecilikle meşgûl olmasına göre emtianın maliyetine giren giderler bazı özellikler gösterirse de esas itibarile yukarıda sayılan giderlerin tutarıdır.

Bu esasa göre, meselâ, ithâl emtiasında, ilk faturadaki sif alış fiatına, akreditifler dolayısile bankalara ödenen komisyon ve faizler menşe şahadetnamesi ve lisans giderleri, malın sipariş ve yüklenmesi sırasında yapılan haberleşme ve telgraf giderleri, yükleme ve boşlatma ve gözetme giderleri, liman, gümrük, antrepo giderleri, gümrükte ödenen resimler, harçlar, ekpertiz ücretleri, gümrük komisyoncularına ödenen miktarların toplamı olabilir.» [2].

---

[2] Bak: Zikr. Eser. Sah. 345 ve müte.

Demek oluyor ki, Vergi Usul Kanununa nazaran, ticarî maliyet bedeli, bir iktisadî kıymetin iktisap edilmesi, sınaî maliyet bedeli ise, bir iktisadî kıymetin değerinin arttırılması münasebetile yapılan bilûmum ödemelerin toplamından teşekkül etmektedir. Kanunun lâfız ve ruhundan, bu maliyet anlayışının çok şumûllü olduğu neticesine varmak kabildir. Ancak, maliyet teorisinde tecviz edilen bazı maliyet unsurlarının mevzuatta yer almadığı müşahede olunmaktadır.

II. Ticaret Kanununda :

Ticaret Kanunumuzda maliyete ait hükümlere rastlamak zordur. Vergi Usul Kanununda matrahın hesaplanması dolayısile yer alan bazı hükümler, Ticaret Kanununda, daha ziyade kârın hesaplanması sebebile yer almaktadırlar.

Ticaret Kanunu, hangi masraf unsurlarının maliyete katılacağına dair hükümler değil, fakat, maliyet nazariyesinde müdafaa edilen bazı maliyet unsurlarının, bu meyanda öz sermayeye faiz ve müteşebbise ücretin, maliyete ithâl edilemeyeceğine dair bazı açıklamalar ihtiva etmektedir. Filhakika, mezkûr kanunun Anonim Şirketin Hesapları'na ait kısmında, kâr payına dair izahlar meyanında «esas sermaye için faiz ödenemez» denilmektedir. (Madde, 470). Ancak, onu tâkip eden madde (471), hazırlık devreleri ve hisse senedi ihracı suretile yapılacak sermaye artışları için mahdut bir istisna hâli derpiş etmektedir. Şöyle ki:

«İşletmenin tam bir şekilde faaliyete başlamasına kadar geçecek olan hazırlık devresi için pay sahiplerine, tesisat hesabına geçirilmek üzere, muayyen bir faiz ödenmesi esas mukavelede şart kılınabilir. Esas mukavele bu devre ile mahdut olmak üzere faiz ödemelerinin en geç ne zamana kadar devam edeceğini tâyin eder.

İşletme yeni hisse senetlerinin çıkarılması suretile genişletilecek olursa esas sermayenin arttırılmasına dair olan kararda yeni pay sahiplerine, tesisat hesabına geçirilmek üzere muayyen bir müddetle ve en geç yeni tesisatın işletmeye başlandığı güne kadar faiz ödenmesi kabul olunabilir.»

Görülüyor ki, 471 nci madde, şirketlerin hazırlık (kuruluş) devreleri ile hisse senedi çıkarmak suretile yapılacak sermaye arttırmalarında tesisat hesabına geçirilmek kaydile, öz sermayeye faiz

ödenmesini tecviz etmektedir. Bu faiz ödenmesi, ilk fıkraya göre, hazırlık devresile, ikinci fıkraya göre, yeni tesisatın işletmeye başladığı gün ile mahduttur.

Ticaret Kanunumuzun Limited Şirkete ait faslında da, «ortaklara, koydukları sermaye için faiz verilemez» (madde 533) hükmüne rastlanmaktadır. Yalnız, kanunun Ticaret Şirketleri Kitabının Umumî Hükümler Faslında, bütün şirketlere şâmil olmak üzere, şu hüküm vazolunmaktadır :

«Kanunda aksine hüküm olmadıkça, ortakların koydukları sermayeler için faiz ve şirketteki hizmetleri dolayısile kendilerine ücret verilmesi şirket mukavelesile kabûl olunabilir.» (Madde 144).

Bu hükme nazaran, limited şirket için kat'i bir hüküm, anonim şirket için kayıtlı bir hüküm mevcuttur; diğer şirket şekilleri ise, bahsi geçen 144 ncü maddeye tâbi olacaklar, demektir. Ancak, burada, asıl mühim olan cihet, ortakların sermayesine faiz, hizmetlerine ücret hesaplayabilen şirketlerin, bu faiz ve ücretleri maliyetlerine ilâve edip etmeyecekleri hususudur. Kanaatimize göre işletmenin umumî sevk ve idaresi ile ilgili hususlarda maliyete ilâve olunabilecek bu kabil masraflar, sâfi kârın hesabında vergi kanunları hükümlerine tâbi olacaklardır.

III. Gelir ve Kurumlar Vergileri Kanunlarında :

Gelir Vergisi Kanununun 41 nci maddesi sâfi ticarî kazancı tespit zımnında, gayri sâfi kazançtan indirilecek *giderleri* şöyle sıralamaktadır:

«1. Ticarî kazancın elde edilmesi ve idame ettirilmesi için yapılan genel giderler;

2. Hizmetli ve işçilerin iş yerinde veya iş yerinin müştemilâtında iaşe ve ibate giderleri, tedavi ve ilâç giderleri, sigorta primleri ve emekli aidatı, 28 nci maddede yazılı giyim giderleri;

3. İşle ilgili olmak şartile, mukavelenameye veya ilâma veya kanun emrine istinaden ödenen zarar, ziyan ve tazminatlar;

4. İşle ilgili ve yapılan işin ehemmiyeti ve genişliği ile mütenasip seyahat ve ikamet giderleri (seyahat maksadının gerektirdiği süreye maksur olmak şartile);

5. İşte kullanılan taşıtların giderleri;

6. İşletme ile ilgili olmak şartile: Bina, arazi, muamele, istihlâk vergileri, damga ve belediye resimleri, harçlar ve kaydiyeler gibi aynî vergi, resim ve harçlar;

7. Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre ayrılan amortismanlar (işletmede kullanılan ve değeri elli liraya kadar olan âletler ve demirbaşlar amortismana tâbi tutulmıyarak doğrudan doğruya gider kaydolunabilir.)»

41 inci maddenin birinci fıkrasına, şu umumî idare masraflarının dahil olabileceği farzedilmektedir: Büro müstahdemlerinin maaş ve ücretleri, huzur hakları, işletmenin kirası, kırtasiye ve büro masrafları, tenvirat, ısıtma, muhabere giderleri, satış, sevk, nakliye ve sigorta masraflarile her türlü işletme masrafları [3]. Keza, Devlet Şûrası kararlarile tatbikatta husul bulmuş çeşitli masraflar şunlardır : « 1. Bankalarla diğer müesseselerin memlekete hizmeti geçen bazı kimselere, müesseseye uzak ve yakın alâkası bulunan kimseye, veya bunların ailelerine çelenk, ziyafet ve hediye gibi meydana gelen masraflar. 2. Bankada hizmetlilere ve bunların ailesi efradına tedavi ve ilâç parası. 3. Haç seferine iki ay için çıkan bir vapura yaptırılan ilâveler. 4. Bir gazetenin tirajını arttırmak için tertiplediği piyango masrafları. 5. İş dolayısile, Türk firmalarının hariçten gelen mümessil veya seyyah memurlarına verilen ziyafetler » [4].

Kurumlar Vergisi Kanununun 14 üncü maddesi de, sâfî kurum kazancının tesbiti zımnında, hasılattan şu *giderlerin* tenzil edilebileceğini söylemektedir :

« 1 — Hisse ve tahvil senetlerinin ihraç giderleri, (Bu giderler, senetlerin kâğıt ve tab'ı giderlerini, mahkeme, noter ve diğer tasdik ve tescil giderlerini, damga resmini ve ihraç dolayısile bankalara verilen komisyonları, hisse ve tahvil senetlerinin borsaya kaydı için yapılan giderleri ve bunlara benzer her türlü giderleri ihtiva eder) ;

2 — İlk tesis ve taazzuv giderleri, (Bu giderler aktifleştirildiği takdirde bunların Vergi Usul Kanunu gereğince değeri üzerinden ayrılacak amortisman gider yazılıdır) ;

---

[3] Bak : *Recep Turgay:* Gelir Vergisi Kanunu Tatbikatı, sah. 249.

[4] Bak : *Cevat Yücesoy :* Envanter ve Bilânço, İstanbul, 1957, sah. 165.

3 — Genel heyet toplantıları için yapılan giderlerle birleşme, fesih ve tasfiye giderleri;

4 — Sigorta şirketlerinde bilânço gününde hükmü devam eden sigorta mukavelelerinin (poliçe veya geçici ilmühaber) istilzam ettiği teknik ihtiyatlar ;

5 — Eshamlı komandit şirketlerde komandite ortağın kâr hissesi ;

6 — Kamu menfaatlerine yararlı derneklerde makbuz karşılığında yapılmış olmak ve kurum kazancının %1 ini ve herhalde 5,000 lirayı geçmemek şartile, bağış ve yardımlar;

7 — İki yıldan fazla nakledilmemek şartile, geçmiş yılların malî bilânçolarına göre tahassül eden zararlar, (Bu bilânçolarda her yılın zararının ayrı ayrı gösterilmesi şarttır) ».

Gelir Vergisi Kanununun 41 inci, Kurumlar Vergisi Kanununun 14 üncü maddelerinin tesbit ettiği maliyet unsurları yanında, aynı kanunların 42 ve 15 inci maddeleri, gider olarak kabul edilemiyecek ödemeleri tesbit etmektedirler. Gelir Vergisi Kanunu, madde 42 şöyledir :

« Aşağıda yazılı ödemelerin gider olarak indirilmesi kabul olunmaz :

1 — Teşebbüs sahibi ile eşinin ve çocuklarının işletmeden çektikleri paralar veya aynen aldıkları sair değerler;

2 —Teşebbüs sahibinin kendisine, eşine, küçük çocuklarına işletmeden ödenen aylıklar, ücretler, ikramiyeler, komisyonlar ve tazminatlar;

3 — Teşebbüs sahibinin işletmeye koyduğu sermaye için yürütülecek faizler;

4 — Teşebbüs sahibinin, eşinin ve küçük çocuklarının işletmede cârî hesap veya diğer şekillerdeki alacakları üzerinden yürütülecek faizler;

5 — Her türlü para cezaları ve vergi cezaları ile teşebbüs sahibinin suçlarından doğan tazminatlar, (Akitlerde ceza şartı olarak derpiş edilen tazminatlar, cezaî tazminat mahiyetinde sayılmaz).

Bu maddenin uygulanmasında, kollektif şirketlerin ortakları ile âdi ve eshamlı komandit şirketlerin komandite ortakları teşebbüs sahibi sayılır ».

Dikkat edilirse, bu maddenin gayesi, öz sermayeye faiz ile teşebbüs sahibinin ücreti (her ne şekil ve nam altında olursa olsun) konusunu maliyet dışında bırakmaktadır. Ticaret Kanununun yukarıda temas ettiğimiz hükümlerinde, bazı şirket şekilleri için mevcut olan açık kapılar da, bu maddenin son fıkrasile kapatılmış bulunmaktadır.

Gelir Vergisi Kanununun muhtelif bölümlerinde, serbest meslek erbabının meslekî giderleri, gayri menkullere ait çeşitli giderleri, v.s. tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Kurumlar Vergisi Kanununun 15 inci maddesi, ticarî kazançtan aşağıdaki giderlerin tenziline cevaz vermemektedir :

« 1 — Öz sermaye üzerinden ödenen veya hesaplanan faizler;
2 — Örtülü sermaye üzerinden ödenen veya hesaplanan faizler;
3 — Sermaye şirketlerince dağıtılan örtülü kazançlar ;
4 — Her ne şekilde olursa olsun ayrılan ihtiyat akçeleri;
5 — Dar mükellefiyete tâbi yabancı kurumlarda ayrıca :

a) Yabancı kurum hesabına yaptıkları alımlar ve satışlar için ana merkeze veya Türkiye dışındaki diğer şubelere verilen faiz ve komisyonlar;
b) Ana merkezin veya Türkiye dışındaki şubelerin giderlerine veya zararlarına iştirâk etmek üzere ayrılan hisseleri (Türkiyedeki kurumun teftiş ve mürakabesi için yabancı memleketlerden gönderilen yetkili kimselerin seyahat giderleri hariç) ;

6 — Bu kanuna göre hesaplanan Kurumlar Vergisi ile her türlü para cezaları ve vergi cezaları».

Gelir ve Kurumlar Vergisi Kanunlarının yukarıda temas ettiğimiz hükümlerinden anlaşıldığına göre, maliyet nazariyesinde, masraf olarak kabul ve maliyete tereddütsüzce ilâve olunan birçok masraf kategorileri, vergi mevzuatımızda maliyet dışında bırakılmaktadır.

IV. Millî Korunma Mevzuatında :

Millî Korunma Kanununun maliyetle ilgili hükümleri, yukarıda temas ettiğimiz kanunlardan farklı bir karaker arzetmektedir. Filhakika, bu ikinciler, maliyeti, vergi mülâhaza ve endişelerile ele al-

dıkları halde, birincisi, çeşitli şartlara göre değişen umumî iktisat politikasının şekillendirilmesine ait gaye ve endişelerin mahsulüdür. Bu itibarla, Millî Korunma mevzuatı, daha şümullü bir mahiyet arz etmektedir, denilebilir.

Malûm olduğu üzere, Millî Korunma Kanunu, 2 inci Dünya Harbi başlarında (Ocak 1940) yürürlüğe girmiştir. Amme otoritelerine iktisadî hayatı tanzim zımnında geniş salâhiyetler tanıyan bu kanun on üç defa tâdile uğramış ve tatbikatına gösterilen dikkat ve ihtimam da çeşitli safhalar arzetmiştir. Bu safhalar, iç ve dış siyasî havaya ve memleketin iktisadî durumuna göre değişmiştir. 1941 yılında Ticaret Vekâletinde bir İaşe Müsteşarlığı, İhracatçı ve İthalâtçı Birlikleri, Ticaret, Petrol ve Dağıtma Ofisleri kurulmuş, büyük şehirlerde Fiat Kontrol Müdürlükleri ve Kontrolörlükleri vücüde getirilmiştir. 1942 de ise, liberalist temayüller kuvvetlenmiş ve o zamana kadar çıkarılan koordinasyon kararlarının bir çoğu mer'iyetten kaldırılmıştır. 1944 te, bu hatanın farkına varılmış ve meşhur K/510 Sayılı Karar yayınlanarak ticarî hayat kesif bir kontrol altına alınmış, vilâyetlerde Millî Korunma Mahkemeleri ve Fiat Mürakabe Komisyonları meydana getirilmiştir. 1946 da ise K/510 mer'iyetten kaldırılmış, ve mahdut bir takım salâhiyetler ihtiva eden K/644 vazedilerek, Millî Korunma Kanunu âdeta rafa konmuştur.

Harp gibi fevkalâde şartların içinde cereyan eden bu tatbikatın ikinci devresi, iktisadî kalkınma gayret ve faaliyetlerile başlamış sayılabilir. Fiatlar umumî seviyesindeki yükselme temayülünün ciddî bir mahiyet iktisap etmeğe başladığı 1954 yılından itibaren yayınlanan Koordinasyon Heyeti kararlarile kâr hadleri tesbit olunmağa, alış-verişin geniş şekilde kontrolüne ve bu meyanda 1955 de K/982 ile *tahsis ve tevzi usulleri* tesbitine başlanmıştır. 1956 da, Kanunda vücude getirilen değişiklikler, yeni bir merhale teşkil etmiştir: Bu safhada, iktisadî hayat çok daha sıkı bir kontrol altına alınmış, mal ve hizmetlerin istihsali, alım-satımı, ithal ve ihracı sıkı kaide ve cezaî hükümlere bağlanmıştır.

Millî Korunma Kanununun Teşkilât faslının 4 üncü maddesine göre, vücude gelmiş bulunan Koordinasyon Heyeti, başlangıçtanberi 1200 ü bulan kararlar ittihaz etmiş, ancak, bunların bir çoğu fiilen veya hükmen mer'yetten kalkmıştır. Yalnız aynı kanunun ilgili vekâletlere yayınlamak hakkını tanıdığı tebliğ, sirküler ve tamimler,

bu konudaki mevzuatın takibini ciddî bir şekilde müşkülleştirmiştir.

1956 da başlıyan kesif millî korunma devresini, *kâr hadleri devresi* ve *narh devresi* diye iki kısma ayırmak kabildir. Birinci devrede, sırasile, toptancı, perakendeci, ithalâtçı ve imalâtçı kâr hadlerinin tesbiti cihetine gidilmiş, ve bu sistemin tatbikatta zuhur eden bazı mahzurlarını beraraf etmek üzere, 1957 sonbahasında narh sistemi, yani, *fiatların dondurulması* yoluna sapılmıştır. Kâr hadleri rejiminden narh rejimine geçişi intaç eden faktörlerin başlıcası, kâr rejiminin esaslarında aranmalıdır. Filhakika, toptancı, perakendeci, ithalâtçı ve imalâtçı kâr hadlerinin tesbitinde takip edilen yol, bu zümrelerin mal veya hizmet istihsalinde deruhte ettikleri bilûmum *masraflara* (maliyete), belli bir kâr nisbetinin ilâvesinden ibaret olmuştur. Hemen ilâve edelim ki, takip edilen bu yolun ilk ve tabiî neticesi, fiatlar umumî seviyesindeki yükselme temayüllerini daha da kuvvetlendirmek olmuştur. Zira, bu mekanizma, pahalı istihsali (yüksek maliyeti) daha kârlı bir hale sokmuştur. Neticede, fiatlara gem vurmak gibi ilk plânda derpiş olunan gayenin âdeta aksi bir durum husule gelmiş ve işte bu durum narh sisteminin tatbik mevkiine konmasını zarurî kılmıştır.

Yalnız, şuna işaret edelim ki, narh rejimi, daha ziyade gıda maddeleri ile zıraî mahsül fiatlarına tatbik olunmuş, ithâl malları ile sınaî mamûller, daha önceki kâr hadleri rejimi altında bırakılmıştır.

Bizi burada, asıl ilgilendiren cihet, kâr hadleri rejimi dahilinde maliyet meselesinin ne şekilde ele alındığıdır. Gerçekten, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, kâr hadleri tesbit edilirken, uzamî bir maliyete dayanmak zarureti mevcut olduğuna göre, bu maliyetin mahiyeti, unsurları ve şümulü gibi problemlerin, şu veya bu şekilde, halledilmesi icabederdi. Kanun vazıı da bu yolu tutmuş ve bir taraftan *ticarî maliyeti* (K/1051), diğer taraftan *sınaî maliyeti* (K/1035) tafsilâtlı bir şekilde tesbit ve tâyin cihetine gitmiştir. Ticarî maliyet hakkındaki karar ve tebliğler, yukarıda temas ettiğimiz çeşitli vergi mevzuatındaki hükümlerden büyük ayrılıklar arzetmez. Gerek bu sebepten gerek sınaî maliyet hakkındaki kararların temel mahiyet ve öneminden dolayı, mütalâlarımızı K/1035 üzerinde teksif etmeği uygun bulduk.

V. Sınaî Maliyet Hakkındaki Hükümler :

20 Ağustos 1956 da kabul edilen İmalâtçılar Hakkındaki Kâr Hadleri Kararnamesi (K/1035), mevzuatımızda maliyet konusunu geniş ölçüde ve ilmî şekilde ele alan ilk vesikadır, denilebilir. Bu hususta bir fikir verebilmek için, önce mezkûr kararnamenin ana hatlarını belirtmemiz lâzımdır.

A. Sınaî maliyet hakkındaki K/1035 sayılı kararnamenin ana hatları :

Kararname, önce, *sanayi işletmesi* ve *sanayi işleri* tâbirlerini târif etmekte ve maliyet unsurlarını şu gruplara ayırmaktadır :

I — Ham madde ve yardımcı maddeler,
II — İşçilik ve buna müteferri masraflar,
III — İşletme masrafları,
IV — Amortisman, finansman ve yenileme masrafları,
V — İlk tesis masrafları,
VI — İdare masrafları (umumî masraflar, patent hakları ücretleri, etüd ve araştırma masrafları dahil),
VII — Satış masrafları.
VIII — Müteferrik hükümler. Talimatname, bu kısmında, yukarıdaki yedi grup maliyet unsurları ile ilgili bazı hususları tanzim etmektedir.

« Yukarıdaki masrafların yekûnu, mamulün maliyetini teşkil eder. Maliyet fiatına kâr, Muamele Vergisi (1 Mart 1957 den itibaren Gider Vergisi), İstihlâk Vergisi, nisbî resim gibi satış, tesellüm ve sevk ile alâkalı vergi ve resimler ilâve olunmak suretile satış fiatı bulunur». (Madde 1, son fıkra).

Kararnamenin 3 üncü maddesi, umumî masrafların tevzii usullerinden bahsetmektedir.

Şimdi, yukarıdaki maliyet unsurlarını ayrı ayrı ele alarak, Kararnamenin bunlar için vazettiği esaslara bir nazar atfedelim :

I — Kararnamenin 4-10 uncu maddeleri ham madde bedelinin (maliyetinin) nasıl hesaplanacağına dair esasları ihtiva etmektedirler. Bu esaslara göre: « Her mamulün özünü teşkil eden iptidaî maddeler ile aynı işletmede imâl olunan veya hariçten satın alınan yarı mamûller, tekrar istimal olunan iptidaî madde kırntı ve

döküntülerile müteamil tâli hasılat mamulün ham maddesini teşkil eder ». (Madde 4). « Ham madde bedelinin tayininde, mamuldeki ham madde miktarına teknik icaplar dolayısile zarurî görülen fire ve dökünülerle kırıntı ve müteamil tâli hasılat ta ilâve olunur ». (Madde 5). « Mamulün ham maddesini teşkil eden maddelerden dışardan satın alınanlar hakikî mübayaa veya ambar vasati fiatları ile maliyete ithal olunur ». (Madde 6). Hakikî mübayaa fiatı ise, resmî fiat, borsa veya piyasa fiatından üstün olmamak şartile fatura fiatı ve mal ambara girinceye kadar yapılan zarurî masraflardan, mürekkeptir.

« ... Yarı mamullerden piyasada müstakillen satılması müteamil olanlar, ... maliyetlerine kâr miktarı ilâve edilmek suretile müteakip imalât safhasına intikal ettirilir. Şu kadar ki, her safhanın kârı hesaplanırken bir evvelki safhanın kârı üzerinden ayrıca kâr alınmaz ». (Madde 9).

Dokuzuncu maddedeki bu hükmün tatbikattaki neticeleri çok kötü olmuş ve her imal safhasına ait kâr hadleri teraküm ederek % 60-100 gibi fahiş nisbetlere ulaşmıştır. Bunun üzerine, 21 Şubat 1958 de, 9840 tarihli Resmî Gazetede yayınlanan bir tebliğ ile istihsal safhaları, mensucat sanayiinde üç olarak tesbt ve tahdit olunmuştur. Şöyle ki :

1. İplik safhası, % 9 kâr,
2. Dakuma safhası, % 9 kâr,
3. Terbiye safhası, % 9 kâr.

Böylece, topyekûn imâl safhalarından alınabilecek kâr haddi % 27 yi aşamıyacaktır. Tanzim edilen faturalarda, safhalar ve bunlara tekabül eden kâr nisbetleri belirtilecektir. Aynı tebliğ, ticaret safhalarını da dörde irca etmiştir: Birinci, ikinci ve üçüncü toptancılara % 4 erden cem'an % 12, perakendeciye ise % 15 kâr tanınmış böylece, ticaret safhasındaki kârın umumî yekûnu da % 27 yi geçmemek üzere tahdit olunmuştur. Mezkûr tebliğe nazaran, *yeni tip* iddiası ile fiat arttırılamaz, kalite düşürülemez. Konumuz dışında olmakla beraber, hemen ilâve edelim ki, kaliteyi düşürmeme hükmü yerinde olmakla beraber, yeni tiplere mâni olunması, teknik tekâmül gayretlerini baltalar mahiyette bir hükümdür.

II — İşçiliğe ait masrafları tesbit eden 11 ve 12 inci maddeler ücretleri, sosyal sigorta masraflarını, fazla mesai ücretlerini, istih-

sali, arttırmak ve kaliteyi yükseltmek maksadile verilen primler ve ikramiyeleri ihtiva etmektedir.

III — 13-15 inci maddeler işletme masraflarını tesbit etmektedir. « Ham madde ve işçilikten maada, mâmulün meydana gelmesi için işletmede yapılan bilûmum sınaî işlere ait masraflar, işletme masraflarını teşkil ederler ». (Madde 13). 15 inci madde, bu masrafları şu gruplara ayırmaktadır :

a) Yardımcı maddeler (esas ham maddeye tatbik veya ilâve olunanlar).
b) Yardımcı işçilik (mâmuldeki hissesi doğrudan doğruya kabili tesbit olmayan sınaî işçilik).
c) Aylıklar (aylık ile çalışan usta, ustabaşı, fen memuru, mühendis, işletme şefi gibi sınaî personelin aylık istihkakları).
ç) Personel tâli masrafları (harcırah, ikamet yevmiyeleri, hastalık, ve kaza tazminatı, mezuniyet ücretleri, yemek ve giyecek masrafları ile çeşitli primler).
d) Enerji ve mahrukat masrafları.
e) İşletme malzemesi (tesis parçaları, küçük âlet ve edevat, kaynak malzemesi, soğutma, yağlama ve temizleme malzemesi).
f) Daimî bakım ve tâmir masrafları.
g) Amortismanlar.
h) Kiralar.
i) Sınaî istihsal ve sınaî istihsale tahsis edilmiş olan sabit kıymetler için verilen vergiler.
j) Sair işletme masrafları.

IV — Amortisman, finansman ve yenileme masrafları:

K/1035 in 16-19 uncu maddeleri bu önemli üç masraf kategorisini ele almaktadırlar. Amortisman masrafları konusunda Vergi Usul Kanunundakinden pek farklı bir cihet yoktur. Bu kanunun 253 üncü maddesine göre, maliyet bedeli üzerinden normal ve fevkalâde amortismanlar hesap edilir. 299 uncu maddeye göre ise, aşağıdaki hallerde Maliye Vekâletine müracaat üzerine, fevkalâde ekonomik ve teknik amortisman nisbetleri tesbit olunur :

1. Yangın, su basması ve deprem gibi tabiî âfetler,
2. Yeni icatlar dolayısile teknik verimin düşmesi,
3. Cebrî çalışma ve dolayısile aşırı aşınma ve yıpranma. (Bu

son şık halihazır sınaî ve ekonomik durumumuz bakımından çok önemli görünmektedir. Halen makine ve tesis ithalindeki güçlükler, tesislerin ömrünü uzatma endişelerini kuvvetlendirmekte ve tam kapasite ile çalışma arzusunu baltalamaktadır. Halbuki, talep, üç posta ile dahi çalışmayı icap ettirecek bir şiddettedir. Bu itibarla, cebrî çalışma halinin ve dolayısile sür'atli amortismanı mümkün kılacak nisbetlerin tesbiti, iştigal derecesinin teşviki bakımından elzem bir hüküm olarak görünmektedir.)

K/1035 in 17 inci maddesi finansman masraflarını şöyle târif etmektedir :

«İstihsal için stok edilen iptidai maddelerle yarı mamullerin satın alındıkları tarihten imale sevk edildikleri tarihe kadar ödenilen veya tahakkuk eden faiz ve masraflar olup işletme masrafları meyanına ithâl olunacaklardır.»

18 inci madde patent vesair gayri maddî haklara ait masrafları, 19 ncu madde ise, «Sabit tesisatın demode olması gibi bâzı ahval düşünülerek ayrılacak bir yenileme fonu ayrı bir hesapta biriktirilmek ve tevsik edilmek şartile maliyetlere intikal ettirilebilir; ancak, her sene için bu miktar, tesis bedelinin mer'i amortisman nispetini geçemez,» demek suretile, daha sonra temas edeceğimiz çok önemli bir hüküm vazetmektedir.

V — 20 nci maddeye nazaran, «ilk taazzuv ve kuruluş masrafları aktifleştirilerek beş sene içinde ve müsavi taksitlerle itfa edilmek suretile maliyetlere intikal ettirilir.»

VI — 21 nci madde *idare masraflarını* şöyle târif etmektedir :

«İşletmenin sevk ve idaresine ait masraflar ile muhasebe, mubayaa, personel ve muhaberat gibi idarî servislere ait masraflar, ham ve yardımcı maddeler ile işletme malzemesi ambarlarına ait masrafları idare masraflarını teşkil ederler. Bünye ve kadrosu müsait olan işletmelerde malzeme müşterek masraflarının idare masraflarından ayrı olarak kayıt ve mahsubu tercih olunur.»

22 nci madde idare masraflarını şöyle sıralamaktadır :

a) Aylık ve ücretler (idare ve mürakabe uzuvları için),
b) Yardımcı işçilik (bürolar için),

c) Personel tâli masrafları (harcırah ikâmet yevmiyesi, sigorta v.s.),
ç) Işıklandırma ve ısıtma,
d) Büro kırtasiye ve temizlik,
e) Daimî bakım ve tâmir masrafları,
f) İdareye ait sabit kıymetlerin amortismanları,
g) Kiralar,
h) Satışla alâkalı olmayan vergi ve resimler,
i) Sigortalar,
j) Muhabere masrafları,
k) Sair idare masrafları.

VII — Satış masrafları 23-25 nci maddelerde tespit edilmiştir. «Satış masrafları, satış ve sevk teşkilâtına ve mamul ambarına ait masraflar ile (gider vergisi ile nisbî resimler hariç) satışla alâkalı sair masrafları ihtiva eder.» Reklâm ve propaganda masrafları, ambalaj masrafları, sevk ve nakil masrafları ile satışla ilgili sair masraflar da buraya dahildir. Satış msrafları esas itibarile işletme dahilindeki masraflardır. İşletme haricindeki satış masrafları, ancak doğrudan doğruya parakendecilere veya diğer şehirlerin toptancılarına, imalâtçı sıfatile satış yapan müesseseler, maliyetlerine ithâl edebilirler. (Madde 25).

VIII. — Müteferrik hükümler :

K/1035 in 26-40 nci maddeleri müteferrik bazı önemli hükümleri ihtiva etmektedir. 26 nci madde «...maliyet fiatının kontrolünü mümkün kılacak surette teşkilâtlanmış bir muhasebe» zaruretine, 28 nci madde ise, «her sınaî mâmulün maliyetinde, 1nci maddede zikredilmiş olan yedi maliyet unsurunun ayrı ayrı gösterilmesi...» ne, bu mümkün olmadığı takdirde, asgarî olarak, hammadde, işçilik ve müşterek masraflar gibi üçlü bir tasnifin mecbiriliğine işaret etmektedir.

29-33 ncü maddeler, maliyete ithâli memnu olan bazı unsurlara ait hükümler ihtiva etmektedirler. «İşletmenin esas faaliyetile ilgili olmayan ve Gelir ve Kurumlar vergileri kanunlarınca beyannamelere ithali kabul olunmıyan masraflar, zararlar ve vergiler maliyete ithal olunamaz.» (Madde 29). Şu masraf ve zararlar da maliyete ithâl olunamaz: (Madde 30):

a) Bilânçoda gösterilse dahi teşebbüste kullanılmayan sabit kıymetlerin vergi, amortisman ve tâmir ve bakım masrafları,

b) İşletmenin sabit ve mütedavil kıymetlerinde herhangi bir sebeple husule gelen arızî beklenmedik zararlar ve ziyanlar ile iştiraklere ait zararlar,

c) Geçmiş senelerin hesaba alınmamış masrafları ile geçmiş senelere ait bilânçolarda gösterilmiş zararlar,

ç) Mahkeme masraflarıle her ne nam altında olursa olsun işletme tarafından ödenen tazminat ve para cezaları,

d) İşletmeyi temsil masrafları ile iane ve teberrular.

31 nci madde, müteşebbis ücretine ait önemli bir hüküm ihtiva etmektedir. Şöyle ki:

«Bir tek müteşebbise ait olan işletmeler ile her ne nam altında olursa olsun ticaret şirketi halinde çalışan işletmelerde müteşebbis; hissedar ve şeriklere işletmede gördükleri vazifeye mukabil verilen ücretler ile anonim, limited ve komandit şirket halinde çalışan işletmelerde İdare Meclisi Reis ve âzalarına ve mürakıplara verilen huzur hakkı veya ücretler 6731 sayılı kanunun neşri tarihinde verilmekte olan miktardan veya teamül halinde ödenegelmekte olan miktardan fazla olamaz.» «Yeni kurulacak teşebbüsler de ayni tahdide tâbidir.»

32 nci madde «kanunî kira bedellerinden fazlası maliyete intikal ettirilemez», 33 üncü madde ise, «işletmelerde tesis edilmiş olan dahilî sigortalarda maliyetlere geçirilecek prim hadleri devletçe musaddak tarifelerdeki hadleri aşamaz,» demektedirler.

37 nci maddeye nazaran, «imalât maliyetleri yıllık devreler itibarile hesaplanır. Ancak, yıllık devre maliyetlerinde idare masrafları hissesi umumî maliyetin % 25 inden fazla olamaz.»

Anlaşılıyor ki, K/1035, maliyet konusunu, geniş ve derin bir şekilde ele almakta ve önemli bazı hükümler dermeyan etmektedir. Bütün bu hükümleri, gerek nazarî gerek tatbikî bakımlardan, tafsilâtlı bir tahlil ve tefsir ameliyesine tâbi tutmak, bu konuşmanın çerçevesi dışındadır. Buna rağmen, bilhassa, sınaî maliyet hakkındaki kararnamenin getirdiği bazı yenilikler ile sağlaması mümkün ve muhtemel bazı faydalar üzerinde,kısaca, durmak istiyoruz.

B. Sınaî maliyete dair K/1035 in değerlendirilmesi :

Kararnamenin başlıca mahzuruna işaret etmiş bulunuyoruz. Hatırlatmak üzere tekrar edelim ki, kararnamenin takip ettiği yol, pahalı maliyeti kârlı bir duruma sokmakla, istihsal mekanizmasında rasyonellik ve iktisadilik prensiplerinin tamamen ihmâl edilmesini intaç ettirmiştir, denilebilir. Filhakika, satıcılar piyasası şartlarının hüküm sürdüğü, yani, kalite, miktar ve fiat endişesi olmadan, her istihsal edilen şeyin kolayca sürülebildiği bir ekonomide, mezkûr kararname, mevcut pahalılık temayüllerini frenleyecek yerde, daha da şiddetlendirmiştir. Buna mukabil, Kararname birçok faydalar da sağlayabilecek bir karakter arzetmektedir, kanaatindeyiz. Filhakika, K/1035, bizde tam bir maliyetin tâyin ve tespitine doğru atılmış ilk resmî adımı teşkil eder. Zikre şayan bulduğumuz hususları şu şekilde sıralamayı münasip görüyoruz :

1. Önce şu hususa işaret edelim ki, K/1035 bizde eksiksiz ve rasyonel bir mahiyetin hesaplanması zaruret ve şuurunun yerleşmesine yardım edecektir. Maliyet, bir mal veya hizmeti istihsal edebilmek için yapılan harcamaların ve feda edilen imkân ve vasıtaların *heyeti mecmuasını* ifade eder ve etmelidir. Tam ve noksansız bir maliyetin en önemli vasıtası, *hakikî kâr*'ın hesaplanmasını mümkün kılmasıdır. Biz şu kanaatteyiz ki, millî istihsal mekanizmamızın en büyük eksiklerinden biri, noksansız bir maliyet hesaplama ihtiyaç ve zihniyetinin yerleşmemiş olmasıdır. Bunun neticesi olarak, mal ve hizmetlerimizin satışından elde ettiğimiz kârları mübalâğalı bir değerlemeye tâbi tutmaktayız. Gerçekten, bilhassa son yıllarda, sağlanmakta olan yüksek kârlar, tam bir maliyet hesaplamamak yüzünden, daha da yüksek görünmüş ve bunun işletmelerimiz üzerindeki tesirleri zannedildiğinden fazla yıkıcı olmuştur, Kârı, olduğundan yüksek zannetmenin veya hesaplamanın ilk neticesi, iktisadî bünyemizde zaten mevcut olan israf temayüllerini kuvvetlendirmek şeklinde tezahür etmiştir. Bir halde ki, bahis konusu yüksek kârları ortaklarına dağıtan şirketler ve istihlâk temayül ve arzularını cömertçe tatmin etmekte mahzur görmeyen işadamları, hakikatte, farkına varmıyarak, sermayelerini kemirmekte ve malî bünyelerini zayıflatmakta bulunmuşlardır. Kârı yüksek hesaplamak ve bilânçolarda fiktif (nazarî) kâr rakamlarının husulüne meydan vermek, işletme içinde prodüktiviteyi yükseltici tedbirler alınması ihtiyacını da zayıflatmakta ve rasyonel (iktisadî) istihsalde bulunma endişelerini yok etmektedir.

Böylece, iktisadî faaliyetin temeli olan masraf ve fedakârlık endişe ve mülâhazaları bertaraf edilince, bir taraftan fazla istihlâkte bulunmak, diğer taraftan rasyonel istihsalde bulunmamak suretile iki taraflı israflar husule gelmektedir. Kısa devrede ve bilhassa *satıcılar piyasası* şartlarının hüküm sürdüğü bugünkü gibi zamanlarda, bu kabil israfların mahzurları, belki, açık bir şekilde kendilerini hissettirmezler. Fakat, işletme için asıl mühim olan uzun devrede, kalite ve fiat bahis konusu olmadan her türlü mal ve hizmetin kolayca müşteri bulduğu bu günlerde, işletmede ekilen tohumların zararları idrak ve hasat edilmeğe başlayacaktır. Filhakika, işletme, tıpkı canlı varlıklara benzer; onlar gibi, his, temayül ve alışkanlıklara sahip olur. Satış ve sürümün mesele teşkil etmediği satıcılar piyasası şartlarına intibak eden ve böylece, bünyesini pahalı istihsale ve israflara alıştıran bir işletme, işler tersine dönüp *alıcılar piyasası* avdet edince, çok büyük sıkıntılarla karşılaşabilir. İşte, tam ve eksizsik bir maliyet hesaplanması imkânlarını bahşeden K/1035, düşünceli ve basiretli işletme idarecilerini, bugünden gerekli tedbirleri almağa sevketmek gibi, değerli bir hizmette bulunmaktadır. Mezkûr kararname, öyle bir takım maliyet unsurları derpiş etmektedir ki, birçok işletmecilerimiz, bunların mevcudiyetinden dahi haberdar değildi. Şu halde, bazı mahzurlarına rağmen K/1035'in getirdiği en mühim yenilik, ruhuna hâkim olan *tam ve eksiksiz bir maliyet* anlayışıdır. Bu anlayış ve zihniyetten faydalanma derecesi, şüphesiz ki, işletmecilerimizin ferasetine tâbi bir keyfiyettir.

2. K/1035, tam ve noksansız bir maliyetin tespiti için lûzumlu olan bir *muhasebe sistemi ve teşkilâtı* konusunda da teşvik ve irşat edici mahiyettedir. Filhakika, 26 ncı madde (her sınaî müessesenin, gayesine ve bünyesine uygun olarak sermaye, mevcudat, borç ve alacakları ile gelirlerinin sıhhat ve vuzuhla kayıt ve tespitini ve maliyet fiatının kontrolünü mümkün kılacak surette teşkilâtlanmış bir muhasebeye sahip olması lâzımdır) demekle, bizde pek nadir işletmelerin sahip oldukları *maliyet muhasebesi* teşkilâtının zaruretini belirtmiş olmaktadır. Maliyet unsurlarına ait evrakı müsbite ve maliyet unsurlarının ayrı ayrı gösterilmesine dair 27 ve 28 nci maddeler de, ayni gayeye hizmet etmektedir.

3. Modern işletmecilik ve maliyet nazariyelerine hâkim olan zihniyete nazaran, işletme denen canlı varlığın *beka ve gelişmesi* baş role sahiptir. İşletme, iktisadî hayat ve muhit şartları içinde,

çok çeşitli faktörlerle mücadele etmek ve mevcudiyetini idame ettirmek durumundadır. Tam ve noksansız bir maliyet ile münasip bir kâr, bahis konusu mücadelenin vazgeçilmez silâhlarıdır. Amortisman masrafları, bu itibarla, bir istihsal masrafı değil, daha ziyade bir *mevcudiyetini idame ettirme masrafı* olarak telâkki edilmektedir. Halbuki, malûm olduğu üzere, Vergi Usul Kanunumuz, bu bakımdan bazı eksikleri ihtiva etmektedir. K/1035, bu eksiklerin hepsini telâfi etmiş değilse de, 19 uncu maddesinde derpiş olunan *yenileme fonu,* işletmenin beka ve gelişmesine geniş ölçüde hizmet edebilecek bir mahiyet arzetmektedir.

Filhakika, Kararnamenin 19 ncu maddesi şöyle der: «Bina, makine ve tesisata yapılan kıymet arttırıcı yenileme tâmirleri, tâmir masrafları meyanına ithâl olunmayıp sabit kıymetlere ilâve edilir. Sabit tesisatın demode olması gibi bazı ahval düşünülerek ayrılacak bir yenileme fonu, ayrı bir hesapta biriktirilmek ve tevsik edilmek şartile maliyetlere intikal ettirilebilir; ancak her sene için bu miktar, tesis bedelinin mer'i amortisman nispetini geçemez.»

Bu maddenin birinci fıkrası ile ikinci fıkrası arasında çok sıkı bir münasebet yoktur. Bu itibarla, bu iki hükmün ayni maddeye ithâl edilmemesi belki daha uygun olurdu. Bu noktaya işaret ettikten sonra, amortisman probleminin önemli bir kısmını teşkil eden *yenileme* (eski tâbirle *tecdit*) *fonu* hakkındaki mütalealarımıza geçebiliriz.

Modern işletmeciliğin ve muhasebenin prensiplerinden biri de şudur: İşletme, herşeyden evvel, faaliyette bulunduğu iktisadî - içtimaî muhitte mevcudiyetini idame ettirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, sermayenin, özvarlığın tamamiyetini muhafaza etme mükellefiyetini tevlit eder. Bu mecburiyet ve mükellefiyetin neticesi olarak, *işletmenin mevcutlarında (aktifinde) husule gelen herhangi bir kayıp ve zarar telâfi ve ikame edilmeden, bilânçoda kâr göstermek caiz olamaz.* Diğer bir ifade ile, sermayede, herhangi sebepten husule gelen ve hatta husulü çok kuvvetli ihtimal dahilinde bulunan kayıpların gelirden telâfisi zımnında gerekli tedbirler alınmadan, muhasebe vesikalarında gösterilecek kârlar tamamen hayalî (fiktif) dir ve hakikî bir mevcudiyete sahip değildirler.

İmdi, işletmenin mevcutlarında, alacaklarında ve hertürlü haklarında, hangi sebepten olursa olsun, husule gelecek kayıplar, değer azalmaları v.s. nin, işletmenin sermayesini ve dolayısile mevcu-

diyetini tehlikeye düşüreceği muhakkaktır. Şu halde, zaman kaybetmeden ve hatta mümkünse önceden, mezkûr israf ve kayıpları telâfi etmek cihetine gitmelidir. Bu telâfinin en tabiî ve normal kaynağı ise, gelirlerdir, ve her çeşit değer tenezzülleri karşılanmadan bu gelirlerdeki herhangi fazlalık kâr mahiyet ve karakterini iktisap edemeyecektir.

Şimdi, bu mülâhazaların ışığı altında, yenileme fonunun mahiyet ve fonksyonunu belirtmek kolaylaşacaktır. Malûm olduğu üzere vergi mevzuatımızda ve bilhassa Vergi Usul Kanunumuzda (madde 295-303) sermaye unsurlarında husule gelen değer azalmalarını telâfi edici tedbirler derpiş olunmaktadır. Mezkûr hükümlere göre, iş ve san'at kolu ile iktisadî değerin ömrüne tâbi olarak *normal amortisman* nispetleri ve tabiî âfetler, yeni icatlar ve cebrî çalışma sebeplerile *fevkalâde teknik ve ekonomik amortisman* nispetleri bahis mevzuu olmaktadır. Şüphe yoktur ki, fevkalâde haller işletmenin bekası bakımından daha fazla ehemmiyet taşır. V.U. Kanununun 299 ncu maddesi, mezkûr halleri, (yangın, deprem, su basması; yeni icatlar dolayısile teknik verim ve kıymetlerin düşmesi; cebrî çalışmadan dolayı normalden fazla aşınma ve yıpranma) şeklinde tespit etmektedir. Bu üç kategori fevkalâde amortisman sebepleri içinde izaha muhtaç olanı ikincisidir. Filhakika, V.U.K. nda, (yeni icatlar), (teknik verim ve kıymetler) gibi tâbirler kullanılmaktadır ve bu konuda izahat verilmemektedir. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünün 1950 de yayınladığı (Vergi Usul Kanunu ve İzahları) adlı kitapta ise, yalnız şöyle demekle iktifa olunmuştur: «Yeni icatlar dolayısile iktisadî kıymetlerin teknik verim ve değerleri düşerek tamamen veya kısmen kullanılmaz bir hale gelmiş bulunabilirler. Gerçekten yeni buluşlar yüzünden işletmede eski istihsal araçlarının verimleri sür'atle düşer, hatta bu araçlar kullanılması zararlı hale gelebilir.» (Sahife 378).

Teknik buluşlar, işletmecilikte, umumiyetle, *maliyet düşüklüğü* tevlit eden değişiklikler olarak telâkki olunur. Teknik icatların fazla olduğu devrelerde ve sanayi kollarında, makine ve tesisler, rasyonellik değerlerini sür'atle kaybederler; kullanılmaları ekonomik olmaz, ve yenilerinin ikame edilmesi işletmenin rekabet kudretini ve rantabilitesini arttırır. Görülüyor ki, burada teknik ve fizik bakımdan yeni olarak satılabilecek bir makinenin iktisadî değerini kaybetmesi bahis konusudur. Böyle dir durumda, mezkûr makine veya tesis istihsal âleti olarak değerini kaybetmekle, mübadele kıymeti-

ni de zâyi etmiş olmaktadır. Zira, büyük bir ihtimâlle, o makine veya tesisi kullanmak üzere satın alacak başka bir işletme bulunamaz. Şu halde, yeni sayılabilecek mezkûr tesisi hurda değerine elden çıkarmaktan, ve aradaki farkı işletmenin gelirinden sür'atle telâfi etmekten başka çare yoktur.

İmdi, Vergi U. Kanununun «*yeni icat*» tâbirine şu hususların da dahil olup olmadıkları suali vârit olabilir :

a) Bir makine veya tesis teknik bakımdan yepyeni olduğu gibi, çok rasyonel (ekonomik) istihsalde de bulunabilir. Fakat, istihsal ettiği mal, herhangi sebepten mütevellit bir talep değişikliğinden dolayı, sürüm kabiliyetini kaybedebilir. Talep değişikliğine ihtiyaçların, zevklerin veya iştira gücünün değişmesi sebep olabilir. İstihsal edilen mal, yüksek kaliteli ve ucuz olmakla beraber, bilfarz, moda değişikliğinden dolayı artık müşteri bulamazsa, o malı imâle yarayan makineyi elde tutmanın hiçbir faydası yok, hatta, zararı vardır. Aglebi ihtimal, hurda değerine satılacak böyle bir sermaye unsurunun amortismanı, acaba, V.U.K. nun 299 uncu maddesi çerçevesi dahilinde yapılabilecek midir?

b) Ayni şekilde, yine, fizik bakımından tamamen yeni ekonomik bakımdan da rasyonel olan bir tesis veya makine, işletmede yapılan istihsal usulleri değişikliğinden veya cesamet büyütme veya küçültme gibi köklü revizyon ve nizamlamalardan sonra, işletmede müsmir ve müessir bir şekilde istimal olunabilme kabiliyet ve hassasını kaybedebilir. Ve böyle bir durumda elden çıkarılması zarurî hale gelen makine, iktisap değerinin ancak çok aşağısında bir fiatla satılabilirse, husule gelecek olan zarar, 299 ncu madde çerçevesi dahilinde amorti edilebilecek midir?

İşte, bu son iki vaziyette ve bilhassa birincisinde, 299 ncu maddenin tatbikinde güçlük bulunacağı, ve bunun yerine, *demode* tâbirini kullanan K/1035 in 19 ncu maddesinin 2 nci fıkrasının tatbike daha müsait olacağı ve bu vasfile bir yenilik teşkil edebileceği kanaatindeyiz. Mamafih, *demode* tâbirinin, böyle şumûllü bir şekilde tefsir olunamayacağı kanaatinde olacakların da haklı cihetleri bulunduğunu derhal ilâve etmeliyiz. Bununla beraber, *yenileme fonu* tesisine imkân veren 19 ncu madde, V.U.K. nun amortismana dair hükümlerinin bazı noksanlarını telâfi etmek suretile, *sermayenin beka ve tamamiyeti* nazariyesi icaplarının yerine getirilmesine hizmet etmektedir. Yenileme fonu hesabında biriken meblâğların, kâr

şeklinde dağıtılması kapısının kapalı olması da, amortisman gibi başlıca mâliyet unsurlarından birini garantilemektedir. Yenileme fonuna ayrılacak meblâğların yıllık tutarının, «tesis bedelinin mer'i amortisman nispetini geçememesi» hakkındaki hüküm, gerek yenileme fonunun ruhu gerek yükselen bir fiatlar umumî seviyesi bakımlarından aykırılık arzediyorsa da, suistimali önleyici vasfı da inkâr olunamaz.

Hülâsa, biraz daha vâzıh ve şumûllü bir şekilde formüle edilmiş olsaydı, 19 ncu madde, değerli fonksyonunu daha kolaylıkla ifa edebilecek bir durumda olursa, zannındayız.

4. Diğer önemli bir nokta olarak, 17 nci maddede tanzim edilmiş bulunan finansman masraflarına işaret etmeği uygun görüyoruz.

5. Nihayet, 6731 sayılı kanuna atfen, 31 nci maddenin temas ve takviye ettiği *müteşebbis ücreti* meselesinin de, kısmen halledilmiş olduğuna hükmedilebilir. (Daha önceki izahatımızdan hatırlanacağı üzere vergi mevzuatının bu konudaki davranışı farklıdır.)

Hülâsa: K/1035, ekonomimizdeki fiat yükselmesi ve pahalı maliyet temayüllerini, tâkip edilen gayenin aksine olarak, bertaraf etmiş sayılamıyacağı gibi, bilâkis, şiddetlendirmiştir. Bunun neticesi olarak, bazı fiatların dondurulması, bazı mamûller için (35 cins pamuklu) ise, Sümerbank maliyetlerinin standart olarak kabûlü cihetine gidilmiştir. Bu her iki tedbir, çok mevzii ve dar bir karakter arzettikleri için, kayde değer bir gelişme husule getirememişlerdir. 2 Aralık 1957 de yayınlanan tebliğ ile Sümerbank standartlarının 35 cins pamuklu için hususî sanayie empoze edilmesi piyasada tesirini hiç göstermemiştir, denilebilir. Zira bahis konusu cins ve evsafta mal istihsal eden hususî müessese yok gibidir. Mevcut olan pek azı da, mamûlün evsafında küçük bir değişiklik yapmak suretile, Sümerbank maliyetlerinden ayrılmak ve K/1035 in şumülüne dahil olmak yolunu kolayca bulmuşlardır.

Bütün bunlara rağmen, tam ve eksiksiz bir maliyete doğru önemli bir adım teşkil etmek, memlekette bir maliyet şuûr ve zihniyeti yaratmak gibi konularda, sınaî maliyet hükümlerinin büyük bir gelişme ifade ettiğinde şüphe edilemeyeceği fikrindeyiz.

16 Mayıs 1958

YANLIŞ — DOĞRU CETVELİ

Sahife	*Satır*	*Yanlış*	*Doğru*
2	5	gelirlerin	gelirlilerin
2	23	ikinsinden	ikisinden de
10	10	derceede	derecede
17	3	fiansmanı	finansmanı
17	20	kimsler	kimseler
23	5	milyyon	milyon
24	14	hal-	-çıkacak-
32	24	Aana	Ana
33	15	zaruretn	zarureten
33	25	garants	grants
33	not 10/s. 2	Twtieth	Twentieth
38	12	Halbuik	Halbuki
38	25	tabloda	tablodan
43	16	Twetieth	Twentieth
44	15	temamen	tamamen
46	not 12/s. 1	Finacing	Financing
47	18	poltükasının	politikasının
47	not 13/s. 2	New	New York
49	24	Enflâsyonnun	Enflâsyonun
55	not 19/s. 2	Approches	Approaches
56	22	semaye	sermaye
60	33	elestikî	elastikî
60	34	yagrı	gayrı
60	34	elestikî	elastikî
60	37	poltikası	politikası
62	1	Tevrisinin	Teorisinin
62	4	sütrüktürü	stürüktürü
64	9	medern	modern
67	25	öedenir	ödenir
69	11	dikate	dikkate
69	13	ulusüdür	usulüdür
71	22	tatahakkuk	tahakkuk
72	26	geirmiştir	girmiştir
73	31	idarlar	iradlar
76	6	fiz	faiz
79	24	aykırılıklığı	aykırılığı
80	1	tarhedlen	tarhedilen
82	2	Stopoj	Stopaj
84	5	münesebeti	münasebeti
87	10	devranmış	davranmış
87	23	vargiye	vergiye

YANLIŞ — DOĞRU CETVELİ

Sahife	*Satır*	*Yanlış*	*Doğru*
88	31	ihracaat	ihracat
90	4	icabenden	icabeden
94	13	judgments	judgements
97	32	perferable	preferable
127	20	kururaln	kurulan
130	11	mümkünmüdür?	mümkün müdür?
135	8	Amerikandan	Amerikadan
147	11	Şurada	Şurası
148	4,5	alçalması	alçaltılması
149	29	icraedebilir.	icra edebilir.
152	13	(deprasyon)	(depresyon)
157	7	(impôtunique)	(impôt unique)
177	2	muhasebede	muhasebe
179	4	öedendiği	ödendiği
180	27	«Grade	«Garde
182	20	Polutechnique	Polytechnique
185	11	olduğu	olduğun
186	35	Moude	Monde
188	1	ma sendikicılıktan uzak kalmağa çalışmış, kurduğu teşkilâta sendi-	Bu itibarla Poujade hareketini bir nevi esnaf ve tüccar sendi-
188	3	sendikalıktan	sendikacılıktan
193	1	taraflarının	taraftarlarının
194	18	promramı	programı
201	10	«expansion» nu	«expansion»u
201	11	teşrik	teşvik
201	28,29,31	muntazam	munzam
202	2,3	Muntazam	munzam
202	28	tcabı	icabı
204	34	Canadienne	Canadian
205	10	-multiulier)	-multiplier)
208	14	yükselteblir	yükseltebilir
209	10	easa	esasa
209	21	Tesirlerini etraflı bir şekilde ince-	-çıkacak-
210	34	cearetini	cesaretini
213	24	edimez	edilmez
215	14	etiğini	ettiğini
215	18	diğre	diğer
222	13	Mekûr	Mezkûr
235	37	Mer'yetten	mer'iyetten
238	4	dökünülerle	döküntülerle
241	29	mecbiriliği	mecburiliğine
248	10	olursa	olurdu.